

ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Баҳши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
2 (27) 2022

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
2 (27) 2022

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
2 (27) 2022

ДУШАНБЕ – 2022

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилшод Сафарбек *Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович *Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Котиби масъул:

Сафарзода Манучехри Наҷот *Муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Искандаров Қосимшо *Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Абдуназаров Хушвахт *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.*

Юнусов Сайдаҳтам Сайдалиевич *Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Азамов Хурсанд Саидович *Номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирзоев Салим Сайдалиевич *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Ғуломов Исло *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иззатова Муҳаббат Инноятевна *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иброҳимов Грез *Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Файзуллоева Фирӯза Мадохиревна *Номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Хоҷаев Давлатбек *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

Мухторов Зайниддин Мухторович *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, директори Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Донишқадаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Худойдодова Шарофат Зардовна *Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Холиқова Зайналбӣ *Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муродов Бахриддин Раҳмонович *Номзоди илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расми маҷалла: vestnik.kgu.tj. E-mail: rayotm@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст.

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ. Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки
Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Заместитель председателя управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимишо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Абдуназаров Хушвахт Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Исло Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иззатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой общеуниверситетского русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой лингвистики и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, директор научно – исследовательского центра государственного управления и государственной службы Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языкознания и сравнительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: rayom@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN
OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI
Series of historical, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Aubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Vice- chairman of Science and Innovation Management of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Abdunazarov Khushvakht *Doctor of Historical Sciences, Professor, of the chair of General History, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.*

Yunusov Saidaham Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innovatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of the General University Russian Language of the Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, professor, holder of the chair of linguistics and history of language in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of the Research Center for Public Administration and Civil Service, Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the chair of Tajik Literature and Journalism Department, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki .*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, Head of the chair of linguistics and comparative typology, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki .*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Tel.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М

Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ФИЛОЛОГИЯ

ТДУ: 8/80 (2-тоҷ)
ТКТ: 80/84 (2-тоҷ
Г-80)

ТЕЛЕВИЗИОН ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Гулов С.Н., н.и.ф., дотсенти ДМТ

Сафарзода М.Н., саромӯзгори ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Телевизион ҳамчун воситаи муассири пахши иттилоъ дар замони муосири ҷаҳонишавӣ нақши басо муҳим дорад. Ҳамин аст, ки ҳамасола бо пешниҳоди Созмони Милали Муттаҳид рӯзи 21 ноябр Рӯзи умумиҷаҳонии телевизион таҷлил мегардад. Ин гувоҳи нақши рӯзафзуни телевизион дар ҷомеаи ҷаҳонист. Муҳаққиқи олмонӣ Норберт Больц телевизионро бо обу ҳаво муқоиса мекунад: «касе нест, ки аз вай чизеро талаб кунад, он асосан бад аст, аммо ҳама ба он тавачҷух доранд» [3, с. 58]. Дар ҳамин замина донишмандони тоҷик А. Саъдуллоев ва М. Шоев чунин андеша доранд: «Журналистикаи телевизион ҳама чиро нишон медиҳад. Вазифаи вай нишон додани воқеа, рафтор, ҳолату вазъият аст. Ҳар як кадр, ки аз пеши назар мегузарад, изофа ба намо як образ, тасвири маънодор ҳам дорад, ба чизе умумият дорад» [7, с. 11]. Тамошои телевизион ҳаёти ғайриҷамъиятӣ ва сиёсиро иваз мекунад ва тавре ки Н.Б.Кириллова қайд мекунад, «... ҷамъият дар охири аср асосан ҷомеаи одамоне мебошад, ки телевизорро тамошо карда, бобати тамошои кардашон ба якдигар мубодилаи афкор мекунад» [6, с. 26]. В. Егоров телевизионро ҳамчун «офаранда ва паҳнкунандаи оммавии маълумоти аудиовизуалӣ дар системаи муайяни ҳамкорӣ бо аудитория медонад. Маълумоти аудиовизуалӣ ҳамчун ҳама гуна аломатҳо, сигналҳо, тасвирҳо, садоҳо ё паёмҳои дигаре, ки хусусияти мукотибаи хусусиро дар ихтиёри аҳоли ё шахсони алоҳида тавассути технологияи телевизионӣ надоранд, фаҳмида мешавад. Ба истилоҳи «телевизион» паҳш, интиқол ё қабули аломатҳо, сигналҳо, навиштаҷот, тасвирҳо, садоҳо ё иттилоот тариқи алоқаи симӣ, системаҳои оптикӣ, радиотехника ё дигар системаҳои электромагнитӣ шомил мешавад. Ҳамаи ин аломатҳои боло телевизионро ба яке аз муҳимтарин васоити ахбори омма табдил медиҳад.

Телевизион дорои қудрати бузург мебошад, ки дар баробари пахши иттилоот ва интиқол аз он низ истифода мекунад. Муҳаққиқи барҷастаи соҳаи телевизион Сергей Николаевич Илченко изҳор медорад, ки «телевизион демиюрги (эҷодкунанда) иттилоотӣ мебошад, ки қодир аст ҳам аз нуқтаи назари гуфтугӯи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ҳам иҷтимоӣю иқтисодӣ масъалаҳоро ҳал кунад» [5, с. 61].

Телевизионро аз рӯи якҷанд меъёр таҳқиқ кардан имкон дорад. Яқум – технологӣ: Мо барои таҳлили он аз схемаи Г. Лассуел истифода мебарем: кӣ хабар медиҳад - чӣ ирсол карда мешавад - тавассути кадом шабака - ба кӣ. Барои таҳқиқоти мо ин тарзи таҳлил пурра нест. Мо заминаи бисёрсатҳии иҷтимоӣ-сиёсии телевизионро ба инобат мегирем, зеро дар «ҷаҳорҷӯбаи равиши технологӣ, телевизион ҳамчун як организми истеҳсолӣ ва эҷодӣ, ки дар режими автономӣ кор мекунад, таҳқиқ карда мешавад, ба гуфтаи файласуфон, «худ аз худ чизе» нишон медиҳад.

Далели он, ки телевизион ҳамеша ҳамқадами ҷомеа аст барои мо муҳим мебошад, ки он дар пайвастагӣ ва алоқамандӣ дар марҳилаҳои муайян афзалиятҳои гуногуни амалҳои барномаро пайдо мекунад. Барои фаҳмидан ва муайян кардани онҳо, ҷузъияти мушаххаси таърихӣ ва иҷтимоии телевизионро муайян кардан лозим аст. Дар ин ҷо, вақте ки телевизион аз «объекти трансценденталӣ» ба «ашёи мо» мубаддал мегардад, мо инчунин метавонем на танҳо ба саволҳои он ки чӣ гуна вай дар телевизион рӯй медиҳад, балки инчунин барои чӣ рӯй медиҳад, посух диҳем. "

Дар асри ХХI телевизион ҳамчун воситаи асосии иттилоот, воситаи дилхушӣ ва фароғати оммавӣ шинохта мешавад. Беҳуда нест, ки телевизионро яке аз майдонҳои

чолибтарин барои таҷассуми манфиатҳои сиёсӣ номидаанд. Ҳамчун як воситаи тавоно ва муассири таъсиррасонӣ ба ҷомеа, телевизион наметавонад аз вобастагии сиёсӣ орӣ бошад.

Мо дар доираи тадқиқоти худ телевизиони иҷтимоӣ-сиёсиро ҳамчун як ниҳоди махсус, ки дастрасӣ, самаранокӣ, паҳнои аудиторӣ, самтҳо ва муносибатҳои сиёсиро ба вучуд меорад ва хусусияти ширкати шаҳрвандонро дар равандҳои сиёсӣ таъмин месозад, баррасӣ менамояд. Метавон гуфт, ки телевизион на танҳо иттилоъ медиҳад, балки бо ғояҳо, нуқтаи назар ва андешаҳо тавассути барномаҳои сиёсӣ дар идоракунии давлатӣ ширкат меварзад. Бояд гуфт, ки ба ҷузъи сиёсии хусусияти телевизиони муосир, инчунин ҷанбаи тичоратӣ илова карда шудааст. Дар назари аввал телевизион, ки аз муносибатҳои молиявӣ бо давлат озод аст, ба як васоити ниҳоят демократӣ табдил ёфт. Барои маҳдуд кардани дастурҳои сиёсии оммавӣ ва инчунин ба эътибор гирифтани манфиатҳо ва ниёзҳои шунавандагон захираҳо мавҷуд буданд. Я.Н.Засурский мефаҳмонад, ки «...дар асл кудрат ва дар паси он гурӯҳҳо ва ассотсиатсияҳои пурқудрати корпоративӣ аслан аз таъсир дар телевизион раҳо намешаванд. Онҳо наметавонанд аз ҷунин абзори муассири идоракунии иҷтимоӣ даст кашанд, яъне зарурати ҳамеша шаҳрвандони ба телевизион эътимоддоштаро нигоҳ доранд, алахусус вақте ки охириҳо дар нақши интихобкунандагон амал мекунанд.

Маҳз дар он вақте ки барои мақомот давраи масъул фаро мерасад (маъракаи пешазинтихоботӣ, ташкили интихобот, маъракаи интихоботӣ ва ғ.), иштироки сиёсии телевизион махсусан возеҳ аст. Дар давраи ҳимояи манфиатҳои пешазинтихоботӣ ТВ ба қонунҳои тичорат, бозор, рейтингӣ - ғоида итоат мекунанд. Аммо дар сатҳи стратегӣ сиёсат ҳамеша «сухани охири»-ро мегӯяд» [4, с. 17].

Телевизиони асри XXI маъмултарин ВАО мебошад, ки қобилияти таъсиррасонии бештар дорад. Ин як мошини гуногунҷадафест, ки дар равандҳои душвортарин ва гуногунҷабҳои ҳаёти маънавии ҷомеа ширкат меварзад. Аз ин рӯ, телевизион бидуни ташаккули «афсонаҳо» ғайриимкон аст. Ҳатто калимаи «телевизион» ба маънои «дидан аз масофа» аст.

Дар яке аз мусоҳибаҳои Стенли Кубрик қайл мекунанд: «Рангҳои ҷаҳони воқеиро инсон танҳо пас аз дар экран дидан, ба таври воқеӣ мешиносад». Мо ба яке аз маъруфттарин мафҳумҳои фалсафии афкори ба постмодернизм нигаронидашуда - симулякр рӯ меорем. (аз лот. *simulacrum* - тасвир, монандӣ). Ж.Бодрияр тасвири дар натиҷаи раванди моделсозӣ дар зерини таъсири он иваз кардани воқеият бо нишонаҳои воқеият мефаҳмад. Тавре ки С. Г.Азарян қайд мекунанд, «тасвир бо воқеият мустақиман вобастагӣ надорад, агар ҳамчун дар натиҷа умуман ба чизе ғайр аз тасвирҳои дигар рабт дошта бошад. Тасвирҳо дар равандҳои иртиботии ҷомеаи муосир, ба вижа дар расонаҳо ба таври васеъ истифода мешаванд» [3, с. 29]. Дар асари «Телевизион ҳамчун парадигмаи фарҳанги аудиовизуалии ҷомеаи муосири Русия»-и С.Г.Азарян бо ишора ба Ж.Бодрияр менависад, ки тасвири телевизионӣ ин бисёр марҳилаҳои пайдарпайро инъикос мекунанд, то ки тасвири мукамал ё «тоза» ба даст ояд:

- инъикоси воқеияти асосӣ;
- зерини пардаи воқеияти асосӣ таҳриф мешавад;
- набудани воқеияти асосиро пардапӯшона инъикос мекунанд;
- ягон муносибат ба воқеият инъикос намеёбад;
- тасвири хусусии шабҳо пешниҳод мекунанд.

Натиҷаи он аз дунёи махсуси тасвирҳои телевизионӣ ташаккул меёбад, ки дар ҳама ҳолат бо воқеият рабте надоранд, аммо тамошобинон онҳоро воқеӣ мешуморанд.

Ин ҷаҳон дар заминаи мафҳумҳо ва қонунҳои махсус асос ёфтааст. Дар ин ҳолат, муҳаққиқони Ғарб истилоҳи «*soach potatoe*» (сабзавот дар раҳти хоб) - истеъмолкунандаи идеалии тасвирҳо истифода мекунанд. Ин як тамошобини ғайрифайолест, ки ҳама он чизеро, ки телевизион ба ӯ пешниҳод мекунанд, қабул дорад. Таҳиягарони барномаҳо (ва ҳамаи онҳое, ки онҳоро дастгирӣ мекунанд) уфуқҳои воқеиятро муайян мекунанд, интихоби пешақӣ мегузаронанд, барои бинанда қарор қабул мекунанд. Ин аз он бармеояд, ки як сокини аз ҳад серкор барои пурра тамошо

кардани хабарҳо вақт надорад, яъне ҷаҳони муассири сабабҳо ва муносибатҳои соддакардашуда вучуд дорад.

Метавон телевизионро як корхонаи истехсоли воқеият номид, зеро танҳо тасвир дар экран он чизе ё воқеаест, ки тамошобин бояд дар бораи он фаҳмад. Тавре Н.Болтс қайд мекунад, «аксуламал ба телевизион на он аст, ки шахс мавқеи «тарафдор» ё «зидд» мегирад, балки вай телевизорро хомӯш мекунад ё ба шабакаи дигар мегузарад» [3, с. 24]. Маълум мешавад, ки дар чунин як олам даъвои журналистон дар бораи маърифати омма низ як навъ бепарвоёна аст. Вақте ки экран хомӯш мешавад, он як фиреби асосии рӯзноманигориро нишон медиҳад.

Муҳаққиқ С.Г.Азарян тасдиқ мекунад: «Фарҳанги муосири аудиовизуалӣ давраи азнавсозии кулӣ буда, хусусияти инноватсионии ҳама падидаҳои муосири иҷтимоӣ ва фарҳангиро ифшо мекунад: қудрат танҳо қудратро тақлид мекунад, дар ҳоле ки муқовимат ба он дар мавриди иттилоот, ҳеч маъно надорад ва он танҳо "онро бозӣ медоронад", зеро вай муоширатро бо иттилоӣ дигаре иваз мекунад, ки хусусиятҳои ҷаҳонбинии вазъи муосири миёнаравии ҷомеа ва шуури ҷамъиятиро ба вучуд меорад. Дар натиҷа, ба фазои телевизион ғарқ шуда, одамоне на бо воқеият, балки бо гиперреализм сарукордоранд, ки нисбат ба ҳуди воқеият хеле воқеӣ доништа мешавад» [3, с. 36].

Телевизион воқеияти атрофро моҳирона омода мекунад ва воқеияти тасвирро ба вучуд меорад. Ин хусусият воситаҳои ахбори оммаро қувваи тавонотарин барои эҷод ва нест кардани бофтаҳои сиёсӣ мегардонад. Телевизион мекӯшад, ки бинанда «ҳамаҷониба даркунанда» шавад: ўро аз имкони пайгирии дурусти ҳамбастагии рӯйдодҳо, имкони мушаххас кардани қолабҳо маҳрум кунад. Чунин шахс эҳсос мекунад, ки иттилооти аз экрани телевизион намоишдодашуда бо омодагии вижа маъноӣ маҳсули онро афзун мекунад.

Дар таъя ба ақидаҳои муҳаққиқ У.Эко метавон гуфт, ки телефонҳои аксбардорӣ «қудрати платоникӣ» доранд, ки ғояҳои шахсиро ба ақидаҳои умумӣ табдил медиҳанд, аз ин рӯ амалӣ кардани стратегияи боваркунонӣ тавассути алоқаи визуалӣ, дар акси ҳол шубҳанок аст» [8, с. 68]. Асоси ҳар як суҷаи телевизионӣ ҳодисаест ва агар он ба симои телевизионӣ табдил ёбад, бояд аломатҳои фарқкунандаи зиёд дошта бошад.

5 аломати асосии рӯйдоди муҳими ВАО-ро қайд кардан мумкин аст:

- Ҳузури қаҳрамон, ки дар атрофи он суҷет инкишоф меёбад. Тамашобин ғайриихтиёр худро бо қаҳрамони суҷаҳои телевизионӣ монанд мекунад ва худро дар ҷои ӯ тасаввур карда, ҳама ҳодисаҳои бо қаҳрамон гузашташударо дар худ эҳсос мекунад. Иштироки эҳсосоти тамашобин азхудкунии маълумоти дар суҷа баёншударо осон мекунад.

- Ҳодисаи драматӣ: бархӯрди манфиатҳо, ки бо зӯрварии ошкоро ҳамроҳӣ карда мешавад. Телевизион чунин дастгоҳест, ки дар он муноқишаҳо қавитар, эҳсосҳо гармтаранд, то тамашобин барои чунин намоишҳо вақти бештар пайдо кунад. Чунин муносибат бо телевизион метавонад оқибатҳои бад дошта бошад, зеро аксар ҳолат дар тасаввуроти нодурусти тамашобин аз саҳнаҳои зӯрварӣ, ки ӯ дар экран мебинад, баъзан меъри муқаррарӣ мешавад.

- Ҷорабинӣ бояд амали ғаёло дошта бошад, то бинандаро ҷалб созад. Амал як навъ қалмоқест барои тамашобин, ки ҳама гуна маълумотро ба ӯ мерасонад. Хусусияти телевизион дар он аст, ки он маҷбур аст, ҳатто мафҳумҳои абстрактиро нишон диҳад. Дар телевизион тасвир унсур аз ҳама зарурӣ аст.

- Навоварӣ дар суҷет ва имкони сарфи назар кардан аз меъёрҳои стандартӣ.

- Имконияти мутобиқ кардани ҳодиса ба мавзӯҳои мубраме, ки дар айни ҳол аз ҷониби ВАО хеле ғаёлона таҳия мешаванд.

Муҳаққиқони Ғарб муайян кардаанд, тасдиқ мекунанд, ки фазои ташаккулёфтаи муосир фазои мифологист. Бисёр вақт, телевизион на танҳо воқеаро мерасонад, балки онро ба афсона табдил медиҳад.

Телевизион вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад: иттилоотӣ, фарҳангӣ, маърифатӣ, ташкилӣ ва ғ. Вазифаи ҳамгироии телевизион аз ҷониби олимон, ба таври муфассал омӯхта нашудааст.

Моҳияти ҳамгироии телевизион аён аст: инсон метавонад ба рӯйдодҳои дар ҷаҳон ва кишвар рӯйдодаҳои комилан бепарво бошад, аммо ҳамин ки воқеаи дид, шохиди яқлаҳзаинаи ҳодиса мегардад. Дар ин ҷо пешниҳоди мавод нақши махсусан муҳим дорад. Тасвири босифат аллакай дар худ хосиятҳои мустаҳкамаи ҳамгироӣ дорад ва бо пайваस्तшавӣ бо матн, усулҳо ва роҳбарии шоиста, ҳама гуна сюжетҳо ба шикастани воқиди қолабӣ табдил меёбанд, ки ба бинанда таъсир дорад.

Мо раванди ҳамгироиро ҳамчун ҳамоҳангӣ ва ассотсиатсияи гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, азхудкунии ҷузъҳои гуногуни фарҳангӣ, мувофиқат кардани меъёрҳои гуногуни ахлоқӣ муайян мекунем. Пастшавӣ - раванди баргардонидани табақабандии ҷомеа дар навбати худ ба гурӯҳҳо ва одамони муайяне мебошад, ки ҳадафҳои шахсӣ доранд, аммо ба ҷамъият зарар намерасонанд.

Хусусиятҳои хоси иттилоии телевизионӣ ба бинанда имкон медиҳанд, ки як қисми рӯйдодҳои пахшшударо дарку эҳсос кунанд, шохиди он шавад. Телевизион қодир аст сохторҳои комилан мухталифро дар бар гирад: дар он хусусиятҳои беназири ҷудонашаванда мавҷуд аст. Тавре И.Полуехтова қайд менамояд: «Тамошобини телевизион торафт ба завқ, афзалиятҳо, тарзи ҳаёт ва истеъмолтаваҷҷуҳ мекунад ва дар як шабака ё барнома муттаҳид кардан ва намоиш додани ин ҳама мушқилтар мешавад.

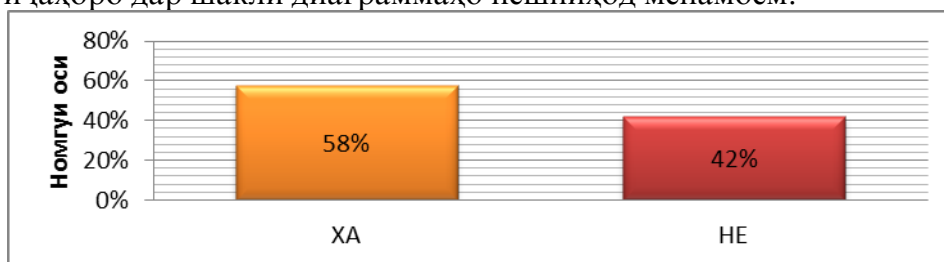
Дар байни бинандагон ҳолигии кулӣ ба вучуд омада - дар он ҳадди аққал ду насли тамошобин ҳамзистӣ мекунанд (худуди шартии пахши барномаҳо байни онҳо тақрибан дар синни 30-солагӣ қарор дорад). Ин натиҷаи на танҳо афзоиши гуногунии телевизион, балки тағйироти амиқи иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар ҷомеаи Русия, аз ҷумла тағйиротҳои нави интиқолдиҳандагони технология мебошад».

Ду насли аудиторӣ дар бинандагони алоҳидаи мустақил аз ҷиҳати маъно, талабот, хусусияти гуногуни дарк, муносибати эстетикӣ, мероси фарҳангӣ ташкил карда шуданд. Гурӯҳи ҷавонтар аз 30 сола, тағйироти ҷиддии таассуротро тақозо мекунанд: василаҳои дарки равонӣ-эҳсосотии онҳо имкон медиҳад, ки бидуни тафсилоти амиқ ба ҷузъиёти мушоҳидашуда баҳо дода шавад.

Н.Б.Кириллова чунин падидаеро қайд мекунад, ки ба дарки муосири бинанда хос аст, ба мисли «пойга» - гузариш аз як шабака ба шабакаи дигар мебошад. Муаллиф менависад, ки «баъзе раваншиносон чунин мешуморанд, ки тамошобин наметавонад муддати тулонӣ тавҷҷуҳи худро ба як чиз ҷалб кунад ва бепарвоёна аз як шабака ба шабакаи дигар «мегузарад». Шуури бинанда барои ба ҳалокат дучор кардани он на ба доираи бисёрқабата, балки ба калейдоскопе шабоҳат дорад, ки дар он тасвирҳои гуногун доимо тағир меёбанд» [6, с. 43].

Тамошобини муосири телевизион қобилияти дарки интегралӣ чизи дидаашро надорад. Он қисмҳои алоҳидаеро дар бар мегирад, ки бо гуногунрангӣ аз тасвирҳо, ақидаҳо ва ғ. таҳия шудаанд. Дар натиҷаи таҳқиқоти ВАО, ки аз ҷониби мо гузаронида шуд, муайян гардид, ки барои 62% посухгӯяндагон, ки синнашон аз 18 то 45-сола аст, табиати аҷибӣ маълумоти гирифташуда афзалтар аст. Мо инчунин, бо 150 нафар пурсиш гузаронидем, посухҳо гувоҳи он ҳастанд, ки барномаҳои иттилоотӣ ва таҳлилий агар дар шакли ҷолиб пешниҳод гарданд, тамошобоб мешаванд.

Мо натиҷаҳоро дар шакли диаграммаҳо пешниҳод менамоем:

Расми 1. Оё барномаҳои ахбор ва таҳлилий ҷолибанд, агар онҳо дар шакли фароғатӣ намоиш дода шаванд?

Насли калонсоли тамошобинони телевизион қонунҳои гуногуни дарк, муносибати эстетикӣ, талабот ва дархостҳои мухталиф доранд. Тадқиқоти мо дараҷаи баланди эътибор ба маълумоти пахшшударо дар байни тамошобинони аз 30 сола боло нишон дод. Дар диаграммаҳои зер, мо муносибати байни шабака барои гирифтани маълумот ва сатҳи эътибор ба онро қайд менамоем

Расми 2. Шумо кадом манбаи иттилоотро афзал медонед?

Тамошобинони телевизион дар мо ҳамчун як сохтори ниҳоят мухталиф бо хусусиятҳои иҷтимоӣ ва демографӣ, аз қабилӣ синну сол, мавқеи иҷтимоӣ, макон, маълумот ва ғайра пайдо мешаванд. Инчунин, омили худуди ба назар гирифтани лозим аст. Раванди ҳамгироӣ дар телевизион мустақиман бо омезиши манфиатҳои ин сохторҳо алоқаманд аст.

Адабиёт:

1. Азарян, С.Г. Телевидение как парадигма аудиовизуальной культуры современного российского общества/С.Г.Азарян.- Краснодар, 2009.
2. Бодрияр, Ж. Символический обмен и смерть/ Ж.Бодрияр.- М.,2009.
3. Больц, Н. Албука медиа/Н.Больц.- М., 2011.
4. Засурский, Я.Н. Телерадиоэфир: История и современность/Я.Н.Засурский.- М., 2005.
5. Ильченко, С.Н. Интервью в журналистском творчестве: Учебное пособие/С.Н.Ильченко. -СПб. :СПбГУ,2003.
6. Кириллова, Н. Б. Медиасреда российской модернизации/Н.Б.Кириллова.- М., 2005.
7. Саъдуллоев А., Шоев М. Асосҳои журналистикаи телевизион / Саъдуллоев А., Шоев М. – Душанбе, 2010. – 112 с.
8. Эко, У. От Интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст//Интернет/У.Эко.- М., 1998. № 6-7. С.92

ТЕЛЕВИЗИОН ВА МАВҚЕИ ОН ДАР ҚОМЕАИ МУОСИР

Муаллифони дар мақолаи худ бобати рушди телевизион дар қомеаи имрӯза сухан ронда, вазифаҳои пахши телевизионро дар марҳилаҳои гуногун мавриди баррасӣ қарор додаанд. Телевизион ҳамеша ҳамқадами қомеа буда, барои мо муҳим мебошад, ки он дар пайвастагӣ ва алоқамандӣ дар марҳилаҳои муайян афзалиятҳои гуногуни амалҳои барномаро пайдо мекунад. Барои фаҳмидан ва муайян кардани онҳо, чӯзбӯи мушаххаси таърихӣ ва иҷтимоии телевизионро муайян кардан лозим аст.

Муҳаққиқон дар ин мақола оид ба пахлуҳои гуногуни вазифаҳои телевизион маълумоти муфид дода, дар баробари овардани фикру андешаи олимону муҳаққиқони соҳа, ҳамзамон фикру андешаи худро низ иброз доштаанд. Муҳаққиқон дар доираи таҳқиқоти худ телевизиони иҷтимоӣ-сиёсиро ҳамчун як ниҳоди махсус, ки дастрасӣ, самаранокӣ, пахноӣ аудиторӣ, самтҳо ва муносибатҳои сиёсиро ба вучуд меорад ва хусусияти иштироки шаҳрвандонро дар раванди сиёсӣ таъмин месозад, баҳо медиҳанд. Метавон гуфт, ки телевизион на танҳо иттилоъ медиҳад, балки бо ғояҳо, нуқтаи назар ва андешаҳо ҳамзамон, барномаҳои сиёсӣ дар идоракунии давлатӣ ширкат меварзад.

Калидвожаҳо: телевизион, муҳаққиқ, сиёсат, муносибат, таърих, хусусият, тамошобин, ҷаҳон, кишвар, иттилоот, меъёр, вазифа, тасвир, қисм, рӯйдод.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ И ЕГО ПОЛОЖЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В своей статье авторы рассказали о развитии телевидения в современном обществе и обсудили задачи телевидения на разных этапах. Телевидение – это всегда шаг общества, и нам важно, чтобы оно на определенных этапах находило разные преимущества программных действий в связи и общении. Для того чтобы понять и идентифицировать их, необходимо определить конкретные исторические и социальные детали телевидения.

В данной статье исследователи представили полезную информацию по различным аспектам задач телевидения, приведя мнения ученых и исследователей области, в то же время они высказали и собственное мнение. В рамках своего исследования исследователи оценивают общественно-политическое телевидение как особый институт, создающий доступность, эффективность, широту аудитории, направления и политические установки и обеспечивающий характер участия граждан в политическом процессе. Можно сказать, что телевидение не только предоставляет информацию, но и участвует в управлении государством своими идеями, точками зрения, политическими программами.

Ключевые слова: телевидение, исследователь, политика, отношения, история, характеристика, аудитория, мир, страна, информация, норма, задача, образ, часть, событие.

TELEVISION AND ITS POSITION IN MODERN SOCIETY

In their article, the authors spoke about the development of television in modern society and discussed the tasks of television broadcasting at different stages. Television is always a step of society, and it is important for us that at certain stages it finds different advantages of program actions in communication and communication. In order to understand and identify them, it is necessary to identify the specific historical and social details of television.

In this article, the researchers presented useful information on various aspects of the tasks of television, citing the opinions of scientists and researchers in the field, at the same time they expressed their own opinion. As part of their research, the researchers evaluate socio-political television as a special institution that creates accessibility, efficiency, audience breadth, directions and political attitudes and ensures the nature of citizens' participation in the political process. We can say that television not only provides information, but also participates in the management of the state with its ideas, points of view, political programs.

Key words: television, researcher, politics, relations, history, characteristics, audience, world, country, information, norm, task, image, part, event.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулов Сангин Нурович, номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи телевизион ва радиобунаҳодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, ҚТ, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 17, Телефон: [+992]935676035, E-mail: gulsang@mail.ru

Сафарзода Манучехри Начот, саромӯзгори кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 918484405, E-mail: nadzhotzoda@mail.ru

Информация об авторах: Гулов Сангин Нурович, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой телевидения и радиовещания Национального университета Таджикистана, адрес: 734025, РТ, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: [+992]935676035, E-mail: gulsang@mail.ru

Сафарзода Манучехри Наджот, старший преподаватель кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: 735360, РТ., г. Кулоб, к. С. Сафарова - 16. Тел.: 918484405, E-mail: nadjotzoda@mail.ru

Information about the authors: Gulov Sangin Nurovich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Television and Radio Broadcasting, National University of Tajikistan, address: 734025, RT, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, tel.: [+992]935676035, E-mail : gulsang@mail.ru

Safarzoda Manuchehri Najot, Senior Lecturer at the Department of Journalism, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tatarstan, Kulob, k. S. Safarova - 16. Tel.: 918484405, E-mail: nadjotzoda@mail.ru

ТДУ: 8+80 (2-точ)

ТКТ: 80/84 (2-точ)

A-83

ИСТИФОДАИ ҲИКОЁТ ДАР ОСОРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Асозода Ҳ. Р., н.и.ф., саромӯзгор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар осори бузургони илму адаби тоҷик ҳикояҳои кӯтоҳ мавқеи муҳим доранд. Ин таҷриба аз “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ, Ҳаким Низомӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалололдини Балхӣ, Убайди Зоконӣ оғоз ёфта, то даврони мо расидааст. Дар адабиёти муосири тоҷик дар эҷодиёти С. Айни, Раҳим Ҷалил, Боқӣ Раҳимзода ва Фазлиддин Мухаммадиев ҳикояҳои кӯтоҳро бисёр дучор меоем. Ин ҳикояҳои кӯтоҳро гоҳо ҳикояҳои даҳонакӣ ҳам меноманд. Ҳикояҳо аз ҷиҳати гуногунии мавзӯ, мавридҳои истифода ва ҳаҷм лоиқи омӯзиш мебошанд.

Мир Сайид Алии Ҳамдонӣ дар равиши ҳамин анъана дар рисолаҳои хурдҳаҷм камтар, вале дар «Захират-ул-мулук» ҳикояро хеле бисёр истифода намудааст. Шаклҳои гуногуни ин истифода дар зер бо мисолҳо баён мешаванд. Ҳар як ҳикоя ба таври муфассал набошад ҳам, ба таври муъҷаз ягон сифати гӯяндаи қисса ва ё ҳолати рӯҳӣ, зоҳиршавии ахлоқи ҳамида ва ё замимаро ифода менамоянд. Дар маҷмӯъ, ҳикояҳои кӯтоҳ сифати бадеии асарро махсус таъкид месозанд.

Масалан, дар ин ҳикоят аз шайх Зунуни Мисрӣ нақл аст, ки рӯзе бар канори обе вузӯ мекард. Кадуме дид, ки аз саҳро меомад. Чун ба канори об расид, биистод. Зифдиъ¹ (қурбоққа) аз об берун омад ва он кадум бар пушти он зифдиъ савор шуд ва он зифдиъ аз об бигузашт. Он кадум аз пушти ӯ фуруд омад ва равон шуд. Чун шайх он бидид, таачҷуб кард ва гуфт: «Ин ҳол бе сирре нест». Шайх низ аз он об бигузашт ва назар ба он кадум гумошт. Кадум медавид ва шайх бар асари ӯ мерафт, то ба сояи дарахте расид. Ҷавонеро дид дар сояи он дарахт хуфта ва море азим аз тарафи дигар меомад ва қасди ҳалоки он ҷавон карда буд. Чун мор аз он тараф наздики он ҷавон расид, кадум аз ин тараф бирасид ва захме бар сари мор зад ва мор бар чой ҳалок шуд ва кадум бозгашт ва бар канори об омад ва боз он зифдиъ берун ва кадум бар пушти он зифдиъ савор шуд ва аз об бигузашт.

Шайх бо худ гуфт, ки ин ҷавон аз авлиёи Ҳақ аст. Бозгашт ва наздики ҷавон омад. Он ҷавон ҳамр хӯрда буд ва маст хуфта ва роиҳаи ҳамр аз ӯ медамид. Шайхро таачҷуб зиёдат гашт. Овозе шунид, ки «Эй Зунун, чанд таачҷуб кунӣ? Агар риояти ҳифзи мо ҳама риояти атқиё ва аброр ва маъсумон кунанд, пас ашқиё ва фучҷор ва осийнро кӣ риоят кунанд? Ва агар саялони авфи мо авсохи осоми тирарӯзгорони ашрорро нашӯяд, кӣ шӯяд? Ва агар дарёи раҳмати мо саргаштагони тихи залолатро даст нагирад, кӣ гирад? Ва агар саҳоби карами мо амтори ҳидоят бар ҷони тоиҳони ба води ғафлат набарад, кӣ барад? Ва агар насими инояти мо киштии ғарқшудагони дарёи табиат ва хаворо аз ғарқоби муҳолифат ба соҳили тавба ва иноят наёрад, кӣ орад?

¹. Барои равшаниии маънӣ дар навишти ин ва дигар калимаҳо дар байни ду садонок ҳарфи (ъ) нигоҳ дошта шуд.

Шайхро вақт хуш шуд, гирди он ҷавон мегашт ва мегуфт:

Назм:

Эй хуфтае, ки дӯст ниғаҳбони ҷони туст,
Ту масту ғофилу карамаш посбони туст.
Хобаш ҷӣ гуна ояд аз шавқи он Карим,
К-аш раҳмату иноят беш аз гумони туст.

Чун он ҷавон бедор шуд, шайхро бидид, хичил гашт ва гуфт: «Эй бузургвори дин, ин ҷӣ ҷойи туст?» Шайх қиссаи ҳол бигуфт. Ҷавон наърае бизад ва чома чок кард ва бигрист ва рӯй дар биёбон ниҳод ва боқии умр ба тоати Хақ машғул гашт». [14, с. 223 – 224]

Баъди ин ҳикоят Бузургвор чунин хулосае дар боби карами Парвардигор пешниҳод намудааст: «Эй азиз, бидон, ки анвои инъом ва ифзоли Мунъим азим ва анфоси эҳсон ва наволи Муътии Каримро, ҷаллат азаматуху, ниҳоят нест, зеро ки ҳар як аз ашхос ва аъён зарроти вучуди неъматанд аз неъматҳои он ҳазрат, ки аз дарёи қидам ба муктазои бадрақои карим ва тасорифи насамоти ҷуд ба соҳили шухуд омадаанд. Ва дар ҳар нафас чандин ҳазор неъматӣ зоҳир ва ботин аз эҷод ва эъдоми асбоб ва васоит, ҷунон ки чизе аз он зикр карда шуд, бар ҳар айн аз аъён мутачаддид мегардад». [14, с. 224]

Дар ҳикояи зикршуда ҳам сюжет, ҳам лаҳзаҳои ҳаяҷоновар, ҳам хислати «қаҳрамони асосӣ», ҳам сабаби ислоҳи он баён шудааст. Ҷуноне маълум аст, дар ҳикоя як ё ду лаҳзае оварда мешавад, ки ҷигунагии хислат ва ҳолату сабаби тағйири он нишон дода метавонад.

Ҳикояти дигаре, ки лоиқи иқтибос аст, аз хоксорӣ ва муруввати шахси таърихӣ-халифай Бағдод Умари Абдулазиз аст: «Ва дар хабар аст, ки Умари Абдулазизро меҳмоне расид ва дар шаб чизе китобат мекард ва ҷароғ торик шуд. Меҳмон бархост, то ҷароғ равшан кунад, нагузошт ва гуфт: Зайфро (меҳмон) хизмат фармудан аз мурувват нест. Гуфт: Гуломро бедор кунам. Гуфт: «Аввали хоби ӯст». Умар худ бархост ва ҷароғро равшан кард ва зайф гуфт: «Эй Амралмуминин, худ бархостӣ?». Гуфт: Оре, бархостам ва ҷароғ равшан кардам ва Умар будам ва боз омадам ва ҳамон Умар ҳастам ва бад-ин миқдор ҳеч аз мартабаи ман кам нашуд». [14, с. 281]

Дар ин ҳикояти хурд муҳимтарин хислати қаҳрамони асар – хоксорӣ бо як мисоли барҷаста ошкор гардидааст. Чунин ҳикояҳои хурд, ки як ё ду қаҳрамон доранд ва дар онҳо як ё ду лаҳзаи зиндагӣ тасвир меёбад, дар «Захират-ул-мулук» мавқеи асосӣ доранд ва ба ин сабаб истифодаи онҳоро дар шарҳи масъалаҳои гуногуни ҳаётӣ ва илмӣ аз хусусиятҳои услубии асар доништан вочиб аст. Ин мисоловарӣ баъзе бобҳои «Захират-ул-мулук»-ро ба асарҳои таълимию тадрисӣ, ки бо услуби илмию оммавӣ таълиф меёбанд, монанд кардааст.

Ё худ дар шукри неъматӣ Парвардигор чунин ҳикояти ҷолиб дар «Захират-ул-мулук» оварда шудааст: «Нақл аст, ки яке аз машоихи сӯфия, раҳимаҳумуллоҳ, ҳар рӯз ба мақобир ва дори марзо ва девони сиёсат ҳозир шудӣ. Аз ин маънӣ аз ӯ пурсиданд. Гуфт: “Ба дори марзо меравам ва мушоҳидаи анвои бало ва амроз мекунам, то нафси ман қадри офият бидонад ва ба девони сиёсат ҳозир мегардам ва анвои азоби асҳоби ҷиноётро мебинам, то нафси ман қадри неъматӣ исмат ва амн бидонад ва ба мақобир меравам ва дар аҳволи мавто тааммул мекунам, ки дӯсттарин чизе назди эшон он аст, ки эшонро як рӯз ба дунё боз фиристанд, то осӣ тадоруки маъсият кунад ва мутеъ дар тоат афзояд. Ва рӯзи қиёмат, ки рӯзи ҷазо аст ва мавқифи тағобун аст, мутеъ ва осӣ мағбуни селоби ҳасрат ва мафтунӣ дарёи ҳайрат хоҳанд буд, осӣ ба дард менолад, ки ҷаро амали солеҳ накардам ва мутеъ даст ба дандони таассуф мехояд, ки бештар аз ин тавоноӣ доштам, ҷаро накардам, мутеъ оби ҳасрат аз дида меборад, ки ҷаро худро аз дараҷоти олияи собикон маҳрум гардонидам, осӣ дар азоби гирифтӣ мезорад, ки ҷаро борони расвой ва гирифтӣ ба рӯзгори худ боронидам». [14, с. 267]

Дар мисолҳои дигар низ нишонаҳои асосии жанри ҳикоя риоя шудаанд. Ҷунончи: «Нақл аст, ки дар замони шайх Ҷунайд, қаддасаллоҳу сируҳу, азизе буд, ки садақа ба гайри аҳли тасаввуф ва касоне, ки ба тақво салоҳ буданд, ба каси дигар

надодӣ. Аз ӯ пурсиданд, ки сабаб чист, ки ин тоифаро ба эҳсон махсус мегардонӣ ва дигаронро маҳрум медонӣ? Гуфт: «Ин он қавмеанд, ки ба ҷуз Ҳақ ҳеҷ мақсуде надоранд ва ҳиммати худро ба ғайри ризои Ҳақ масруф намегардонанд ва ба сабаби фоқа хотираҳои яке аз эшон ба сади фоқа чамъ гардонидан, то ба Ҳақ машғул бошанд, фозилтар аз он ки ҳазор динор ба дигарон садақа диҳанд. Ин суҳан ба шайх расониданд. Аҷаб дошт ва гуфт: Ин валие аз авлиёи Ҳақ аст. [14, с. 61]

Ҳикояти навбатӣ, ки аз рӯи ҳаҷм ва баёни сюжет боз ҳам ҷолиб аст, аз шарҳи вазифаи зиёӣ мебошад. Зиёӣ кист? Касест, ки дар ҳеҷ ҳол аз баёни ҳақ ва ҳимояи ҳақиқат дур намебошад. Дар ин ҳикоя ҳам ҳислатҳои ба ҳам зидди шахс ва ҳам истифодаи ба мавқеи санъатҳои бадеиро мушоҳида кунем. Яъне ин ҷо як порчаи барҷастаи бадеӣ дар назари мо ҳувайдо мегардад. Ин ҳикоя аз боби 7-уми «Захират-ул-мулук» аст ба ин тартиб:

«Нақл аст, ки шайх Абулҳасани Нурӣ, қудисса сирруху, бо халқ муҳолият накардӣ ва ҳар чӣ на аз умури дин будӣ, аз он напурсидӣ ва ҳар гоҳ ки мункире бидидӣ, агарчи бими қуштан будӣ, дар ислоҳи он кӯшидӣ.

Ин порчаи муқаддимаӣ аст. Акнун давоми воқеа сифатҳои асосии қаҳрамони ҳикояро ошкор мекунад. Рӯзе ба канори Дачла бирафт ба ҷиҳати таҳорати намоз. Завраке дар канори Дачла дид. Дар он заврақ сӣ хум ба муҳр карда ва бар ҳар як навишта, ки «Латиф». Шайх аз он аҷаб дошт, ки дар мубоҷот ва тичорат чӣ чиз аст, ки онро «Латиф» хонанд. Аз маллоҳ савол кард, ки дар ин хумҳо чист? Маллоҳ гуфт: «Чӣ кор дорӣ, ту дарवेशии худро дон!» Шайхро тааттуш ба маърифати он зиёда гашт. Маллоҳро гуфт, ки мехоҳам, ки маро бигӯӣ, ки дар ин хумҳо чист? Маллоҳ гуфт: «Ту дарвеше фузулӣ, дар ин хумҳо ҳамр аст, ки ба ҷиҳати Халифа овардаанд ва амирулмуъминин мехоҳад, ки маҷлиси худро биёрояд». Зиддияти характерҳо хуб нишон дода шудааст: «Чӯби гароне дар он заврақ афтада буд. Шайх маллоҳро гуфт, ки он чӯб ба дасти ман деҳ. Маллоҳ дар ҳашм шуд ва шогирди худро гуфт, ки он чӯбро ба дасти ӯ деҳ, то бубинем, ки чӣ кор хоҳад кард. Шогирди маллоҳ барҳост ва чӯб ба дасти шайх дод. Шайх он чӯбро ба дасти муборак гирифт ва он хумҳоро як-як мешикаст ва маллоҳ фарёд мекард, Юнус бинни Афлаҳ, ки шаҳнаи Миср буд, ба касони худ бирасид ва шайхро бигирифт ва пеши Халифа бурд». Гардиши воқеа: «Ва халифаи вақт Муътазид буд ва ӯ бағоят часур буд ва шамшери ӯ пеш аз суҳан будӣ. Ва ҷомеаи аҳли Бағдод аз он андӯхнок шуданд, чи шак надоштанд, ки албатта, шайхро шаҳид хоҳад кард. Чун шайхро пеши вай оварданд, Муътазид бар курсии заррин нишаста буд ва гурз дар даст мегардонид. Бонг бар шайх зад ва гуфт: «Ту кистӣ, ки ин густоҳӣ мекунӣ?! Шайх фармуд, ки ман муҳтасибам. Гуфт: «Ба амри кӣ эҳтисоб мекунӣ?! Гуфт: «Ба амри Худой, азза ва ҷалла ва Расул (а) Гуфт: «Он кӣ туро подшоҳӣ дод, маро муҳтасибӣ дод». Боз зиддияти характерҳо.

Муътазид соате сар пеш кард ва баъд аз он сар баровард ва гуфт: «Туро чӣ чиз бар ин дошт?» Гуфт: «Шафкат дар ҳаққи ту кардам ва туро аз гирифтории қиёмат халос додам ва мункаре, ки дар изолати он тақсир раво доштӣ, онро аз ту манъ кардам. Муътазид гуфт: «Туро иҷозат додам. Баъд аз ин ҳар мункаре, ки бинӣ, тазйир кун ва ҳеҷ кас туро аз он манъ накунад. Анҷоми воқеа. Шайх фармуд, ки мо ин маънӣ ба амри Ҳақ мекардем. Чун фармони ту шуд, баъд аз ин яке аз уммоли ту хоҳам буд, ки ба фармони ту халқро меранҷонанд. Ин натавонам кард» [14, с. 172- 173].

Албатта, ҷудокунии мо характери шартӣ дорад, вале ба ҳар ҳол қисматҳои ҳикояро дар бар мегирад. Дар давоми ин ҳикоят бузургвор як ҳикояти умумӣ (ба ифодаи имрӯза, типӣ) будани онро таъкид кардаанд: «Ва амсоли ин ҳикоят аз саҳоба ва табеин ва уламо ва машоихи салаф, ризвонуллоҳи алайҳим аҷмаин, ки бар ҳулафо ва салотин инкор кардаанд, бисёр нақл аст ва он ҷумла далел аст бар он, ки дар иқомати амри маъруф изни ҳоким ва подшоҳ шарт нест, магар ҷое, ки ин маънӣ ба фитна хоҳад кашид, он ҷо маҳали назар аст. [14, с. 173]

Дар ҳикояти боло, ки ниҳоят кӯтоҳ аст, симои панҷ нафар ошкор шудааст: шайх, маллоҳ, шаҳна, халифа ва муаллиф. Баёни ҳикоя дар ниҳояти содагӣ мебошад.

Яъне хусусиятҳои жанри ҳикоя риоя шудаанд, ки мо монанди онро дар эҷодиёти бисёр шоирон ва нависандагони муосир дучор меоем.

Ҳикояти дигар, агарчи аз ҷиҳати таркиб сода аст, дар баёни муаллиф вазиҳои муҳими маънибардориро молиқ аст. Бесабаб нест, ки бо ин ҳикоя боби 8-уми «Захират-ул-мулук» ҷамъбаст карда шудааст: «Нақл аст, ки Рабеъ ибни Хайсам, қуддиси сирруху, аз ақобири тобеъин буд. Бо камоли муҷоҳида, ки ўро буд, дар хонаи худ гўре канда буд. Ҳар рўз гуле бар гардан ниҳодӣ ва палосе бипўшидӣ ва дар он гўр рафтӣ ва соате паҳлу бар замин ниҳодӣ, пас гуфтӣ: «Илоҳо, ин он гўр аст, ки моро ваъда фармудаӣ. Акнун маро як рўзи дигар ба дунё бозгардон, то бошад, ки амали солеҳ тавонам кард, ки он дастгири ман гардад». Пас бархостӣ ва гуфтӣ: Эй Рабеъ, он чӣ мечустӣ, ёфтӣ. Акнун рўзи фурсат ғанимат шумар ва қадри неъматӣ муҳлат бишинос ва дар саҳтии рўзи омаданӣ тақсир макун. Пеш аз он ки ин фурсат орзу кунӣ ва наёбӣ, чи ҳеч неъмат барои неъматӣ умр ва сихат ва амн нест. Ҳар кӣ қадри ин неъмат нашиносад, ба дараҷаи завол ва гирифтӣ нақоли мубтало гардад, ки Инналлоҳа ло юғайиру мо биқавмин ҳатта юғайиру мо бианфусиҳим»². [14, с. 292]

Дар бархе аз ҳикояҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ аз ҳаёти халифаҳои рошиддин мисолҳо оварда шудааст. Дар ин қабил ҳикоят таъкиди муаллиф ҷолиб аст, ки бо вучуди мақому мартаба ва ҷойгоҳи баландашон халифаҳои Паямбар ҳислатҳои писандидаи ҳеш, аз қабилҳои хоксорӣ, фурӯтанӣ, собирӣ ва амсоли инро тарк накарданд. Ин таъкидҳо барои дарси адаб ба ҳокимони давр ва баъдӣ аз забони аллома ба маврид истифода гардидаанд. Чунончи ҳикояте аз зиндагии халифаи аввал Абӯбақр: «Нақл аст, ки чун Абӯбақрро ба хилофат бинишонданд, рўзи дуҷум сабади карбос баргирифт ва ба бозор рафт ва бинишаст ва пеш аз он карбосфурӯшӣ мекард ва қути аёлон аз он ҳосил мекард. Ва саҳобаро аз он нохуш омад. Гуфтанд, ки ин лоқи хилофат нест. Гуфт: «Таҳсили қути аёлон бар ман воҷиб аст. Агар дар адои ҳуқуқи эшон тақсир раво дорам, пас нафси ман ба тақсири адои ҳуқуқ одат кунад ва дар адои ҳуқуқи мусулмонон муқассир гардам». Пас, саҳоба муқаррар карданд, ки қадри қифояти Абӯбақр аз байтулмол бидиҳанд, то ӯ ба фароғат ба қазо ва ҳукумат машғул тавонад шуд. Ҳар рўз як дираму ним ба ҷиҳати нафақаи аёли ӯ таъйин карданд. Чун вафоти ӯ наздик шуд, мазраае дошт, фарзанди худ - Абдурраҳмонро васият кард, ки то он мазрааро фурӯхт ва ҳисоб кард ва ҳар чӣ аз байтулмол ба ҷиҳати аёл нафақа карда буд, бозгардонид». [14, с. 146]

Ё худ дар ҳикояи дигар аз рўзгори халифаи дувум-Умар аст, ки дар тақвияти ҳикояти болост: «Нақл аст, ки чун Умар, разияллоҳу анҳу, ба хилофат бинишаст, иттифоқ карданд, ки нафақаи аёли ӯ аз байтулмол бидиҳанд, қабул накард ва гуфт: «Қуввати касб дорам, маро бад-он эҳтиёҷ нест». Чун намози ишроқ бигузорида, ба девон бинишастӣ ва миёни мусулмонон ҳукумат карда то ҷошти баланд. Чун аз девон бархостӣ, каланд бардошта ва ба сӯи Бақеъ берун шуда ва он ҷо хишт задӣ. Ва чун вақти намози зуҳр шудӣ, таҳорат карда ва ба масҷид омада ва имомати мусулмонон карда ва боз ба сари қори худ рафта то вақти намози аср ва қути худ ва аёлони худ аз он ҳосил карда». [14, с. 146]

Дар ҳикояти дигар Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ аз адолати Халифаи ҷаҳорум-Али ёдовар шудааст. Ҷолибияти ҳикоят дар он аст, ки ахлоқи ўро ошкор месозад. Али бо гунаҳкор бо шеваи мулоим, рафтори некӯ муошират мекунад. Яъне барои муҷрим имкони ислохро пешниҳод менамояд: «Нақл аст, ки шахсе пеши Амралмуъминин Али, разияллоҳу анҳу, бар бад гуфтани мусулмоне машғул шуд. Амралмуъминин гуфт: «Эй мард, мо ин суҳанро хоҳем пурсид. Агар рост гуфта, ба сабаби суҳанчинӣ туро душман хоҳем гирифт ва агар дурӯғ гуфта, укубатат хоҳем кард ва агар тавба хоҳӣ кард, афв хоҳем кард. Он шахс гуфт: Тавба кардам, эй Амралмуъминин». [14, с. 161]

Хулоса, чуноне ки мушоҳида мешавад, истифодаи ҳикояҳо дар осори Алии Ҳамадонӣ пеш аз ҳама барои тақвияти фикр, сониян, бо мақсади рӯшан гаштани мақсади баён оварда шудааст. Паҳлуи характерноки мақсади истифодаи ҳикояҳо

² Худованд аҳволи ҳеч қавмеро тағйир намедихад, то замоне ки онҳо рафтори худро тағйир надиханд. Сураи Раъд ояти 11.

тарбияи хонанда аст. Маҳз тавассути ин ҳикояҳо Алии Ҳамадонӣ хонандаи хешро мухотаб қарор дода, ӯро насихат мекунад.

Адабиёт:

1. Абдуллои Ансорӣ. Муноҷот ва илоҳинома.-Техрон, 1378.-320 с
2. Абдуллои Ансорӣ. Сад майдон -Техрон, 1378.-80 с.
3. Абусайиди Абулхайр. Осори тавҳид.-Техрон, 1361.-406 с.
4. Абдучаббор Раҳмонзода. Рисолаи Футувват»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Душанбе. 1995. 25 саҳ.
5. Асоев Х, Турдиев Қ. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук. Душанбе 2008, 340 саҳ.
6. Азқой Парвиз. Мураввичи ислом. -Техрон, 1994. -198 с.
7. Зарринқӯб, Абдулхусайн: Пилла-пилла то мулоқоти Худо. Техрон, Интишороти «Илмӣ» – 1373, 308 с.
8. Мавлоно Чалолуддини Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Техрон, 2001. 693 с.
9. Мавлоно Чалолуддин Муҳаммад. Куллиёти Шамси Табрезӣ. Техрон 1372. 1481 саҳ.
10. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук. Лоҳур. 1905. 307 с
11. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт чилди 2.-Душанбе: “Адиб, 1989.415 с.
12. Султонов М. Осори мунтахаби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. ҷ 1. Душанбе. 1994. 168 с.
13. Султонов М. Осори мунтахаби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. ҷ 2. Душанбе. 1995. 225 с.
14. Султонзода М., Асозода Х., Турдиев Қ. Ганчи ирфон. ҷ.1 Душанбе. 2015. 379с
15. Султонзода, М., Асозода Х., Турдиев Қ. Ганчи ирфон. ҷ 2. Душанбе. 2015. 287с.

ИСТИФОДАИ ҲИКОЁТ ДАР ОСОРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Истифодаи ҳикоя дар осори бузургони илму адаби тоҷик мавқеи муҳим дорад. Ҳикояҳо аз ҷиҳати гуногунии мавзӯ, мавридҳои истифода, ҳаҷм лоиқи омӯзиш мебошанд. Бештар адибон бо мақсади ҷамъбасти фикр, ё таъкиди муҳимияти масъала дар осорашон ҳикоятҳоро истифода мебаранд.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти асри XIY, низ аз ин жанри адабӣ дар осорашон фаровон истифода намудаанд. Адиб дар равиши анъанавӣ пешинӣ дар «Захират-ул-мулук»-ашон ҳикояро хеле бисёр ва дар мавридҳои гуногун мавриди истифода қарор додаанд. Шаклҳои гуногуни ин истифода дар мақолаи муаллиф бо мисолҳо баён шудаанд. Ҳар як ҳикоя ба таври муфассал набошад ҳам, ба таври муъҷаз ягон сифати гуяндаи қисса ва ё ҳолати рӯҳӣ, зоҳиршавии ахлоқи ҳамида ва ё замиро истифода менамоянд. Дар маҷмӯъ, ҳикояҳо сифати бадеии асарро махсус таъкид месозанд.

Калидвожаҳо: ҳикоя, таъкид, хулосабарорӣ, шайх, муҳтасиб, ҳолати рӯҳӣ, муҳимияти масъала

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАССКАЗОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИР САЙИДА АЛИ ХАМАДОНИ

Использование рассказов занимает важное место в трудах великих таджикских ученых. Рассказы достойны изучения с точки зрения разнообразия тем, случаев использования и объема. Большинство писателей используют рассказы в своих произведениях с целью донести мысль или подчеркнуть важность вопроса.

Мир Сайид Али Хамадони, один из выдающихся представителей литературы 18 века, также использовал этот литературный жанр в своих произведениях. Адиб, следуя

традиции древних, использовал этот рассказ в своем «Захират-уль-Мулук» много и по разным поводам. Различные формы этого использования описаны в статье автора с примерами. Каждая история, даже если не в деталях, представляет собой качество рассказчика или состояние души, видимость морали или привязанности. В целом рассказы подчеркивают художественную ценность произведения.

Ключевые слова: рассказ, акцент, вывод, шейх, бухгалтер, душевное состояние, важность вопроса.

THE USE OF STORIES IN THE WORKS OF MIR SAYID ALI HAMADONI

The use of stories occupies an important place in the works of the great Tajik scientists. The stories are worthy of study in terms of their variety of topics, uses, and scope. Most writers use stories in their writing to convey a message or emphasize the importance of an issue.

Mir Sayid Ali Hamadoni, one of the outstanding representatives of the literature of the 18th century, also used this literary genre in his works. Adib, following the tradition of the ancients, used this story in his Zahirat-ul-Muluk on many occasions. Various forms of this usage are described in the author's article with examples. Each story, even if not in detail, represents a quality of the narrator or a state of mind, a semblance of morality or affection. In general, the stories emphasize the artistic value of the work.

Key words: story, accent, conclusion, sheikh, accountant, state of mind, importance of the issue.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асозода Ҳотами Раҷаб, номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷ.Т., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 918633745.

Информация об авторе: Асозода Хотам Раджаб, кандидат филологических наук, ст. преподаватель кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 918633745.

Information about the author: Asozoda Hotam Rajab, candidate of philological science, - senior lecturer of Tajik literature department of Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Kulob, str. S. Safarov - 16. Tel.: 918633745.

ТДУ: 8/80 (2-тоҷ)

ТКТ: 80/84 (2-тоҷ)

Г-80

МАСЪАЛАГУЗОРӢ ДАР ОЧЕРКҲОИ ШОДОН ҲАНИФ

Гулов С.Н., н.и.ф., дотсенти ДМТ

Алишерӣ А., саромӯзгори ДДК ба номи А. Рӯдакӣ.

Истеъдоди ҳар як нависанда қабл аз ҳама аз унвони асараш зоҳир мегардад, зеро хонанда пеш аз он ки бо ҳуди асар шинос шавад, бо номи он рӯ ба рӯ мешавад. Номи зебою мувофиқи таъб хонандаро водор месозад, ки ҳуди асарро мутолиа кунад. Аз ин нуқтаи назар мо гуфта метавонем, ки адиби публитсист Шодон Ҳаниф лар гузоштани номи очеркҳои низ истеъдоди баланди эҷодкориашро нишон лодааст. Масалан, ӯ номи очеркҳои худро «Шабе дар кӯҳсор», «Ҷилои мрамор», «Ситораи сахарӣ», «Дилҳои маконёфта», «Мураббӣ ва мураббо», «Дил ёбу қанд хӯр», «Эҳёи дил» ва ғайра гузоштааст, ки хонанда аз лаҳзаи аввал ҷозибаро ба ҳуди ин навиштаҳо эҳсос мекунад. Махсусан номи очерки «Эҳёи дил» хеле раван, мутантан ва шоирона афтодааст, ки диққати хонандаро ба худ ҷалб менамояд.

Қаблан бояд тазакурр дод, ки дар мавзуи тиб публитсистони тоҷик лавҳа, очерк ва дигар асарҳои тарҷумаиҳолӣ навиштаанд ва онҳо дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ба

табъ расидаанд, ки аксарияти ин осор номҳои обшуставу якранг доранд ва таваҷҷуҳи хонандаро ба худ ҷалб намекунанд.

Аз тарафи муаллиф «Эҳёи дил» гузошта шудани номи очерк бе сабаб нест. Дар он сухан аз боби эҳё меравад, эҳёи дили инсон. Мо ин мазмунро аз сатрҳои аввалини очерк пай мебарем:

- Бо гардиши табиат ва гузашти айём зимистон сипарӣ шуд. Баҳори равшану гарм фаро расид. Офтоб рутубати бому девор ва шоҳаҳову шохсорони дарахтонро ба сони обчинак макида хушк мекард. Баҳори зиндагисоз ва фархундагулшан равнак меёфт. Вай ба қони нотавон тавон мебахшад [7].

Оре, табиат бедор мешавад ва баробари он дили инсон ҳам, зеро ӯ низ як ҷузъи табиат аст ва аз табиат нерӯ мегирад. Ин аст, ки ба шарофати қалами нависанда дар очерк сухан аз эҳёи табиат шуруъ шуда, ноаён ба сӯи дили инсон меравад. Нависанда дар ин миён силсила ба силсила аз ҳаёту заҳматҳои қаҳрамони худ- табибони ҳозик, ҷарроҳон Углов ва дастпарвари ӯ Неъмат Усмонов қиссаҳо карда, дар иртибот ба мавзӯ дар атрофи дил ҳарф мезанад. Барои мисол «Лаҳзаҳои ҳассоси бедории дил фаро мерасид! Ҳаёт бояд ба ҷисми бемор эҳё мегашт. Зиндагӣ бояд ҷашм равшан мекард! Решаи умр аз нав бояд аз оби ҳаёт қон ва самар мегирифт. Ва ба қавли шоир дил бояд қатраашке гардаду дар ҷашми тар печад! Мебоист дар орази бемор аз нав нури нози ҷавонӣ медамид, аз забони ӯ дар такаллум шахду шакар мерехт! Нафас аз нав дар димоғи субҳи ноумедии ӯ ба ҷавлон меомад. Ғафлат ва яъс бояд мағлуб ва маҳв мешуданд»[5].

Ин ҳама суханонро дар атрофи дил, ки он рамзи ҳаёт аст, оварда гуфтан, худ аз маҳорати Шодон Ҳаниф дарк медихад. Аз қониби дигар, қаҳрамони асосии очерк ҳам шахсест, ки ба ҳаёт талош меварзад, бо дил сару кор дорад. Нависанда аз забони қаҳрамон мегӯяд: «Ман... мисли шоирон ба дил сару кор дорам» [5].

Ба фикри мо, ҳамаи ин боис шудаанд, ки муаллиф ба очерки худ «Эҳёи дил» унвон гузорад. Ва он хеле мувофиқ ҳам афтадааст, ки ҷойи онро бо ягон калима ва ибораи дигаре наметавон иваз намуд. Истеъдоди нависанда ҳам дар он аст, ки муҳаррирон ва хонандагони хушзеҳн ягон сатри адибро имкони таҳрир кардан ва ё ба он хӯрдагарӣ кардан надошта бошанд. Ба ин Шодон Ҳаниф қарибдар ҳамаи очеркҳои муваффақ шудааст.

Масъалаи дигаре, ки дар ин очерк таваҷҷуҳи хонандаро ба худ бештар ҷалб мекунад, ин симои қаҳрамони асосӣ, профессор Неъматулло Усмонов мебошад. Ӯ шахси дилсӯзу меҳрубон, хушдарк, хирадманд аст. Аз хурдӣ ба ин касб дилбохта, ба пояи баланди ҷарроҳӣ расидааст. Вай бо бемораш самимона суҳбат мекунад ва чун бемор ба ҷарроҳӣ розӣ шавад, эҷодкорихоро ба кор мебарад. Неъматулло Усмонов мегӯяд: «Ҷарроҳ ҳам инсони бенавою ҳам инсони боҳабар, ҳам инсони тихидасту ҳам инсони дороро як хел табобат мекунад. Гоҳо табобати инсони фақир беҳтар анҷом меёбад. Ба ин хотир ҷарроҳӣ илми башардӯстона аст» [8].

Ин ҷо ба як чиз бояд эътибор дод, ки нависанда метавонист ин сатрҳоро аз забони худ гӯяд ва бо ин васила хислату ҳӯи қаҳрамонашро пеши хонанда кушода диҳад. Вале Шодон Ҳаниф ин корро накардааст. Ба фикри мо, сабаби ин дар он аст, ки аз забони қаҳрамон гуфтани ин сухан, нисбат аз он ки аз забони муаллиф баён шавад, таъсири зиёд дорад, олами маънавӣ ва инсонияти ӯ бештар равшан мешавад.

Муаллиф дар очерк аз санъати муколама васеъ истифода бурда, ба кушода додани дунёи ботинию зоҳирии қаҳрамони худ муваффақ шудааст. Барои далел ба ин гуфтаҳо таваҷҷуҳ намоед:

- Ман додарам Сунатулло, вақте ки бо мошин Помир мерафтам, кӯҳҳои маҳмалини Сағирдаштро дидам. Дар зери тармаҳо гӯсфандон мечариданд, дар ёлаҳо кабкон қалба мезаданд, бунафша дар миёни майсаҳо мисли ёқут назаррабой мекард, ҳавояш атрогин, шамолаш форам, осмонаш кабуд. Ман бо ҷашми сари худ дидам, ки ҷӣ тавр дарё тавлид меёбад. Аз ҳазорон ҷашма ҷӯйча-ҷӯйча об ҷамъ шуда, бо ҳам меомезад ва ҷӯшидаву тугён зада аз дараҳо мешоранд...

Профессор мехост боз чизи дигаре илова кунад, аммо ин дам дар чашмони бемор ашк халқа зад, - мебахшед, магар аз суҳбати ман хотири шумо озурда шуд?- ин холро дида пурсид ҳаким.

- Не, рафиқ профессор, ин гапҳои шумо ҳаёли маро ба ватанум бурд, дилма кӯҳ барин бардошт. Духтури сара менамояд.

- Ин тавр, ки бошад, хотиратонро чамъ гиред. Мо ду нафар шудем, бемор танҳо монд, ба он ҳарду ғолиб меоем! Мебинам, ки марди шердилед, аз амалиёт бим надорад. Ин ба мо - духтурҳо имкон медиҳад, ки бе ташвиш корро сар кунем.

- Ин тарафуш таваккал ба худо,- аз лутфу навозиши профессор хушҳол шуда гуфт бемор.

-Дар кори мо, додарам Сунатулло, таваккал ба кор намеравад. Чанд фарзанд доред?

- Ду писару ду аврат, -посух дод бемор.

- Худо хоҳад, баъди амалиёт бедард шуда, пеши фарзандонатон меравед, онҳоро ба камол мерасонед, ҳузуру ҳаловаташонро мебинед, - бо як лаҳни эътимодбахш гуфт профессор.

- Бай мана дармон бахшиде, профессор. Худо хонаи шумора обод дора, - арзи сипос кард бемор [9].

Аз ин муколама бармеояд, ки қаҳрамони очерк Неъматулло Усмонов на танҳо худ, балки суҳбаташ ҳам ба бемор дармон мебахшад. Бале, қаҳрамони очерк шахси меҳрубон буда, қабл аз он ки дар бемораш амалиёти ҷарроҳӣ гузаронад, ана ҳамин тавр ба онҳо суҳбат мекунад, дилашонро ба қавле «кӯҳ барин» мебардорад. Ў аз сихат ёфтани бемораш баробари худӣ онҳо хушнудӣ мекунад. Инро муаллиф бо ду ҷумла басо зебо қайд кардааст:

- Ин суҳб вай аз баромадгоҳи шифохона садои ҳузнангези тутакро шунида, аз рафтани бозистод. Бо чашмони кабудӣ шодоб аз хурсандӣ ҷониби бемораш Сунатулло нигариста, бо маънои «офарин» ба ӯ даст афшонд [7].

Муаллиф дар очерк саргузашти қаҳрамонашро сар то по нақл накарда, балки онро дар амалиёти ҷарроҳӣ пеши назари хонанда ҷилвагар месозад, барои ба боварии хонанда сазовор шудан, аз рӯи публицистӣ васеъ истифода мебарад, ки ин талаботи жанри очерк аст. «Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини очерк ин ҷараёни публицистии нақл дар он мебошад. Маҳз, ҳамин хислат қаробати вайро бо жанрҳои матбуот собит мекунад. Очерк бо нақли озод ва гоҳҳо дар либоси махсуси бадеӣ пӯшондашуда фарқ карда меистад. Чуноне ки А. М. Горький мегӯяд, яке аз хусусиятҳои очерк дар боигарии рӯи публицистии он аст. Муаллиф дар очерк эпизодҳои гуногунро аз ҳаёти қаҳрамон нақл карда, ба воситаи рӯи публицистӣ ба боварии хонанда сазовор мешавад» [6, с. 135].

Ин рӯи публицистӣ ҳам, дар очерк бо ҳамин мақсад истифода шудааст: «Одамоне, ки илми тибро пешаи хеш интихоб мекунанд ва мазмуни зиндагии худро дар он мебахшанд, афроди фидоӣ ва ҷиҳодӣ мебошанд. Онҳо гоҳо ба марг ва ғаму тухмат танҳо ба танҳо набард мекунанд, дар ин роҳ гоҳо охири шарораи қалби худро сарф мекунанд! Месазад, ки ҷӣ нерӯ, ҷӣ қудрати худодод ва ҷӣ имкони волотарин доштани инсонро аз зиндагии табиб ва билхоса, аз ҷарроҳ омӯхт» [7].

Публицист дар як амалиёти душвори Неъматулло Усмонов иштирок карда, онро хеле моҳирона ба тасвир мекашад, ки ин аз мушоҳидаҳои дақиқ будани Шодон Ҳаниф гувоҳӣ медиҳад. Ин амалиёт бештар аз шаш соат давом мекунад. Неъматулло Усмонов бо шогирдонаш, ки бо техникаи мучаҳҳази тиббӣ мусаллаҳанд, қалби донишҷӯи донишгоҳ Нигина Муродоваи бистсоларо, ки солҳо аз иллати қалб ранҷ мекашид ва агар амалиёт намешуд, аз як сол бештар дигар умр дида наметавонист, ҷарроҳӣ мекунанд. Лаҳзае, ки қалбро мекушоянд, вай ҳафт дақиқа аз кори табиӣ худ бозмонда буд ва ҷарроҳ ҳар сонияро ғанимат доништа, онро моҳирона амалиёт мекунад. Чун иллатро аз дили бемор дур мекунад, аз нав кори дилро эҳё карда, ба Нигина умри дубора мебахшад. Муаллиф ҷараёни ин кори мушкул ва сангинро он қадар моҳирона ва бо истифода кардани баъзе луғатҳои тиббӣ овардааст, ки хонанда аз хондани он

дардшарикӣ бемор шуда, ба қудрати илми тиб ва хоса, ба маҳорати ҷарроҳии профессор Неъматулло Усмонов қоил мешавад.

Барои омӯхтани симои шахс дар очерк амалиёти факт ва воқеият ҷузъи муҳим аст. Зеро ба очерк дарки бечону беҳисси ҳаёт, нухабардорони рӯякӣ хос нест. Муҳаққиқи матбуоти советӣ Э. Сосновская дар ин маврид мегӯяд:

«Публицистика ҳама вақт бо шахсияти конкрет сару кор дошта, қаҳрамонашро, ҷӣ хеле ки ҳаст, ҳамон тавр пеши назари хонанда ҷилвагар созад. Вай бояд хизматҳои ӯро болобардор ва пардоз надихад. Ҳатто ба дигар кардани чашмон, мӯй, қад ва синну соли қаҳрамон ҳуқуқ надорад» [4].

Мо қаҳрамони очерк Неъматулло Усмоновро ба шарофати қалами нависанда, ана ҳамин тавр ҳақиқатнигорона мебинем. Илова бар ин аз мутолиаи очерк бармеояд, ки муаллиф мавзӯи рӯи кор гирифтаашро чуқур омӯхтааст. Дар ин роҳ ба ӯ маъхазҳои гуногун даст додаанд. Ана, нависанда ба қаҳрамонони очерки худ ҷӣ мегӯяд: «Чанде пеш аз рӯзномаи «Ахбор»-и Эрон хондам, ки доктор Санҷариён ба тими пизишкони худ дар бемористони шаҳри Шероз аввалин бор ба навҷавони понздаҳсола қалби ҷавонашро, ки аз олами тасодуми автомобилӣ маҷрӯҳ шуда, майнааш хуншоршуда буд, бомуваффақият пайванд кардааст. Ин дар Эрон ва Ховари Миёна нахустин ҷароҳии пайванди қалб эътироф шудааст» [5].

Профессор дар ҷавоб ба нависанда посух медиҳад: «Ин тавр шуда бошад, ҷои хушист... мо ҳам агар ба васоили ҷарроҳии навтарини ҷаҳонӣ мучаҳҳаз мебудем, на ин ки қалбро, балки шушу гурда, ҷигар ва дигар аъзои маризонро пайванд мекардем. Мо ҳам ба ин поя расидем. Аммо ҷи тавре, ки халқ мегӯяд, замин сахту осмон баланд аст» [5].

Оре, қаҳрамони очерк ба пояи баланди илми тибби ҷаҳонӣ расидааст. Бо вучуди он ӯ аз касе ҷизеро тамаъ намекунад. Худнамоиро бад мебинад, худро дар ҷамъият як фарди оддӣ мешуморад. Муҳимтар аз ҳама дар очерк намоҳои фалсафии қаҳрамон ва устои ӯ- Углов, дар ҷараёни тасвири воқеаҳо ва муколамаҳо ҷо-ҷо оварда шудааст, ки он аз хислатҳои фитрӣ ва ғановати маънавийи онҳо шаҳодат медиҳад.

Хулоса, ки ин очерк дар публицистикаи имрӯзаи тоҷик як падидаи тоза буда, ҷӣ қудрату нафосат доштани сухани публицистро бори дигар исбот кардааст. Бо итминон метавон гуфт, ки ин очерк ҳам аз ҷиҳати ҳалли мавзӯ ва ҳам истифодаи воситаҳои бадеию устухонбандии худ бозгӯии авзои имрӯзаи очерки тоҷик хоҳад буд. Метавон гуфт, ки очеркнависони оянда аз он ба сабки очерк амиқтар ошно шуда, дар лабораторияи эҷодии нависанда ҷӣ тавр тавлид ёфтани очерк ва ҷӣ тавр ба қалам додани рӯйдодҳои зиндагиро бештар бархӯрдор мешаванд.

Тавре, ки дар фасли аввал ёдовар шудем, очерки «Кӯҳдоман»-и Шодон Ҳаниф ҳам аз ҷиҳати ҳалли проблемаи умдатарини иқтисодии кишвар, ҳам аз ҷиҳати таҳқиқоти сотсиологӣ ва ҳам аз ҷиҳати бозёфтҳои рангини тасвири табиат, бадеият ва офаридани характери қаҳрамон дар публицистикаи тоҷик як падидаи нава буд. Аз ин очерк бармеояд, ки қаҳрамони он – Дарвешов, инженери заминсозӣ мебошад, инсон мавзӯӣ, пешбин ва шахси дилсӯзи заминҳои бобоии худ буда, барои аз нав рӯи кор гирифтани заминҳои бекормондаи кӯҳистон, ки баъди аз хонаву заминҳои авлодиашон ба водихо муҳочир шудани кӯҳистониён бекор мондаанд, ҷаспу талош мекунад. Вай дар боздиди худ аз заминҳои кӯҳистон ва боғҳои харобшуда ғамгин мешавал ва афсӯс аз он меҳӯрад, ки ҳазорҳо гектар кӯҳдоман, ки дар он дар гузашта мардум боғдорӣ карда, амборхоро пур мекарданд ва ба туфайли он ҷумхурӣ ба харидани ҷаву гандум ниёз надошт, имрӯз ба гилзор табдил шуда, поймоли ҷорво гардидаанд. Вай ба фактҳои мушаххас исбот мекунад, ки минбаъд дар натиҷаи зиёд шудани нуфуси мардуми водихо ва пешрафти техникаи мардум ба ҳар порча замин муҳтоҷ мешавад. Ягона роҳи наҷот аз ин мушкилот аз нав рӯи кор гирифтани бештар аз ҷаҳорсад ҳазор гектар замини кӯҳдоман мебошад, ки имрӯз дар ихтиёри давлат буда, касе аз он кор намегирад. Ҳамчунин, аз нав обод кардани боғу боғча ва равшан кардани ҷароғи хонаҳои вайрону фатаротшудаи бобоён мақсади асосии қаҳрамони очерк мебошад. Дарвешов талабу тақозо мекунад, ки раёсати муҳочиркуниро аз байн бурда, ба мардум иҷозат дода

шавад, ки аз нав ба кӯҳистон баргарданд ва ҳар порчаи ин заминро аз нав обод кунанд ва ба кӯҳистон нур бахшанд. Барои ба вучуд овардани шароити зисти муътадили мардум, - мегӯяд ӯ бояд роҳҳои деҳаҳои кӯҳистон обод карда шавад, хатти барку алоқа гузаронида шавад, мактаб ва шифохонаҳо сохта, маркази ноҳияҳо ва деҳаҳои нав дар ҷойҳои амн аз хатари селу зилзила ва лағжидану ламбидани кӯҳҳо бунёд гарданд. Вай ёдовар мешавал, ки обу ҳавои кӯҳистон ба парвариши тут, нок, себҳои хубонӣ, гиёҳҳои доруворӣ, асал ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат мекунад. Ӯ мегӯяд «Қадам тоҷик тутро дӯст намедорад? Устухони бисёр кӯҳистониёно тут сахт кардааст. Тут буд, ки солҳои ҷанг мардумро аз мурдан начот дод, ба вай қувваю тавон ва рӯсурхӣ бахшид. Ин дарахти ҷонсахт, ки бобоёни мо бештар аз панҷоҳ навъи онро ихтироъ кардаанд, дар таркибашон витамин, сафедию қанд ва глюкоза хеле зиёд аст... дар ин чанд соли беодам мондани кишлоқҳо қариб нисфи онҳо кундадарахт шуданд. Кирмакпарварони водиҳо омада онҳоро бераҳмона кал карда рафтанд...» [3, с. 23].

Муаллиф дар баробари матраҳ кардани проблемаҳои доғи иқтисодии кӯҳистон, расму оин, табиати марғуб, характери одамон, ривоятҳо ва одату суннати мардуми кӯҳистонро бо ҳаёлотии рангин ва нафосати сухан ба қалам додааст. Дар ин мисоле, ки дар зер меоварем, маҳорати қаламкашии муаллиф равшантар аён мегардад. Метавон гуфт, ки объекти ба тасвир гирифтаи ӯ як ҷузъи асари сирф бадеиро ба хотир меорад:

«Аз тӯйхона нағмаи муғаннӣ баланд шуд. Ба вай садои рубобу табла ҷӯр гашта, хомӯшии боғотро халалдор кард. Аз думболи он каф зада тарона хондани духтарҳо авҷ гирифт. Созу рақси духтарҳо гумон тасфида рафт, ки дили мардҳои ҷавони дар сари дастархон нишаста ба шӯру тугён омад. Ду-се нафари онҳо тоқат карда натавониста бо ҳар баҳона ва узру маънӣ аз сари дастархон хеста, ҷониби базмгоҳи духтарҳо рафтанд. Суруди духтарҳо авҷ гирифта, дар камарҳои атроф танинандоз мегашт. Ногоҳ ин шӯру сур ба мисли деги якбора аз ҷӯш монда хомӯш шуд. Баъдичанд лаҳза аз нав касе торҳои танбурро ба сози шӯхе зӯр кард ва аз паси он овози марғуладори хонандае баланд гардид.

Аз дараи Камаров, анора овардамо...» [2, с. 26].

Дар ҳар баҳши ин очерк ингуна тасвирҳо ва лаҳзаҳои ҳақиқатнигорона фаровон ба назар мерасанд, ки онҳо саҳифа ба саҳифа таваҷҷуҳи хонандаро ба худ ҷалб мекунанд ва ба ӯ ғизои маънавӣ мебахшанд. Ё худ ба ин тасвирҳои додаи муаллиф мутаваҷҷеҳ бошед, ки дар он ҳаёли рангин ва диди тозаи адиб ба тасвир омадааст.

«... Онҳо ба аспҳо савор шуда қад-қади дарёи Хингов нишеб рафтанд. Дар остонаи як камардара долу дарахти бисёреро дида ҷилави аспҳояшонро ба он сӯ гардониданд. Аз дили дара дарёчаи шӯхобе ба монанди зангӯлаҳо овоз бароварда ҷорӣ мешуд. Кафҳои сап-сафеди он шири ҷӯшидаи равандаро ба ёд меовард. Гӯё аз ин дарёча об нею фақат шир ҷорӣ мешавад. Дарёча ба Хингов омехта, мисли симоб каме дар рӯи мавҷҳои ҳузари он ларзида ҷорӣ мешуду баъд дар гирдобҳои тираю махуфи он маҳв шуда мерафт.

-Дар ин кишлоқ як чашмаи хуб аст. Аз ҷигари санг як осиеб об балақ-балақ ҷӯшида мебарояд. Болои чашмаро як ҷанори пурсалобат чатр барин пӯшонда меистод. Мӯйсафедони кишлоқ нақл мекарданд, ки ин чашма пас аз шинондани ҷинор пайдо шудааст. ҷинор ҳар қадар баландтар қад кашад, оби чашма ҳам ҳамон қадар зиёдтар хурӯҷ мекард, - роҳравон нақл кард Барфиев.

- Ин табиист, Ҳасанҷон, - гуфт инженер Дарвешов, - Решаи ҷинор ба симои кӯҳ давида, сангчаҳоро роғ-роғ мекунад, қабатҳои гилу гачро бурида, гардиши обро тағйир медиҳад. Ба зиҳи ҳазорҳо решаи ҷинор об ба худ роҳ ёфта, аз зери кундаи вай фаввора мезанад...

Онҳо аз чорбоғе даромада, аспҳоро дар шибари як осиеби кӯҳна бастанд. Барфиев пеш даромада, меҳмони худро ба сӯи ҳамон чашмаи гуфтагаш хидоят кард... Барфиев ба ҷинор наздик шуда моту мабхут шуд: баргҳои ҷанор зард шуда, шоҳаҳои болои он лучу урён буданд... Дар зиҳи кундаи дарахт дегдони сангин буд. Забони оташ то бағалаҳо расида, сӯзонда сиёҳ кардааст. Чашмаи зери дарахт аз сангҳо пур шуда, аз он шилдироси коҳилона ва ғамангези об ба гӯш мерасид... Барфиев хост ҷинорро оғӯш

карда, хой-хой гиря кунад, аммо дар назди меҳмон худдорӣ кард, дандонхояшро гичиррос занонда, алами пуршӯри қалби худро нигоҳ дошт. Зери лаб «ҳа дар...» гуён осебгаронро дашноми болохонадор дод:

Чӯпонҳои худнотарс дуди чинорро ба фалак печондаанд. Кас намедонад, ки бо онҳо бо кадом забон гап занад. Агар ин ҳаромкорҳо ба дастам меҳӯрданд, онаи зорашонро нишон меодам!

- Бехуда аз чӯпонҳо бадгумон шудай, Ҳасанҷон. Шояд ин кори ягон оворагардҳои дайду бошад.

- Ҳардуяшонро ҳам бало занад! Аммо ҳеч вақт ин чӯпонҳои биёбониро, ки дар умри худ як дарахтеро сабз накардаанд, фариштаи бегумон намешуморам» [1, с. 28-29].

Дар ин тасвир ва муколамаи ду қаҳрамони очерк муаллиф тавонистааст, ки аз як ҷониб дар дили хонанда эҳсоси ҳифзи табиатро ба шӯр оварад ва аз ҷониби дигар ҳисси ватанпарварӣ ва муқаддас доштани ҳар пораи хоки аҷдодиро парвариш диҳад.

Очерки «Кӯхдоман» аз рӯи ба ҳам фаро гирифтани мавзуи глобалии иқтисодӣ, ғунҷоиши тасвири табиат ва дастовардҳои тозаии бадеӣ дар эҷодиёти Шодон Ҳаниф мавқеи муҳим дорад. Ҳанӯз бисту панҷ сол пеш ӯ дар ин очерк дар кӯҳистон бунёд кардани зинабоғҳо, таъсис додани хоҷагиҳои махсуси молдорӣ, асалпарварӣ ва ғайраро пешниҳод карда буд, ки онҳо аллақай ҷомаи амал пӯшидаанд. Дар ин бобат муаллиф ҳамчун як шахрванди ҷумҳурӣ, ҳамчун як публицисти пуристеъдод хидмати арзандаеро ба халқи азизи худ кардааст. Ин очерк дар рушди иқтисодии кишоварзии ҷумҳурӣ миллионҳо маблағ фоида овард ва ҳанӯз ҳам қимати актуалии худро ҳифз кардааст.

Як силсила очеркҳои пешинаи Шодон Ҳаниф ба мавзуи синфи коргар ва корномаҳои намоёндогани ҷудоғонаи он бахшида шудааст, ки дар байни онҳо очерки «Пули кишлок» фарқ мекунад. Чандин сол боз меҳнати коргарони заводи семент таваҷҷуҳи Шодон Ҳанифро ба худ ҷалб намудааст ва ӯ дар очерки номбаршуда на танҳо самарайи меҳнати Сафар Ҳамидов, Слезак, Киселёв барин коргарону инженеронро инъикос кардааст, балки масъалаи ба кори ҷунин муассисаи азиму мураккаби саноатӣ ҷалб карда шудани занону духтарони тоҷикро низ ба миён мегузорад. Аз ин ҷост, ки офариниши образҳои коргарзанони тоҷик Малика ва Раъно дар ин очерк аз комёбиҳои очеркнавис ба шумор меравад. Аз тарафи дигар, муаллиф масъалаҳои тарбия ва ба воя расонидани мутахассисони баландихтисоси тоҷик ва тарбияи интернатсионалии коргаронро дар маркази идеявӣ-композиционии ин гуна очеркҳои худ гузошта, бо ҳамин аҳамияти тарбиявӣ-ахлоқии асарҳои худро зиёд намудааст. Ноғуфта намонад, ки нависанда Шодон Ҳаниф аз сулолаи сементчиёни тоҷик як силсила очеркҳо навишта, аз номи Рофеъ Муродов (устои печи даврзананда) бо унвони «Омирони оташ» китобе ҳам ба таъб расондааст. Публицисти бомаҳорат ва ҳақиқатгӯ барои гирд овардани маводи ин очеркҳои худ се моҳ дар корхонаи семент ба ҳайси коргари оддӣ фаъолият кардааст. Бо афкори пуртуғён, олами рангин ва ҷаҳони маънавии коргарон аз наздик шинос шудааст. Ҳамаи диду боздидҳои ба ӯ имконият додаанд, ки зиндагии се сулолаи коргарони ин корхона ва махсусан, ташаккулёбии синфи коргари тоҷикро бо образҳои дилчаспи воқеӣ ва ҳақиқатнигорона тасвиф намояд.

Бо итминони комил метавон гуфт, ки Шодон Ҳаниф аз публицистони интернатсионалист мебошад. Ба ин очеркҳои «Дил ба ёдгор» (аз ҳаёти олими машҳури рус Евгений Никанорович Павловский ва шогирдони ӯ), «Людмила меояд» (аз зиндагии як тан фелдшерзани рус, ки дар деҳаҳои дурдасти Бадахшон ифои вазифа кардааст), як силсила хотироту ёддоштҳои публицистии ӯ аз Афғонистон ва якчанд номгӯи мақолаҳои публицистии аз ҷои воқеа-Чернобил навиштааш, ки барои онҳо ба гирифтани Ҷоизаи ба номи устод Лоҳутӣ сазовор шудааст, гувоҳӣ медиҳанд.

Истеъдоду тавоноии ҳар як публицист дар шакли сабки нотакрори қалами ӯст, ки тавассути он ба ҳаёт ва муҳит бо назари мустақил менигарад ва онро дар асараш бо ҷанбаи нав ва бозёфтҳои тозаии бадеӣ ба тасвир медиҳад. Истеъдоди зоти Шодон Ҳаниф дар ҳамин ҷоя ба камол расидааст ва аз ҳамин сарчашма об меҳӯрад.

Адабиёт:

1. Шодӣ Ҳаниф. Кӯҳ ҳам ба кӯҳ мерасад. - Душанбе: Ирфон, 1976. – С. 28-29.
2. Шодӣ Ҳаниф. Кӯҳ ҳам ба кӯҳ мерасад. - Душанбе: Ирфон, 1976. – С. 26.
3. Шодӣ Ҳаниф. Кӯҳ ҳам ба кӯҳ мерасад. – Душанбе: Ирфон, 1972. – С. 23.
4. Сосновская Э.Ш., Газета и нравственных основы труда. – Москва: Мысль, 1981. – С. 71.
5. Шодӣ Ҳаниф, Эҳёи дил. Адабиёт ва санъат, 27 сентябри соли 1994.
6. Нуралиев А., Саъдуллоев А., Усмонов И., Гулмуродзода У. Журналистикаи советии тоҷик, - Душанбе: Ирфон, - 1989. - С. 135.
7. Шодӣ Ҳаниф. «Эҳёи дил» // «Адабиёт ва санъат», 15 июли соли 1994.
8. Шодӣ Ҳаниф. Эҳёи дил // «Адабиёт ва санъат», 22 июни 1994
9. Ҳамон чо

МАСЪАЛАГУЗОРӢ ДАР ОЧЕРКҲОИ ШОДОН ҲАНИФ

Дар мақолаи мазкур муҳаққикон атрофи масъалагузорӣ дар очеркҳо сухан ронда, бевосита суханро ба болои очеркҳои Шодон Ҳаниф, номгузорӣ ва масъалагузорӣ дар ин очеркҳо, васф кардани табиати диёр ва ғайра меоранд. Муаллифон, дар баробари навиштани мақола диққати хонандагонро ба сеҳри сухани публицист Шодон Ҳаниф ҷалб намуда, чунин қайд мекунад, ки дар очеркҳои навиштаи ӯ таровату зебоӣ, суханпардозӣҳои моҳирона ва бештар аз ҳама воқеъбинона инъикос намудани лаҳзаҳои муҳими дар очерк тавсифшаванда ба риштаи тасвир кашида шудаанд. Тавре онҳо зикр мекунад: «Публицист дар як амалиёти душвори Неъматулло Усмонов иштирок карда, онро хеле моҳирона ба тасвир мекашад, ки ин аз мушоҳидаҳои дақиқ будани Шодон Ҳаниф гувоҳӣ медиҳад.»

Ҳамин тариқ муаллифон очерки публицистии «Эҳёи дил»-и Шодон Ҳанифро ба риштаи таҳлил кашида, хусусиятҳо, мазмуну мундариҷа ва санъатҳои бадеии дар очерк васфшударо бо услуби хос ва моҳирона инъикос намуданд.

Калидвожаҳо: Очерк, номгузорӣ, масъалагузорӣ, амалиёт, мавзӯ, кӯҳистон, инсон, табиб, зиндагӣ, мардум, порча, замин.

ОБСУЖДЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ В ОЧЕРКАХ ШОДОН ХАНИФА

В данной статье исследователи говорят о воплощении в сочинениях, прямо ссылаясь на сочинения Шодон Ханиф, называя и воплощая в этих сочинениях, восхваляя природу родины и т. При написании статьи авторы обращают внимание читателей на магию речи публициста Шодона Ханифа и отмечают, что в его эссе есть свежесть и красота, искусная риторика и самое главное реалистичное отражение важных моментов, описанных в эссе. Как они отмечают: «Публицист принимал участие в сложной операции Нематулло Усманова и очень искусно изобразил ее, что доказывает, что Шодон Ханиф — точный наблюдатель».

Таким образом, авторы проанализировали публицистический очерк Шодон Ханиф «Возрождение сердца» и в уникальном и искусном стиле отразили воспетые в очерке особенности, содержание и художественные приемы.

Ключевые слова: сочинение, именованье, решение задач, действие, тема, гора, человек, врач, жизнь, люди, кусок, земля.

DISCUSSION OF THE PROBLEM IN THE SHODON HANIF'S FEATURE STORIES

In this article, researchers talk about questioning in writings, directly referring to the writings of Shodon Hanif, naming and questioning in these writings, praising the nature of the homeland, etc. there is freshness and beauty, skillful rhetoric and most importantly a realistic reflection of the important points described in the essay. As they note: "The publicist took part in Nematullo Usmanov's complex operation and portrayed it very skillfully, which proves that Shodon Hanif is an accurate observer."

Thus, the authors analyzed the journalistic essay by Shodon Hanif "Rebirth of the Heart" and reflected the features, content and artistic techniques glorified in the essay in a unique and skillful style.

Key words: composition, naming, problem solving, action, theme, mountain, person, doctor, life, people, piece, earth.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулов Сангин Нурович н.и.ф., дотсенти кафедраи телевизион ва радиошунавонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Суроға: 734025, ҶТ, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17. Телефон: [+992]935676035. E-mail. gulsang@mail.ru

Алишер Абдулмаҷид, докторанти (PhD) кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

Сведения об авторах: Гулов Сангин Нурович н.и.ф., доцент кафедры телевидения и радиовещания Таджикского национального университета Адрес: 734025, РТ, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: [+992]935676035. Эл. адрес. gulsang@mail.ru

Алишер Абдулмаҷид, докторант (PhD) кафедраи журналистики Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

Information about the authors: Gulov Sangin Nurovich candidate of philology, associate professor of the department of television and radio broadcasting, Tajik National University Address: 734025, RT, sh. Dushanbe, h. Rudaki, 17. Phone: [+992]935676035. Email address. gulsang@mail.ru

Alisheri Abdulmajid, doctoral student (PhD), Department of Journalism, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT. Kulyab, st. S. Safarov – 16. Contacts: tel.: +992 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

ТДУ: 8+80 (2-точ)

ТКТ: 80/84 (2-точ)

А-83

ИШОРА БА ҲАЁТ ВА ГУФТОРИ АВЛИЁИ ОЛЛОҲ ВА НАМОЯНДАГОНИ ТАСАВВУФ ДАР ОСОРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Асозода Ҳ. Р., н.и.ф., саромӯзгор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Зикру навишти маноқиб ва саргузашти авлияллоҳ дар ҳар даври замон арзанда ва ба мақсад мувофиқ дониста шуда, ҳар амали нек, рафтору гуфтори онҳо барои пасояндагон намунаи ибрат ва пайравӣ будааст.

Бузургони гузашта дар боби қаробат ҷӯстан бо дӯстони Худо ва ёдоварӣ намудан аз рӯзгори онҳо таълифоти ҷудоғонаро хеле зиёд анҷом додаанд. Ва ба ин васила қиммати ғоявӣ ва бадеии асарҳояшонро афзудаанд. Дар ин боб мисолҳои барҷаста дарёфт намудан душвор нест. Барои намуна чанд гуфтаи Мавлоноӣ бузургро меорем:

Ҳар кӣ хоҳад ҳамнишинӣ бо Худо,
То нишинад дар ҳузури авлиё.
Аз ҳузури авлиё монӣ худо,
Дур монӣ ту зи қурби он Худо. [7, с. 342]

Ё чойи дигар:

Дур монӣ з-он ҳузури авлиё,
Дур монӣ дон зи қурби он Худо.
Чун ҳусули қурб ҳосил аз фано,

Нест мумкин чун фано бе авлиё.
Дар наёбӣ холи мардони Худо,
Кай шиносӣ файзи сирри авлиё?
Ҳар кӣ ҳақро ёфт, дарёфт авлиё,
Ҳар кӣ ёбад авлиё, ёбад Худо. [8, с. 543]

Дар ин мисол такрор барои таъкид қолиб аст.

Ин анъанаи нек дар асарҳои яке аз намояндагон бузурги адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷику форс Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ фаровон риоя шудааст. Аз ин ҷо зарурати омӯзиши ин мавзӯ бисёрҷониба мебошад. Пайгирии ин мавзӯ дар мавриди дарки роҳу равиши эҷодии ин адиби бузург ёрӣ мерасонад. Ба андешаи ин ҷониб, яке аз сабабҳои зикри зиёди авлияллоҳ ва намояндагони аҳли тасаввуф дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ аз он маншаъ мегирад, ки ин марди шариф парварда, давомдиҳанда ва намояндаи бузурги мактаби тасаввуфи Шарқ мебошад. Аз рӯзгори аллома маълум мегардад, ки ҳамчун шахси парҳезқору муттақӣ пайваста дар хизмати муршидони роҳи ҳақ буд ва чун ҳодии солиқони тариқати тасаввуф хизматҳои шоистаеро сомон додааст. Ишора ба авлиёи Аллоҳ дар аксари асарҳои Алии Ҳамадонӣ истифода шуда бошад ҳам дар «Захират-ул-мулук» фаровон аст. Яке аз мисолҳои равшан дар ин боб ривоят дар бораи Мӯсо (алайҳиссалом) ва дӯсти Худованд Бурқи Валӣ мебошад, ки дар «Захират-ул-мулук»-и аллома оварда шудааст. Ин ҷо нуктае аҷиб аст, ки дӯсти Худованд аз дӯсти худ бо чӣ оҳанг талаб мекунад. Ин ҳикоятро бисёр ибратбахш дониста, онро манзур месозем: «Дар ахбор омадааст, ки дар замони Мӯсо, алайҳиссалом, панҷ сол борон наборид ва халқи бисёр ба қаҳт ҳалок шуданд ва Мӯсо алайҳиссалом, бо Бани Исроил чанд навбат ба истисқо берун омад, иҷобат нашуд ва Бани Исроил шамотат мекарданд, Мӯсо алайҳиссалом, ба Худованд муноҷот кард ва гуфт:

—Илоҳо, чӣ ҳикमत аст, ки дуои бандагон мустаҷоб намегардонӣ?

Ҳақ, чалла ва ало, ваҳй фармуд, ки, — Эӣ Мӯсо, чӣ гуна иҷобат кунам дуои қавмеро, ки абдони худро ба алвоси маосӣ олуандаанд ва забонҳо ба гандагии дурӯғ ва ғайбат наҷис карда ва дастҳо ба ношоист кашида ва шикамҳо хазинаи ҳаром гардонид. Вале моро бандаест, ки агар юмни анфоси ӯро василаи дуо гардонед, шуморо аз ин сахтӣ фараҷ диҳам. Гуфт: Илоҳо, чӣ ном дорад он банда ва сифати ӯ чӣ гуна аст? Хитоб омад, ки номи ӯ Бурх аст, банде сиеҳ аст бо ҷомаи кӯҳна ва мӯйи жӯлида ва рӯйи гардолуда. Мӯсо, алайҳиссалом, рӯзе дар саҳро мегузашт, он шахсро бидид ва бишинохт. Пеши ӯ рафт ва гуфт: «Эӣ бандаи Худо, чӣ ном дорӣ? Гуфт: Бурх. Мӯсо алайҳиссалом, гуфт: Дуое кун, бошад, ки Ҳақ таъоло халқро аз ин сахтӣ бозраҳонад. Гуфт: «Эӣ Калими Худой, ту дур шав аз миён, то ман бо Парвардигори худ сухане гӯям».

Мӯсо алайҳиссалом, як тараф биистод ва (Бурх) рӯй сӯи осмон кард ва гуфт: «Магар хазонаи ту холӣ шудааст, ё бодҳо муҳолифати ту кардаанд, ё абр аз фармони ту берун рафтааст, ё тарсидӣ, ки фурсат фавт шавад ва таъчил кардӣ дар укубати бандагонат? Чун аз инҳо муназзаҳӣ, рӯзӣ ба бандагонат бифирист!»

Дарҳол абр баромад ва борон борид ва дар як рӯз гиёҳон то зонӯҳо расид.

Мӯсо, алайҳиссалом, аз ғайрат мутаҳайир шуд. Ҷабраил, алайҳиссалом, нузул кард ва гуфт: Ё Мӯсо: инналлоҳа юқриукас-салому ва яқулу: Ниъмаалабду ли ҳозо илло анна фиҳи айбан. Қола: ва мо айбуҳу ё Раб? Қола: Юъчибуҳу насимуласҳари фаяскуну илайҳи. Ва ман аҳаббанифало яқунуилло шайин. Яъне: Ваҳй фармуд, ки нек бандеест моро ин банда, вале як айб аст. Гуфт: Илоҳо, чӣ айб дорад? Фармуд, ки насими субҳро дӯст медорад ва бо боди субҳ андаке ором мегирад ва султони муҳаббати мо дар ҳар диле, ки саропардаи иззат баркашад, ҳеҷ чизро дар он дил ҷое намонад.» [7, с. 168-169]

Ин ҷо чанд лаҳзаро ҷудо кардан мумкин аст: сабаби иҷобат нашудани дуо; эътибори дӯст, ки ҳатто пайғамбар Мӯсо (а)-ро дар миён роҳ нест; оҳанги бо ҷуръат муроҷиат кардан; хосияти дуо; хичил гаштани Мӯсо, алайҳиссалом. «Гидаи дӯстона»-и Худованд, ки бандаи ӯ «боди саборо дӯст медорад».

Дар асарҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар мавриди баёни масъалаҳои гуногун андешаҳои шахсиятҳои таъриҳӣ, ки чун далел истифода шудаанд, хеле зиёд аст.

Дар баробари ин Алии Ҳамадонӣ аз осори худ низ ёд кардааст. Ҳамчунон ки аз таҷрибаи тадрис маълум аст, баёни масъала назди шогирдон (толибон) дар мисоли ҳаёти шахсияти бузурге ва ё асари машҳуре воҷиб ва муносиб аст. Аз ин ҷост, ки мо ишора ба ҳаёти шахсиятҳои маъруф ва андешаҳои онҳоро ба маврид ва зарур медонем. Дар ин фасл як миқдор мисолҳои ба назари мо лоиқ нақл карда мешаванд.

Масалан, дар рисолаи «Футувват» баъди муқаддимаи кӯтоҳ, ки гузориши масъала мебошад, шарҳи ин мафҳум аз номи бисёр донандагони ин фан оварда шудааст ба ин тартиб: «Чун ин муқаддамот маълум кардӣ, бидон, ки бузургони уммат ва машоихи тариқат, қадасса Аллоҳу асрораҳум (Парвардигор оромгоҳашонро муқаддас гардонад—шарҳи тартибдихандагон), дар ҳақиқати футувват сухан бисёр гуфтаанд. Баъзе аз он ёд карда мешавад, то тамассуке бувад аҳли ин маъниро:

1. Қола Ҳасан ал Басри, қаддаса Аллоҳу сирраҳу: «ал футуввату инна тақуну хасман лирабукка ало нафсика». Шайх Ҳасани Басрӣ, раҳматуллоҳи алайҳ, фармуд, ки футувват он аст, ки душманӣ куни бо нафси худ аз чихати Ҳақ, чалла ва ало». [4, с. 12]

2. Қола Ҳорис ал Муҳосибӣ, раҳматуллоҳи алайҳ: ал футуввату инна тансиф вало тастансаф. Шайх Ҳориси Муҳосибӣ, раҳматуллоҳи алайҳ, фармуд, ки футувват он аст, ки инсоф ба ҳама халқ бар худ воҷиб донӣ ва инсофи худ аз кас наситонӣ. [4, с. 12]

3. Ва Қола Фузайл ал Аёз, қаддаса Аллоҳу рӯҳаҳу: ал футув-вату инна ло тамйиз ман яъқул индана муъмин ав кофир ав садик ав адув. Шайх Фузайл Аёз, раҳматуллоҳи алайҳ фармуд, ки футувват он аст, ки фарқ накунӣ, ки неъматӣ ту кӣ меҳӯрад ? Яъне дар мақоми хидмат ва исори неъматӣ Ҳақ ба бандагони ӯ миёни муъмин ва кофир тамйиз накунӣ ва миёни дӯсту душман тафовут наниҳӣ. [4, с. 12]

Ба ҳамин тартиб муаллиф андешаҳои боз шахсиятҳои бузургро овардааст: Шайх Абулқосим Ҷунайди Бағдодӣ; Шайх Саҳл ибни Абдуллоҳи Тустарӣ; Султон Боязиди Бастомӣ; Шайх Яҳё ибни Маозӣ Розӣ; Абуҳафси Ҳаддод; Устод Абуалии Даққок; Шайх Абулҳасани Нурӣ. [4, с. 12-13]

Сухани аксари ин бузургон ба иловаи тарҷумаи оғоз аз ҷониби адиб тафсили иловагӣ ёфтаанд. Ин услуби истинод - тарҷумаи айнӣ, мазмунӣ ва шарҳи иловагӣ дар асарҳои ӯ яке аз хусусияти хоси услуби баён мебошад.

Ишора ба зиндагӣ ва андешаи бузургони илму ирфон баҳусус дар «Захират-ул-мулук» фаровон аст. Боз чанд мисоле аз ин китоб барои муқоиса ва хулоса оварда хоҳад шуд.

Алиӣ Ҳамадонӣ дар хулосаест, ки кӯдак дар аввали нашъат оинаест қобил, ки ҳар сурат, ки дар баробари он бидорӣ, акси он сурат дар ӯ зоҳир гардад. Дар эзоҳи ин хулоса аз Саҳл бинни Абдуллоҳи Тустарӣ ривоятро овардааст, ки ӯ аз хурдсолияш ёд кардааст, ки чигуна тарбия гирифтааст ва он чӣ натиҷа додаст: «Ривоят аст аз Саҳл бинни Абдуллоҳи Тустарӣ, қуддиса сирруҳу, ки гуфта: Сесола будам ва холи ман Муҳаммад бинни Саввор шабҳо ибодат кардӣ ва ман бархостае ва ӯро медидаме, ки чӣ мекунад. Рӯзе маро гуфт: «Эй Саҳл, он Худойро, ки туро офаридааст, ёд кун». Гуфтам: «Чӣ гуна ёд кунам»? Гуфт: Ҳар гоҳ ки аз хоб бедор шавӣ, дар шаб се бор дар дили худ бигӯй, ки: Худой бо ман аст ва маро мебинад, чунон ки забони ту ҳаракат накунад. Гуфт: Чанд шаб бигуфтам ва ӯро хабар кардам. Гуфт: Баъд аз ин ҳар шаб ҳафт бор гӯй. Баъд аз чанд рӯз фармуд, ки ёздаҳ бор бигӯй. Баъд аз чанд рӯз халовате дар дили ман пайдо шуд ва хотири ман аз суҳбати халқ мутанаффир шуд ва пайваста ҷое хилват ҷустаме, то маро ба мактаб фиристоданд. Тарсидам, ки ба сабаби суҳбати кӯдакон хотири ман парешон гардад. Падарро гуфтам: Муаллимро бигӯй, то ҳар рӯз як соат таълими ман кунад ва бигузорад. Ва чун шашсола шудам, Қуръон ёд гирифтам ва рӯза доштаме. Чун сенздаҳсола шудам, маро мушките афтод. Аз модар ва падар дархост кардам, то маро ба Басра фиристоданд. Аз ҳама уламо пурсидам, ҷавоби шофӣ наёфтам. Ба Аббодон рафтам ва аз Ҳамза ибни Абдуллоҳи Аббодонӣ пурсидам, ҷавоби шофӣ дод. Муддате дар суҳбати ӯ бимондам ва оинаи дилро ба суханҳои ӯ ҷило меодам ва одоби тариқат аз ӯ касб мекардам. Пас ба Тустар бозомадам ва ҳар сол ба як дирам ҷав меҳаридам ва ос мекардам ва то соли дигар онро кути худ месохтам. То бист сол бад-ин навъ ба сар бурдам» [7, с. 97]

Муаллиф дар шарҳи ин ривояти саргузаштӣ бори дигар аз таъсири тарбия ва мураббӣи сухан карда, бо мақоли арабие ҳикояташро хусни анҷом бахшидааст: «Алмаръу ала дини халилиҳи» - «Мард дар дини дӯсташ аст». [7, с. 97]

Алии Ҳамадонӣ ҷое аз даҳ шартӣ салтанат ва подшоҳӣ андешаҳои амиқ ва қабулшаванда баён карда, аз ҷумла аз зарурати зиёрат ва суҳбати сулаҳо ва уламои дин ба ҳоким мисолҳо овардааст. Аз ҷумла: «Нақл аст, ки Ҳорунарашид Шақиқи Балхиро талаб кард ва гуфт: Маро панде деҳ. Гуфт: Эй Амралмуъминин, Худойро саройест, ки онро дӯзах хонанд ва туро дарбони он саро гардонидаст. Ва туро се чиз додааст, то бад-он се чиз халқро аз дӯзах боздорӣ: мол ва шамшер ва тозиёна. Бояд ки ба мол садди фоқои муҳтоҷон кунӣ, то ба сабаби изтирор иқтиҳоми шубаҳот накунад ва золимонро ба шамшер кам кунӣ ва фосиқонро ба тозиёна адаб кунӣ. Агар ҳамчунон кардӣ, наҷот ёфтӣ ва ҳам халқро наҷот додӣ. Ва агар ба хилофи ин бошӣ, ту пеш аз ҳама ба дӯзах хоҳӣ рафт ва дигарон дар пайи ту. [7, с. 126-127]

Нақл аст, ки аз Ҳусайн Мансури Ҳаллоҷ, қуддисат асрораҳу, пурсиданд дар ҳолати салб, ки: Мот Тасаввуфу? Қола: Ҳайиъ нафсака. Ин лам ташғалҳо шағалтка. (Яъне: Тасаввуф чист? Гуфт: Нафсатро омода кун! Агар ту ўро машғул насозӣ, пас вай туро машғул месозад (тарҷумаи таҳиягарон). [7, с. 263]

Ё ҷойи дигар дар ҳамин боб аллома менависад: «Нақл аст, ки Ҳорунарашид пеш аз хилофат пайваста бо сулаҳо ва арбоби қулуб суҳбат доштӣ ва мазаммати аҳли дунё кардӣ ва бо Суфёни Саврӣ ақди мувоҳот баста буд. Ва чун Мӯсо бинни Муҳаммад Ал - Ҳодӣ вафот ёфт, ўро ба хилофат бинишонданд. Ҷамеи уламо ва машоихи Ироқ ба таҳнияти хилофат омаданд, магар Суфёни Саврӣ. Рӯзе Ҳорун мактубе ба вай навишт ва мазмуни он ин буд, ки бародар Суфён маълум донад, ки моро рағбати мулк ва хилофат набуд, вале Ҳақ, ҷалла ва ало, бе саъй ва ихтиёри мо вилояти аҳли Исломо ба мо тафвиз фармуд ва мо мехоҳем, ки ба адои ҳуқуқи ин маънӣ қиём намоем ва ин бе муованати уламои дин муяссар намешавад. Бояд ки он бародар ҳаққи бародарӣ риоят кунад ва дар ин кори хайр мумидди мо гардад. Суфён дар ҷавоб навишт, ки: Мо ақди бародарӣ ба шарте бо ту баста будем, ки ҳаворо маъбудӣ худ насозӣ ва чефаи дунёро қаболаи худ нагардонӣ ва хидмати шайтонро бар тоати Ҳақ нагзинӣ. Чун ту ин шароитро зоеъ кардӣ, мо ҳам қатъи ақди бародарӣ кардем ва дар дунё ва охират аз ту безор гаштем. Бояд ки беш аз ин моро ёд накунӣ ва номи мо ба забон наронӣ. Чун Ҳорун нома бихонд, бигрист ва чун шаб даромад, ҷомаи кӯҳна дарпӯшид ва бар дари хонаи Суфён рафт ва бинишаст то вақти намози субҳ. Чун Суфён аз хона берун омад, Ҳорун бархост ва салом кард. Суфён рӯй бигардонид ва гуфт: «Ман аз ту безорам». Ҳорун бигрист ва гуфт: «Туро аз ман безор шудан осон аст, зеро туро аз дунё гузир ҳаст, вале маро аз ту ҳеч рӯй мумкин нест, зеро ки маро аз охират гузир нест». [7, с. 101-102]

Мир Сайд Алии Ҳамадонӣ дар «Захират-ул-мулк» оиди тасаввуф ва аҳли он чунин ишора дорад: «Ривоят аст, ки Восила бинни Асқа, разияллоҳу анҳу, истода буд ва шахсе шутуре мефурӯхт. Восила бинни Асқа машғул шуд, шахсе он шутурро ба сесади дирам бихарид ва бирафт. Чун Восила аз он хабар ёфт, бар асари он шахс бидавид ва гуфт: Ин шутур барои рибх (фоида) харидаӣ ё барои руқуб (саворӣ) Гуфт: Барои руқуб. Гуфт: Дар пойи ин шутур сӯроҳест, ба сабаби он роҳи бисёр ва манзили гарон наметавонад рафт. Он шахс бозгашт ва сад дирам аз баҳо нуқсон кард. Боеъ гуфт: Байъи маро ба зиён овардӣ. Гуфт: Ман аз Расул, алайҳиссалом, шунидам, ки гуфт: Ҳалол нест касеро, ки чизе мефурӯшад, то он ки айби он чизро нагӯяд ва ҳалол нест касеро, ки он айб бинад, магар он ки муштарино аз он огоҳ кунад ва агар накунад, осӣ бувад». [7, с. 175]

Дар давоми ин мисолҳо муаллиф хулосаи худро чунин баён кардааст: «Ва амсоли ин ҳикоят аз саҳоба ва тобеин ва уламо ва машоихи салаф, ризвонуллоҳи алайҳим аҷмаин, ки бар хулафо ва салотин инкор кардаанд, бисёр нақл аст ва он ҷумла далел аст бар он, ки дар иқомати амри маъруф изни ҳоким ва подшоҳ шарт нест, магар ҷое, ки ин маънӣ ба фитна хоҳад кашид, он ҷо маҳалли назар аст». [7, с. 173]

Ҳамин тариқ, дар ҳар фасл, ки муаллиф масъалаи муҳимро дар бар мегирад, баъди гузориш аз бузургони ислом ва аҳли тасаввуф барои тасдиқ ва исбот ва ё радди он мисолҳои кифояткунанда ба миён меоварад ва масъаларо ҷамъбаст менамояд. Чунончӣ: «Чун ин масоил маълум кардӣ, бидон, ки эҳтисоб бар се навъ аст. [7, с. 173]

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар баёни масъалаҳои муҳокимашаванда ба далелҳои гуногун таъҷиб намудаанд ва ин боз як таъкиди он аст, ки масъалаҳои гуногуни динӣ ва ҳаётии ҳаррӯза дар сатҳи баланди илмӣ ва мантиқӣ муҳокима ва исбот шаванд. Дар ин радиф аз ҷумла зикр кардан зарур менамояд, ки аллома ба ин васила анъанаҳои беҳтарини насри илмӣ ва бадеии гузаштагон ва даврони худро доништа эҷодкорона истифода бурдааст ва ривоч додааст.

Алиӣ Ҳамадонӣ дар «Захират-ул-мулук» ҳадисе аз Расули Акрам (а) оварда, онро чунин шарҳ додааст: «Чунон ки Расул (а) фармуд, ки: Ал муъминука ҷасади воҳидин изаштака узвун минҳо тадоъа лаҳу соирул ҷасади бил ҳума ва сахари. Фармуд, ки: «Муъминон ҳама чун як тананд ва хосияти тан он аст, ки чун як узв аз он алам ёбад, ҳама аъзо дар таб ва бемории шаб ба он узв шарик гарданд. Ҳамчунин, аломати сихати имон он аст, ки чун муъминеро ранҷе ё мусибате расад, ҳар муъмин, ки аз он хабар ёбад, бояд ки асари алами он дар худ биёбад. Ва ин мусибати дин аст ва он сахттар аз мусибати дунявист». [7, с. 179]

Ба назар мерасад, ки ин сухани Расули Акрам (а) сабаби эҷоди қитъаи машҳури Саъдии Шерозӣ гардидааст:

Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор... [11, с. 17]

Ин хел монандихоро аз эҷодиёти бисёр бузургони илму адабиётмон метавонем дарёбем.

Хулосаи савоб ин аст, ки муҳаққиқони гузашта ва имрӯзаи эҷодиёти Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ дар як вақт ҳам аз содагии услуб ва ҳам аз душвории он таъкидҳо кардаанд.

Ин гуногунии услуб аз талаби мавзӯ, масъала ва хонандаи эҳтимолии рисола вобастагӣ доштааст. Гуногунии жанрӣ ва боигарии услубии тасвир дар эҷодиёти Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ боз як далели бузургии мақоми ӯ дар таърихи афкори илмию иҷтимоӣ ва тарбиявию ахлоқии халқи тоҷик мебошад. Месазад, ки ин гуфтори саршори панду андарз сармашқи қору рӯзгори мову шумо бошад.

Адабиёт:

1. Абдуллои Ансорӣ. Муноҷот ва илоҳинома.-Техрон, 1378.-320 с
Абдуллои Ансорӣ. Сад майдон -Техрон, 1378.-80 с.
2. Абусайиди Абулхайр. Осори тавҳид.-Техрон, 1361.-406 с.
3. Абдучаббор Раҳмонзода. Рисолаи «Футувват»-и Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ. Душанбе. 1995. 25 саҳ.
4. Асоев Х, Турдиев Қ. (Тартибдиҳандагон). Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук. Душанбе. 2008, 340 саҳ.
5. Азқой Парвиз. Мураввичи ислом. -Техрон, 1994. -198 с.
6. Зарринқӯб, Абдулҳусайн: Пилла-пилла то мулоқоти Худо. Техрон, Интишороти «Илмӣ» – 1373, 308 с.
7. Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Техрон, 2001. 693 с.
8. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад. Куллиёти Шамси Табрзӣ. Техрон 1372. 1481 саҳ.
9. Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук. Лоҳур. 1905. 307 с
10. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт, ҷилди 2.-Душанбе: «Адиб», 1989.415 с.
11. Султонов М. Осори мунтахаби Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ. ҷ 1. Душанбе. 1994. 168 с.

12.Султонов М. Осори мунтахаби Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. ҷ 2. Душанбе. 1995. 225 с.

ИШОРА БА ҲАЁТ ВА ГУФТОРИ АВЛИЁИ ОЛЛОҲ ВА НАМОЯНДАГОНИ ТАСАВВУФ ДАР ОСОРИ МИР САЙИД АЛИИ ҲАМАДОНИ

Дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ишора ба ҳаёт ва гуфтори машоихи аҳли тасаввуф, тарғиби ахлоқи ҳамидаи эшон мавқеи муҳим дорад. Ба андешаи орифи бузург, дар таълиму тарбияи инсоният бояд тамоми роҳҳои таълим ва таъкид, далелҳои қотеъ истифода шаванд.

Дар мақола намунае чанд аз муҳимтарин мавзӯҳои ахлоқие, ки дар зиндагиномаи намояндагони тасаввуф ба назар мерасанд, аз тарафи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар осорашон мавриди баррасӣ ва истифода қарор гирифтааст. **Калидвожаҳо:** панд, тасаввуф, намояндагон, ҳикоёт, машоих, футувват, намояндагони тасаввуф, тарбияи инсоният.

ОТСЫЛКА К ЖИЗНИ И РЕЧИ СВЯТЫХ И ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СУФИЗМА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МИР САЙИДА АЛИ ХАМАДАНИ

В произведениях Мир Сайида Али Хамадони обращение к жизни и речи мистиков суфизма, пропаганда их нравственности занимают важное место. По мнению великого ученого, в воспитании и воспитании человечества должны использоваться все методы образования и акценты, строгие доказательства.

В статье выборка некоторых наиболее важных этических тем, фигурирующих в биографиях представителей суфизма, обсуждалась и использовалась Мир Сайид Али Хамадони в своих произведениях.

Ключевые слова: наставление, суфизм, представители, рассказы, святые, футувват, представители суфизма, образование человека.

REFERENCE TO THE LIFE AND SPEECH OF THE SAINTS OF ALLOH AND REPRESENTATIVES OF SUFISM IN THE WORKS OF MIR SAYID ALI HAMADANI

In the works of Mir Sayid Ali Hamadoni, the appeal to the life and speech of the mystics of Sufism, the propaganda of their morality occupy the main place. According to the great scientist, in the upbringing and upbringing of mankind, all methods of education and emphases, strict proofs should be used.

In the article, a selection of some of the most important ethical themes appearing in the biographies of representatives of Sufism was discussed and used by Allama Mashrikzamin Mir Sayid Ali Hamadoni in her writings.

Key words: instruction, Sufism, representatives, stories, saints, futuwat, representatives of Sufism, human education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асозода Ҳотами Рачаб, номзади илмҳои филологӣ, саромӯзгори кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: 918633745.

Информация об авторе: Асозода Хотам Раджаб, кандидат филологических наук, ст. преподаватель кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: 735360, РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: 918633745.

Information about the author: Asozoda Hotam Rajab, candidate of philological science, -senior lecturer of Tajik literature department of Kulob State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: 735360, RT. Kulob, str. S. Safarov - 16. Tel.: 918633745.

УДК: 37+37.0 (2-тадж)
ББК: 74.00+74.5 (2 тадж)
Ш-30

МЕСТО АБСТРАКТНОЙ ЛЕКСИКИ В ШКОЛЬНОМ ПРЕПОДАВАНИИ

Шарипова О.П., к.п.н., доцент

Кулябский государственный университет

Вопрос о лексической работе на уроках русского языка, об объеме сведений по лексике в значительной степени решается новой программой по русскому языку для V – XI классов.

Теоретические сведения по лексике раньше включались в программу и в учебники русского языка эпизодически, не представляли собой четкой системы и связывались, как правило, с разными разделами школьного курса. Сейчас и в программе, и в учебниках они сосредоточены в одном специальном разделе «Лексика». Помимо этого, работа над лексикой предусмотрена при изучении словообразования, грамматики и правописания.

Лексические сведения распределены по классам с учетом возрастных особенностей учащихся. Там, с седьмого класса учащиеся должны познакомиться главным образом со значением слов – с важнейшими лексическими понятиями (лексическое значение слова, однозначные и многозначные слова, прямое и переносное значение слова, синонимы, антонимы, омонимы). В целях расширения знаний о русском языке и X классе вводится раздел «Лексика, фразеология» с включением теоретических сведений.

В X – XI классах определенное место в словарной работе должно быть отведено элементам лексической стилистики. Таким образом, в программе дана основа для проведения лексической работы в школе и построения системы упражнений по лексике. [1, с. 54]

Вопрос о системе упражнений по лексике неразрывно связан с выяснением содержания понятия «лексическая работа в школе». В методологической литературе до сих пор смешиваются термины «лексическая и словарная» работа. Многие методисты и учителя не дифференцируют эти понятия, рассматривают их как синонимы. Между тем разграничение этих терминов имеет существенное значение по лексике.

На разных этапах развития методики русского языка советского периода содержание работы над словом определялось неодинаково. Так, если в 20-30-е годы нашего столетия многие ученые – методисты и учителя – практики (А.М. Пешковский, Л.А. Булаковский, М.А. Рыбникова, С.И. Абакулов, П.О. Афанасьев, Н.Н. Прокопович, К.Б. Бархин, Г.М. Галкина – Федорук и др.) основной работой по лексике считали выяснение значения слова, знакомство с лексическими понятиями, показ употребления слова в речи в зависимости от темы высказывания, то примерно с конца 40 –х годов ряд методистов (Н.П. Кононыкин, С. П. Иванов, Н.А. Бублеева, П.П.Иванов, М.К. Разумовская и др.) в понятие «словарная работа» стали включать всякое оперирование словом: выяснение звукового состава, склонение и спряжение, составление предложений по опорным словам, дописывание слов, вставку данных слов в контекст и т. п.), т.е. виды заданий, которые, как правило, не требуют выяснения лексического значения слова. Такое широкое понимание словарной работы приводит к необходимости разграничить виды работ над словом.

По – нашему мнению, лексическими могут быть названы только такие виды работ, которые обогащают словарь учащихся семантически новыми словами. Поэтому в содержание лексической работы следует включать усвоение понятий по лексике, выяснение лексического значения незнакомых учащимся слов и уточнение значений ранее известных слов, активизация словаря, т.е. выработка умения употреблять слова и

словосочетания в речевой практике в зависимости от ситуации общения, а в связи с этим расширение и уточнение круга понятий и представлений об окружающей действительности.

Одним из способов обогащения словаря учащихся и предупреждения речевых недочетов является целенаправленное лексическое употребление [2, с. 157].

К лексическим упражнениям следует отнести такие, в процессе выполнения которых учащиеся овладевают определенным кругом лексических понятий, что способствует совершенствованию их речевых умений и навыков, и обогащают свой словарь семантически новыми для них словами. Проводимые в системе, эти упражнения способствуют закреплению лексических понятий, предусмотренных программой в том или ином классе, активизируют словарь учащихся, воспитывают у них внимание к слову и его значению, развивают у школьников логическое мышление.

Наряду с этим лексические упражнения формируют у учащихся речевые навыки и умения: умение практически использовать в речи богатые возможности русской лексики, видеть незнакомые слова, выбирать из своего лексического запаса наиболее точное слово, соответствующее целям высказывания в данной ситуации, составлять словосочетание или предложение; умение выяснять значение слова по толковому словарю, различать оттенки в значении синонимов и употреблять их в зависимости от стиля речи, воспринимать переносное значение слова и самостоятельно употреблять его в тексте; умение пользоваться элементарными правилами логики и т.д.

Взаимосвязь лексики с грамматикой, орфографией и стилистикой позволяет организовать, наряду с заданиями чисто лексическими и чисто грамматическими, разнообразные типы упражнений комбинированного характера: лексико – семантические, лексико – стилистические, лексико – грамматические, лексико – орфографические.

Приведем образцы лексических упражнений. Они разнообразны по степени трудности и в основном рассчитаны на учащихся VII – IX классов.

I. Упражнения лексико – семантического характера. Основное назначение данного вида упражнений – увеличение и уточнение лексического запаса учащихся. Упражнения этого характера помогают учащимся осознать смысл слова, учат их сознательно выбирать из своего лексического запаса слова, соответствующие целям высказывания, воспитывают у них внимание к слову и его значению. Поскольку в этих заданиях школьники встречаются главным образом с незнакомой для них лексикой, то большинство их выполняется с помощью толкового словаря. Для выяснения лексического значения слова целесообразно обратиться к наиболее популярному толковому «Словарю русского языка», составленному Ожеговым С.И., также можно использовать «Краткий толковый словарь русского языка» [3, с. 84] «Школьный толковый словарь русского языка» [4, с. 224] и др.

1. Найдите в толковом словаре данные слова и выясните их лексическое значение: *безработица, нелепица, распутица, сострадание, свидание, признание, осушка, остановка, кличка, проделка, аккуратность и т.д.*

2. Пользуясь толковым словарем, составьте предложения со словами и словосочетаниями:

а) *самодовольство, богатство, банкротство, устройство, укрывательство, совершенство:*

б) *запущенное хозяйство, вредная привычка, вынужденная посадка, оригинальность поведения.*

3. Подберите к выделенным словам в словосочетаниях синонимы: *отважный солдат, верный друг, знаменитый писатель, искусный мастер, старый дом, громадный завод, дальняя дорога, сильный буран, красивый платок, длинный путь, холодная осень.*

II. Упражнения лексико – стилистического характера. Эти упражнения не только предусматривают обогащение словаря учащихся, но и воспитывают у них навыки отбора и употребления слов в зависимости от речевого стиля.

Академик Булаховский Л.А. писал, что «нужно научить их (детей) различать слова торжественные и обыденные, поэтические» и прозаические, вежливые и бранные, изящные и вульгарные, серьезные и шуточные».

1. Определите синонимы, относящиеся к книжной и к разговорной речи: *питание – еда, эпизод – случай, экскурсия- прогулка, экспедиция – путешествие, работа – служба, граница – межа, источник – рудник, доход – прибыль.*

2. Установите, для какой области науки или техники характерна та или иная терминология: *сложение, аллегория, экватор, вычитание, фонетика, сказка, меридиан, эпитет, лексика, алгебра, множитель, землетрясение, равнина, знаменатель, залив, басня, основа слова.*

III. Упражнения лексико – грамматического характера. Упражнения этого вида призваны решать задачу усвоения и закрепления грамматических знаний. Вместе с тем они решают и лексическую – закрепление понятий по лексике, пополнение словаря, прежде всего, за счет новых лексических единиц, связанных с изучением грамматики как научной дисциплины. Среди упражнений этого вида особенно заслуживают внимания задания словообразовательного характера, направленные на расширение лексикона учащихся, на выяснение лексического и грамматического значения слова.

1. В каждой паре слов сравните лексическое значение первого слова с лексическим значением второго. Почему изменилось (или не изменилось) значение слова? Укажите значение приставок и суффиксов:

формула – формулировка, работа – отработка, краска – окраска, род – родство, народ – народничество, сад – садоводство, предатель – предательство, жизнь – оживление, наследство – унаследованию, доброта – ободрение, пряжа – прядение, граница – разграничение.

IV. Упражнения лексико – орфографического характера. Эти упражнения непосредственно примыкают к заданиям лексико – грамматическим, так как связаны с усвоением и закреплением грамматических сведений. Однако к лексическим следует относить лишь те словарно – орфографические упражнения, которые наряду с правописными задачами преследуют цели лексические, т.е. направлены на активизацию словаря учащихся. Задания этого вида в основном состоят в подборе к данным словам синонимов, антонимов и т.д. Подобные упражнения развивают у школьников умение сознательно выбирать слово, употреблять его с учетом условий и темы высказывания.

1. К данным словам подберите однокоренные так, чтобы безударная гласная стала ударной; определите лексическое значение слов: *примириться – (мир), отдаление – (даль), тяжелый – (тяжесть), глядеть – (взгляд), объединение – (единый), удлинить – (длинный), формальный – (форма), оцепить – (цель), возить (воз), преподавать – (преподать), трещать – (треск), увеличение – (великий).*

2. Подберите к данным словам однокоренные так, чтобы не произносимая согласная проявилась; определение лексического значения слов: *ненастный – (ненастье), прелестный – (прелесть), грустный – (грусть), радостный – (радость), участник – (участие), лестный (лесть), счастливый – (счастье).*

Упражнения лексико-орфографического характера, предусматривающие выяснение лексического значения слова, одновременно должны способствовать закреплению орфографических навыков.

Отбор языкового материала для упражнений по лексике в большой мере определяется лексическим и грамматическим значением слова, орфографическими и стилистическими целями, что обеспечивает последовательное и планомерное обогащение словаря учащихся современной общеупотребительной лексикой русского языка.

За последние годы широкое распространение получила работа над тематическими группами слов, которая проводится главным образом с орфографической целью.

Вопрос о необходимости изучать слова по тематическим группам был поставлен еще М.А. Рыбниковой. Вслед за ней В.А. Добромыслов, разрабатывая эту

идею, в статье «Обогащение активного словарного запаса учащихся» наметил отдельные темы, по которым должно идти расширение словаря школьника V – VIII классов. [5, с. 92]. В методической литературе указывается тематика и списки слов для проведения словарно – орфографической работы [6, с. 24]. В первую очередь берутся слова на темы из окружающей действительности, близкие учащимся и необходимые им в жизни (*дом, школа, улица, поле, лес, речка, труд взрослых и детей, игры и развлечения, музей, библиотеки, сельское хозяйство, спорт, транспорт*); слова – термины из школьных предметов (*математика, история, география, биология и т.д.*) [7, с. 113].

Тематический принцип отбора слов, важный для развития навыков устной и письменной речи, позволяет организовать на уроке связанные высказывания на определенные темы.

Но вопрос об отборе слов для тематических групп и распределение тем по классам еще в должной мере не разработан в методике. **Во – первых**, в тематические группы отбираются слова, в большинстве случаев, содержащие какую – нибудь орфографическую трудность. Известно, что многие слова, представляющие трудность для написания, не являются неизвестными учащимся или трудными в семантическом отношении, т.к. они широко употребительны в современном литературном языке, в особенности в разговорном стиле. **Во – вторых**, большинство указанных тем включают слова какой – нибудь одной лексико – грамматической группы, например, имена существительные, при этом чаще всего подбираются слова, имеющие конкретное значение и очень редко отвлеченное, абстрактное. А между тем программа по русскому языку рекомендует включать в упражнения слова, обозначающие как конкретные, так и отвлеченные понятия, причем отражающие различные явления жизни, науки, техники, обозначающие деятельность людей, занятых в промышленности, в сельском хозяйстве и т.д.

Исследование лексики, как системы, позволило ученым – лингвистам прийти к выводу о наличии в ней различных микросистем, в том числе и тематических групп слов, которые, по утверждению методистов, являются полезным дидактическим материалом при изучении родного языка, способствующие развитию речи, а, следовательно, и памяти детей. Обратимся к именам существительным, обозначающим нравственные понятия, например: *совесть, достоинство, доброта, верность, радушие, благородство, зависть, эгоизм, бесчеловечность, злоба.*

Работа над толкованием и усвоением лексических значений подобных слов в VII классе при изучении темы «Имя существительное» может оказать воспитывающее влияние на учащихся, поскольку в этом возрасте интенсивно формируется нравственный облик личности. У детей конкретно образное мышление преобладает над абстрактным, поэтому возникают трудности в усвоении значений абстрактных существительных указанной тематической группы.

Прежде всего, очень важно добиться понимания лексического значения тех слов, которые мы хотим ввести в активный словарный запас учащихся. Известны разные способы толкования лексического значения слов.

Одним из них является прием *осмысления ситуации*, предложенный Л.П. Федоренко и позволяющий, как показывает опыт, прочно усвоить *семантику абстрактных слов, так как при этом интенсивно работают и*

эмоциональная, и интеллектуальная сферы. Суть приема заключается в том, что лексические значения слов с отвлеченной семантикой прямо не называются, а выявляются «из текста соответствующего произведения: учащиеся осмысливают те ситуации, в которых проявляются... черты личности героя» [8, с. 131]. Таким образом, дети не только усваивают значение слова, но и приобщаются к поступкам, с помощью которых семантизируется их смысл.

Приведем некоторые абстрактные существительные, обозначающие нравственные понятия, и примеры ситуаций, найденных нами в тексте «Сказки с мертвой царевне и о семи богатырях» А.С. Пушкина.

1. Верность, преданность: Подумайте, как называется
И молва трезвонить стала: то нравственное качество,
Дочка царская пропала! которое заставляет Королевич
Тужит бедный царь по ней. Елисея отправиться в путь.
Королевич Елисей, Объясните, в чем заключается
Помолись усердно богу, это качество.
Отправляется в дорогу
За красавицей – душой
За невестой молодой.

2. Воспитанность, скромность, благонравие:

И царевна к ним сошла Какие нравственные качества
Честь хозяям отдала, проявила царевна? Перескажите,
В пояс низко поклонилась; в каких действиях царевны
Закрасневшись, извинилась проявлялись эти качества.
Что-де в гости к ним зашла
Хоть звана и не была.

3. Гостеприимство, радушие:

Вмиг по речи те с познали, Каким словами можно определить, Что царевну
принимали как отношение хозяев к царевне?

Усадили в уголок, Перескажите, в каких действиях
Подносили пирожок, проявилось это качество братьев.
Рюмку полную наливали,
На подносе подавали.
От зеленого вина
Отрекался она;
Пирожок лишь разломил,
Да кусочек прикусила,
И с дороги отдыхать
Отпросилась на кровать.
Отвели они девицу
Вверх во светлую светлицу
И оставили одну,
Отходящую ко сну. _

4. благородство:

Братья милую девицу, Какое качество делает поведение
Полюбили. К ней в светлицу братьев, получивших отказ
Раз, лишь только рассвело, царевны, очень привлекательным?
Всех их семеро воцелило.
Старший молвил ей: «Девица»,
Всех нас семеро, тебя
Все мы любим, за себя
Взять тебя мы все бы рады.
Да нельзя, так бога ради
Помири нас как –нибудь:
Одному женою будь,
Прочим ласковой сестрою.
Что ж качаешь головою?
Аль отказываешь нам?
Аль товар не по купцам?
«Ой вы, молодцы честные,
Братцы вы мои родные. -

*Им царица говорит.-
Коли лгу, пусть бог велит
Не сойти живой мне с места.
Как мне быть? Ведь я невеста.
Для меня вы все равны,
Все удалы, все умны,
Всех я вас люблю сердечно;
Но другому я навечно
Отдана. Мне всех милой
Королевич Елисей».
Братья молча постояли
Да в затылке почесали.
«Спрос не грех. Прости ты нас,-
Старший молвил, поклоняясь,-
Коли так, не заикнулся
Уж о том».*

5. Самолюбование, эгоизм:

*Свойство зеркальце имело: Какие нравственные качества
Говорить оно умело. царицы ясно видны в этой сцене?
С ним одним она была
Добродушна, весела,
С ним приветливо ощутила
И, красуясь, говорила:
«Свет мой зеркальце, скажи
Да всю правду доложи:»
Я ль на свете всех милее
Всех румяней и белее?
И ей зеркальце в ответ:
«Ты, конечно, спору нет;
Ты, царица, всех милее,
Всех румяней и белее».
И царица хохотать,
И плечами пожимать,
И подмигивать глазами,
И прищелкивать перстами,
И вертеться подбочись,
Гордо в зеркальце глядясь.*

6. Бесчеловечность, злоба:

*Делать нечего, она, Какие качества проявились
Черной завистью полна, в этом поступке царицы?
Бросив зеркальце под лавку,
Позвала к себе Чернавку
И наказывает ей,
Сенной девушке своей,
Бесить царевну в глушь лесную
И, связав ее, живую
Под сосной оставить там
На съедение волкам.*

Такое пристальное внимание к сказке: научит детей отвечать на вопросы, поставленные после каждого из данных отрывков, могут быть те же самые, что стояли в заголовке отрывка. Но, если ученик самостоятельно подберет, какой – то синоним, то учитель должен его поощрить. Дополнительно можно предложить подобрать антоним

к данному слову. Например: благородство – подлость, доброта – злоба, отзывчивость – равнодушие и др.

Используя данные существительные в качестве дидактического материала, можно выполнять в классе различные упражнения по развитию речи, среди которых подбор синонимов, антонимов к данным существительным; поиск пословиц, поговорок со словами данной тематической группы. Однако, как показывает опыт, самым эффективным будет проведение сочинения – миниатюры, названием которого станет одно из существительных, обозначающих нравственные понятия. Написание сочинения потребует от ученика умения изложить собственное понимание семантики данного существительного, исходя, вследствие отсутствия жизненного опыта в этом возрасте, из своего осмысления ситуации, найденной в тексте художественного произведения или предложенной учителем.

Литература:

1. Если основа является не интернациональной, а русской, то и она либо изменяется эквивалентным словом, либо образуется новое. т.е калькируется. Стр.322

2. Программа по русскому языку и литературе V – XI классов. – Душанбе, 1990г. стр 148-154

3. «Краткий толковый словарь русского языка» под редакцией Розановой В.В. – М., Русский язык, 1989г. - 255 с.

4. «Школьный толковый словарь русского языка» под редакцией Филина Ф.П. Канакина -М., «Просвещение», 1981г. -195стр

5. Добромыслов В.А. – Обогащение активного словарного запаса учащихся.- РЯШ, 1958г., № 3

6. Горская Г.И. – Новое на уроках русского языка.- М., 1963. Потери И.И. – Работа над словами – терминами. – РЯШ, 19607., № 3

7. Виноградова Л.А. – Система работы по русскому языку в у классе. – М., 1964

8. Федоренко Л.П. – Принцип понимания языковых значений в обучении русскому языку.- РЯШ, 1979 г., №3,

МЕСТО АБСТРАКТНОЙ ЛЕКСИКИ В ШКОЛЬНОМ ПРЕПОДАВАНИИ

В данной статье автор подчёркивает, что исследование лексики, как системы, позволило ученым – лингвистам прийти к выводу о наличии в ней различных микросистем, в том числе и тематических групп слов, которые, по утверждению методистов, являются полезным дидактическим материалом при изучении родного языка, способствующие развитию речи. Также, отметила, что у детей конкретно образное мышление преобладает над абстрактным, поэтому возникают трудности в усвоении значений абстрактных существительных указанной тематической группы.

Ключевые слова: автор, вывод, детей, разное, опыт, класс, ученик, учитель, отбор, слов, урок.

МАҚОМИ ЛЕКСИКАИ АБСТРАКТӢ ҲАНГОМИ ТАЪЛИМ ДАР МАКТАБ

Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд кардааст, ки омӯзиши луғат ҳамчун як система ба забоншиносон имкон дод ба хулосае оянд, ки дар он микросистемаҳои гуногун, аз ҷумла гурӯҳҳои мавзуии калимаҳо мавҷуданд, ки ба ақидаи методистҳо дар омӯзиши забони модарӣ маводи муфиди дидактикӣ мебошанд. Онҳо ҳамзамон қайд мекунад, ки забон ба инкишофи нутқ мусоидат мекунад. Муаллиф, ҳамзамон қайд мекунад, ки дар кӯдакон тафаккури мушаххаси образнок назар ба абстрактӣ бартарӣ дорад. Аз ин рӯ, барои мустақкамкунии маъноӣ исмҳои абстрактии гурӯҳи мавзӯӣ мушкилиҳо ба миён меоянд.

Калидвожаҳо: муаллиф, хулоса, кӯдакон, гуногун, таҷриба, синф, талаба, муаллим, интиҳоб, калимаҳо, дарс.

THE PLACE OF ABSTRACT VOCABULARY IN THE PROCESSES OF TEACHING AT SCHOOL

In this article, the author emphasizes that the study of vocabulary as a system allowed linguists to come to the conclusion that there are various microsystems in it, including thematic groups of words, which, according to methodologists, are useful didactic material in the study of the native language, conducive to the development of speech. Also, she noted that in children, concretely figurative thinking prevails over abstract, therefore, difficulties arise in mastering the meanings of abstract nouns of the specified thematic group.

Key words: author, conclusion, children, miscellaneous, experience, class, student, teacher, selection, words, lesson.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Одинамо Пирназаровна номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ **Суроға:** 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. **тел.:**(992)988635720

Сведения об авторе: Шарипова Одинамо Пирназаровна- кандидат педагогических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. **тел.:**(992)988635720

Information about the author: Sharipova Odinamo Pirnazarovna candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. **Phone:** (992) 988635720

ТДУ: 002
ТКТ: 76.1
Б - 74

МЕТОДИКАИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУЛТИМЕДИЯВӢ ДАР ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ЖУРНАЛИСТӢ

Бобочонова М.С., н.и.ф., дотсент

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров

Технологияҳои мултимедиявӣ ҷиҳати фардигардонӣ ва ғаълошавии раванди таълими фанҳои журналистика имкониятҳои хуби таъсиррасонӣ дошта, истифодаи он дар зехни донишҷӯён шавқи омӯзиширо бедор мекунад. Дар раванди ҷаҳонишавӣ барои хубтар дарк намудан ва дар хотир нигоҳ доштани маводи омӯзишӣ имконият фароҳам оварда, дигаргуниҳои ҷиддӣ дар мазмун ва усулҳои таълим ворид месозад.

Ҷавобгӯ будан дар ин соҳа соҳибтаҷриба будан дар истифодаи усул, қоида, технология, воситаҳои рушд, тарҳрезӣ кардан ва амалӣ намудани барномаҳои фардии омӯзиширо дар назар дорад.

Омода намудани омӯзгорон, дар онҳо пайдо намудани малакаи қабули маълумот, малакаи ташкил карда тавонистани образи шифохӣ–визуалии нақшҳо, дарк намудани хусусиятҳои мазмунии маълумот ва истифода бурдан дар таҷрибаи кории худ мақсаднок ва зарур мебошад.

Махсусиятҳои ташкил намудани салоҳияти истифодаи технологияҳои коммуникатсионии омӯзгоронро чунин муайян кардан мумкин аст:

- омӯзонидан, муайян намудан ва шарҳи матнҳои расонаҳо, озмоиши истифодабарии маводи мултимедиявӣ бо усулҳои гуногун, ташкили маводи расонаӣ;

- ташаккул додани қабул, баҳогузори, дарк ва таҳлили маводи мултимедиявӣ, ки мазмуни иттилоотӣ (вобаста ба фанни таълимӣ) доранд;

- ташаккул додани хислати коммуникатисонии шахсият (вербалӣ, ғайривербалӣ);
- ташаккул додани малакаи афкори мунаққидӣ ва баҳогузори сифати маводи мултимедиявӣ;
- омӯзонидани усулҳо ва ташаккули хусусияти эҷодӣ бо воситаи медиа, воситаҳои технологияи мултимедиявӣ.

Дарк кардан ва ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои мазкур ба омӯзгор имкон медиҳад, ки фаъолияти худро бо назардошти дигаргуниҳои замони муосир дар олами иттилоот, талаботи нави иттилоотонии мутахассисони касбӣ ба роҳ монанд. Дар ин доира, муаммоҳои гуногуни пешомадаро аниқ ва возеҳ ба роҳ монда, моҳирона онро дар раванди баланд бардоштани маҳорати касбӣ истифода барад.

Дар шароити имрӯза, на танҳо, омӯзгори бахши журналистика, балки ҳамаи омӯзгорони мактабҳои олии малакаи маърифати истифодаи технологияҳои мултимедиявиро бояд дошта бошанд, ки асоси онро дониш оид ба технологияи муосир, иттилоот, қонунҳо оид ба фаъолияти он, дақиқ дониш ва муайян намудани маҷмуи иттилоотро дар бар мегирад.

Рушди техникаи компютерӣ имконияти фароҳ барои дар амал татбиқ намудани талаботи дар боло зикршуда ва ҷорӣ намудани он дар раванди таълим талаботи методи дидактивӣ буда, истифодаи босамари он дар муассисаҳои таълимии олии мувофиқи талаботи стандарти давлатии таълимии ихтисосӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Дар барномарезии дарсҳо бо ёрии компютер омӯзгор новобаста аз дараҷаи доштани малакаи метавонад:

- бо ёрии барномаҳои гуногуни компютерӣ маводи таълимиро созад, ки дар зинаҳои гуногуни дарсҳо истифода мебарад;

- дар давоми дарс маҳсулоти барномавии тайёр: энциклопедӣ, луғатномаҳо ва ғайраҳоро истифода барад;

- истифодаи презентатсияҳои электронии Power Point, баъзеи Microsoft Office. Презентатсияҳои электронӣ ба омӯзгор дар муддати кӯтоҳ, бо имкониятҳои қулайтарин ва бо сарфи вақт омода намудани маводи таълимӣ кӯмак мерасонанд;

- дар омодагӣ ба дарсҳо аз системаи манбаи маълумот метавонад истифода барад;

- истифода бурдани муҳаррири матни барномаи Word дар омода намудани маводи тақсимотӣ ва дидактикӣ;

- истифода бурдани тестҳои компютерӣ;

Дар баробари ин, имрӯз фазои медиатеكنولوجيا, аз омӯзгорони мактабҳои олии малакаи омода сохтани медиаматнҳои шахсӣ, масалан видеонавор ва танзими (монтаж) он бо ёрии барномаҳои махсуси компютерӣ, акс гирифта тавоништан, нусхабардорӣ кардани мавод, коркарди аксҳо тавассути компютер, омода намудани слайдҳои презентатсия, дар шабакаҳои гуногуни интернет ҷо кардани мавод, истифода бурдани эффектҳои аниматсионӣ ва ғайраро тақозо дорад, ки ҳамаи ин барои рушд ва тақомули соҳаи маориф нақши бориз дорад.

Яке аз воситаи дидактивӣ, ки дорои иқтидори рушд аст, технологияи мултимедиявӣ мебошад. «Мафҳуми «мултимедиявӣ» матн, графика, мултипликатсия, видео ва овоз мебошад. Истилоҳи «мултимедиа» аз якҷояшавии ду калима – мулти (аз калимаи латинӣ гирифта шуда, маънояш бисёр, аз қисмҳои зиёд ташкил ёфта, мураккаб мебошад) ва медиа (миёна, восита) иборат мебошад»[6].

Мултимедиа – ин на фақат ташаккули иттилооти шифоҳии технологияи нав, балки усули нави бо аёнӣ расонидани дониш бо усули дидактикӣ, ки ба дигар асосҳо таъкидан мебошад.

Мултимедиаи таълимӣ хусусиятҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Тасвирӣ-иттилоотӣ, яъне расонидани иттилооти таълимиро ҳам бо воситаи маълумот ва ҳам бо намоиши тасвир;

2. Когнитивӣ-усули шифоҳӣ имконият медиҳад, ки объекти омӯхташудаистодаро мукаммал ва дигаргуншавии онро мушоҳида намояд;

3. Эҳсосӣ-воқеӣ, ки дар айни вақт дигаргуншавии объекти омӯхташудаистода дар экран хонандаро ба ҳолати эҳсосӣ қабул намудан, таҳлил кардан ва омӯхтан мусоидат мекунад;

4. Интерактивӣ-зеҳнӣ, ки ин мантиқи барномарезишуда бо аёният «муошират» намуда, барои онро омӯхтан, дарк намудан, раванди қабул ва дар хотир нигоҳ доштани иттилоот мусоидат мекунад.

Ба сифати усули таълимӣ методи видеоиро алоҳида қайд кардан лозим аст, ки дар пешниҳоди дониш, барои ташкили назорат, такроркунӣ, умумикунонӣ истифода бурда мешавад. Ин усул дар асоси қабули шифоҳии иттилоот шакл гирифтааст.

Омӯзиши анъанавӣ, дар ҳақиқат, аз пешниҳоди иттилооти вербалӣ (шифоҳӣ) асос гирифтааст. Усули шифоҳии расонидани дониш ин баён намудани иттилооти хаттӣ, абстрактӣ ва ниҳоят батафсил мебошад. Аз донишчӯён вақти бисёр барои хондан ва дар ҳаёл тасвир кардани маводи хондашуда талаб карда мешавад. Дар байни ин норасоӣҳо пешниҳоди дағали қолаб ва ҳаҷм, равиши баён, дар як сатҳи муқаррарӣ муфассал ва мураккаб пешниҳод намудани иттилоот барои ҳамаи донишчӯён мебошад.

«Ақли инсонӣ асосан ба қабули визуалӣ таъя мекунад, дар ҳолати дидани чизе одамон якбора маълумот мегиранд. Маҳз технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ барои пешниҳод намудани маълумоти комилан мувофиқ бо дарки равонӣ – бештар нусхаи онро ба таври возеҳ, шифоҳӣ – мантиқӣ пешниҳод мекунад» [8].

Истифодаи технологияҳои мултимедиявӣ дар равандҳои пурсиши интерактивӣ, барномаҳои гуногуни таълимӣ, экранӣ мултимедиявӣ чихати босамар аз худ намудани фанҳои таълимӣ саҳм ва нақши бориз дорад.

Дарсҳо бо истифодаи презентатсияҳои мултимедиявӣ донишчӯёнро ба донишомӯзӣ водор месозанд ва ҳавасманд мекунанд, вақташонро сарфа менамоянд ва барои дуруст баён карда тавонистани маълумоти гирифташон мусоидат мекунанд.

Ҳамин тавр, босамар истифода бурдани воситаҳои технологияҳои мултимедиявӣ дар раванди таълими фанҳои журналистика ҳамон вақт манфиатбахш аст, ки воситаҳои технологӣ на ҳамчун воситаҳои ёрирасон, балки бо тамоми иқтидор ва мунтазам новобаста аз навъи фанни таълимӣ истифода шаванд;

Баъдан, дар ташкили раванди таълим дониши омӯзгорон оид ба имкониятҳои технологияҳои мултимедиявии замонавӣ, оид ба таҷҳизоти техникӣ муассисаҳои таълимӣ (тахтаи интерактивӣ), малакаи донишҷӯён усулҳо ва таҷрибаи сохтани аёниятҳо, сомонаҳои шахсӣ (сайтҳо), босаводона истифода бурдани воситаҳои таълим дар фаъолияти худ, тартиб додани муаррифиҳои (презентатсия) электронӣ барои дарсҳо, таъя намудан ба сарчашмаҳо, захираҳои сомонаҳои интернетӣ зарур мебошад.

Сониян, дараҷаи баланди салоҳият дар истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ иртиботӣ ва таҷриба карда тавонистани он дар раванди таълим – яке аз роҳҳои асосии омӯзгор дар рушди шахсият, ташаккули фаъолнокии эҷодӣ, аз расидан ба қуллаҳои баланди таҳассусӣ дарак медиҳад.

Адабиёт:

1. Амзин А. и др. Как новые медиа изменили журналистику/ А.Амзин. Екатеринбург: Альфа Принт, 2016. – С.304

2. Дастурамали таълимӣ оид ба саводнокии расонаӣ барои омӯзгорони донишгоҳҳои Тоҷикистон. ©Internews, 2021. – С.360

3. Саводнокии расонаӣ ва иттилоотӣ: барномаи омӯзишии устодон. ЮНЕСКО, 2012. – С.268

4. Косевска Н.В. Преимущества использования мультимедийных технологий в образовательном процессе дистанционного обучения // Современная педагогика. 2015. № 5 [Электронный ресурс]. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2015/05/4345> (дата обращения: 16.11.2022)

5. <https://www.osiyoavrupo.tj/index.php/mavodhoi-ilmi/maqolaho/item/1019-istifodai-tekhnologiya-oi-multimed-dar-ravandi-ta-siloti-fosilav>

6. <https://pedagogika.snauka.ru/2015/05/4345>

7. <http://www.edutainme.ru/post/unesco-mil/edia.tj/url/m1yt>
8. <https://cabar.asia/ru/category/ru/videos>
9. <https://school.cabar.asia/ru/books/sbornik-kursov-po-novym-medi-metodicheskoe-posobie-dlja-prepodavatelej-zhurnalistiki/>

МЕТОДИКА ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУЛТИМЕДИЯВӢ ДАР ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ЖУРНАЛИСТӢ

Дар мақола масъалаҳои истифодаи воситаҳои технологияҳои мултимедиявӣ хангоми тадрили фанҳои журналистӣ, ки барои фардигардонӣ ва баланд бардоштани сатҳи таълим таъсири мусбат дорад, баррасӣ мешавад. Таъкид карда мешавад, ки истифодаи дурусти он дар зехни донишҷӯён шавқи омӯзишро бедор намуда, барои хубтар дарк намудан ва дар хотир нигоҳ доштани маводи таълимӣ имкон фароҳам меорад. Муаллиф бар он назар аст, ки барои омӯзгор истифодаи технологияҳои мултимедиявӣ, қоида, воситаҳои рушд, тарҳрезӣ кардан ва амалӣ намудани барномаҳои фардии омӯзиш зарур аст. Хулоса мешавад, ки ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои мазкур омӯзгорро водор месозад, ки бо назардошти дигаргуниҳои замони муосир дар олами иттилоот фаъолиятро ба роҳ монда, ба талаботи нави иттилоотии мутахассисон ва баланд бардоштани маҳорати касбии онҳо ҷавобгӯ бошад.

Калидвожаҳо: журналистика, таълим, технология, иттилоот, мултимедия, дониш, қобилият, тахассус.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ЖУРНАЛИСТСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ

В статье рассматриваются вопросы использования мультимедийных технологий в преподавании журналистских предметов, что положительно влияет на индивидуализацию и повышение уровня образования. Подчеркивается, что правильное его использование пробуждает в сознании учащихся интерес к учебе и дает возможность лучшего понимания и запоминания учебного материала.

Автор считает, что учителю необходимо использовать мультимедийные технологии, правила, средства разработки, разрабатывать и реализовывать индивидуальные программы обучения.

Делается вывод о том, что учет этих особенностей заставляет учителя с учетом изменений современной эпохи осуществлять свою деятельность в мире информации, соответствовать новым информационным требованиям специалистов и повышать свою профессиональную квалификацию.

Ключевые слова: журналистика, образование, технологии, информация, мультимедиа, знания, способности, квалификация.

THE METHOD OF USING MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF JOURNALISTIC SUBJECTS

The article deals with the use of multimedia technologies in the teaching of journalistic subjects, which has a positive effect on individualization and raising the level of education. It is emphasized that its correct use arouses interest in learning in the minds of students and makes it possible to better understand and memorize the educational material.

The author believes that the teacher needs to use multimedia technologies, rules, development tools, develop and implement individual training programs. It is concluded that taking into account these features makes the teacher, taking into account the changes of the modern era, carry out their activities in the world of information, meet the new information requirements of specialists and improve their professional skills.

Key words : journalism, education, technology, information, multimedia, knowledge, abilities, qualifications.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобочонова Мутриба Султоновна, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи иттилоот ва технологияҳои робитавии МДТ

“Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”(Тоҷикистон, Хучанд), E-mail: mbobojonova1987@mail.ru

Сведение об авторе: Бобоҷонова Мутриба Султоновна, кандидат филологических наук, доцент кафедры информация и коммуникационные технологии ГОУ “Худжандского государственного университета имени академика Бобожана Гафурова (Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: mbobojonova1987@mail.ru

Information about the author: Bobojhonova Mutriba Sultonovna, candidate of philological sciences, Associate Professor of the Department of information and communication technologies, SEI «Khujand State University named after academician Bobozhan Gafurov” (Tajikistan, Khujand), E-mail: mbobojonova1987@mail.ru

УДК: 8+80 (2-тадж)

ББК: 80/84 (2-тадж)

Н-35

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАИМСТВОВАННЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ФУТБОЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

Назирова Р. Р., преподаватель

Дангаринский государственный университет

В течение всего исторического развития таджикского и русского языков лексика иностранного происхождения неизменно пополняет и обогащает их. Если ряд заимствованной лексики вошёл в состав этих двух разноструктурных языков в самые древние времена, то ряд других, особенно терминологических единиц, внедрился в их состав относительно недавно. Заимствование происходит наряду с фиксацией в языке тех реалий, которые они обозначают. В некоторых случаях новая лексика заимствуется как дань моде. В любом случае процесс заимствования новых слов, и особенно отраслевой лексики должен всесторонне изучаться лингвистами как результат взаимовлияния разных по своей структуре языков и культур.

В плане активности процесса заимствования новых слов английский язык как язык научного и технического прогресса, язык инноваций и технологий по праву занимает лидирующую позицию среди других языков мира. Особенно в последние десятилетия словарный запас таджикского и русского языков существенно пополнился английскими заимствованиями. Этому во многом способствовал интернет, активизация международных взаимодействий и процесс глобализации во всём мире.

В науке лингвистики лексические единицы, внедрившиеся в другие языки непосредственно из английского языка, получили название «англицизмов», по этой же аналогии возникли и такие лингвистические термины как русизмы, тюркизмы и т.д. для нас англицизмы представляют особый научный интерес в том плане, что в спортивной отрасли, и в частности в футбольной терминологии наблюдается огромное число заимствованной лексики.

Возникает резонный вопрос: что же приводит к столь активному процессу заимствования в таджикский и русский языки лексических единиц из английского языка? Частично мы это отметили немного выше, но конкретно мы можем выделить следующие факторы заимствования:

- необходимость в номинациях данного вида спорта, то есть футбола;
- важность умения отличать схожие по содержанию или синонимичные понятия, например, *вратарь – голкипер, нападающий – форвард; боец – файтер; судья – рефери; болельщик – фанат* и т.д.;
- потребность в разграничении и специализации понятий, то есть их распределение на лексико-семантические группы, например, *названия футбольных команд; названия футбольных принадлежностей и аксессуаров; имена и фамилии*

футболистов и тренеров; названия приёмов и тактических ходов в футболе; названия разновидностей приёмов и правил игры и т.д.;

- необходимость в подборе запоминающихся слов вместо длинных и неудобных для запоминания словосочетаний, например, аут, овертайм, плей-офф, офсайд, пенальти и др.;

- частое использование заимствованной лексики известными личностями.

Известно, что Великобритания является родиной современного футбола. Поэтому не удивительно, что очень большое количество слов, да и сам термин футбол (foot – нога, ball – мяч) перешли из английского языка в языки тех народов и стран, где эта игра пользуется популярностью. Эта популярность ещё в начале прошлого столетия была настолько высока, что в 1904 году была создана Международная футбольная федерация (FIFA), в которую в наше время входит более 160 стран мира.

В статье М.Ю.Кашина «Язык футбола: основные этапы формирования» говорится о том, что на заре появления этой всемирно любимой спортивной игры большая часть футбольной лексики представляла собой прямые заимствования из английского языка, что было обусловлено сравнительно недавно возникшей необходимостью обозначения новых, ранее не существовавших спортивных понятий [7, с.46]. Рассматривая сферу употребления футбольных англицизмов, автор статьи утверждает, что «Общеспортивные термины, которые есть в терминологии хотя бы двух видов спорта и имеют в них специальные значения, существенно отличающиеся от общеупотребительных, либо это такие слова, которые несвойственны общелитературному языку, например: аут (англ.), гол (англ.), дриблинг (англ.), матч (англ.), овертайм (англ.), пас (англ.), рефери (англ.), тайм-аут (англ.), хетт-трик (англ.) [7, с.47]. Кроме того, исследователь считает, что футбольную лексику следует подразделять на «собственно футбольные термины: аутсайд, бек, бутсы, вингер, гандикап, голкипер, инсайд, корнер, коуч, лайсмен, офсайд, пенальти, плеймейкер, свипер, стоппер, страйкер, фол, форвард, футбол, хавбек и др. [7, с.48].

Наряду с этим, автором статьи осуществлена классификация буквальных английских футбольных заимствований, в которой он разделяет футбольную лексику на следующие тематические группы:

1. Названия видов спорта: *футбол* (football).
2. Названия спортсменов и обслуживающего персонала: вингер (winger), инсайд (inside), кикер (kicker), лайнсмен (linesman), свипер (sweeper), страйкер (striker) и др.
3. Названия технических элементов, движений, приемов, состояний и положений: пас (pass), корнер (corner), дриблинг (dribbling).
4. Названия ошибок, нарушений, наказаний: пенальти (penalty), фол.
6. Названия типов и частей состязания: дерби (derby), овертайм (overtime), плей-офф (play off), хавтайм (halftime) и др. [7, с.49].

Анализируя степень адаптации английских заимствованных лексических единиц футбольной лексики, М.Кашин указывает на то, что некоторые из этих терминов являются закрепленными в словаре С.И. Ожегова: *арбитр, атака, аут, аутсайдер, бутсы, гандикап, гол, дриблинг, инсайд, лига, лидер, линия, матч, офсайд, пас, пенальти, плеймейкер, прессинг, стадион, стандарт, тайм-аут, техника, финал, фланг, фол, форвард, футбол, чемпионат.*

При этом следующие лексических единиц встречаются пока лишь в прессе и Интернете: *аутсайд, бек, бомбардир, вингер, голкипер, корнер, коуч, лайсмен, либеро, овертайм, рефери, свипер, стоппер, страйкер, хавбек, хет-трик* [10, с.49].

Для понимания области применения футбольной лексики в таджикском языке приведём пример из русского языка с его переводом на таджикский:

В матче 4-го тура группового этапа Лиги Европы сезона-2021/2022 «Лестер Сити» встречался с «Московским Спартаком». Игра прошла сегодня, 5 ноября, на стадионе «Кинг Пауэр — Уолкерс» в Лестере (Англия). Противостояние завершилось со счётом 1:1. Счёт в матче на 51-й минуте открыл игрок «Спартака» Виктор Мозес. Через 7 минут футболист «Лестера» Даниэль Амарти сравнял счёт в игре после удара

головой. Затем Александр Селихов отразил пенальти. Джейми Варди пробил с «точки», российский голкипер угадал направление удара [3].

Дар бозии даври 4-уми марҳилаи гурӯҳии Лигаи Аврупо дар мавсими 2021/2022 дастаи «Лестер Сити» бо тими «Спартак» Москва қувваозмой кард. Бозӣ имрӯз, 5 ноябр, дар варзишгоҳи «Кинг Пауэр — Уолкерс» дар шаҳри Лестер (Англия) баргузор шуд. Зиддият бо ҳисоби 1:1 анҷом ёфт. Ҳисобро дар бозӣ дар дақиқаи 51-ум бозингари «Спартак» Виктор Мозес кушод. Пас аз 7 дақиқа футболбози «Лестер» Даниэл Амарти ҳисоби бозиро пас аз зарба бо сар баробар кард. Сипас Александр Селихов пеналтиро боздошт. Чейми Варди аз «нуқта» зарба зад, аммо дарвозабони россиягӣ самти зарбаро пешбинӣ кард.

Как видно из русского текста, в нём присутствует 24 терминологические единицы сферы футбола: матч, тур, групповой этап, Лига Европы, сезон, «Лестер Сити», «Московский Спартак», игра, стадион, «Кинг Пауэр - Уолкерс», противостояние, открыть счёт в матче, игрок «Спартака», Виктор Мозес, футболист «Лестера», Даниэль Амарти, сравнять счёт в игре, удар головой, Александр Селихов, отразить пенальти, Джейми Варди, пробить с «точки», российский голкипер, угадать направление удара.

При этом, подавляющее большинство терминов носит исконный характер, и только в некоторых случаях использованы их английские синонимы: *матч - игра, пенальти – одиннадцатиметровый, голкипер – вратарь*. К мотивам такой замены мы относим такие экстралингвистические факторы, как постоянное употребление заимствованных единиц авторитетными представителями сферы футбола, а также дань моде, которая наблюдается среди российских журналистов и комментаторов спортивных мероприятий.

Что касается таджикского перевода, то следует отметить, что в нем также основной акцент сделан на исконную футбольную лексику, и только в редких случаях используются арабизмы. В целом в тексте насчитывается порядка 27 терминологических единиц: *бозӣ, даври 4-ум, марҳилаи гурӯҳӣ, Лигаи Аврупо, мавсим, даста, «Лестер Сити», тим, «Спартак», қувваозмой, варзишгоҳи «Кинг Пауэр — Уолкерс», зиддият, ҳисоб, бозингар, бозингари «Спартак» Виктор Мозес, ҳисобро кушодан, футболбоз, «Лестер», Даниэл Амарти, ҳисобро баробар кард, ҳисоби бозиро пас аз зарба бо сар баробар кард, Александр Селихов, пеналтиро боздошт, Чейми Варди, аз «нуқта» зарба зад, дарвозабони россиягӣ, самти зарбаро пешбинӣ кард*.

В рамках анализа данного перевода следует подчеркнуть, что расхождение в количестве терминологических единиц русского и таджикского текстов вызвано особенностями перевода и дополнительными лексемами, введёнными переводчиком (*даста, тим, қувваозмой*), которых нет в русском тексте. Такое дополнение вполне оправдано, поскольку эти три лексические единицы более широко раскрывают содержание русского текста.

С точки зрения структуры и морфологических особенностей этих двух текстов необходимо отметить следующее:

1) В русских лексических единицах футбольной сферы наблюдается достаточно активное применение как простых и производных, так и сложных и составных конструкций. Так к простым лексическим единицам относятся *матч, тур, этап, лига, сезон, игра, стадион, удар, пенальти* (всего 8 лексических единиц); к производным - *групповой, игрок, футболист, отразить, российский* (всего 5 лексических единиц); к сложным – *противостояние* (1 лексических единиц) и к составным - *Лига Европы, «Лестер Сити», «Московский Спартак», «Кинг Пауэр - Уолкерс», Виктор Мозес, Даниэль Амарти, Александр Селихов, Джейми Варди* (всего 8 лексических единиц). Это свидетельствует о том, что в русском языке активно задействованы три конструкции (простая, производная и составная), при этом конструкция, состоящая из двух и более корней, встречается достаточно редко. В этом мы видим отличие морфологической конструкции футбольных лексических единиц русского языка от их таджикских

эквивалентов, так как в таджикском языке сложные по конструкции лексемы в силу активности словосложения встречаются довольно часто. Так, в таджикском тексте нами обнаружено 5 простых - *бозӣ, мавсим, тим, ҳисоб, пеналти, зарба*; 9 производных - *гурӯҳӣ, даста, варзишгоҳ, зиддият, бозингар, зарба, боздошт, дарвозабон, россиягӣ*; 3 сложных - *қувваозмоӣ, футболбоз, пеишинӣ* и 12 составных по конструкции футбольных лексических единиц: *Лигаи Аврупо, «Лестер Сити», «Кинг Пауэр — Волкерс», Виктор Мозес, Даниэл Амарти, ҳисобро баробар кардан, ҳисоби бозиро пас аз зарба бо сар баробар кардан, Александр Селихов, пеналтиро боздоштан, Чейми Варди, аз «нуқта» зарба задан, самти зарбаро пеишинӣ кардан*. Как видим, количество составных конструкций значительно превышает количество других видов словообразования таджикского языка. И это не удивительно. Ведь в таджикском языке существует достаточно тонкая грань между составными лексическими единицами и словосочетаниями. Тем не менее, обнаруженные составные конструкции мы относим именно к четвертому виду словообразования таджикского языка, так как для них характерно построение с помощью инфинитивных конструкций в сочетании с послелогом *-ро*: *ҳисобро баробар кардан, пеналтиро боздоштан, зарба задан, самти зарбаро пеишинӣ кардан* и т.д.

Следует добавить, что в последние годы в специализированный футбольный язык всё чаще внедряются такие англицизмы, как *аутсайд, бек, бомбардир, вингер, голкипер, корнер, коуч, лайсмен, либеро, овертайм, рефери, свипер, стоппер, страйкер, хавбек, хет-трик* и многие другие, благодаря которым понимание футбольных терминов становится всё более сложным для тех, кто не знает английского языка. Этот процесс усложняется постоянно растущей коммерциализацией спорта, поэтому в настоящее время важная задача лингвистов заключается в составлении двуязычных и трехязычных, толковых словарей для большей популяризации спортивной, и в частности футбольной лексики.

С целью раскрытия структурно-семантических особенностей заимствованных лексических единиц футбольной отрасли в сравниваемых нами в рамках нашего исследования языках, нами поставлена задача более предметно рассмотреть вопрос о лексических заимствованиях, связанных с конверсией как способом образования новых слов во всех трёх сравниваемых языках.

Следует отметить, что функционирование и развитие языка обусловлено многочисленными явлениями, меняющимися по характеру и уровню распространения от языка к языку, но есть явления, которые носят специфический национальный характер, как конверсия в английском языке. Конверсия предусматривает переход слова из одной части речи в другую.

Зарубежные лингвисты считают, что при отсутствии многих формальных показателей у той или иной части речи в современном английском языке слово может употребляться в функциях, принадлежащих другим частям речи [5], при этом одна и та же словоформа употребляется в разных значениях [4], а из этого следует, что при конверсии новое слово не образуется, но можно говорить, например, об употреблении существительного в функции глагола [1].

Российские ученые, в частности А.И. Смирницкий, П.А. Соболева, К.А. Левковская, называют конверсию словообразованием и рассматривают парадигму слов словообразовательным средством. Мы также причисляем конверсию к способам словообразования в таких ЛСГ, как «Футбольные команды» и «Футбольный инвентарь».

К конверсии можно отнести все случаи способов словообразования, в которых мы имеем дело с переводом основ одной части речи в другую путем включения этих основ в другую парадигму без применения каких бы то ни было других словообразовательных средств, и тогда при смене парадигм происходит образование нового наименования, «которое в результате транспозиции получает новые категориальные признаки и новые лексические характеристики» [9], в частности семантические.

В конверсионные отношения обычно вступает пара соотнесенных между собой одинаковых словоформ, принадлежащих к различным частям речи. Одно слово является производящим, а второе производным. В результате семантических отношений между ними возникают словообразовательные значения на основе производной лексической единицы. Появление нового слова при изменении семантики производящего позволяет сделать вывод о том, что конверсия может выступать одним из видов семантического словообразования, связанного с семантическим сдвигом, например: *амсила – комбинация – combination move*, *бозиш амсилавӣ – комбинационная игра – a combination game*, *муҳофизати амсилашаванда – комбинированная защита – combined protection*; *лағвсозӣ – аннулирование – write-off*, *созишномаи лағвшуда – аннулированный контракт – canceled contract*, *лағв кардани гол – аннулировать гол – abolition of goal*. Как свидетельствуют вышеприведённые примеры, благодаря конверсии и активной суффиксации в русском и английском языках слова легко переходят из одной части речи в другую, то есть субстантивируются, адъективируются и вербализуются. Для таджикского языка конверсия также считается широко распространённым явлением (*амсила → амсиласозӣ → амсиладор → амсилабандӣ* и т.д.), однако в футбольной лексике этот метод ещё недостаточно активен, поскольку процесс адаптации футбольных терминов проходит достаточно медленно в силу пока что не вполне устоявшихся грамматических норм и правил данной области.

Чтобы лучше понять сущность данного способа словообразования, прежде всего нужно отметить, какие части речи участвуют в конверсионных отношениях и каково направление деривации (от имени к глаголу или от глагола к имени), так как с семантической точки зрения глаголы, образованные по конверсии от основ существительных, и существительные, образованные от глагольных основ, не являются равноценными. Считается, что смысловая структура существительного проще смысловой структуры глагола. Подтверждение сказанному мы находим в работе А.И. Смирницкого: «Существительное, образованное по конверсии от основы глагола, означает либо единичный акт, либо процесс, в то время как глагол, образованный от основы существительного, может означать любой процесс, связанный с данным предметом» [12, с. 98-99].

Следовательно, очень важно определять направленность в деривационных парах, так как производное слово отличается большей степенью семантической сложности по сравнению с производящим словом.

В конверсионные отношения могут вступать различные части речи, но конверсия является характерным признаком глагольного словообразования в английском языке, и глаголы, образованные по конверсии, как показывает анализ футбольной лексики, составляют значительную часть рассматриваемых терминосистем.

Модель N — V в современном английском языке является ёмким типом конверсии и даёт наибольшее число производных [14, с.123], что справедливо и для настоящего исследования. Продуктивность этой модели объясняется тем, что между существительными и глаголами существует наиболее тесная семантическая связь, так как существительные называют самые важные понятия окружающей нас действительности, а глаголы выражают понятия различных действий, процессов, состояний, которые в свою очередь называют существительные [6, с.75]. При этом это характерно для анализируемых терминосистем как в русском, так и в английском языке.

В этом плане большой ролью и практическим значением обладает структурно-семантическая адаптация англоязычных лексических единиц в русском и таджикском языках.

Взаимодействие языков проявляется на различных уровнях и становится причиной унификации многих языковых явлений и прежде всего структурно-семантической унификации терминологии, которая служит основным средством международного общения специалистов и изучения накопленного мирового опыта. Процесс заимствования англоязычных спортивных номинаций в русский язык приобретает необратимый характер. По мнению В.Г. Костомарова, «процесс

заимствования вечен и при многих издержках в целом плодотворен; судьбы же отдельных слов неоднозначны» [8, с.105].

Такие явления происходят с англоязычными терминами в термин сфере «Футбол» таджикского и русского языков, когда одни лексические единицы способны к ассимиляции в новой лингвистической ситуации, а другие остаются чужими и со временем выходят из обихода.

Обычно заимствованное слово, оказавшись в языковой среде языка-реципиента, приобретает свойства нового термина с налетом экзотичности и новизны, которая тесно связана с семантикой слова, но затем заимствованное слово, претерпев ряд изменений в области фонетики, графики и семантики, приобретает новый облик, который ничем не отличает его от других слов русского языка. Современный этап развития русского языка характеризуется интенсивным вхождением англоязычной терминологической лексики в новые термин системы, ускоряется ее семантическое освоение и активизируется семантическое развитие. Спортивные номинации нередко становятся общими для многих языков.

Исходя из этого, считаем, что на начальном этапе вхождения заимствованного слова в язык-реципиент предпочтительно начинать анализ англоязычных терминологических единиц с семантики, которую в рассматриваемых термин системах можно считать интернациональной.

По нашим наблюдениям, новое значение у заимствованного слова обычно появляется или в момент самого заимствования или позже, в результате развития в системе заимствовавшего языка, но семантические изменения возможны и даже неизбежны, так как заимствованное слово начинает обозначать вещи и понятия, несколько отличающиеся от тех, которые оно обозначало в своем родном языке [2, с.263]. Чаще всего слово никогда не заимствуется со всеми значениями, присущими ему в языке-источнике. Однако, как в языке в целом, так и в семантике слов постоянно происходит эволюционное развитие, которое применительно к семантической адаптации имеет свою специфику, проявляющуюся по-разному на различных этапах освоения заимствованной лексики.

Для данного этапа адаптации характерна интернациональная семантика, так как интенсивное взаимодействие национальных культур и профессиональных субкультур унифицирует языковые и понятийные аспекты терминологии. А это значит, что семантические характеристики неологизмов англоязычного происхождения в русском и таджикском языках и их прототипов в большинстве случаев совпадают.

Российскими исследователями установлено, что ряд лексических единиц футбольной термин сферы в глоссариях и в речи футбольных фанатов калькирован или заимствован из английского языка. Эти кальки, начиная с наименований футбольного движения до названий группировок фанатов, переходят в сленговый подязык русского языка. Этому процессу в значительной мере способствуют переводы статей из периодики, которую издают фанаты команд по собственной инициативе. Анализируя такие лексические единицы, исследователи пришли к выводу о том, что «многие слова либо имеют русскоязычные корни, изменившие свою форму, либо приобретают новое значение, в большой степени отличающееся от первоначального. Обычно расширение словарного запаса происходит за счет появления у тех или иных единиц речи нового смысла, часто варьирующегося в зависимости от событий: *Акакий* — футбольный болельщик с завышенным самомнением; *белки* — девушки легкого поведения, общающиеся с фанатским сообществом; *быдлойд* — молодой, недоразвитый в футбольном плане фанат; *глорик, глорихантер* (англ. *Glory hunter* — охотник за славой) — болельщик, начавший поддерживать какой-либо клуб из-за его успехов или популярности в СМИ; *скам* (англ. *scum* — отброс) — определение отрицательного события или качества чего-либо; *хвоц* — пьяный фанат, нередко этим же словом обозначается пьяный скинхед; *шифр* — маскировка, отсутствие любой атрибутики; *скарфер* (англ. *scarfer*) — болельщик, носящий шарф с символикой команды; *первак* — первый футбольный дивизион [7, с.48].

Итак, в данной статье нами рассмотрена адаптация англоязычных футбольной лексики в аналогичные терминосистемы таджикского и русского языков с точки зрения семантики и структуры новой лексемы. Нами рассмотрено порядка 100 примеров, заимствованных из английских лексических единиц в двух сравниваемых языках. Из них большинство лексических единиц полностью совпадают по семантике и частично по форме, сохраняя особенности словообразовательной системы языка-источника. Примерами этой группы могут служить такие лексемы, как *аут*, *офсайд*, *тайм*, *овертайм*, *матч*, *рефери* и др.

Подводя итог раздела, хотелось бы подчеркнуть, что заимствованная лексика отличается своим массовым характером и активным использованием не только в специализированных текстах, но и в повседневной речи печатных СМИ, теле и радиорепортажей. Ещё один существенный признак данного круга лексических единиц состоит в его новизне и однородном состоянии относительно своего источника, то есть английского языка, хотя среди заимствований нередко встречаются и лексических единиц другого происхождения. Например, лексема *голкипер* принадлежит немецкому языку, а слово *пенальти* происходит из латинского языка. При этом, среди языковедов всё ещё отсутствует единая точка зрения по вопросу необходимости англицизмов в составе таджикского и русского языков. Спортивные комментаторы, сами футбольные игроки, их тренеры и, конечно же, болельщики активно используют в своей речи заимствованную английскую футбольную лексику. Наряду с этим, аудитория, не сведущая в футболе, говоря о нем, использует русские эквиваленты слов, так как они более понятны.

Литература:

1. Bradley, Reference Grammar for student of English, Oxford, 1998 – 411c
2. Derooy, O. Why we are not all synesthetes (not even weakly so). *Psychonomic bulletin & review*, 1956, 643-664.
3. <https://sportmail.ru/news/football-eurocups/> Дата обращения 5.11.2021, 8.18ч.)
4. Jespersen Y. *Philosophy of language* New York, London 1946 – 700c
5. Kruisinga E. *English language*, 1932 London 432
6. Барон В.К. Компоненты содержательной структуры слово 1995. 178 с.
7. Кашин М.Ю. Язык футбола: основные этапы формирования // Вестник новгородского государственного университета, 2009. №52. С. 46-49.
8. Костомаров Н.И. О реализации структурной схемы предложения 1999. 148 с.
9. Миничева, 1988 Многозначность слово в языке и речи М., 1988 с67-79
10. Ожегов, Вопросы лексикологии и лексикографии // Лексикология, лексикография, культура речи –М., 1974 с. 43-47
11. Реймерс Н. Ф., Яблоков А. В. *Словарь терминов и понятий по охране живой природы*. - М.: Наука, 1982. - 145 с.
12. Смирницкий А. И. Некоторые замечания о принципах морфологического анализа основ // Докл. и сообщ. филол. фак. МГУ. – М., 1948.-Вып. 5.-С. 21-26.
13. Толковый словарь спортивных терминов. Около 7 400 терминов / Сост. Ф.П. Суслов, С.М. Вайцеховский. - М.: Физкультура и спорт, 1993. - 352с.
14. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. –М.: Наука, 1974. 206 с.
15. Шарипов М. Д, Шарипов Р. М. Футбольный словарь ДУШАНБЕ-2018
16. Шарипов М.Д., Шарипов Р.М., Шарипов Д.М., Шарипов С.М. Современный русско-английский футбольный словарь. – Душанбе, 2018. – 220с.

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТИ СЕМАНТИКИИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ СОҲАИ ФУТБОЛ

Дар мақолаи мазкур мутобиқшавии вожаҳои футболи англисӣ ва истилоҳоти мушобеҳи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ аз нигоҳи семантикӣ ва сохтори таркибӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Зимни таҳлилҳо муаллиф аз қорҳои илмии мутахассисони соҳа ва сарчашмаҳои гуногуни илмӣ истифода бурда, иртиботи таърихӣ забонҳои тоҷикӣ ва русиро ҷиҳати

воридшавии вожаҳои футбол ба забон таъкид намудааст. Муаллиф ибраз медорад, ки калимаҳои ба соҳаи футбол тааллуқдошта ба забони тоҷикӣ бештар ба воситаи забони русӣ аз забони англисӣ ва дигар забонҳо интиқол ёфтааст. Муаллифи мақолаи мазкур ба таври муд дохилшавии калимаҳоро аз забонҳои русӣ ва англисӣ ба забони тоҷикӣ таъкид намуда, ҳамзамон онҳоро сарчашмаи ғанӣ гардидани фонди луғавии забони тоҷикӣ медонад.

Дар баробари ин, муаллифи мақола вожаҳои воқеии футболи англисиро мавриди таҳқиқот қарор дода, лексикаи футболро ба гурӯҳҳо ҷудо намудааст.

Хулоса дар ташаккули терминҳои соҳаи футбол дар забони тоҷикӣ нақши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони русӣ ва англисӣ бағоят калон аст, зеро истилоҳоти соҳаи футбол ба забони тоҷикӣ бевосита аз забонҳои мазкур ворид гардидаанд.

Омӯзиши ҳамаҷонибаи ин вожаҳо аз нигоҳи забонӣ аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд ва ташакул ва рушд додани лексикаи футбол дар забони тоҷикӣ таъсири мусбат хоҳад расонид.

Калидвожаҳо: футбол, қоидаҳои футбол, таҷҳизоти футбол, ибораҳои футбол дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАИМСТВОВАННЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ФУТБОЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

В данной статье рассматривается адаптация английских футбольных слов и подобных им терминов таджикского и русского языков с точки зрения семантики и композиционной структуры.

В ходе анализа автор использовал научные труды специалистов в данной области и различные научные источники, а также подчеркнул историческую связь таджикского и русского языков для введения в язык футбольных слов. Автор констатирует, что слова, относящиеся к сфере футбола, перешли в таджикский язык больше через русский, из английского и другие языки. Автор данной статьи подчеркивает модное включение в таджикский язык слов из русского и английского языков, и в то же время считает их источником обогащения словарного запаса таджикского языка.

При этом автор статьи исследовал актуальную лексику английского футбола и разделил футбольную лексику на группы.

В заключение следует отметить, что роль иностранных языков, в том числе русского и английского, очень важна в формировании футбольных терминов в таджикском языке, поскольку термины футбольного поля попали в таджикский язык непосредственно из этих языков.

Комплексное изучение этих слов с лингвистической точки зрения будет иметь немаловажное значение, а формирование и развитие футбольной лексики в таджикском языке имеет положительный эффект.

Ключевые слова: футбол, футбольные правила, футбольные инвентари, футбольные фразы на таджикском, русском и английском языках

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF IMPORTED LEXICAL OF THE FOOTBALL FIELD.

In this article, the adaptation of English football words and similar terms of Tajik and Russian languages from the point of view of semantics and compositional structure is considered.

In the analysis, the author used the scientific works of specialists in this field and various scientific sources, and also emphasized the historical connection between the Tajik and Russian languages to introduce football words into the language. The author states that the words related to the field of football were transferred to the Tajik language mostly through Russian, English and other languages. The author of this article emphasizes the fashionable

inclusion of words from Russian and English in the Tajik language, and at the same time considers them the source of enrichment of the vocabulary of the Tajik language.

At the same time, the author of the article researched the actual English football vocabulary and divided the football vocabulary into the group.

In conclusion, it should be noted that the role of foreign languages, including Russian and English, is very important in the formation of football terms in the Tajik language, because the terms of the football field came to the Tajik language directly from these languages.

The complex study of these words from the linguistic point of view will have a significant effect, and the formation and development of football vocabulary in the Tajik language will have a positive effect.

Keywords: football, football rules, football equipment, football phrases in Tajik, Russian and English languages

Маълумот дар бораи муаллиф: Назиров Равшан Рустамхонович омӯзгори кафедраи забонҳои Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. Суроға: ҚТ, 734003, вилояти Хатлон, н. Дангара кӯч И. Шариф – 3. Тел: +992 988 71 72 30. Нишони электронӣ: ravbiloljon2013@gmail.com

Сведения об авторе: Назиров Равшан Рустамхонович, преподавателя кафедры языков Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: РТ, 734003 Хатлонская область, р. Дангара, ул. И. Шариф – 3. Тел.: +992 988 71 72 30. Адрес электронной почты: ravbiloljon2013@gmail.com

Information about author: Nazirov Ravshan Rustamkhonovich, teacher of the Department of Languages of Khatlon State Medical University. Address: RT, 734003 Khatlon region, Dangara, I. Sharif St.-3. Phone: +992 988 71 72 30. Email: ravbiloljon2013@gmail.com

ТДУ:81+81.22 (2-точ)

ТКТ:81-2 (2-точ)

С-20

ТАФОВУТИ ЗАРФ АЗ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ “ЁДДОШТӢ”- И С.АЙНӢ)

Саидова Н.А., саромӯзгор ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Ҷаматов С.С., д.и.ф., профессор ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Зарф ё худ муодили англисии он «adverb» дар ҳар ду забон ҳам ҳиссаи мустақили нутқ буда, аломати амал, тарз, дараҷаю андоза, замон, макон, сабаб ва ё мақсади воқеъ гардидани амал, инчунин аломати аломатро ифода мекунад ва ба саволҳои чӣ тарз?, чӣ тавр?, то чӣ андоза?, кай?, чаро?, барои чӣ?, бо кадом (мақсад)?; why?, when?, how?, where? ҷавоб мешавад. Дар робитаи сарфии байни сифатҳо ва зарфҳо дар забонҳои мавриди баррасӣ қарордошта муштарақоти зиёде вучуд дорад.

Тафовути сифат аз зарф, пеш аз ҳама, аз лиҳози маъно хувайдо мегардад. Сарфи назар аз он ки сифат ва зарф аломатро ифода мекунанд, аммо тафовут дар он зоҳир мегардад, ки зарф аломати амалро ва сифат аломати ашъро ифода менамояд. Тафовути дигари зарф аз сифат ин аст, ки сифат шакли дараҷаи олий дорад, ки он бо суффикси -**тарин** ифода меёбад (беҳтарин нависанда), вале зарф шакли дараҷаи олий надорад. Аз ҳамин сабаб калимаҳое, ки бо усули сарфӣ-наҳвӣ аз сифати асли ба зарф гузаштанд, танҳо суффикси -**тар** қабул карда метавонанд (Падарам тезтар омад).

Бояд тазаққур дод, ки аз лиҳози алокаи сарфӣ байни сифат ва зарфи забонҳои таҳқиқшаванда умумияти бештаре мавҷуд аст. Зарф дар забонҳои муқоисашаванда аз лиҳози хусусиятҳои грамматикӣ ба сифатҳои асли шабоҳат дорад. Яке аз вижагиҳои

умумии ҳиссаи нутқи мазкур дар забонҳои зикршуда мавҷуд набудани категорияи шумора, падеж ва чинсиат дар зарф ба шумор меравад.

Яке аз аломатҳои умумии ин ду ҳиссаи нутқ соҳиб будани дараҷаҳои муқоисавии сифатҳои асли ва зарфҳои забонҳои мазкур аст: хуб – хубтар, зуд – зудтар, ба монанди: хуб< Дар хона аз кӯрпачаҳо як суфаи бисёр **хуб** сохтем, – гуфт тағоиям [20]. хубтар<Хизмати бойро бошад, аз пештара ҳам **хубтар**, **бисёртар** мекардааст [50]; зуд<Модар хӯрчинро дар айвончаи ошхона гузошта зуд ба хона даромада салла ва чомаи падарро гирифта...[63]; зудтар<**Зудтар** тадбиратро гӯй, ки метарсам аз хурсандӣ шодимарг шуда роҳи халосиро настунида монам [111].

Сифатҳои асли дар ҳар ду забон ҳам дараҷа доранд: Дар ин деҳа як-ду нафар бойи **калон** ва ду-се нафар деҳқонони миёнаҳол буда, боқимондагони аҳолии имрӯзро ёбанд, фардори намеёфтанд [9]. Сабр кун, **калонтар** шавӣ, меравӣ, мебинӣ, орзуят мешиканад [132]. Охир баъд аз «гиред-гиред»-и бисёре, **калонтарини** хоҷагони меҳмон, ки дар пешгоҳ нишаста будааст, аз.....[181]. Father scolded my brother. shame on you, Muhiddin, a **big** boy like you being afraid and running away [7]. ...they would have to repay in future years as a **bigger** proportion of their crop [50]. The spiritual direction of the village was in the hands of the Mutavallis, who were the **biggest** landlord among the Mirakonis [1].

Дар забонҳои муқоисашаванда исм-зарфҳои мавҷуданд, ки метавонанд ба вазифаи исму зарф баромад кунанд, вақте ки онҳо ба сифати муайяншаванда дар ибораҳои изофӣ истифода мегарданд. Онҳо ҳамчун пешояндҳои номӣ (исмӣ) ва пешояндҳои таркибии номии изофӣ маъмуланд: пеши<Ман ва бачагони дигар дар **пеши** созандагон гун шуда онҳоро тамошо мекардем ва нағмаву усулхошонро гӯш меодем [31]. паси<Ман корро ба ҳамин тартиб ниҳодам, ки аз **паси** ҳашарчиён об ҳам меояд [32].back < Your uncle continued with his lessons, but the others all came **back** after a few years at the madrasa, set themselves up as village mullahs and lived off people's gullibility [4]. ahead< «If you can do it, go **ahead** and fast,» he said. «It's no business of mine» [69].

Як нукта ба ёдоварист, ки бештари сифатҳо аз нигоҳи шакл аз зарфҳо тафовут надоранд, аз ин рӯ онҳо метавонанд дар вазифаи зарф ва ҷузъи феъли номӣ корбурд гарданд: дур< Ясавулони ҷӯбдардаст тамошобинонро зада **дур** мекарданд, ки ҳучум оварда раққосон ва доирадастонро зер накунанд [169]. Гӯё вай **дур** рафтани маро доништан хост, ки ба ҷойи ман бемордорӣ кунад [188].

Зарф низ амсоли сифат шакли дараҷаи муқоисавии худро дар забони тоҷикӣ ба воситаи пасванди **-тар** месозад: наздиктар<...вай ба ман нигоҳ карда думашро ҷунбонид ва баъд ба дари хона **наздиктар** рафта тумшуқашро ба рӯи остона монда ва чашмонашро ба сӯи беморон дӯхта хобид. Дуртар< Саъвабозӣ боз тамошои дигар дошт – тамошобинон тахминан сад қадам **дуртар** аз саъвабоз дар рӯбарӯи ӯ саф кашида меистоданд. far < The young goats butted and wrestled, chased and caught each other, just like the boy, while the lambs that had wandered off to graze **far** from their mothers would run bleating after the flock-and none of them ever stumbled [16]. farthest< In the **farthest** section of this yard lived my father's cousin, then about fifty years old and an accomplished carpenter; It was said that even in Bukhara it would be hard to find his equal in all kinds of woodwork [22].

Бештари зарфҳо дар забони тоҷикӣ ба феълҳо ҳамроҳ мешаванд: қасдан<Аммо ӯ ба таълимоти падараш гардан намефуровард ва корҳои падараш фармударо, ки ба қандакорӣ оид буданд, қасдан вайрон мекард [75]. Имрӯз<ӯ одатан маро дар бозгашти мактаб ҷеғ мезад, **имрӯз** бар хилофи одати худ дар вақти рафт ҷеғ зад [108]. Нағз<– Бисёр нағз, инҳо хуб кор мекунанд, – гуфт қозӣ ва ба тағоихоҷам нигоҳ карда: – хуб,.....[92].

Ҳамин тавр, аён гардид, ки аз лиҳози шакл он зарфҳои, ки зикрашон рафт, аз сифатҳои асли тафовут надоранд, аммо аз нигоҳи алоқаи маъноӣ ва наҳвӣ дар байни онҳо тафовут дида мешавад. Аз нигоҳи алоқаи маъноӣ ва наҳвӣ тахвил ё гузариши

сифатҳо ба зарфҳо дар он зухур меёбад, ки зарфҳо аломату хусусияти ашёро ифода накарда, бо исм мувофиқат намекунад.

Ҳамин тавр, а) сифат ашёро ифода карда, исмро муайян карда бошад, зарф аломати амалро ифода намуда, бо феъл пайваст шуда онро муайян мекунад; б) сифатҳо ва зарфҳо бо бандакҳо ва пасвандҳои ифодакунандаи шумораи чамъ дар он ҳолате корбурд мегарданд, ки онҳо ба вожаҳои исмшуда мубаддал мешаванд.

Илова бар ин, зарф ва феъли ҳоли замони ҳозира чун ҳол баромад намуда, ба феъл ҳамроҳ мешаванд. Бо вучуди ин, онҳо аз якдигар тафовут доранд: зарф бо феъл пайваст шуда, аломати амалро ифода мекунад, аммо ҳамзамон, ба сифати соҳиби амал баромад намекунад, ҳол он ки феъли ҳол аломати амалро ифода намуда, амалро дар ҳамон замон нигоҳ медорад. Аз тарафи дигар, феъли ҳол дар тафовут аз зарф аз рӯи шахс, шумора ва замон тасриф намешавад.

Таъкидаш баҷост, ки дар забони тоҷикӣ зарфҳое, ки бо калимаҳои сода ифода ёфтаанд, метавонанд, дар вазифаи сифат истеъмоли гарданд, чунки аз лиҳози таркиби сарфӣ онҳо аз зарфҳо ҳеҷ тафовуте надоранд: дер< Истиқомати мо дар ин ҳучраи «девхона» бисёр **дер** нақашид [175].late<I did not feel the squeeze directly, but I suspected from their gloomy **late**-night conversation that the circumcisions for my parents [9].

Гузашта аз ин, мансубияти калима ба ду ва ё зиёда ҳиссаи нутқи сарфи назар на танҳо аз нигоҳи басомади онҳо, балки аз лиҳози алоқаҳои маъноии калимаҳо, ки ба худ касб мекунад ва сохтори морфологии худро созмон медиҳанд, таваҷҷуҳ менамоем. Аз ин рӯ, вожаҳои ифодакунандаи фасли сол ва қисми рӯз ҳамзамон метавонанд, чун сифат, исм ва зарф истеъмоли гарданд. тобистон< Чуфтронони райони Гиждувон одатан дар шабҳои **тобистон** дар соати 10-и шаб гов баста кор сар мекарданд ва заминро пеш аз баромадани офтоб дандонаву мола карда намашро тамоман дар худаш нигоҳ медоштанд – аз хушконидаи партави офтоб эмин мекарданд:summer<She and Tuta-posho were neighbors, and on **summer** night the two of them would sleep out on their sofas, which were next to each other[16].

Зарфҳо ҳангоми ифодаи сифат дар бештари ҳолатҳо дараҷаи аломатро ифода мекунад: хеле хуб – very good; бағоят аҷоиб - somewhat strange. хеле хуб< Ҳарифи ман байти мазкурро бо қалами қариндош бо хати худ ба қоғазе навишта гирифт (хаташ **хеле хуб** буд) ва...[101]. very good<That too was simple: rice and beans, sometimes kedgeriee or leck soup (pioba), which tasted **very good** with dry bread [89].

Зарфҳо ҳангоми ифодаи исм ҳамеша аломати замон ва маконро ифода мекунад. Дар дигар ҳолатҳо чунин истифодаи зарфҳо дар забони англисӣ низ мушоҳида мешавад: ҳучраи дар боло буда, хеле гарм аст.

Бояд тазакурр дод, ки шаклҳои калиматағйирдиханда танҳо дар зарфҳои тарзи амал ва баъзан дар зарфҳои дараҷа дида мешавад ва дар он зарфҳо хусусияти пайвастшавӣ бо феълҳо хос аст.

Зарф ва сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ категорияҳои ҳолат (падеж), ҷинсият ва шумора надоранд. Хусусияти умумии сифатҳои аслии ва зарфҳо мавҷуд будани дараҷаи муқоиса ба шумор меравад.

Вобаста ба сифати забони тоҷикӣ ҳаминро метавон гуфт, ки дар онҳо хусусиятҳои хосе мушоҳида мешавад, яъне агар онҳо дар забони англисӣ бо сифатҳо мувофиқат накунад, пас, дар забони тоҷикӣ сифатҳо бо исмҳо пайваст шуда, мавқеи пасмавқеъро ишғол мекунад ва вандҳои ифодакунандаи чамъро қабул намуда, бо исмҳо мувофиқат мешаванд. Аз ин лиҳоз, роҳу усули ташаккули зарфҳо дар забонҳои муқоисашаванда якранг аст, яъне онҳо аз исмҳо, шумораҳо, ҷонишинҳо ва феълҳо ба вучуд меоянд.

Ба андешаи мо, ҳангоми мансуб донишҷӯи ин ё он калима ба ҳиссаи мушаххаси нутқи бояд хусусиятҳои умумие, ки барои калима ҳамчун воҳиди забон, хос аст, ба назар гирифта шавад, масалан: зуд –зудтар. Ман **чӯбак** ва нақораамро бардошта ба нияти **зудтар** қоил кардани акаҳоям ба тарафи хона давидам, бобо ва тағоиям – аз дунболи ман [15]; My opponent came up with the necessary verses **faster** than I, and I could see was

quite experienced at this game [105]. **Because** of the dryness of the soil, the crops were mostly wheat, barley, millet and beans [3].

Ҳаминро бояд ишора намуд, ки худи зарф метавонад, дар забони англисӣ зарфи миқдору дараҷаро бо ҳиссачаҳо ифода кунад: very, too, rather. I knew **very** well that it was so-but first because the secret of my home-made verse had not come out [106]. At last the loneliness and the repealed lengthy travelling were **too** much for my grandfather [3]. My father, on the other hand, was **rather** more direct and sharp-tongued ; he made it abruptly clear when he did not find someone's conduct to his liking, and had no compunction about offending the other party [39]. Гурӯҳи якуми зарфҳои дар ҷумлаҳои овардашуда хусусияти аломат ва амалро ифода намуда, инчунин ба тобиши маъноии шумораи амал ва ё сифат ишорат мекунад. **Now**, although the marks of Sayid-Akbar's slap had long vanished from my face, its inner effects were still with me [43]. **There** was no water in the ditch, and no pen case either [66]. Гурӯҳи дуҷуми зарфҳо бошанд, яъне зарфҳои ҳоли ифодакунандаи муносибатҳои замон, фазо, мақсад ва сабаб мебошанд.

Зарф дар ҳарду забон ҳам, дар ҷумла ба вазифаи ҳол меояд: Аммо чӣ будани садоеро, ки аз ғор шунидӣ, ман фардо ба ту нишон медиҳам [28]; – Модар хӯрчинро дар айвончаи ошхона гузошта зуд ба хона даромада, салла ва ҷомаи падарро гирифта ба меҳи девор овехт ва дар ҷойи нишастӣ ӯ кӯрпача паҳн намуда, лӯлаболишҳоро дар паҳлуяш гузошт [39]. He doesn't have any money to throw a dinner for all of us-he'll be up by first light tomorrow and on his way to Bukhara, and **never** come back to the village [84].

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи зарфи забони тоҷикӣ аз англисӣ дар он аст, ки зарфи забони тоҷикӣ он, одатан, пеш аз феъл ва ё вожаҳои дигар меояд ва дар забони англисӣ бошад, баръакс, зарф пас аз феъл меояд: Ман ҷӯбак ва нақораамро бардошта ба нияти **зудтар** қоил кардани акаҳоям ба тарафи хона давидам, бобо ва тағоиям – аз дунболи ман [8]. I led the donkey into the stream and, **slowly** and **carefully**, without touching him anywhere with my hands, mounted him from the bank [85].

Барои зарфи забони тоҷикӣ алоқаи наҳвии ҳамроҳӣ хос аст. Дар вазифаи ҳол зарф ба ҳиссаҳои зерини нутқ ҳамроҳ мешавад:

а) ба феълҳо ҳамроҳ шуда, онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳад: Касе лаб-лаби об, бо қадамҳои ғайриоддӣ ва номутаносиб, калавида ба забони англисӣ таронаи кӯчагиро хонда роҳ мерафт. The rich man went straight to the orphan and told him, smiling. "No need to be upset, my son, nor to involve other people in our affairs [25].

Агар дар забони тоҷикӣ зарфи **ҳандакунон** феълро шарҳу эзоҳ диҳад, вале дар забони англисӣ тавре ки аён гардид, калимаи мазкур ба вазифаи сифати феъли омадааст.

- ба сифат ва сифати феълӣ: Дусад сол пеш аз ин ҳам сахни мураббаи он дар интизоми сохте нигоҳ дошта мешуд. Дар гулзорҳои хуб оросташудааш гулҳои бобрива ва ғайра расида буданд. You're very lucky that your betrothed is so beautiful and in such great demand [25].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳолати истеъмоли зарфҳо ба ҷойи исмҳо, яъне исмшавии зарфҳо ба назар мерасад ва дар ин ҳолатҳо зарф дар ҷумла ба вазифаи мубтадо ва пурқунанда меояд.

Бояд ишора кард, ки дар забони тоҷикӣ сифатҳо ва ибораҳои исмии пешояндӣ ва бепешоянд ба вазифаи ҳол истифода мешаванд. Масалан, дар ҷумлаи вазифаи ҳоли маконро вожаҳои ифодакунандаи макону ҷой бо пешояндҳои ба ва ё дар ҳамчун феъли таркибӣ баромад мекунанд: дар хона будам ё хона будам; вазифаи ҳоли замонро вожаҳои ифодакунандаи муҳлат ва замон иҷро мекунанд: тобистон омадам, шаб меравам; In the summer I stayed with your mother in Suktare, working the land and picking the fruit, and in the winter I lived with my father in Mahallai Bolo, making mill wheels and weaving [4].

Илова бар ин, вазифаи ҳолро зарфи зерини тарзи амал низ иҷро мекунанд:

- сифатӣ: хуб, зуд. Назар ба нақли падарам – Сайид Муродхоча, падари ӯ – Сайид Умархоча, одами хату саводнок буда, аз хунароҳои дастӣ дӯконбофӣ ва

дуредгариро **хуб** медонистааст [4]. Ту **зудтар** ба воситаи ягон кас маро аз падарам талаб кун, агар ту талаб накуни ё падарам маро ба ягон каси дигар диҳад, дониста мон, ки ман худамро мекушам, – гуфтааст [23]. I'm going now- the lads have learned pretty **well** how to weave a fence, they can finish it themselves [19]. My brother and I slept together, and as I was listening **carefully** to the conversation I thought that he was fast asleep [11].

- ифодакунандаи мафҳум бо пешояндҳои **бо, ба**: ба зудӣ, ба наздикӣ. Ман кӯшиш мекардам, ки яке аз ин калимаҳоро ба сари байте ба ҷойи калимае монда хонам, аммо **ба зудӣ** рост намеомад [100]. The powerful, intelligent dog learned the ropes after a few lengths, and was **soon** pulling. Turning [91].

Як нуктаро бояд ишора намуд, ки дар забони тоҷикӣ дар вазифаи зарф вожаҳои истифода мешаванд, ки ба воситаи пасванди **-она** сохта шудаанд: **шабона; оромона; хурсандона; рӯзона; аскарона, ғамгирона** ва ғ.: Бобоям чандин сол дар ин деҳа ва дар ҳамин меҳмонхона зиндагонӣ намуда, **шабона**, ки аз кори дурӯдгариаш фориғ мешудааст, Деҳқон ном писари калони соҳиби ҳавлиро хонанда ӯро ҳарфшинос кардааст [12]. Ман барои ба амал овардани ин фикр харро ба ҷӯйчае даровардам ва аз лаби ҷӯ ба ҳеч ҷойи вай даст нарасонда оҳиста ва оромона савор шуда гирифтам, ҳар ҳам ором истод ва ягон бадҳаракатӣ накард. Дар забони англисӣ бошад, ин намуди зарфҳо тавассути пасванди **-ly** созон меёбанд: calmly, slowly, daily, sadly, happily e.t.c. Nabiba had me repeat it several times, then she picked up the book and recited the ghazal so sadly and hauntingly that her own eyes brimmed with tears and my spine began to tingle- especially when she reached the verse: Not for me another lover at a moment's whim; At my darling's door I'll lie till death, constant to him [54]. To the west of the hill is a garden with a pond and trees where the devs and paris were said to gather for nightly relaxation and revelry [110].

Ҳамин тариқ, зарф дар забонҳои муқоисашаванда монандиву умумияти зиёд дошта, тафовути асосӣ дар тағйирнаёбии он дар забони тоҷикӣ зоҳир мешавад, ки хусусияти фарқнокӣ онро аз дигар ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ равшану возеҳтар бозтоб мекунад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар забони тоҷикӣ хусусияти тағйирпазирии зарф танҳо дар ифодаи дараҷаи қиёсӣ мушоҳида мешавад, ки он ҳам на ба ҳамаи зарфҳо мансуб аст.

Дар забони тоҷикӣ зарфҳо тавонистанд, ки вобаста ба вазифаҳои наҳвӣ худ ба як ҳиссаи ҷудоғонаи нутқ ҷудо шаванд, яъне аломати сарфӣ тағйирнаёбии зарф ба шумор меравад. Тафовути дигари зарф аз ҳиссаҳои ёридихандаи нутқ дар сермаъноӣ зарф маҳсуб меёбад. Хусусияту аломати асосӣ зарф дар забонҳои мавриди қиёс – ин мансубияти он ба тамоми ҳиссаҳои дигари нутқ мебошад, ба монанди:

а) бо исмҳо: бодикқат – attentively; thoroughly, carefully, ғолибона – triumphaly, triumphantly; victoriously, ҳаракӣ – astraddle assback; **шабона** – nightly (by night). Маро, бо вучуди он ҳама мондагӣ, на рӯзона ва на **шабона** ҳеч хоб набурд ва манзараҳои даҳшатаңгези онрӯза аз назарам ҳаргиз дур намешуданд [393]. It trained me to be observant and treat attentively, and taught me not to forget messages, events, objects, and people [86].

б) бо сифатҳо: ростнокӣ – straight, пастнокӣ – low, тез-тез – fast, quickly, rapidly, дилпуруна – confidently, with confidence/assurance; Ман ба болои хари бетӯқум пастнокӣ гежида қариб буд, ки аз сағриаш шорида афтам ва барои нигоҳдории худ аз ғалтиш беихтиёрон ба ду дастам ба ёли ҳар часпидам [164]. Its mouth was so huge that it would lay its lower lip flat on the riverbed, raise its upper lip straight into the air like a drawbridge, and with a single gulp suck up all the water in the river [111].

в) бо ҷонишини номуайяни ва шумораҳо: якчанд – several, a few somewhat, slightly; rather, in a way, дубора – iteratively, repeatedly, сенафарӣ – by three. Орзу мекардам, ки коре шуда ҳамаи ин ғаму кулфатҳо, ҳарчанд якчанд дақиқа ҳам бошад, аз ёдам барояд ва ман ҳам андаке рӯйи осойишро бинам ва бо хоҳиши ин орзу байти зерини як ғазали Бедилро, ки падарам дар ин гуна мавридҳо бисёр мехонд ба ёд овардам ва бо овози пасти ҳазин замзама кардан гирифтам: [199]. Khaibar was indeed

deeply offended, and for several days more he refused to eat anything my mother offered him [34].

г) бо чонишинҳо: ҳаматарафа – comprehensively, thoroughly, closely, in detail, ягон-ягон - every now and then, from time to time, occasionally, чанд-чанд – several, a few; some; Роҳбари мо моро ба ҳар кадоми он давраҳо бурда ягон-ягон нишон дод [137]. But from time to time you should invite us over for some of your shir-birinj,» he finished, with a smile .. [145].

д) бо феълҳо: торафт – steadily, умрбод – forever; for good, рафта-рафта – gradually, little by little, by degrees. Маҷлиси қаландарон торафт мечӯшид, аммо суҳбати мо дар бораи онҳо пир шуд, мо рафтан хостем [279]. Put your mouth near the edge of the jug and blow steadily [32].

Яке аз аломатҳои муҳимтарини сарфии зарф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ин хос будани вандҳои калимасоз ба онҳо аст. Махсусан аффиксҳои калимасозии зерин хоси забони тоҷикӣ аст, ки ин ҳам яке аз аломатҳои фарқкунандаи зарф аз сифат маҳсуб меёбад: **-нокӣ, -акӣ, -она, -вор, -бар**, ва ғайра. Рӯзҳо, ҳафтаҳо, моҳҳо ва солҳо гузаштан гирифтанд, ятим ба бой аз таҳти дил **фарзандвор** хизмат кардан гирифтааст, нафъи бойро нафъи худ, зарари бойро зарари худ донистааст, "ман ки домоди ӯ мешавам, ҳамаи чизҳои ӯ аз они ман мешавад" гуфтааст [22]. Дар забони англисӣ суффикси "-ly" нибат ба аффиксҳои дигар сермаҳсултар аст. Look at your little brother , who is eight years younger than you, **happily** playing his drum. Get down from there [7].

Фарқи зарфҳои забонҳои муқоисашанда дар он аст, ки баъзе аз калимаҷумлаҳои англисии yes no ба зарф мансуб аст ва ба ин қатор вожаҳои only, even, just дар таркибҳои нафъи it is just the thing ва ғ., яъне вожаҳои ба гурӯҳи маҳсули ҳиссаҷаҳо метавон ворид намуд, ки онҳо наметавонанд ба сифати аъзои ҷудоғонаи ҷумла баромад намоянд. Ба ин гурӯҳ ҷузъи таркибии дуҷумлаи ибораҳои to look on, to put up, to give in низ шомил мегарданд, ки қобилияти аъзои ҷудоғонаи ҷумла буданро надоранд ва забоншинос Б.А. Илиш онҳоро ба гурӯҳи маҳсус – пасояндҳо мансуб медонад. Ба ин гурӯҳ вожаҳои зерини **perhaps, maybe, probably, certainly, surely, possibly** низ марбут мешуморад, яъне он вожаҳо, ки гурӯҳи маҳсус – калимаҳои модалиро ташкил мекунанд.

Аз ин рӯ, он намуди вожаҳо, ки зикрашон рафт, яъне вожа-ҷумлаҳо, ҳиссаҷаҳо, пасояндҳо ва калимаҳои модалӣ аз он категорияҳо ба шумор мераванд, ки тафовути зарфи забони англисиро аз забони тоҷикӣ равшану возеҳ нишон медиҳад.

Алокаи наздики грамматикӣ зарф бо дигар ҳиссаҳои нутқи тафовути луғавиву нахвӣ зарфро муайяну мушаххас менамояд: а) зарфҳо, ки аз исмҳо сохта шудаанд; б) зарфҳо, ки аз сифатҳо сохта шудаанд; в) зарфҳо, ки аз шумораҳо сохта шудаанд; г) зарфҳо, ки аз феълҳо сохта шудаанд.

Таъкидаш баҷост, ки сифатҳои **friendly, lively, lovely, lonely** шакли мувофиқи зарфи худро надоранд ва барои ифодаи маънии ҳолии онҳо таркибҳои зерин истифода мешаванд: in a friendly way, in a lively manner. Some of the paests, who were all in a friendly way and informal terms, grumbled to the host of the evening аз [80].

Ҳамин тавр, аз гуфтаҳои боло аён гардид, ки дар ҳарду забон ҳам байни зарфу сифатҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ умумият, тафовут ва монандӣ мавҷуд аст.

Адабиёт:

1. Ализода С. Сарф ва нахви забони тоҷикӣ / С.Ализода. – Самарқанд, 1926. - С. 98-101
2. Амлоев А. Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев. / А. Я. Амлоев. Душанбе: ДСРТ, 2016, -151с.
3. Амонова Ф. Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках. / Ф. Р. Амонова. Уч. пос. Душанбе: ТГУ, 1982. -55
4. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷилди 11. Китоби 2. / Айнӣ С. -Душанбе: Ирфон, 1964. -436с.
5. Айнӣ С. Ёддоштҳо / С.Айнӣ. – Душанбе: Маориф ва маданият, 2013. – 464 с.

6. Aini S. The Sands of Oxus. Boyhood reminiscences of Sadriddin Aini. Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, California: Masda Publishers, 1998. – 277 pp.

7. Бархурдаров Л.С, Штелинг Д.А. “Грамматика английского языка” Л.С, Бархурдаров Д.А. Штелинг Москва-1973стр----

8. Бонк Н.А., КотийГ.А., ЛукьяноваН.А. “Учебник английского языка”, часть 1. _ГИС_Москва_2006

9. Исмоилов И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Ирфон, Душанбе, 1971, сах 9(87с)

10. Каменский И., Каменская И.Б. “Практическая грамматика английского языка” часть 1 _Харьков_2002.

11. Качалова К.Н., Е.Е.Израилевича “Практическая грамматика английского языка” Ладком_Москва_200

12. Крилова И.П., Крилова Е.В “Английская грамматика для всех” КДУ_Москва_2007

13. Ниёзмухаммадов Б.«Забони адабии тоҷик» қ 1 сах.(346-370)

14. Рустамов К., Фуломов Р. Таълими зарф дар синфи 7. Кӯлоб-1991-с.5(38)

15. Рустамов Ш., Ғаффоров Раззоқ. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Нашриёти «Дониш», Душанбе-1985. Ҷилди1(372-374)

16. Шахобова М. Б. “Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков”

ТАФОВУТИ ЗАРФ АЗ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ “ӢДДОШТӢО”- И С.АЙНӢ)

Мақола ба баррасии масъалаи вижагиҳои асосии тафовути зарф аз сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар мабной асари “Ӣддоштҳо”-и С.Айнӣ ихтисос ёфтааст. Зикр намудан ба маврид аст, ки сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ мансуб аст. Сифат аз исм аз лиҳози маъно ва хусусиятҳои сарфиву нахвӣ худ тафовут дорад. Дар забони тоҷикӣ бошад, исм аз сифат бо хусусиятҳои зерини худ фарқ мекунад:

а) дар забони тоҷикӣ категорияи ҷинсият мавҷуд нест;

б) дар тафовут аз забони англисӣ сифат пас аз исм ҷойгир аст; исм бандаки -и қабул мекунад, яъне калимаи муайяншавандаро бо муайянкунанда пайваст менамояд ва ин бандак чун изофат маъмул аст, яъне алокаи байни исму сифат ба воситаи алокаи нахвӣ изофат сурат мегирад.

Тафовути сифат аз исм, пеш аз ҳама, аз лиҳози маъно ҳувайдо мегардад. Сарфи назар аз он ки сифат ва зарф аломатро ифода мекунанд, аммо тафовут дар он зоҳир мегардад, ки зарф аломати амалро ва сифат аломати ашъро ифода менамояд: **хуб**. Тафовути дигари зарф аз сифат ин аст, ки сифат шакли дараҷаи олий дорад, ки он бо суффикси -тарин ифода меёбад (беҳтарин нависанда), вале зарф шакли дараҷаи олий надорад. Аз ҳамин сабаб калимаҳое, ки бо усули сарфӣ-нахвӣ аз сифати асли ба зарф гузаштанд, танҳо суффикси -тар қабул карда метавонанд.

Калидвожаҳо: зарф, сифат, тафовут, хусусият, дараҷа, суффикс, алоқа, сарф, нахв, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ҳол, ҳиссаи нутқ.

ОТЛИЧИЯ НАРЕЧИЯ ОТ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛА “ВОСПОМИНАНИЕ” С. АЙНИ)

Статья посвящена рассмотрению вопроса об основных особенностях различия наречия от прилагательного в таджикском и английском языках, (на основе материала “Воспоминание” Садриддина Айни)

Подчеркивается, что прилагательное в таджикском и английском языках относится к самостоятельной доле смысла речи. Прилагательное отличается от существительного с точки зрения его значений, а также экономных и рациональных

характеристик. С другой стороны, в таджикском языке существительное отличается от прилагательного со следующими характеристиками:

а) В таджикском языке нет гендерной категории;

б) В отличие от английского прилагательное находится после существительного; существительное принимает наречие, то есть связывает определяемое слово с определителем, и это предложение является общим как дополнение, то есть связь между существительным и прилагательным осуществляется посредством обратной связи.

Отличие прилагательного от существительного становится, прежде всего, идентифицируемым с точки зрения значения. Несмотря на то, что прилагательное и наречие обозначают знак, но разница проявляется в том, что наречие обозначает знак действия, а прилагательное обозначает знак объекта: хороший.

Еще одно отличие наречия от прилагательного состоит в том, что прилагательное имеет высшую градуированную форму, которая выражается суффиксом-тарин (лучший писатель), но наречие не имеет высшей степени выраженной формы. По этой причине слова, которые перешли от исходного качества к наречию с помощью бережно-синтаксического метода, могут принимать только суффикс-тар.

Ключевые слова: наречие, прилагательное, различий, характера, степень, суффикс, связь, морфология, синтаксис, таджикский язык, английский язык, части речи.

THE DIFFERENCE OF THE ADVERB FROM THE ADJECTIVE IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (BASED ON THE MATERIALS OF S. AINI'S "MEMORIES")

The article is devoted to the consideration of the question of the main features of the difference between an adverb and an adjective in Tajik and English languages, (based on the material "Memory" Sadriddin Aini) Emphasizes that the adjective in Tajik and English refers to an independent share of the meaning of speech. An adjective differs from a noun in terms of its meanings, as well as economical and rational characteristics. On the other hand, in the Tajik language, a noun differs from an adjective with the following characteristics:

a) There is no gender category in the Tajik language;

b) Unlike English, the adjective is after the noun; the noun takes an adverb, that is, it connects the word being defined with the determinant, and this sentence is common as a complement, that is, the connection between the noun and the adjective is carried out through feedback.

The difference between an adjective and a noun becomes, first of all, identifiable in terms of meaning. Despite the fact that an adjective and an adverb denote a sign, but the difference is manifested in the fact that an adverb denotes an action sign, and an adjective denotes an object sign: good. Another difference between an adverb and an adjective is that the adjective has the highest graded form, which is expressed by the suffix-tarin (the best writer), but the adverb does not have the highest degree of pronounced form. For this reason, words that have passed from the original quality to the adverb using the careful syntactic method can only accept the suffix-tar.

Keywords: adverb, adjective, differences, character, degree, suffix, connection, morphology, syntax, Tajik language, English language, parts of speech.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: +992935281020; e-mail: jsamiddin@mail.ru

Саидова Нилуфар Абдулмачидовна, саромӯзгори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: +992988436383; e-mail: nilufar.saidova.92@list.ru

Информация об авторах: Джаматов Самиддин Салоҳиддинович, профессор кафедри языкознания и сопоставительная типология Педагогического

государственного университета Таджикистана имени С.Айни. Тел.: +992935281020; e-mail: jsamiddin@mail.ru

Саидова Нилуфар, старший преподаватель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, тел. +992988436383; e-mail: nilufar.saidova.92@list.ru

Information about the authors: Jamatov Samiddin Salohiddinovich, Professor in the Department of Linguistic and Comparative Typology of Tajik Pedagogical State University named after S. Ainy, tel.: +992935281020; e-mail: jsamiddin@mail.ru

Saidova Nilufar, senior teacher in the Department of Linguistic and Comparative Typology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: +992988436383; e-mail: nilufar.saidova.92@list.ru

ТДУ:8/80 (2-точ)

ТКТ: 80/84 (2-точ)

A-14

ТАСВИРИ СИМОИ АХЛОҚИВУ МАЪНАВИИ ҚАҲРАМОН

(дар мисоли очеркҳои Шодон Ҳаниф)

Алишери А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Публикисистон ва очеркнависон воқеанигорони зиндагӣ буда, онҳо пештозони муҳити воқеӣ ва дарккунандагони муаммоҳои зиндагӣ мебошанд. Онҳо кашшофони ҳаёт ва тасвиргарони рӯйдодҳои ҷомеаи худ ҳастанд, ки масъалаҳои умдатарини зиндагиро таҳлил намуда, бо дилҳои дақиқ ва пероҳани бадеӣ ба хонанда пешкаш мекунанд.

Зиндагӣ барои эҷодкорон, аз ҷумла публикисистон ҳар рӯз як мавзуи навро пешниҳод мекунанд. Онҳо чиҳати омӯхтани ҳаёт ва ба даст овардани асари тоза, ки аз талаби замон ба миён меояд, бисёр сафарҳо мекунанд. Ҳангоми миёни мардум будан мавзӯҳои зиёди ҷолибу муҳимро пайдо мекунанд, аз саргузашти қаҳрамонони ояндаи худ огоҳ мешаванд, нақлҳои аҷибро мешунаванд, одамон ва характерҳои навро кашф мекунанд. Ин публикисистонро водор месозад, ки бо шеваҳои усулҳои нав зиндагӣ ва рӯйдодҳои замонро тасвир намоянд. Баъдан бо соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон масъулият ва эҳсоси ватандӯстии публикисистони мо низ хеле боло рафтун онҳо барои рушди инкишофи давлати худ талош меварзанд ва ба бисёр мавзӯҳои тоза оиди иқтисодиёт, ваҳдати миллӣ, инкишофи фарҳанг, ҳифзи табиат, тарбияи маънавий, ватандӯстӣ ва худшиносии мардум рӯ меоваранд.

Таъсиррасонӣ ба хонанда ва ҷомеа ҳадафи ҳар нигоранда аст. Ин ҳақиқати оддӣ дар очерки муосир тавассути осоргузорӣ ба хотира ва ё ба мушоҳида гирифтани манзараҳои муҳташами ҳаёт собит гардонда мешавад. Ва он хоси тамоми гунаҳои эҷод аст. Вале бо вучуди ҷунин як мушаххасоти умда муҳаққиқони адабиёту ҳунар очеркро ба гунаи адабиёти оммавӣ (фармоишӣ, тривиалӣ, параадабиёт) шомил карда ва баъзан таъсири онро ба адабиёти асил ва беллетристӣ кам мекунанд, ки ба ин фикр розӣ шудан душвор аст. Аввал, ба он сабаб, ки унсурҳои тасвири муҳайяли воқеият на танҳо дар жанри очерк, балки дар жанрҳои дигари бадеӣ-публикисистӣ (лавҳа, эссе, портрети эҷодӣ ва ғ.) низ дучор меояд. Дуввум, таълиф мувофиқи дарҳости воқеияти рӯзу замон ва ҳатто шахсиятҳои ҷудогона дар ҳамаи давру замонҳо вучуд дошт. Ин хосияту табиати ҷомеаи инсонӣ ҳам ҳаст - публикисистика барои созмону тарбия ва таъсиррасонӣ ба аҳли ҷомеа хидмат мекунанд. Яке аз сабабҳои рангорангии жанрӣ ва намуду анвои очерк ҳам дар шаклҳои хидматгузорӣ маҳфуз аст.

Очерки муосири тоҷик, ки аз осори устод Садриддин Айни ибтидо мегирад, бештар ба тасвири манзара, фаъолияти афроди ҷудогона, инъикоси ба воқеият хеле наздики рӯйдод майл дошт, вале ангезаи тасвири боҳашамат, баёни лангардори маънӣ

низ ба мушоҳида мерасид. Ин, бахусус дар очеркҳои онҳое ҳис мешавад, ки худ нависандаи касбӣ (Ҷалол Иқромӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Мутеулло Начмиддинов ва дигарон) буда, дар насри мустанад аз фактгарой худдорӣ карда, ба таҳлили далел ва таҳқиқи воқеа бештар эътибор додаанд. Ба асари хуби беллетристӣ табдил ёфтани очеркҳои «Ҷӯра-саркор»-и Аъзам Сидқӣ, «Қиссаи Зайнабибӣ», «Фаттоҳ ва Музаффар»-и Фазлиддин Муҳаммадиев, «Қатрае, ки аз мавҷ канда шуда нарафт»-и Абдумалик Баҳорӣ ва ғайраро низ сабаб ҳамин аст.

Жанри очерк аз муаллиф маърифат, дониш ва маҳорати баландро тақозо мекунад. Ҳар як очерк мисли як достонест, ки онро худи мардум дар бораи қору пайкор, талошҳо, садоқату шучоат ва зебоҳои офаридаи худ сурудааст. Ба қалам овардани ин гуна очерк аз аҳли суҳан заҳмату масъулияти зиёдеро талаб мекунад. Очерк ҳеч гоҳ жанри соф бадеӣ набуда, балки жанри бадеӣ-публистӣ мебошад. Очеркнависон лаҳзаӣ беҳтарини фаъолияти меҳнату чамъиятии қаҳрамонони худро боварибахш нишон дода, дар айни замон проблемаҳои муҳими ҳалталабро ба миён мегузоранд. Қаҳрамонони очерк одамони ҳаётианд ва публистӣ фаъолияти ҳаёти онҳоро мушаххас ба қалам медиҳад. Қаҳрамонони очерк бо хислатҳои наҷиб, меҳнатдӯстӣ, диловарӣ ва ахлоқи ҳамидаи хеш маҳбуби дигарон шудаанд, сазовори хурмату эҳтироми аъзои чамъиятанд.

Дар маркази очерк образи инсонӣ комил ва пешқадам меистад, ки ба дигарон намуна аст. Муаллифи очерк бояд ташаккули характери қаҳрамонро тасвир намояд. Ин жанр аз муаллиф дониши амиқ илмӣ, ҷаҳонбинӣ ва сарҳадҳои ҳақиқӣ, мусаввири моҳир будан ва тарзи баёни реалистӣ тақозо мекунад. Ба андешаи муҳаққиқи очерки муосири тоҷик С. Гулов «...очерк дар симои зоҳириву ботинӣ муосирон воқеиятро нишон медиҳад, ки бозгӯкунандаи вазъи иҷтимоӣ ва аз нигоҳи сиёсӣ муассир аст» [1, с. 30].

Мо талош мекунем, ки вобаста ба масъалаҳои мазкур муруре ба шинохти фаъолияти эҷодӣ, ба хусус таҳлили очеркҳои адаби публистӣ Шодон Ҳаниф намоем. Мавсуф публистӣ навҷӯ ва навоар аст. Вай дар тӯли қариб 50-соли фаъолияти эҷодӣ худ дар рушду пешрафти жанри очерк ва умуман публистикӣ тоҷик нақши муҳиме гузоштааст. Ӯ ҳамаи мавзӯҳои очерки худро аз ҳаёт, аз зиндагии мардум гирифта, дар он тасвирҳои бадеӣ, таъбиру ибораҳои халқӣ фарҳанги ғании адабиёти тоҷикро фаровон истифода мебарад ва мавзӯро аз ин бобат ғановат бахшида, бо зарқорию малоҳат ба мардум бармегардонад. Очеркҳои ӯ - «Мураббӣ ва мураббо», «Кӯҳдоман», «Ҷилваи мармар», «Пули қишлоқ», «Сурхоб гувоҳ аст», «Эҳёи дил» ва ғайра аз ҷиҳати мавзӯ, масъалагӯзорӣ, бадеият ва забони шевою фасеҳи худ ба истикболи гарми хонандагон сазовор шудаанд. Метавон гуфт, ки дар адабиёти муосири тоҷик баъд аз очеркҳои Фазлиддин Муҳаммадиев дастовардҳои бадеӣ дар ин жанр андӯхтаи Шодон Ҳаниф барои пешрафти публистикӣ муосири тоҷик хеле муассир мебошанд. Бояд зикр кард, ки мавсуф ба жанри очерк бештар тавачҷух дорад. Ҳар як очерки нави ӯ бо ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, тақвияти бадеият ва андешаҳои тозаӣ таҳайюлотиву забонӣ аз дигаре фарқ мекунад.

Дар робита ба ин академик Муҳаммадҷон Шукуров дар пешгуфторе, ки ба маҷмуаи нахустини Шодон Ҳаниф «Дидор» навишта буд, қайд кардааст: «Нависанда дар очеркҳои худ кӯшиш намудааст, ки диққаташро ба симои инсон мутамарказ созад. Аз ин ҷиҳат вазъи ҷанбаи публистӣ то андозае маҳрум шуда, ба асари бадеӣ, ба ҳикоя наздик омадани очерк хеле ҷолиби диққат аст. Ин ҳолат дар очеркҳои «Людмила меояд» ва «Садои думбра» мушоҳида мешавад. Бешубҳа, ин равиҷ дар инкишофи очерк хеле самарабахш хоҳад буд.» [7, с. 4]. Муҳаққиқон дуруст қайд мекунанд, ки Шодон Ҳаниф ҳанӯз аз ибтидои фаъолияти эҷодӣ жанри очеркро интихоб карда, то охири фаъолият ба он содиқ мондааст.

Публистӣ рангинҳаёл Шодон Ҳаниф дар очеркҳои ӯ ҳалли проблемаҳо ва ниёзҳои муҳими ҳаёти халқро рӯи қору гирифта, онҳоро бо образҳои дилчаспӣ бадеӣ ва тасвири хуби табиату ҳаётӣ мардум ба хонанда манзур менамояд. Маҳорати Шодон Ҳаниф тадриҷан аз як очерк то очерки дигар такмил ёфтааст. Инро дар муқоисаи

очеркҳои «Кӯҳдоман», «Он шаби моҳтобӣ», «Ситораи сахарӣ», «Ҳавличае дар сари роҳ» бо очеркҳои «Ҷилои мрамор», «Пули кишлок», «Мураббӣ ва мураббо» ва «Эҳёи дил» ба хубӣ ба мушоҳида метавон гирифт.

Гарчанде ба очеркҳои Шодон Ҳаниф чандин муҳаккикон баҳогузорӣ кардаанд, аммо дар онҳо маҳорати очеркофарии муаллиф нокушода мондааст. Тасвири симои ахлоқиву маънавии қаҳрамонон дар тафаккури бадеии Шодон Ҳаниф мавқеи хос дорад. Муаллиф дар заминаи анъанаҳои адабии гузаштаву муосир ба таҳқиқи хилқати қаҳрамонони фаъолиятманд рӯй меорад ва муваффақ ҳам мешавад. Ҳамин гуна, ҷустуҷӯи арзишманди бадеӣ дар очерки «Эҳёи дил» баръало намудор буда, он аз пешрафти эҷодӣ ва фаъолиятмандии адабии муаллиф дарк медиҳад. Тавре маълум аст, дар маркази очерк шинохти инсон, таъсирбахшӣ ва фаъолиятмандии муаллиф меистад. Очерки «Эҳёи дил» очерки портретӣ буда, ба ҳаёту фаъолияти донишманди тиб, инсони дорои маънавиёти баланд Неъматулло Усмонов бахшида шудааст. Дар ин очерк муаллифро масъалаҳои қадри инсон, ҳифзи саломатӣ, устуворӣ дар роҳи расидан ба мақсад ва монанди ин ба андеша бурдааст. Муаллиф ба таҳқиқи маънавиёти ва ташаккули шахсияти қаҳрамон даст зада, вазифадориву масъулиятшиносии қаҳрамони асосиро тарзе ба қалам додаст, ки зимни он қаҳрамон ба тамоми шахомат пеши назар меояд. «Гузашта аз ин, муаллиф ба тавзеҳи фаъолияти қаҳрамон даст зада, характери ӯро басо фаъолу андешапарвар тасвир мекунад» [2, с. 14].

Очеркҳои портретӣ анъанаи классикӣ доранд. Ҷузъиёти тасвири хислату киёфаи одамон дар осори Аҳмади Дониш («Наводир-ул вақоеъ»), Мирзо Сироҷи Ҳаким («Тухафи аҳли Бухоро»), Абдурауфи Фитрат («Баёноти сайёҳи хинд») ва Садриддин Айний (солҳои 20-уми асри 20) дучор меояд. Очерки портретӣ тақозо дорад, ки симои қаҳрамон бо ҷузъҳои конкрет, тарзи амал, тафаккур, тасвири ҷузъиёти симои зоҳирии қаҳрамон (баёнгари ботин) муҷассам гардонда шавад. Бояд гуфт, ки очерки «Эҳёи дил» дар он солҳо ягона очерке буд, ки ба талаботҳои жанрии очерк пурра ҷавобгӯӣ буд. Дар он фаъолиятмандии қаҳрамон, риояи муколамаву нақл (ремарка), ҷонибдорӣ муаллиф аз мавзӯ ва объект баръало дида мешавад.

Дар ин очерк бар изофаи тасвири авзои воқеият, бисёр унсурҳои бадеӣ низ ба мушоҳида мерасад. Тавре маълум аст, образи публитсистӣ дорои ҳамагуна сифатҳои образи бадеист. Чунин образ инсонро дар пасманзараи мӯҳташами руҳдодҳо инъикос менамояд, шахсият сифатҳои умумиятдошташударо низ доро мешавад. Муаллиф зимни баёни саргузашти қаҳрамон ба бисёр ҳодисаву воқеоти рӯзгори пешин ва ё ҳамондавраина рӯй меорад. Ҳарчанд, ки зоҳиран гӯё онҳо ба ҳаёти қаҳрамон алоқае надоранд, аммо дар онҳо дид ё муносибати муаллифро ба рӯйдодҳои зиндагӣ дидан мумкин аст. Дар шаҳри Ленинград дар соли 1941 қайд карда шудани 500-солагии Алишери Навоӣ, аз шаҳрчаи сементчиён баромадани ҳамшираи шафқат Садбарг Раҳимова ва ғайра аз қабилӣ ин гуна лаҳзаҳоианд.

Дар очерки «Эҳёи дил» воситаҳои дилнишини тасвир, ифодаҳои пуробуранги образнок, порчаҳои шеърӣ, зарбумасалу мақолаҳо фаровон истифода шудаанд. «Нобурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад», «Замин сахту осмон баланд» ва ғайра. Тарзи ифодаи фикр, ҷумласозии муаллиф низ хеле табиӣ ва ҷолиб аст: «Дар ёлаҳо кабкон қавва мезананд, бунафша дар миёни майсаҳо мисли ёкут назаррабой мекард, ҳавои атрогин, шамолаш форам, осмон кабуд... Аз ҳазорон чашма ҷӯйча-ҷӯйча об чамъ шуда, бо ҳам меомезад ва ҷӯшидаву туғён зада, аз дараҳо мешоранд».

Маҳорати нигорандагии муаллиф дар очерки зикршуда боло гирифта, дар асоси тақия ба факту рақам ва вақту замони муайян лаҳзаву сахнаҳое офаридааст, ки аз ҷиҳати бадеият ва образфарӣ дар насри мустанади тоҷик мақоми сазовор дорад. Муносибати эҷодкор ба ашёи атроф, ки дар бандубаст ва таълифи сохтори очерк натиҷаи дилхоҳ ба бор оварда, аз маҳорати мушоҳидакорӣ, ба ҷузъу кулл бетафовут набудани Шодон Ҳаниф шаходат медиҳад, бунёди бадеии нигоштаҳои ӯро қавӣ мегардонад.

Хулоса, очерки «Эҳёи дил», ки дар натиҷаи ҷустуҷӯи зиёд, андешаю мулоҳизаҳои тӯлонӣ ба миён омадааст, дар эҷодиёти Шодон Ҳаниф ва умуман публитсистикаи тоҷик муваффақиятест.

Дар меҳвари очеркҳои «Он шаби моҳтобӣ», «Ситораи сахарӣ», «Дил ёбу қанд хӯр» образи инсонӣ кор меистад. Муаллиф ба воситаи тасвири қору меҳнати ҳалол, мунозираи мувоҳидаи ин қаҳрамонони арсаи меҳнат, масъалаи ба вучуд омадани характери деҳқонони нави тоҷик ва типии кишоварзони пешқадами муосирро ба вучуд овардани шуда, дар ин роҳ ба комёбиҳо муваффақ гардидааст.

Офариниши ин гуна очеркҳои портретӣ, ки ба шахсони ҷудогона бахшида шудаанд, кори басо мушкил аст, чунки қисме аз хонандагон дар бораи қаҳрамонони онҳо тасаввуроти муайян доранд. Бинобар ин дар чунин очеркҳо воқеияту ҳақиқати зиндагӣ, бо таҳайюлоту ҳақиқати бадеӣ як гардида, типӣ муайяни очеркҳои портретиро ба вучуд меоранд. Аз ин ҷост, ки офариниши чунин очеркҳо кори басо мураккаб ва дар айни замон пурмасъулияту аҳамиятнок мебошад.

Очерки «Навои думбра» ба ҳаёти ҷӯпонон бахшида шудааст. Муаллиф ин ҷо ҳаёти ҷӯпононро вобаста ба рушди ҷомеа ба қалам додааст. Симои Юсуф (мудири ферма), Холматбобо (ҷӯпон) ва ғайра бо меҳнати ҳалолу ғайрати пурсамари худ дар лавҳи хотираи хонандагон нақш мебандад. Байни ҷӯпонон рафта ба кори илмӣ машғул шудани Набизода ва дар амал зотҳои ғусфандонро омӯхта, барои беҳтар намудани сифати пӯсти қароқӯлӣ хулосаҳои илмӣ пеш овардани ӯ ва бордоркунии сунъиро манъ карданиш як ҷиҳати моҳияти проблемавӣ доштани очерк мебошад.

Дар очерки «Чароғаке дар кӯҳсор» бошад, адиб кӯшидааст, ки бештар ба таҳқиқи бадеӣ диққат дода, образи мукаммали инсонӣ имрӯзаро ба вучуд оварад. Қаҳрамони очерк Людмила аз зумраи духтуронест, ки роҳи душвори зиндагиро пеша намуда, дар шароити мушкили кӯҳистони Бадахшон кор карда, обутоб ёфтааст. Людмила ба ғӯшаҳои дурдасти сукунати мардум рафта, ба дарди онҳо малҳам мешавад, бунгоҳҳои нави тиббӣ таъсис медиҳад, билхоса ӯ ба тандурустии кӯдакон ва модарони ҳомила тавачҷуҳи бештаре зоҳир намуда, аз зимомдорони ҳукумат талабу тақозо мекунад, ки дар ҷиҳати сиҳатии омма маблағ, васоили табобатӣ ва доруворро дарёф надоранд.

Аз таҳлилу баррасии очеркҳои мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки Шодон Ҳаниф дар навиштани очерк бештар ба сабки очеркнависони рус Валентин Овечкин, Юрий Черниченко, Леонид Иванов ва устодаш Фазлиддин Муҳаммадиев пайравӣ кардааст ва худааш дар ин соҳа ба пояи устодӣ расида буд.

Истеъдоду тавоноии ҳар як публитсист дар шакли сабки нотакрори қалами ӯст, ки тавассути он ба ҳаёт ва муҳит бо назари мустақил менигарад ва онро дар асараш бо ҷанбаи нав ва бозёфтҳои тоза бадеӣ ба тасвир медиҳад. Истеъдоди зотии Шодон Ҳаниф дар ҳамин поя ба камол расидааст ва аз ҳамин сарчашма об меҳӯрад.

Адабиёт:

1. Гулов С. Махсусияти очерки муосири тоҷик. – Душанбе: Дониш, 2012. – 132 с.
2. Гулов С. Амвоҷи сухан. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 96 с.
3. Сагал Г. 25 интервью. – М.: Полит. литературы, 1978. – С. 10.
4. Садуллаев А., Аминов А. Очерк: генезис, развитие и современное состояние. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 216 с.
5. Табаров С. Жанри мақбул. // Тоҷикистони советӣ. – 1976. - 26 октябр.
6. Усмонов И. К. Жанрҳои публитсистика. – Душанбе, 2009. – 139 с.
7. Ҳаниф Ш. Дидор. - Душанбе: Ирфон, 1973.

ТАСВИРИ СИМОИ АХЛОҚИВУ МАЪНАВИИ ҚАҲРАМОН

(дар мисоли очеркҳои Шодон Ҳаниф)

Дар ин мақола сухан дар бораи тасвири симои ахлоқиву маънавии қаҳрамон дар очерк меравад. Тасвири симои ахлоқиву маънавии қаҳрамонон дар тафаккури бадеии Шодон Ҳаниф мавқеи хос дорад. Муаллиф дар заминаи анъанаҳои адабии

гузаштаву муосир ба таҳқиқи хилқати қаҳрамонони фаъолиятманд рӯй меорад ва муваффақ ҳам мешавад. Тавре маълум аст, очерк шинохти инсон буда, муваффақияти он ба фаъолиятмандии муаллиф вобаста аст. Очеркнависон лаҳзаи бехтарини фаъолияти меҳнатувамӯ чамъияти қаҳрамонони худро боварибахш нишон дода, дар айни замон, проблемаҳои муҳими ҳалталабро ба миён мегузоранд. Қаҳрамонони очерк одамони ҳаётианд ва публитсист фаъолияти ҳаёти онҳоро мушаххас ба қалам медиҳад. Қаҳрамонони очерк бо хислатҳои начиб, меҳнатдӯстӣ, диловарӣ ва ахлоқи ҳамидаи ҳеш маҳбуи дигарон шудаанд, сазовори ҳурмату эҳтироми аъзои чамъиятанд.

Дар маркази очерк образи инсонӣ комил ва пешқадам меистад, ки ба дигарон намуна аст. Муаллифи очерк бояд ташаккули характери қаҳрамонро тасвир намояд. Офариниши очерки портретӣ, ки ба шахси ҷудогона бахшида мешавад, кори басо мушқил аст, чунки қисме аз хонандагон дар бораи қаҳрамонони онҳо тасаввуроти муайян доранд. Бинобар ин дар чунин очеркҳо воқеияту ҳақиқати зиндагӣ, бо тахайюлоту ҳақиқати бадеӣ як гардида, типӣ муайяни очеркҳои портретиро ба вучуд меоранд. Аз ин ҷост, ки офариниши чунин очеркҳо кори басо мураккаб ва дар айни замон пурмасъулият мебошад. Ин жанр аз муаллиф дониши амиқи илмӣ, ҷаҳонбинии васеъ мушоҳидакорӣ дақиқ, мусаввири мохир будан ва тарзи баёни реалистиро тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: журналистика, публитсист, жанр, очерк, воқеият, проблема, тасвир, образ, портрет, маҳорат, қаҳрамон, характер.

ОПИСАНИЕ НРАВСТВЕННО-ДУХОВНОГО ОБРАЗА ГЕРОЯ

(на примере сочинений Шодона Ханиф)

В данной статье речь идет об изображении нравственно-духовного образа героя в эссе. Изображение нравственного и духовного облика героев занимает особое место в художественном мышлении Шодон Ханиф. В контексте прошлых и современных литературных традиций автор обращается к изучению характера действующих героев и добивается успеха. Как известно, эссе – это человеческое знание, и его успех зависит от активности автора. Эссеисты убедительно показывают лучшие моменты профессиональной и общественной деятельности своих героев, и в то же время поднимают важные проблемы, требующие решения. Герои очерка – реальные люди, и публицист подробно описывает их деятельность и жизнь. Герои очерка стали любимы окружающими своими благородными качествами, трудолюбием, отвагой и нравственностью, они заслужили уважение членов общества.

В центре эссе образ совершенного и продвинутого человека, являющегося примером для других. Автор эссе должен описать развитие характера героя. Создание портретного эссе, посвященного разведенной особе, — очень сложная задача, поскольку некоторые читатели имеют определенные представления об их персонажах. Поэтому в таких очерках реальность жизни сочетается с воображением и художественной правдой, создавая определенный тип портретных очерков. Именно поэтому создание подобных эссе – очень сложная и в то же время ответственная задача. Этот жанр требует от автора глубоких научных знаний, широкого мировоззрения, точной наблюдательности, искусного иллюстратора, реалистической манеры изложения.

Ключевые слова: журналистика, публицист, жанр, очерк, реальность, проблема, картина, образ, портрет, мастерство, герой, персонаж.

DESCRIPTION OF THE MORAL AND SPIRITUAL IMAGE OF THE HERO

(on the example of the works of Shodon Hanif)

In this article we are talking about the image of the moral and spiritual image of the hero in the feature story. The image of the moral and spiritual image of the characters occupies a special place in the artistic thinking of Shodon Hanif. In the context of past and modern literary traditions, the author turns to the study of the character of the acting characters and achieves success. As you know, an essay is human knowledge, and its success

depends on the activity of the author. Essayists convincingly show the best moments of the professional and social activities of their heroes, and at the same time raise important issues that need to be addressed. The heroes of the essay are real people, and the publicist describes in detail their activities and lives. The heroes of the feature story became loved by those around them for their noble qualities, diligence, courage and morality, they earned the respect of members of society..

There is the image of a perfect and advanced person who is an example for others in the center of the feature story. The author of the feature story must describe the development of the character of the hero. Creating a portrait feature story dedicated to a divorced person is a very difficult task, since some readers have certain ideas about their characters. Therefore, in such essays, the reality of life is combined with imagination and artistic truth, creating a certain type of portrait sketches. That is why the creation of such essays is a very difficult and at the same time responsible task. This genre requires the author to have deep scientific knowledge, a broad outlook, accurate observation, a skillful illustrator, and a realistic style of presentation..

Keywords: journalism, publicist, genre, feature story, reality, problem, picture, image, portrait, skill, hero, character.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алишери Абдулмаҷид, докторанти (PhD) кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

Сведения об авторе: Алишери Абдулмаҷид, докторант (PhD) кафедри журналистики Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

Information about the author: Alisheri Abdulmajid, doctoral student (PhD), Department of Journalism, Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: 735360, RT. Kulyab, st. S. Safarov - 16 tel.: +992 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulmajid@mail.ru

ТДУ:81.373.72 (2-тоҷ)

ТКТ:81+81.2 (2-тоҷ)

С-21

ИБОРАҶОИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНӢ БО ИСТИФОДАИ ПЕШОЯНДҶО ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Сайдалиева З.О., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Барои назарияи ибора дар забони тоҷикӣ ва англисӣ муоина намудани воситаҳои ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ ба воситаи бандакӣ изофӣ, пешоянду пасояндҳо ва алоқаи ҳамроҳӣ аҳамияти калон дорад. Дар инҷо бояд қайд намуд, ки муносибатҳои синтаксии ибора ба воситаи бандакӣ изофӣ танҳо хоси забони тоҷикӣ мебошад, ин муносибат дар забони англисӣ ба воситаи пешояндҳо корбаст мешавад. «Таълимоти пешояндҳо қисми зарури назарияи ибора ба шумор меравад, зеро ки ба воситаи онҳо муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ ифода мегарданд». Бинобар ин хангоми аз назар гузаронидани ибораҳо маънои пешояндҳоро ҳатман ба эътибор гирифтани лозим аст, чунки пешояндҳо яке аз воситаҳои асосии алоқаи синтаксисии байни ҳиссаҳои номӣ ва феъл мебошанд. Чӣ тавре, ки А. М. Пешковский қайд мекунад, «маънои умумии ибора ба маънои луғавии исми умуман калимаи тобеъ ва калимаи асосиву пешоянд вобаста аст» [9, с.24-32].

Ибораҳои феълии пешояндӣ, ки муносибатҳои замони ро ифода мекунанд, аз ҷиҳати маъно ва шакл бисёр гуногунанд. Нақши пешояндҳо дар сохтани ибораҳои феълии бисёр калон аст, чунки бештарини ибораҳои феълии ба воситаи пешояндҳо сурат мегиранд. Вазифаи пайвастунии пешояндҳо мантиқан аз моҳияти ҳуди онҳо сар мезанад. «Пешояндҳо, ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда, маънои мустақили луғавӣ надоранд. Пешояндҳо ҳамеша бо исмҳо, бо ҷонишинҳо, шумораҳо пайвасту шуда, муносибати синтаксисии онҳоро нисбат ба дигар калимаҳо (феълҳо, исмҳо, сифатҳо, ҷонишинҳо ва зарфҳо) нишон медиҳанд».

Пешояндҳо калимаҳои ёридиҳандаанд. Онҳо муносибатҳои синтаксисии байни калимаҳои мустақилро дар таркиби ибора нишон дода, яққоя бо онҳо дар забон алоқаи гуногуни воқеияти объективӣ (масоҳавӣ, замон, сабаб, мақсад, объект ва ғайра)-ро ифода мекунанд. Пешояндҳо алоқаи синтаксисии байни ҷузъҳои ибораро таъмин карда, худашон дар ибора нақши мустақилро иҷро наменамоянд. Аз ин рӯ, ҷузъи (компонентӣ) ибора ҳам шуда наметавонанд. Ба ҳамин тарика, пешояндҳо дар нутқи мо ҳамчун воҳидҳои синтаксисӣ намоён мешаванд, ки маънои мустақил надоранд. Онҳо танҳо дар ибора ва дар ҷумла нақши ёрирасонии худро ба ҷо оварда, маъно ва вазифаи грамматикӣ пайдо мекунанд. Пешояндҳо хусусияти махсус доранд. Онҳо дар забон мустақилиеро, ки ба исмҳо, сифатҳо, феълҳо ва ба дигар ҳиссаҳои нутқи мустақилмаъно хос аст, соҳиб нестанд. Хусусан пешояндҳои асли ҳаҷ чизро номбар намекунанд, ягон мафҳум ва ё тасаввуротро ифода наменамоянд.

«Маънои луғавии пешояндҳо ба маънои грамматикашон баробар аст». Нақш ва вазифаи пешояндҳо бо функцияи ҷузъҳои ибора мувофиқат мекунанд. Пешояндҳо мазмуни ҷузъҳои ибораро бо тобишҳои гуногуни маънои худ бой мегардонанд ва инкишоф медиҳанд ва ба ҳамин восита нақши синтаксисии ҷузъҳои ибораро равшан месозанд. Бо вучуди ҳамаи ин «пешояндҳо аз маънои луғавӣ тамоман маҳрум нестанд». Маънои луғавӣ хусусан дар пешояндҳои номии таркибӣ, (*дар вақти - during, баъд аз - after, то ҳангоми - until, дар пӯшти - behind, дар рафтми - during ва ғ.*) ва пешояндҳои номии содда (*ҳангоми - during t, дами - over ва ғ.*) равшантар ҳис карда мешавад, аммо дар пешояндҳои асли (*аз-from, ба-to, бо-with, дар-on, til, бе- without,*) маънои луғавӣ бисёр хира намоён мегардад. Бояд қайд намуд, ки ҳангоми тарҷума кардан дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пешояндҳо гуногунанд, яъне дар забони тоҷикӣ баъзе аз онҳо ба гурӯҳи пешояндҳои содда дохил мешаванд, аммо дар забони англисӣ бошад, ба гурӯҳи пешояндҳои мураккаб дар баъзе ҳолатҳо баръакс мебошанд, чунки пешоянди (**to - ба**) дар забони англисӣ гуногунмаъно буда, метавонад чандин пешояндҳои забони тоҷикиро ифода кунад. Ибораҳои феълии замони бо пешояндҳо бисёр серистеъмолу серистифодаанд. Дар ташаккули ин навъи ибораҳо пешояндҳои зерин иштирок менамоянд: *дар, андар -at, аз -from, то- till, ба-to, бо - with ва ғ.*

Акнун ибораҳои феълии замони бо ҳар як пешоянд таҳлил мекунем.

1. Бо пешоянди (*дар - in, at, on*). Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ин пешояндҳо дар сохтани ибораҳои феълии замони аз пешояндҳои сермаҳсул ва серистеъмол ба шумор меравад. Пешоянди мазкур метавонад муносибатҳои масоҳавӣ, замони ва муносибати объективиро ифода намояд. Дар ин ҷо, дар хусуси вазифаи замони он таваққуф мекунем. Доираи ифодаи муносибати замони ба воситаи пешоянди «*дар - in, at, on*» бисёр васеъ мебошад. Ин пешоянди забони тоҷикӣ вобаста ба истофодабарии дар забони англисӣ бо се пешоянд ифода меёбад. Исми, ки бо ин пешоянд дар дохили ибораҳои феълии муносибати замони нишон медиҳанд, аз рӯи миқдор зиёд ва аз ҷиҳати маъно гуногунанд. Ба ин ҷо пеш аз ҳама исми ченаки воҳиди вақт (*аср - the century, сол - year, моҳ- the month, ҳафта- the week, рӯз- the date, шаб- the evening, соати - the hour, дақиқа - the minute, сония - the seconde*), исми номи фасли сол (*тобистон - the summer, тирамоҳ - the autumn, зимистон - Winter, баҳор- the spring*), номҳои рӯзи ҳафта ва моҳ (*душанбе- Monday, феврал- February* ва ғ.), исми ифодакунандаи мафҳуми умумии вақт (*давра- era, замон, вақт- the time, ғ.*), исми ҳиссаи рӯзи шаб (*субҳ, саҳар - the morning, саҳар, нимрӯзи - noon, беғох- the evening, ва ғ.*) ва боз баъзе исми бо мафҳуми замон алоқаманд; исми амалу протсесс ва ё бо мафҳуми амалу протсесс

алоқаманд, масдар ва баъзе исмҳои дигар низ, ки дар рафти таҳлил ва тасвир аз назар мегузаронем, дохил мешаванд. Доираи истифодаи феъл ҳамчун ҷузъи асосӣ дар ин шакли ибораҳо аз ҷиҳати луғавӣ бисёр васеъ аст. Азбаски гурӯҳҳои калимаҳои боло чун ҷузъи тобеъ ҳангоми пайваст шудан бо пешоянди «дар – in, at, on» хусусиятҳои ҷудогона зохир мекунанд, ба таври алоҳида аз назар гузаронидани онҳо ба мақсад мувофиқтар аст [8, с.52-57].

Ибораҳои бо исмҳои ченаки воҳиди вақт, номи фаслҳои сол, ҳиссаи рӯзу шаб ва давраи синну сол асосан бобати маъно амал ва замони ба вучуд омадани онро ифода мекунанд. Амал, мумкин аст, тамоми муддати вақтро дар бар гирад ва ё дар яке аз лаҳзаҳои он воқеъ шавад ва ё воқеъ шуда бошад, ё воқеъ ҳоҳад шуд, масалан: **дар асри XII зиндагӣ кардан.** - **to live in the XII century.** **дар соли 1890 омадан.** – **to come in 1890 years,** **дар ҷавонӣ рафтан.** **to go in youth** ва монанди инҳо.

Аммо ман **он вақтҳо** фарқи суф то шоҳиро наредонистам ва ҳамин қадарро редонистам, ки куртаи худам нисбат ба газворҳои, ки падарам мебофт, хеле сафед ва суфта буд. **At that time,** I still can not make out the silk cotton, but I knew that all my clothes that day were sewn in a fabric more, fine and whiter than my father's clothes .

Дар соли 1890 ман ҳамроҳи бародари худ барои хондан ба Бухоро омадам. – **In 1890** I came to Bukhara with my brother for studying.

On Sunday **in that important hour** he didn't pay attention to rain.

Дар он лаҳзаи муҳим рӯзи якшанбе ягон хел борон сари роҳи ӯро гирифта наметавонист.

in one's own time дар вақти холигӣ

at a time дар як лаҳза [14, с.71-76].

Эзоҳдиҳандаҳо, ки ҷузъи тобеи ибора қабул мекунанд, аз ҷиҳати категорияи морфологияи калимаҳо гуногунанд: онҳо шумораҳои миқдорӣ, тартибӣ, ҷонишинҳои ишоратӣ, сифат, сифати феълӣ, исм ва масдар мебошанд ва ба муайяншавандаи худ бо роҳи алоқаи изофӣ ва ҳамроҳӣ тобеъ мешаванд. Эзоҳдиҳандаи онҳо бештар ҷонишини худ ва бандакҷонишинҳо мебошанд. Бо эзоҳдиҳандаҳои бандакҷонишин ва ҷонишини худ (аз худам) исмҳои мазкур мафҳуми исми синну сол пайдо мекунанд. Таркибҳои дар умри худ, дар зиндагии худ ва дар ҳаёти худ аз ҷиҳати сохт хусусияти устуворӣ доранд. Ибора бо исмҳои қайдшуда амали субъекти шахсӣ ва замонӣ ба вучуд омадани онро нишон медиҳанд [4, с.13-18]. Чунончӣ: *Ин таклиф ба ман маъқул шуд, гирям сушттар ва дилам кушодатар гардид: ба назари ман аз шунидани нагмаи нақора худ нақоранавоз шудан беҳтар ва хуштар менамуд.* - *My tears dry up immediately and I felt my heart in celebration. Playing the drum by himself should be even more interesting to the music. Мегуфтанд, ки ӯ дар умраш бемор нашудааст. It was said that he was never sick*

Исмҳои зиндагӣ, ҳаёт ва умр дигар эзоҳдиҳандаҳо низ дошта метавонанд. Дар ин маврид ибора бо эзоҳдиҳандаҳои сифатӣ амал ва замони ба вучуд омадани онро, аммо бо эзоҳдиҳандаҳои ғайрисифатӣ амалеро нишон медиҳад, ки дар ҳангоми воқеъ шудани амали дигар рӯй додааст. Масалан:

Ӯ дар ҳаёти муқаррариаш корҳои кунад, ки одами дигар дар ҳазорсола умри худ, ба шартӣ зинда мондан, он корҳои мекарда бошад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ исми «пеш - the future» низ, дар ибора бо пешоянди «дар – in, at, on» муносибати замониро нишон дода метавонад. Таркиби дар пеш аз хусуси маъно ба таркиби дар оянда наздик аст. Дар чунин сурат моҳияти маъноӣ тозаӣ замон пайдо кардани исми қайдшуда аён аст. Махсусан дар ҷумлаи вобаста ба маъноӣ луғавӣ феъл муносибати замонӣ ибора равшан намоён мешавад. Ин ибораҳо дар баробари ифода намудани муносибати замонӣ вобаста ба маъноӣ семантикии исм тобиши маъноӣ масоҳа низ доранд. Ибораҳои бо исми пеш замонеро нишон медиҳанд, ки амали он ҳанӯз ба вучуд наомадааст.

Чунончӣ: *Кӣ медонад, ки боз дар пеш моро чӣ гуна ногаҳониҳо интизор аст.* - *Who knows what surprises wait us in the future.*

Дар байни ибораҳои феълии замонӣ бо пешоянди «дар – in, at, on» ва исмҳои воҳиди вақт ибораҳо вомехӯранд, ки ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати маъно

мураккабанд: *дар як сол ду моҳ истироҳат кардан – to rest two months in a year*, аммо аз сабабе, ки исми сол дар забони англисӣ дорои чинси занона ва мардона мебошад, ин ибора ба шакли дигар низ тарҷума мешавад: *дар як сол ду бор рафтан- go twice in a year*.

Эзоҳдихандае, ки дар шакли ибора баъди исми воҳиди вақт меояд, аз ҷиҳати маъно бо тамоми ибора алокаи зич дорад ва бе иштироки он маънои ибора нотамомамемонад (дар ҳар ҳафта кор кардан, дар як сол истироҳат кардан). Эзоҳдиханда маънои замони амалро аз бобати миқдор таъйин ва пурра менамояд. Худи ҷузъи тобеи ибора ба ду ҳисса ҷудо мешавад: ҳиссаи асосӣ (пешоянд, шумора ва исми воҳиди вақт) ва ҳиссаи тобеъ (эзоҳдиханда), масалан: *дар як ҳафта се бор (ё се рӯз).- three times in a week*. Ҳиссаи тобеъ нисбат ба ҳиссаи асосӣ ҳамчун ҷузъи кул зоҳир мегардад. Таркиби эзоҳдиханда асосан аз ду калима иборат аст ва дар ҳолати ҷудогона иборайи исмиро ташкил мекунад. Калимаҳои дохили эзоҳдиханда аз хусуси тааллуқи морфологияшон маҳдуданд: онҳо шумораҳои миқдорӣ ва исманд, ки шумора нисбат ба исм чун ҷузъи тобеъ намоён мешавад, чунончӣ: *ду дафъа- two times, се рӯз – three days, як моҳ – a month*, ва ғ. Дар таркиби эзоҳдихандаҳо бештар исмҳои нумеративӣ (*бор, қарат, дафъа, маротиба*) тамоми ин калимаҳоро дар забони англисӣ калимаи (*time*) ифода менамояд ва исмҳои ченаки воҳиди вақт меоянд. Ин ибораҳо гоҳҳо бе калимаҳо низ истеъмоли мешаванд: *дар шабу рӯз – day and night, дувоздаҳ соат кор кардан – work twelve hours*.

Дар ҳар сол як маротиба барои дидани модараш меомад – Every year he came once to see his mother

Бо пешоянди «*дар – in, at, on*» ифода ёфтани ибораҳои феълии замони. Пешоянди аслии аз дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва дар забони англисӣ яке аз пешояндҳои серистеъмоли ва сермаъно мебошанд. Яке аз маъноҳое, ки он дар алокаи бо дигар калимаҳо дар ибора ифода мекунад, маънои замон мебошад, ки дар асарҳои доир ба забони тоҷикӣ қайд ёфтааст. Пешоянди «*аз – from*» худ дар забони тоҷикӣ маънои замони надорад, бинобар ин вай нақши ташкилкунандаи маънои ибораро бозӣ карда наметавонад, аммо дар забони англисӣ баръакс ин пешояндҳо ба пуррагӣ маънои замони доранд. Дар забони тоҷикӣ вазифаи замониро ба ҷои пешоянд исми иҷро менамояд. Барои он ки ибора маънои замони пайдо кунад, бояд исме, ки дар ин ибораҳо чун ҷузъи тобеъ иштирок менамояд, маънои замон дошта бошад. Ибораҳои феълӣ бо пешоянди аз, ки ҷузъи тобеашон исмҳои замон аст, амалро нишон медиҳанд, ки ибтидои он ба ягон муддати вақти муайяне рост меояд ва ё аз лаҳзаи сар шудани ягон муддати вақте оғоз меёбад, чунончӣ: *аз саҳар сар кардан – to begin from the morning, аз ҳамин рӯз корро сар кардан – start working from today, аз соли аввал дӯст доштан – to love from first day va z.*

Бо исмҳои сол, ҳиссаи рӯзу шаб, давраи синну сол, номи моҳҳо, номи рӯзҳои ҳафта иборайи одатан дукалимагӣ аст.

Мисолҳо: *Пас аз як сол ман ба хона баргаштам. - After a year, I came home*

Аз ҳамон рӯз сар карда падари ман, ба назарам хеле одами калон намуд ва ӯро ҳатто аз мактабдор ҳам, ки ӯро донотарин ва зӯртарини мардуми қишлоқ медонистам, донотар ва зӯртар донистам. - Since that day, my father seemed to me very, very great; I decided it was wiser and stronger than the master himself, I had considered him the strongest of our village.

Бо пешоянди таркиби «*мо – until, till*» Пешоянди вобаста ба семантикаи ҷузъҳои ибора муносибати замони ву масоҳавиро ба таври мувозӣ нишон медиҳад. Пешоянди «*мо – until, till*» ба аз исмҳои ченаки воҳиди вақт, инчунин исми рӯз меояд. Ибора бо исмҳои замон (ё бо мафҳуми замон алоқаманд), бо зарфҳои замон ва масдар амалро нишон медиҳад, ки то ягон муддати вақти муайяне ва ё амалу протсесси дигаре давом намудааст. Амал маънои пеш аз ягон муддати вақт ва ё амали дигаре ба вучуд омаданро низ дорад. Бинобар ҳамин хабари ҷумла бо ин ибораҳо аксар маънои замони гузаштаро ифода намуда, натиҷанок аст.

Мисолҳо: *То ба он рӯзе, ки падарам ба ман ин суханҳоро гуфта, ба насихат сар кард, ман яке аз бегамтарин духтарони қишлоқ ба шумор мерафтам. Until that day*

when my father spoke these words, I was a carefree most joyful, most vivid and most temperamental girls of our village.

Намедонам, чаро мисраъҳои дигар нею, маҳз ҳамин мисраъҳо дар ёдам мондаанд, лекин онҳо то ҳанӯз дар дилам маъво доранд ва гоҳ-гоҳ, чун номи муқаддастарин, азизтарин, чун номи маҳбуба, ба забон меораму такрорашон месозам.

I don't know why I remembered these verses and not the other, but I keep them until today in my heart and I sometimes repeat as something very dear and very close, like the name of the one that we love

If something happens until a particular time, it happens during the period before that time and stops at that time.

Until 1971, he was a high-ranking official in the Central Communist Committee.

until evening- то бегоҳ

until two o'clock –то соати ду

until smb comes–то омадани ягон кас

The child could not go for a walk till his parents came –кӯдак то омадани модараш ба берун нарафт [2, с.39].

Бояд қайд намуд, ки дар мисолҳои зикршуда ибораҳои замони ба воситаи пешоянди таркибии «*mo – until, till*» вобаста ба семантикаи ҷузъҳои ибора муносибати замониву масоҳавиро ба таври мувозӣ нишон медиҳад.

Нақши ибора ва иборасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Яке аз забоншиносони намоёни рус Бодуэн де Куртенэ дар ин росто бамаврид қайд намудааст: «Мо забонҳоро қатъи назар аз ҳешигариашон ва иртиботи таърихиашон комилан метавонем муқоиса намоем. Мо ҳамеша дар забонҳое, ки аз нигоҳи таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба ҳам бегона ҳастанд вижагиҳои якранг, тағйиротҳои якранг ва раванди таърихӣ ва ба кулӣ дигаршавии якрангро дарёфт менамоем» [12, с. 31-33].

Ҳаминро бояд ёдовар шуд, ки забон ягон василаест, инсонҳоро ба ҳамдигар мепайвандад. Чун дигар низомҳои маъмул, забон ҳам низоми хоси худ ва ду ҷабҳаи аслиро соҳиб аст. Нахуст, он аз воҳидҳои гуногун мисли фонема, морфема, калима ва баъдан аз сохтор ё таркиб иборат мебошад. Дар зери мафҳуми «сохтори забон» мо унсурҳои дохилии он ва истилоҳи онҳоро дар раванди муоширати нутқ мефаҳмем. Тавассути таҳлил, баррасӣ ва муқоисаи забонҳои ҷудоғона, мо зуд дарёфт менамоем, ки дар бештари забонҳо аломатҳо ё вижагиҳои монанд ҷой доранд.

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки калимаву ибора, ҷумлаи содда ва ҷумлаи мураккаб воҳидҳои муҳимтарини нахвӣ ҳар як забони муқоисашаванда ба шумор рафта, ҳамарӯза мавриди омӯзиш ва пажӯҳиши омӯзандагони ин забон ба таври васеъ истифода мегардад. Зеро калимаву ибора воҳиди махсуси нахв набошад ҳам, вазифаи худро маҳз дар таркиби ибора ва ҷумла иҷро менамояд, вай дар ташкили воҳидҳои махсуси нахв фаъолона иштирок мекунад. Калимаи мустақил мувофиқи имконияти луғавию грамматикӣ дигар калимаҳоро ба худ тобеъ менамояд ва ба онҳо тобеъ мешавад ва ба ин восита таркибҳои нахвиро созмон медиҳад. Калима шаклҳои гуногун дорад, ки дар ташкили ҳамаи воҳидҳо ва категорияҳои нахвӣ иштирок менамояд [10, с.13-18].

Ибора дар ҳарду забон ҳам аз ду ва ё зиёда калимаи мустақилмаъно бо роҳи алокаи тобеъ ташкил меёбад. Ибора дар ҷумла ҳамчун материал истифода мешавад. Аз ин рӯ, ибора мисли калима танҳо бавоситаи ҷумла ба системаи воситаҳои коммуникативии забон дохил мешавад. Ибора мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои номинативии забон дохил шуда, муносибати байни предмету ходиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошанд. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд. Инчунин, абстрактсияи калима аз абстрактсияи ибора хеле баланд аст [12, с.63-71].

Ба ибораи дигар ифода намоем, тафовут ва монандии ибора дар ҳарду забони муқоисашаванда гуногун буда, бисёр масъалаҳоро дар бар мегирад, ки дар як таҳқиқ ба таври кушоду васеъ ҳал кардани онҳо аз имкон берун аст. Хусусан алоҳида омӯхтани маъноӣ ибораҳо; аниқтар таҳқиқ кардани воситаҳои муайянкунандаи маъноӣ онҳо; ба таври муфассал таъйин кардани мавқеи ибораҳо дар жанру услубҳои гуногуни ду забон; пурратар таҳқиқ кардани ҳодисаҳои ба ибора табдил додани дигар ҳиссаҳои нутқ ва муносибати онҳо; чуқуртар омӯхтани вазифаҳои услубии ибораҳо ва монанди инҳо ҳоло ҳам ба таҳқиқ ниёз доранд.

Чӣ тавре, ки қайд кардем ибораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба амсоли *noun phrases* -ибораҳои исмӣ, дили модар-*the heart of mother*, дарахти зардолу-*the apricot tree*, *adjective phrases* - ибораҳои сифатӣ, духтари зебо- *the beautiful girl*, ҷавони нозук-*the tender young*, *numeral phrases*-ибораҳои шуморагӣ, соли 1917-*the 1917 year*, рӯзи бистум-*twenty days*, роҳи сеюм-*the third way*, *pronoun phrases*-ибораҳои ҷонишинӣ, хонаи мо-*our home*, марҳамати шумо-*you are wellcome*, фармони ӯ-*his order*, *verb phrases* - ибораҳои феълӣ фурсати рафтани-*the time going*, ёрони рафта, ғайрати гап задан, ҷавонии гузашта-*the passing younger*. For example: *He is standing near a wall*- Вай дар наздикии девор истодааст. Ибораҳои исмӣ дар навбати худ бо дигар ҳиссаҳои номии нутқ аз он ҷумла бо худ исм, сифат, шумора, ҷонишин омада, ибораҳои исмӣ бо исм, ибораҳои исмӣ бо сифат, ибораҳои исмӣ бо шумора, ибораҳои исмӣ бо ҷонишинро ташкил медиҳанд. Ҷамчунин, ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ ва масдар якҷоя омада, ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ, ибораҳои исмӣ бо масдарро месозанд. Ибораҳои сифатӣ аслан бо пешояндҳо омада, ибораҳои сифатии пешояндӣ ва ибораҳои сифатӣ бо пешояндҳои номиро ташкил медиҳанд.

Ибораҳои ҷонишинӣ ва феълӣ намудҳо ва зернамудҳои хоси худро ба мисли ибораҳои исмӣ, сифатӣ ва шуморагӣ надоранд. Вале ибораҳои феълӣ серистифодатарин ибораҳои синтаксисӣ мебошанд ва як гурӯҳ исмҳо бо феъл бо роҳи ҳамроҳшавӣ тобеанд.

Дар забони тоҷикӣ гурӯҳи калони ибораҳоро ибораҳои исмӣ ва ибораҳои сифатӣ ташкил медиҳанд, лекин дар забони англисӣ бошад, гурӯҳи калони ибораҳоро фақат ибораҳои исмӣ ташкил медиҳанду ҳалос.

Сохт ва таркиби нахви ибора дар забони англисӣ

Маълум аст, ки калимаву ибора мавзуи баҳси (наҳву сахв) синтаксис, морфология ва лексикология аст. Вале аз таърифҳои болоии ҷумла ва ибора бармеояд, ки он инчунин мавриди омӯзиши наҳвӣ ҳам будааст. Гап дар сари он аст, ки як калима ҷумла ва ибора ҳам шуда метавонистааст. Мисол: “Fire” ҳамчун калима ҳодисаи мушаххас, яъне сохторро номбар мекунад. Ғайр аз ин, “Fire !” бо оҳанги хитобӣ чун ҷумла амал мекунад ва мефаҳмонад, ки касе дар бораи ба вуқӯъ омадани сохтор хабар дода истодааст. Тафовути байни ду наҳви истифодаи вожаи “Fire” дар он аст, ки дар ҳолати аввал он калима бе оҳанг ва дар мавриди дуюм бо интонатсияи махсус талаффуз карда шуд. Бинобар он оҳанг яке аз воситаҳои муҳими ташаккули ҷумла ва ибора будааст. Аз ин рӯ, ақидаи фавқулода дар хусуси аз як калима низ таркиб ёфта тавонистани ҷумла дуруст менамояд. Вале таърифи М.Брайт, ки зарурияти мавҷуд будани феълро дар ҷумла шартӣ асосӣ мешуморад, мақбул нест, зеро дар ҷумлаи “Fire!” феъл мавҷуд нест, бо вучуди он аз ҷумла будани он касе шубҳа карда наметавонад.

Дар наҳв ғайр аз ҷумла ибора низ мавзуи баҳсҳои доманадор ва бисёрҷанба гаштааст. Яке аз олимони шинохта Х.Суит ин мафҳумро возеҳ ва фаҳмо шарҳ додааст яъне ба ҷои вожаи «ибора» истилоҳи «гурӯҳи калимаҳо»-ро (word-groups) истифода бурдааст. + нишон додаст, ки «гурӯҳи калимаҳо»- ин маҷмуи калимаҳоест, ки аз ҷиҳати грамматикӣ ва мантиқӣ ба ҳам алоқаманд буда, вале ҷумларо ифода намеkunанд. [H, Sweet] О.Есперсен дар хусуси се қатори калимаҳо сухан ронда, гурӯҳи калимаҳои «*terribly cold weather*»- ро таҳлил намудааст. Дар ин ҷо «weather» калимаи асосӣ, «cold»-калимаи дуюмдараҷа ва «*terribly*»-вожаи сеюмдараҷа номида шудааст, яъне калимаҳо

дараҷа ба дараҷа байни ҳамдигар алоқа зоҳир намуда, барои ифодаи мафҳуми муайян хизмат мекунад. Бинобар он О.Есперсен се қатори калимаҳои ба ҳам алоқамандро ҷудо мекунад [5, с.41-47].

Дар англисшиносии шӯравӣ низ дар хусуси муайян намудани ибораҳои нахвӣ ҳамфикрӣ мавҷуд нест. Доир ба ин масъала ду ақида ба назар мерасад. 1) Ақидаи якум аз ҷониби академик В.В. Виноградов аст, ки дар он гуфта мешавад: Ибора маҷмуи ду ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноест, ки аз рӯи маъно ва васоити грамматикӣ ба ҳам алоқаманд гашта, барои номбар кардани предмет, ҳодиса, аломат ва протсессҳои гуногуни олами моддӣ хизмат мекунад. 2) Гурӯҳи дигари забоншиносон (алалхусус профессор Б.А.Илиш, В. А. Иlish, В.В.Бурлакова ва дигарон) ҳама гуна гурӯҳи муташаккили нахвиירו ибора мешуморанд. Ба қавли онҳо, ҳам “a red flag” ва ҳам “with a flag” ибора мебошанд. Вале ин ақида ҳақиқати ҳолро акс наменамояд, зеро таркибҳои пешояндии навъи “with a flag”, “to the mountains”, “at home” ва ғайра ба як талаботи ибора ҷавоб дода наметавонанд. Ибора мафҳуми мураккабро ифода менамояд, вале таркибҳои пешояндӣ чунин мафҳумро ифода карда наметавонанд [6, с.14-23].

Бояд қайд кард, ки ибора дар ҷараёни нутқ ташаккул ёфта, барои ҷумласозӣ чун масолеҳ хизмат мекунад. Чунин созмонҳоро ибораҳои озоди нахвӣ меноманд. Ғайр аз чунин ибораҳо ибораҳои низ ҳастанд, ки дар забон чун масолеҳи тайёр арзи вучуд мекунад. Муқоиса кунед: to kill the bear - *хирсро куштан* (ибораи озоди нахвиест, ки дар ҷараёни нутқ ташаккул меёбад); to kill two birds with one stone - *бо як тир ду нишон задан* ибораи тайёри фразеологӣ аст, ки он дар забон дар шакли тайёр истифода мегардад ва маънои он ба соҳибзабонон маълум аст. Аз ин рӯ, ибораҳои озоди синтаксисиро аз ибораҳои фразеологӣ бояд фарқ кард. Мавзӯи баҳси грамматика ва алалхусус синтаксис ибораҳои озоди синтаксисӣ мебошад. Ибораҳои навъи дуюмро қисмати дигари илми забоншиносӣ “Фразеология” меомӯзад.

Дар байни ибора ва ҷумла, ки ҳар ду воҳиди синтаксисӣ ҳастанд, фарқи кулӣ мавҷуд аст: 1) Ибора вазифаи номбаркунӣ, вале ҷумла вазифаи коммуникативӣ дорад. Мисол: **a cold winter** – *хунуки зимистон* чун ибора ҳодисаи табиат, яъне зимистони хунукро номбар мекунад. I like cold winter бошад, фикрро ифода менамояд. Дар ҳолатҳои муайян, яъне ҳангоми бо оҳанги лозима талаффуз кардани ибора он низ ба ҷумла табдил меёбад ва ифодакунандаи фикр мегардад. Мисол: “Land of Modern. I don't remember hearing of it before” (M.Twain). Дар ин ҷо “Land of Modern” ҷумлаи унвонӣ аст. 2) Ибора аз ҷумла боз бо он фарқ мекунад, ки ҷумла дорои оҳанги муайян аст, вале ибора интонатсия надорад; 3) Ҷумла хосияти предикативӣ дорад, вале предикативият ба ибора хос нест. Аз рӯи диди А.И.Смирнитский, предикативият муносибати мазмуни гуфтор ба воқеият аст. Воқеият фарогири се чиз мебошад: шахс, замон ва модалият. Аз ин хотир ба предикативият метавон инчунин таърифи зеринро мақбул донист: “Предикативият – ин муносибати мазмуни гуфтор ба шахс, замон ва модалият аст.” Яъне ҳар гуфтор дар хусуси шахсе ё чизест ва он дар ягон замон ё вақти муайян ба вуқӯ меояд ва инъикоси воқеият аст; 4) Ҷумла вазифаи муҳабиривӣ дорад, яъне гуфтор аст, вале ибора гуфтор нест, балки номи мафҳумҳои мураккаби олами моддӣ мебошад [11, с. 62-67].

Барои ташаккули ибора ва ҷумла воситаҳои гуногуни алоқа мавҷуданд, ки маъмултаринашон инҳо мебошанд: 1) алоқои пайваст; 2) алоқои тобеъ; 3) алоқои предикативӣ. Дар алоқои пайваст элементҳо ва ё унсурҳои алоқаманд чун ҷузъҳои мустақил, баробархуққ амал мекунад ва ба ҳамдигар тобеъ нестанд. Мисол: The old couple ran the store and lived in it. (K.Prichard). They were not slaves, not chattels. (M.Twain). Дар алоқои тобеъ яке аз ҷузъҳои асоси буда, ҷузъи дигар ба он тобеъ аст ва онро шарҳ медиҳад: The old doctor heard the clock striking midnight (Mc Kenna). He bought an interesting book. Дар алоқои предикативӣ байни мубтадо ва хабар алоқои мантиқӣ мавҷуд аст. Мубтадо ба дорандаи аломати предикативӣ далолат кунад, хабар

дар бораи он предмет, хосияти он маълумот медуҳад: Miss Helstone was slow (Bronte). He lives here (Defoe).

Ғайр аз ин, дар созмонҳои наҳвӣ Nominative with the Infinitive, Nominative with the participle, Accusative with the infinitive ва Accusative with the participle алоқаи предикативии дуҷумдараҷа мушоҳида карда мешавад, ки инро Л.С.Бархурдаров муносибати предикативӣ ва А.М.Мухин муносибати сотсиативӣ – предикативӣ номидаанд. Мисол: 1) He listened to his uncle talking to him. (Hemingway). Дар ибораи uncle ва talk I felt Matty touch me on the shoulder (Maurier). Ин ҷо дар байни Matty ва touch алоқаи предикативии дуҷумдараҷа ҷой дорад.

Ғайр аз ин муносибати зикршуда профессор Бархурдаров Л.С., дар ибораҳои наҳвӣ “to write his friend a letter” ва “some old cards” дар байни “friend” ва “letter”, инчунин “some” ва “old” муносибати аккумулятивӣ (анбуҳгардӣ)- ро ҷудо мекунад. Алоқаҳои номбаршудаи синтаксисӣ бо воситаҳои гуногун сурат меёбанд, ки онҳоро ба синтетикӣ ва аналитикӣ ҷудо мекунанд. Ба тарзи алоқаи синтетикӣ инҳо дохил мешаванд:

1) Мувофиқат. Дар чунин тарзи алоқа ҷузъи тобеъ ба ҷузъи ҳоким аз рӯи шакл мувофиқат мекунад. Чунин тарзи алоқа дар забони англисӣ хеле кам дучор мешавад. Дар ибораҳои наҳвӣ this tree ва these trees, that tree ва those trees алоқаи мувофиқат мушоҳида мешавад, зеро ҷонишинҳои this ва that ҷузъи тобеъи ин ибораҳо буда, ба ҷузъи асоси “tree” аз рӯи шакл мувофиқат кардаанд, яъне шакли танҳо ё чамбро гирифтаанд [1, с.21-29].

Ба ақидаи забоншиноси англис Б.А.Илиш алоқаи байни мубтадо ва хабарро дар ҷумлаҳои наҳвӣ “My family are early risers” ва “The United Nations is an international organization” таҳлил карда, ба хулосае меояд, ки дар забони англисӣ дар байни феъл - хабар ва мубтадо (ичроқунандаи амал) алоқаи мувофиқати шакли мавҷуд нест, бо вучуди он ки баъзе забоншиносон дар хусуси мавҷудияти чунин алоқа зикр кардаанд [6, с.31-36].

2) Вобастагӣ. Дар чунин навъи алоқа ҷузъи асосӣ талаб мекунад, ки ҷузъи тобеъ ягон шакли махсус гирад. Мисол: дар ибораи to see him вожаи “see” талаб мекунад, ки ҷузъи тобеъ (he) дар шакли падежи объектӣ (him) истифода шавад. Алоқаи вобастагӣ ҳангоми ба феъл тобеъ шуда омадани ҷонишинҳои шахсӣ (*I – ман, you – ту, шумо, he – у, вай, she – у, вай, we – мо, they – онҳо*) мушоҳида мешавад. Мисол: tell me, show us, give them. Дар баъзе дастурҳо ба ғайр аз вобастагии бевосита боз вобастагии пешояндиро ҷудо мекунанд. Мисол: A schoolmate of my brother's. Дар муносибати байни феъл ва ҷонишини саволию нисбии who - whom алоқаи вобастагиро дидан мумкин аст: (whom) do you see. Вале ҳоло майлоне қувват гирифта истодааст, ки ба ҷои whom шакли who дар ҳама маврид истифода шавад ва аз ин маъноӣ ҷумла ва ибора коста намегардад. Дар ибораҳои навъи “father's hat – қулоҳи падар” низ алоқаи вобастагӣ ба назар мерасад.

3) Ҳамроҳӣ. Ин навъи алоқа дар забони англисӣ хеле маъмул мебошад. Дар ин ҳолат як калима ба дигараш на ба воситаҳои морфологӣ, балки аз рӯи ҷои ишғол ва алоқаи семантикии калимаҳои иборасоз ифода карда мешавад. Аз рӯи ақидаи Каушанская В.Л., пурқунандаи бевоситаи бо исм ифодашуда ва калимаҳои зарфӣ – ҳолӣ ба феъл аз рӯи маъно алоқаманд мегарданд, ки ин ба алоқаи ҳамроҳӣ дохил мешавад [7, с.69-73]. Мисол: See the men, to walk quickly. Дар ин навъи алоқа феъл чун ҷузъи асосии ибора хосияти валентнокии худро зоҳир менамояд.

Ҳамроҳӣ ба тарзи аналитикии алоқаи синтаксисӣ дохил мешавад, зеро он аз рӯи тартиби калима, яъне ҷои ишғоли калима дар ибора ва ҷумла муайян карда мешавад. Агар ҷои ҷузъҳои иваз кунем (see the men - the men see), маъноӣ ибора мутлақо тағйир меёбад.

Ба алоқаи аналитикӣ, пеш аз ҳама инҳо дохил мешаванд: 1) тартиби калима. Дар ин навъи алоқа робитаи байни ҷузъҳои ҷумла ё ибора аз рӯи ҷои ишғоли онҳо

муайян карда мешавад. Мисол: *Very interesting books – бисёр китобҳои аҷиб*. Дар ин ҷо interesting пеш аз исм истода, ба он алоқа зоҳир менамояд ва исро шарҳ медиҳад ва ба вай тобеъ мебошад: *Very* бошад, пеш аз interesting омада ба он тобеъ аст. 2) алоқаи чафси (enclosure), ки онро профессор Б.А.Илиш ҷудо кардааст [6, с.18-23]. Дар чунин навъи алоқа дар байни ду ҷузъи ба ҳам алоқаманд як ҷузъи дигар ҷойгир мешавад ва аз ҷиҳати маъно ба ҷузъи пас аз ҳудаш меомадагӣ тобеъ аст. Алоқаи чафси дар мисолҳои навъи “*has never seen - ҳеҷгоҳ надидан*”, “*a long pencil – қалами дароз*” мушоҳида мекунем, ки дар онҳо дар байни “*has*” ва “*seen*” вожаи “*never*” ва дар байни артикли “*a*” ва вожаи “*pencil - қалам*” калимаи “*long - дароз*” ҷойгир шудааст, яъне дар ин ибораҳо вожаҳои дар мобайн омадаро вожаҳои қаблӣ ба ядроҳои ибораҳо (*seen - дидан, pencil - қалам*) чафс ё васл кардаанд. Ҳамин навъи алоқа ба алоқаи ҳамроҳӣ андаке наздик аст ва аз ин сабаб онро аз рӯи анъана ба алоқаи ҳамроҳӣ дохил мекарданд; 3) алоқаи пешояндӣ. Дар ин навъи алоқа пешояндҳо барои алоқаманд кунонидани ҷузъи тобеъ ба ҷузъи асосӣ нақши калон мебозанд: *The rooms of the house, to clean off dirt, to write with a pencil*. Агар ба тарҷумаи русии ин ибораҳо «комнаты дома», «вычистить мусор» и «писать карандашом» назар кунем, мебинем, ки дар онҳо алоқаи байни ҷузъҳои ибора бе ягон пешоянд ба вуқӯъ омадааст. Аз ин рӯ, метавон ба хулосае омад, ки дар забони русӣ воситаҳои синтетикӣ, вале дар забони англисӣ воситаҳои аналитикӣ истифода шудаанд. Ин тарзи алоқа дар забони англисӣ хеле маъмул аст, ки ин аз забони аналитикӣ будани он бараъло гувоҳӣ медиҳад.

Адабиёт:

1. Бархударов Л.С., Штейлинг Д.А. Грамматика английского языка. /Л.С., Бархударов Д.А Штейлинг. – М.: Русский язык, 1973. – 325 с.
2. Бархурдаров Л. С. Структура простого предложения современного английского языка. /Л. С Бархурдаров. Москва. 1966. – с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе: Маориф, 1983, қ.1.-353 с.
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий.-Сталинобод: Наш. дав. Тоҷ., 1956. -231 с.
5. Есперсен. О философии грамматики. /О М., Есперсен. 1958. -127 с.
6. Ильиш Б.А. Современный английский язык. Б.А. Ильиш -Москва: Высшая школа, 1948. – 431 с.
7. Каушанская В.Л, Ковнер Р.Л. и др. Грамматика английского языка. Пос. для студентов педагогических институтов и университетов. 7-е изд., /В.Л, Каушанская Р.Л. Ковнер М.: Высшая школа, 2005. – 319 с.
8. Качалова К. Н. Практическая грамматика английского языка. В 2-х томах/К. Н. Качалова, Е. Е. Израилевич. – 8-е изд., перераб. и доп. К. Н. Качаловой. – К.: Методика, 2002. – 367 с.
9. Пешковский, А.М. Русский синтаксис в научном освещении. /А.М. Пешковский,– М.: Уч. пед, 1956. –511 с.
10. Рустамов Ш., Гаффоров Р. //Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.- Ш., Рустамов Р. Гаффоров Душанбе: Дониш, 1986. -371 с.
11. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. /А.И. Смирницкий.-Москва. 1957. – 386 с.
12. Халилов, А.И. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. /А.И.Халилов, – Душанбе, 1966. –191 с.
13. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри ХХ. С.Ҳочиев -Душанбе, 1987.-165 с.
14. Шаҳобова, М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков. //М.Б. Шаҳобова,– Душанбе: Дониш, 1985. – 251 с.

ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНӢ БО ИСТИФОДАИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур сухан роҷеъ ба масъалаи ибораҳои феълии замони бо истифодаи пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ меравад.

Ибораҳо, ки воҳиди шакли ва маъноӣ мебошанд, аз рӯи қонуни қоидаҳои забони муайян ташкил шуда, барои сохтани ҷумла ҳамчун захира истифода мешаванд ва ба хусусиятҳои хоси худ моликанд. Ин хусусиятҳо ибораҳоро аз ҷумла (инчунин аз калимаи чудоғона) фарқ кунонида, зарурати мустақилона таҳқиқ намудани онҳоро ба миён мегузоранд. Илова бар ин, таълимоти ибора, ки то вақтҳои наздик забоншиносони тоҷику англис ба он аҳамияти кам медоданд, акнун дар маркази диққати олимони меистад. Дар тасаввуроти олимони зиёди тоҷику англис назарияи ибора қисми баробарҳуқуқи синтаксис гардидааст. Ба синтаксис ғайр аз таълимоти ҷумла, ғайр аз қоидаҳои сохтани ҷумлаҳо ва ё пайвасти калимаҳо дар ҷумла, инчунин тасвири навҳои ибораҳо, тасвири тарзҳои пайвасти калимаҳо низ дохил мешаванд. Дар вақти ҳозира он нуқтаи назар афзалият дорад, ки синтаксис таълимотест дар бораи ибора ва ҷумла. Ҳамин гуна фикрҳо дар хусуси ибора ҳамчун қисми таркибии синтаксис дар асарҳои забоншиносони намоёни тоҷику англис хеле равшан қайд гардидаанд.

Ҳаматарафа омӯхтан ва таҳқиқ намудани ибораҳо махсусан аз он ҷиҳат боз зарур аст, ки дар вақти ҳозира хусусан ба омӯхтани қонунияти дохилии инкишофи забон диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Ҳамзамон, барои назарияи ибора дар забони тоҷикӣ ва англисӣ муоина намудани воситаҳои ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ ба воситаи бандҳои изофӣ, пешоянду пасояндҳо ва алоқҳои ҳамроҳӣ аҳамияти калон дорад. Дар инҷо бояд қайд намуд, ки муносибатҳои синтаксисии ибора ба воситаи бандҳои изофӣ танҳо хоси забони тоҷикӣ мебошад, ин муносибат дар забони англисӣ ба воситаи пешояндҳо қорбаст шудааст.

Калидвожа: навҳои ибораҳо, бандҳои изофӣ, масоҳа, замон, сабаб, мақсад, объект, алоқҳои ҳамроҳӣ, алоқҳои пешояндӣ, тарзи аналитикӣ, пурқунандаи бевосита, калимаҳои иборасоз.

ВРЕМЕННЫЕ ГЛАГОЛОВНЫЕ ФРАЗЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРЕФИКСОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается вопрос о выражениях настоящего времени с употреблением предлогов в таджикском и английском языках.

Фразы, являющиеся единицами формы и значения, организованы по определенным языковым структурам и правилам, используются как ресурс для построения предложения и имеют свои особенности. Эти признаки отличают словосочетания от предложений (как и отдельные слова) и делают необходимым их самостоятельное изучение.

Кроме того, учение о фразе, которому до недавнего времени таджикские и английские лингвисты не придавали большого значения, сейчас находится в центре внимания ученых. В воображении многих таджикских и английских ученых теория фразы стала равноправной частью синтаксиса. Помимо обучения предложениям, синтаксис включает также правила построения предложений или соединения слов в предложении, а также описание типов выражений, описание способов соединения слов. В настоящее время предпочтительна точка зрения, согласно которой синтаксис — это обучение словосочетаниям и предложениям.

Подобные мысли о фразе как компоненте синтаксиса очень четко отмечены в работах видных таджикских и англоязычных лингвистов.

Всестороннее изучение и исследование выражений особенно необходимо с той точки зрения, что в настоящее время особое внимание уделяется изучению внутренних закономерностей развития языка.

В то же время для теории словосочетания в таджикском и английском языках очень важно изучить средства выражения синтаксических отношений посредством придаточных предложений, приставок и суффиксов, союзов. Здесь следует отметить, что синтаксическая связь словосочетания через придаточное предложение уникальна для таджикского языка, эта связь используется в английском языке через префиксы.

Ключевые слова: виды выражений, вспомогательное предложение, пространство, время, причина, цель, объект, сопроводительная связь, предложная связь, аналитический прием, прямой заполнитель, словосочетание.

TENSE VERB PHRASES USING PREFIXES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the issue of present tense expressions with the use of prepositions in Tajik and English languages.

Phrases, which are a unit of form and meaning, are organized according to certain linguistic laws and rules, are used as a resource to build a sentence, and have their own characteristics. These features distinguish phrases from sentences (as well as separate words) and make it necessary to study them independently.

In addition, the teaching of the phrase, which until recently was given little importance by Tajik and English linguists, is now in the center of attention of scientists. In the imagination of many Tajik and English scientists, the theory of phrase has become an equal part of syntax. In addition to the teaching of sentences, syntax also includes the rules of creating sentences or the connection of words in a sentence, as well as the description of the types of expressions, the description of the ways of connecting words. At the present time, the preferred point of view is that syntax is the teaching of phrases and sentences.

Such thoughts about the phrase as a component of syntax are very clearly noted in the works of prominent Tajik and English linguists.

Comprehensive study and research of expressions is especially necessary from the point of view that at the present time, special attention is paid to the study of the internal laws of language development.

At the same time, for the theory of phrase in Tajik and English languages, it is very important to examine the means of expressing syntactic relations by means of additional clauses, prefixes and suffixes, and conjunctions. It should be noted here that the syntactic relationship of the phrase through the additional clause is unique to the Tajik language, this relationship is used in the English language through prefixes.

Keyword: types of expressions, auxiliary clause, space, time, cause, purpose, object, accompanying connection, prepositional connection, analytical method, direct filler, phrase-making words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдалиева Зухро Обидовна – саромӯзгори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯч.С.Сафаров 16. **Тел:** (992) 981-00-75-76

Сведения об авторе: Сайдалиева Зухро Обидовна – старший преподаватель кафедра языкознания и сопоставительной типологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. **Адрес:** 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова 16. **Тел:** (992) 981-00-75-76

Information about the author: Saidalieva Zuhro Obidovna – senior teacher of the chair of linguistic and comparative typology of Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki. **Address:** 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.16. **Phone: Тел:** (992) 9981-00-75-76

ПЕДАГОГИКА

ТДУ: 37.0+81 (2 - тоҷ)

Б-74

ТАВСИФОТИ ПЕДАГОГИИ ТАЪЛИМИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Чумъахон Алимӣ, д.и.ф., профессори ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Бобоев Б.С., унвонҷӯи ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар лингводидактикаи муосир равиши иртиботӣ-муоширатӣ ва усулҳои дар заминаи он таҳияшуда аз ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафи муҳимтарини омӯзиши забони хориҷӣ: ташаккули салоҳияти иртиботӣ-муоширатӣ самараноктарин ба ҳисоб меравад. Пайдоиши равиши иртиботӣ-муоширатӣ дар солҳои 60-70-ум посух ба дархости иҷтимоӣ буд, ки бо сабаби нокомии усулҳои мавҷуда дар таъмини сатҳи кофӣ дониш ва малакаҳои амалии муошират бо забони хориҷӣ бо лингводидактика рӯ ба рӯ шуд. Принципиҳои омӯзиши иртиботӣ-муоширатӣ, ки аз ҳамон вақт инчониб як қатор марҳилаҳои рушди худро тай кардаанд, аз ҷониби бисёре аз муҳаққиқони рус (Е.М.Пасов, В.П.Кузовлев, В.В.Коростелев, В.Б.Саркова; В.Г.Костомаров, О.Н.Митрофанова, И.Л.Бим ва дигарон) таҳия ва тафсир гардидаанд. Муҳаққиқон ва методистон К.Чонсон, Д.Нунан, В.Литлвуд, С.Савинон, Т.Роджерс, Г.Якобс, Т.Фаррел ва ҷанде дигар низ ба ин масъала дахл кардаанд. Пешрафти консепсияи салоҳияти иртиботӣ дар таҳияи равишҳо ва барномаҳо ҳамчун вазифаи афзалиятноки методологӣ, ки ба ташаккули маҷмуи маҳорат барои иштироки пурра ва мувофиқ дар муоширати нутқ дар забони хориҷӣ мувофиқат мекард, боиси аз сохтори забон ба вазифаҳои нутқ гузаштани тамаркузи таълим гардида, дар таҳияи маводи таълимӣ принципи функционалӣ-маъноӣ пешбаранда гардид. Минбаъд савол дар бораи зарурати таҳлили ниёзҳои донишҷӯён ҳамчун ҷузъи муҳими ташкили таълими иртиботӣ-муоширатӣ ва муайян кардани намудҳои мушаххаси фаъолияти таълимӣ барои татбиқи равиши иртиботӣ, масалан, вазифаҳо дар асоси ҳалли мушкилоти хусусияти экстраиртиботӣ (фаъолиятҳои ба вазифаҳо асосёфта), мубодилаи нутқ, ки барои ба даст овардан ё пур кардани иттилооти нокофӣ нигаронида шудааст (ҳолии иттилоот), вазифаҳои гурӯҳӣ ва ғ.

Назарияҳо ва усулҳои амалии таълими забони иртиботии имрӯза ба анъанаҳои гуногуни тарбиявӣ ва амсилаҳои педагогӣ асос ёфтаанд, ки дар натиҷа дар бораи маҷмуи ягона ё мувофиқашудаи расмиёти методӣ ҳарф задан мумкин нест. Метавон гуфт, ки дар марҳалаи ҳозира омӯзиши иртиботӣ бо истифода аз усулҳо ва технологияҳои тағйирёбанда амалӣ шуда, бо маҷмуи принциpleri умумии назариявӣ ё муносибатҳои педагогӣ тавсиф карда мешавад.

Ҳамин тариқ, муҳаққиқ Д.Ричардс тавсифи даҳ муқаррароти асосиро пешниҳод мекунад, ки омӯзиши муосири иртиботӣ-муоширатиро тавсиф мекунад [16, с.22-23]: Ҷалби донишҷӯён ба муоширати мутақобила ва муоширати созанда ба омӯзиши самараноки забони хориҷӣ мусоидат мекунад. Вазифаҳо ва машқҳои муошират дарки амиқи маъноӣ гуфтугӯи шифоҳӣ ва хаттиро таъмин намуда, репертуари воситаҳои забоншиносиро васеъ намуда, истифодаи забони мавриди ҳадафро дар муносибатҳои байнишахсӣ ташвиқ мекунад. Муносибати воқеии шахсан пурмазмун вақте ба амал меояд, ки контексти вазъият барои донишҷӯён таваҷҷуҳ дорад. Омӯзиши муошират бо забони мавриди ҳадаф як раванди мукамалест, ки ба ташаккули малакаҳои нигаронида шудааст, ки бо истифодаи ҳамзамон маҷмуи донишҳои забонӣ ва бо назардошти шаклҳои гуногуни муошират алоқаманд аст. Азхуд кардани забони хориҷӣ як раванди тадриҷест, ки таҷрибаи истифодаи эҷодии забон ва истифодаи табиӣ

озмоиш ва саҳву иштибоҳотро дар бар мегирад. Саҳву иштибоҳот як чузъи чудонашавандаи раванди омӯзиши забон буда, ҳадафи ниҳоии омӯзиши озодона ва аз ҷиҳати грамматикӣ дурусти гуфтор ва навиштан мебошад.

Донишҷӯён аз сабаби фарқиятҳои инфиродӣ, ниёзҳо ва ҳавасмандии онҳо малакаҳои забон ва нутқро нобаробар аз худ мекунанд. Омӯзиши муваффақонаи забон истифодаи стратегияҳои муассири маърифатӣ ва муоширатро дар бар мегирад. Нақши омӯзгор аз ташкил ва ҳамоҳангсозии фаъолияти донишомӯзон, фароҳам овардани иқлим ва шароити мусоид барои амалияи муошират бо забони таълимӣ ва муносибати пурмазмун ба истифодаи воситаҳои забонӣ мебошад. Гурӯҳ (синф) ҳамчун чомае ташкил карда мешавад, ки дар он донишҷӯён ҳамкорӣ мекунанд.

Муҳаққиқон Ч.Чейкобс ва Т.Фаррел [17, с.8] чунин мешуморанд, ки маҷмуи равандҳои ба ҳам алоқаманд, ки дар даҳсолаҳои охир дар фазои таълими забон ба вуқӯъ мепайвандад, як тағйирёбии парадигма дар самти таълими иртиботӣ-муоширатӣ мебошанд. Аз ҷумла, ин падида чунин равандҳоро дар бар мегирад, ба монанди гузариш ба таълим, ки ба талаба нигаронида шудааст; таваҷҷуҳи бештар ба рушди шахсият ва ҳамзамон баланд бардоштани нақши иҷтимоии омӯзиш бо назардошти фарқиятҳои фардии донишомӯзон ва муносибат ба онҳо на ҳамчун монеа, балки ҳамчун хислатҳои шоистаи эътироф ва дастгирӣ; таҳқиқоти инноватсионии хусусиятҳои сифатии таълим бо дарназардошти ҷанбаҳои субъективӣ аффеқтивӣ ва ягонагии контексти таълимӣ; тарғиби нуқтаи назари «якҷониба» ба таълим, ки равандҳои таълимро берун аз сохторҳои пӯшидаи муассисаю ташкилотҳои таълимӣ мегирад; бартарият ба равиши «аз умумӣ ба махсус», ки дар заминаи таълими забони хориҷӣ дар ташаккули фаҳмиши маъноӣ умумии концептуалии матн, пеш аз равшан кардани маъно ва вазифаҳои мушаххаси унсурҳои сохтори он ифода ёфтааст; таъкид ба аҳамияти дарк ва фаҳмиш (ба ҷои аз ёд кардани ёддошт); ба омӯзиш ҳамчун раванде, ки бо имтиҳон анҷом намеёбад, балки дар тӯли ҳаёт идома меёбад.

Муҳаққиқон Г.Чейкобс ва Т.Фаррел ҳашт ақидаи асосиро муайян мекунанд, ки ба назари онҳо дар лингводидактикаи иртиботӣ-муоширатӣ аз ҳисоби тағйироти парадигматикии дар боло тавсифшуда устувор гардидаанд [17, с.10-18]: Мухторияти донишҷӯён, аз ҷумла, ба донишҷӯён интиҳоби васеътарро ҳам аз ҷиҳати мундариҷаи омӯзиш ва ҳам форматҳо ва равандҳои таълимӣ фароҳам меорад. Моҳияти иҷтимоии таълими забони хориҷӣ, яъне имкони ташаккули малакаҳои муошират танҳо дар робитаи мутақобилаи шахс бо одамони дигар. Робитаҳои байнифанӣ, яъне таълими фанӣ, ки имкон медиҳад соҳаҳои гуногуни дониш ба раванди азхудкунии забон ворид шаванд. Маънии омӯзиш, ки дар он «маънӣ», «маъно» қувваи пешбарандаи таълим ба ҳисоб меравад, масалан, омӯзиши контекстӣ. Намудҳои гуногуни донишомӯзон аз ҷиҳати забони модарӣ, пайдоиш, мансубият ба гурӯҳҳои этникӣ, динӣ, иҷтимоӣ, сатҳи умумии дониш, қобилият, стратегияи таълим, дарки маводи омӯхташуда аз рӯи хусусиятҳои фардии модалияти дарки онҳо. Фаҳмидани забон ҳамчун воситаи рушди малакаҳои тафаккури сатҳи олӣ, аз қабилӣ тафаккури интиқодӣ ва эҷодӣ, ки донишҷӯён дар контекстҳои гуногун берун аз раванди таълими расмӣ истифода мебаранд. Шаклҳои алтернативии баҳодихӣ барои муайян кардани сатҳи рушди намудҳои гуногуни малакаҳо (масалан, портфолио, мусоҳиба, таҳлили ҳикоятӣ ва ғайра) ва ба вучуд овардани манзараи мукаммали дастовардҳои донишомӯзон дар омӯзиши забони хориҷӣ.

Ҳамкории омӯзгор ва донишомӯзон, ки дар он муаллим ба ҳайси «дирижёр» ба кори гурӯҳ роҳнамоӣ мекунад. Дар илми методологии ватанӣ хизмати фаҳмиши концептуалии заминаи назариявии муошират ва таҳияи принципҳои таълими забони хориҷӣ ба муҳаққиқ Э.И.Пассов, ки ҳанӯз дар солҳои 60-ум ба қор карда баромадани самти иртиботии методикаи таълими забонҳои хориҷӣ машғул буд. Аз ҷониби муҳаққиқ Е.И.Пассов, концепсияи таълими забони хориҷӣ муоширатро асоси раванди таълим медонад ва риояи доимии панҷ принциби методиро дар назар дорад, ки дар зер

чамъбаст карда мешаванд [3]: Принципи фаъолияти тафаккури нутқ, ки дар ҷалби доимии донишҷӯён дар раванди муошират бо забони таълимӣ. Принципи фардиқунонӣ, ки аз муаллим талаб мекунад қобилияти ба инобат гирифтани хосиятҳои инфиродӣ (майлҳои табиӣ), субъективӣ (тавассути услуби фаъолият) ва шахсӣ (манфиатҳо, хоҳишҳо ва ниёзҳо, низоми арзишҳо, доираи эҳсосӣ-ҳиссӣ ва ғ.) донишомӯзон. Принципи вазъиятноки, ки вазъиятро «ҳамчун низоми интегративии динамикии вазъи иҷтимоӣ, нақш, фаъолият ва муносибатҳои ахлоқии субъектҳои муошират, ки дар шуури онҳо инъикос ёфта, аз таъсири мутақобилаи мавқеъҳои вазъиятии муошираткунандагон бармеояд» мешуморад. Принципи функционалӣ, ки амсиласозӣ ва интихоби маводи нутқро аз нуқтаи назари «таносуби мавод дар дохили низоми воситаҳои нутқ» ва робитаи онҳо бо ниёзҳои муошират муайян намуда, ягонагии функционалии серо ба назар мегирад (тарафҳои фаъолияти нутқ (лексика, грамматика, фонетика). Принципи навоарӣ, ки татбиқи он хотираи беихтиёро фаъол мегардонад, хусусияти эвристии тамоми раванди муоширатро инъикос мекунад, ба рушди чандирии маҳорати нутқ ва динамизми маҳорати нутқ мусоидат мекунад, пайвастан ва табдили маводи нутқро таъмин мекунад, мазмуни иттилоотии маводи таълимиро низ ба назар мегирад, ки бояд шавқу ҳаваси донишомӯзро бедор намояд. Консепсияи муҳаққиқ Е.И.Пасов омӯзиши забонро як фаъолияте медонад, ки тамоми соҳаҳои ҳаётро фаро мегирад ва азхудкунии забонро дар ягонагии он бо фарҳанги забони хориҷӣ пешбинӣ мекунад ва ба гуфтаи муаллиф, «консепсияи рушди фардиқат дар муқолаи фарҳангҳо» мебошад [3].

Мо барои нишон додани гуногунии истилоҳот ва назари муҳаққиқони муосир дар бораи муқаррароти бунёдии равиши иртиботӣ-муоширатӣ танҳо чанд мисол овардем, зеро таҳлили онҳо ба мавзӯи таҳқиқоти мо таъсири бавосита мерасонад. Бояд зикр кард, ки сарфи назар аз гуногунии усулҳои самти иртиботӣ-муоширатӣ, аксарияти онҳо то ин ё он дараҷа дорои хусусиятҳои зерин мебошанд: Ташаккули салоҳияти иртиботӣ бо роҳи ҳамгирии раванди азхудкунии донишҳои лексикӣ ва грамматикӣ ба амалияи таълими муошират амалӣ карда мешавад. Таҷрибаи фаъолияти нутқ метавонад аз огоҳии оқилона ва низомсозии забонӣ пеш ояд. Дар баробари ин, зарурати таҳқиқи мунтазами ҳодисаи грамматикӣ аз вазифаи иртиботӣ-муоширатӣ ба миён меояд. Зарурати муошират ва таъсири мутақобила барои маъноӣ воҳидҳои забонӣ дар амал (ичроӣ вазифаҳои мушқилот, мубодилаи иттилоот, бозҳои нақшбозӣ ва ғ.) шароит фароҳам меорад.

Дар омӯзиши забонҳо дар омӯзиши грамматика ҳам равишҳои индуктивӣ ва ҳам дедуктивӣ мавҷуданд. Истифодаи матнҳои асли бо мундариҷаи шахсан пурмазмун ва мундариҷаи забонии мувофиқ ба шумо имкон медиҳад, ки тавачҷуҳи устуворро ба омӯзиши забон эҷод кунед ва ба азхудкунии амсилаҳои мувофиқи нутқ мусоидат кунед. Муқаддима ба фарҳанги забони хориҷӣ чӯзӣ ҷудонашавандаи омӯзиши иртиботӣ-муоширатӣ мебошад, зеро он як роҳи омӯхтани ҷаҳонбинӣ ва тафаккури забонҳои модарӣ буда, донишҷӯёнро барои муоширати мутақобила дар ҷомеаи забоншиносии забони хориҷӣ омода мекунад. Сарфи назар аз эътирофи қариб ҷомеии (универсалии) манфиатҳо омӯзиши муошират, ки дар синф сураат мегирад, аксар вақт аз он чизе, ки равиши иртиботӣ дар назария муқаррар мекунад, фарқ мекунад. Ба андешаи мо, сабаби асосии ин дар дидгоҳи дизюнктивии ташаккули салоҳияти иртиботӣ-муоширатӣ, яъне истифодаи равандҳои аз ҳам ҷудошуда барои рушди ҷузъҳои таркибии он (забонӣ, иҷтимоӣ, стратегӣ ва ғайра). Моҳияти мураккаби салоҳияти иртиботӣ-муоширатӣ дар назди муаллими забони хориҷӣ вазифа мегузорад, ки на танҳо таълими забонро ҳамчун низоме, ки қоидаҳои фаъолияти ҷанбаҳои фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикӣ забонро муттаҳид мекунад, балки ҷалби донишомӯзон ба ҳамкориҳои иртиботӣ намояд (дар забони мавриди ҳадаф дар заминаи аҳамият ва тавачҷуҳи шахсӣ ба онҳо). Аксар вақт вазифаи аввалиндараҷаи раванди таълим чӣ дар низоми таҳсилоти умумии мактаби миёна ва ҳам дар доираи таҳсилоти иловагӣ ва ғайрирасмӣ калонсолон омодагӣ ба

имтиҳонҳои хатгӣ мебошад, ки имкон медиҳад баҳодиҳии зудамали дониши донишомӯзонро муайян намояд. Дар баробари ин, таълими муошират бо забони мавриди тавачҷуҳ пора-пора аст ё ба истифодаи машқҳои иртиботӣ-муоширатӣ, ки дар асл аксаран сунӣ ва ғайрииртиботӣ доранд, бармеояд. Дар натиҷаи ин тафсири омӯзиши иртиботӣ-муоширатӣ, донишомӯзон аксаран натиҷаҳои хуби имтиҳони грамматикиро нишон медиҳанд ва метавонанд дар мавзӯи додашуда иншо нависанд, вале малакаҳои муоширати шифоҳии дилпуруноро дар забони мавриди назар надоранд. Муқаррар намудани роҳи воситаҳои муассири интиқоли донишҳои забонӣ ба маҳорату малакаҳои нутқ ва муошират масъалаи асосӣ мебошад. Салоҳияти иртиботӣ-муоширатӣ вақте ташаккул меёбад, ки донишҷӯ доираи истифодаи забони мавриди ҳадафро васеъ мекунад ва ба намудҳои гуногуни муоширати нутқӣ дар контекстҳои гуногуни ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоӣ ворид мешавад. Ба ин маъно, салоҳияти иртиботӣ-муоширатӣ ҳамчун таҷзияи таҷрибаи шахсии раванӣ ва иҷтимоии фарҳангӣ ташаккул меёбад, ки аз доираи малакаҳои забонӣ берунтар аст. ПФ, ки амалияи эҷодии муносибатҳои байнишахсӣ, ба ҳам пайвастании соҳаҳои зехнӣ ва эмотсионалӣ-ҳиссосиро амалӣ менамояд, метавонад барои афзоиши фаъолияти иртиботӣ дар таълими забони хориҷӣ роҳҳои муассир пешниҳод намояд. Ин бештар ба табиати хеле иртиботии фарҳанг вобаста аст, ки дар зинаҳои гуногуни ин навъи санъат - ҳам дар раванди эҷодӣ, аз рӯи таъриф ва ҳам дар сахна ҳамчун маҳсули ин раванд ва ҳам дар бозӣ зоҳир мешавад (хусусияти муносибати байни сахна ва тамошобин, ҳамчунин дар дарк ва тафсири тамошобин, ки воқуниши инфиродӣ ба паёми сахнаӣ мебошад). Гузашта аз ин, принципҳои шифоҳӣ ва визуалии амали фарҳангиро ҳамчун аналоги воситаҳои муоширати шифоҳӣ ва ғайривербалӣ дидан мумкин аст.

Муҳаққиқ Д.К.Красноярова хусусиятҳои иртиботии соҳаҳои фарҳангро таҳқиқ намуда, онро ҳамчун таъсири мутақобилаи равандҳои бисёрҷабҳии якҷояи гурӯҳҳои зерин муайян мекунад: эҷодкорони намоиши фарҳангӣ, ки дар он муошират "ба омезиши забонҳои семиотикӣ бо мақсади эҷоди як амали ягона" нигаронида шудааст; амалӣ, фарҳангӣ ва тамошобин, ки алоқаҳои иртиботӣ-муоширатӣ байни онҳо тавассути «ягонагии макон ва замони ирсол ва қабули хабарҳо» ба вучуд меояд, ки дар он мавқеи фаъоли тамошобин амалӣ мегардад; тамошобиноне, ки муштарақан эҷодии онҳо дар «таъсири синергетикӣ дар дарк ва тафсири фарҳанг» зоҳир мешаванд [1, с.14].

Истифодаи соҳаҳои фарҳанг дар таълим як равиши байнисоҳавӣ мебошад, ки ба ташаккули стратегияҳои маърифатии бисёрҷабҳос мусоидат мекунад ва гузаришро масалан аз театр ҳамчун як намуди санъат ва фарҳанг ба театр ҳамчун раванди корӣ дар бар мегирад, ки принципҳои муайяни соҳаи режиссёрӣ ва тарбияи актёронро дар соҳаи фарҳанг истифода мебарад (барои ба амал баровардани равандҳои тарбиявӣ). Азхудкунии дониш дар фанни мушаххас дар як вақт бо ташаккули малакаҳои муоширати иҷтимоӣ аз ҳисоби иштироки фаъолонаи донишомӯзон ба фаъолияти фарҳангӣ ва бозӣ сурат мегирад. Истифодаи усулҳои лингвофарҳангии забони донишҷӯёнро ба ифодаи номурақтаб ва иртиботии мувофиқ дар ҳолатҳои муоширати нутқ, ки барои онҳо муҳим аст, водор мекунад, ки истифодаи ҳам воситаҳои гуногуни забонӣ ва ҳам воситаҳои ғайривербалиро дар ҳалли масъалаҳои муошират фаъол мекунад ва ба ташаккули малакаҳои таъсирбахши нутқ ҳатто бо маҳдуд будани репертуари лексикӣ ва грамматикӣ, ки ба марҳилаҳои ибтидоии таълим хос аст.

Мавҷудияти салоҳияти забонӣ шартӣ зарурии фаъолияти пурсамари нутқ буда, худ ба худ барои иҷрои пурраи муошират кофӣ нест. Ҳар як амали нутқӣ дар як ҳолати муайяни иртиботӣ-муоширатӣ дар доираи як соҳаи иртиботӣ ба амал меояд. Дар баробари ин, муайян кардани тамоми соҳаҳои имконпазири рафтори нутқ хеле душвор аст, зеро вазифаҳо ва манфиатҳои муайяни иртиботӣ метавонанд худашон як соҳаи мушаххаси ҳамкори байни иштирокчиёни амали нутқро ташкил диҳанд. Таснифҳои гуногуни соҳаҳои иртиботот мавҷуданд, яъне самтҳои фаъолият, ки бо як намуди шароити ҳамдигарӣ ва истифодаи забон хосанд.

Ҳамин тариқ, ҳаҷор самти васеъ муайян карда шудааст, ки бештар ҳангоми

тахияи нақшаҳои таълимӣ ва маводи таълими забони хориҷӣ ба назар гирифта мешаванд: соҳаи муоширати шахсӣ, ки дар он рафтори нутқии шахс дар муошират бо оила ва наздикон ба амал меояд ва ҳамчунин бо фаъолияти шахсӣ алоқаманд аст, масалан, мутолиаи китоб, мукотиба бо хешовандон, пешбурди рӯзномаи шахсӣ ва ғайра; соҳаи иҷтимоӣ фарҳангӣ, ки дар он шахс ҳамчун узви ҷомеа ё ягон намуди созмон амал карда, ба навъҳои гуногуни муошират ворид мешавад, ки ҳадафҳои он метавонад хеле гуногун бошад; соҳаи касбӣ, ки дар он рафтори нутқ ва ҳадафҳои муошират бо фаъолияти касбӣ алоқаманд аст; - соҳаи таълимӣ, ки бо иштироки шахс дар таълими муташаққил дар муассисаи таълимӣ алоқаманд аст.

Ҳангоми таҳияи нақшаҳои таълимӣ ва интиҳоб ё таҳияи маводи таълимӣ он соҳаҳоеро муайян кардан лозим аст, ки дар он донишҷӯён забони мавриди ҳадафро бештар истифода мекунанд. Дар баробари ин, соҳаи муносибати иртиботӣ-муоширатӣ бояд на танҳо эҳтиёҷоти ҳозираро, ки мақсади бевоситаи таълим мебошад, қонеъ гардонад, балки ба андозаи муайян талаботи васеи муҳассилинро низ ба назар гирад. Муайян кардани соҳаҳои иртиботӣ-муоширатӣ барои интиҳоби ҳолатҳои дахлдори мутақобила ва тавачҷуҳи мавзӯи замина мегузорад, ки дар навбати худ барои муайян кардани ҳадафҳои функционалӣ ва прагматикӣ ҳалқунанда мегардад ва ҳамчунин омили муҳими банақшагирии фаъолияти таълимӣ, ташкили муҳити таълим ва амсиласозӣ мебошад. Соҳаи иртиботӣ-муоширатӣ ҷаҳорҷӯби контексти берунии ҳолатҳои иртиботӣ-муоширатиро ташкил медиҳад, ки бо назардошти чунин хусусиятҳо ба монанди макон, вақт, усул ва номгӯи муошират ва нақшҳои иҷтимоӣ ҳамсухбатон фарқ мекунанд. Илова бар ин, ба контексти берунии муоширати нутқ чунин омилҳо, аз қабили шароити ҷисмонӣ (даҳолати садо, мусиқӣ, обу ҳавоӣ бад ва ғайра), ҳолатҳои иҷтимоӣ (шумораи муошираткунандагон ва хусусиятҳои муносибатҳои онҳо) ва маҳдудиятҳои вазъиятӣ (масалан,) ҷорҷӯбаи вақт, вазъи саломатӣ, стресс ва ғайра таъсир мерасонанд). Контексти беруна ҳамчун додае вучуд дорад, ки амалан аз ҳамсухбатон вобаста нест, илова бар ин, он аз ҷониби шахс қисман амалӣ карда мешавад, зеро дарки шароити берунии муошират мустақиман ба гузоштани ҳадафи иштирокчи иртиботӣ-муоширатӣ алоқаманд аст.

Ба андешаи муҳаққиқ А.Н.Леонтев, «барои ба амал баровардани мазмуни даркшуда зарур аст, ки он дар фаъолияти субъект мақоми сохтори мақсади бевоситаи амалро ишғол намояд ва бо ҳамин ба мотиви ин фаъолият» [2].

Хусусияти муносибатҳои иҷтимоӣ ва рафтори шахс, аз ҷумла рафтори нутқии ӯ, бештар аз ҷониби сифатҳои шахсӣ ва таҷрибаи равонии ӯ муайян карда мешавад. Хусусиятҳои сохторҳои рӯҳӣ, ки дар раванди рушди фард ташаккул меёбанд. На тамоми контексти берунии тавассути узвҳои эҳсос ва механизмҳои идрок даркшаванда, балки танҳо ҳамон қисми он, ки дар асоси таҷрибаи инфиродӣ, аз ҷумла гурӯҳбандии предмету ҳодисаҳо, мафҳумҳо, ассотсиатсияҳо, коннотатсияҳо, ки дар он ташаккул ёфтаанд, ба амал меояд, тафаккури фард мавриди тафсир қарор мегирад. Бо ин дар бораи контексти дохилии амали иртиботӣ-муоширатӣ сухан рондан одат шудааст, ки як навъ майдони семантикист, ки дар он далелҳои нобаробари контексти берунии тафсиршуда бинобар мавзӯсозии воқеӣ яқоя гирд оварда мешаванд ва аз рӯи ният, эҳтиёҷот, интизории ҳамсухбатон, ҳамчунин хусусиятҳои равандҳои тафаккур ва ҳолати дохилии онҳо дар лаҳзаи муошират муайян карда мешавад. Барои муваффақона амалӣ шудани амали иртиботӣ-муоширатӣ сухангӯ бояд муайян кунад, ки бо назардошти хусусиятҳои ин вазъият (нияти нутқ) ба ҳамсухбаташ чӣ гуна муошират кардан мехоҳад ва қарор диҳад, ки чӣ гуна ин хабарро интиқол диҳад. Дарача ва сатҳи ташаккули салоҳиятҳои муоширатӣ бевосита аз қобилияти донишҷӯён дар шинохту тафсири мафҳуми ниҳонӣ дар суханони ҳамсухбатон вобаста аст. Ин барои хориҷиён қори хеле душвор аст, зеро тавре ки шумо медонед, ниятҳои иртиботии сухангӯ метавонад маъноӣ гуногун ва аксаран ғайриҷашмдоштро ба калимаҳо интиқол диҳад.

Аз ин рӯ, барои амалисозии самараноки нияти нутқ, ӯ бояд чандирии кофӣ дошта бошад, ки контексти дохилии ҳамсухбатро ба таври кофӣ шарҳ диҳад ва ба он

«мутобик» шавад.

Чунин ба назар мерасад, ки аз ҳама мушкилтарин кор аст татбиқи он салоҳияти иртиботӣ-муоширатиро дар ҳамаи ҷузъҳои он (забонӣ, сотсиолингвистӣ, дискурсивӣ, стратегӣ, иҷтимоӣ, иҷтимоию фарҳангӣ) тақозо мекунад. Фасеҳият танҳо дар шароити вазъият рушд меёбад» дар ҳоле, ки «амалӣ намудани вазъиятро бе фардикунонии шахс тасаввур кардан ғайриимкон аст» ва ҳамкориҳои мутақобилаи динамикии мусоҳибон, ки дар рафти он вазъи иртиботӣ рушд меёбад. Самаранокии истифодаи соҳаҳои фарҳанг дар таълими забони хоричӣ бо робитаи амиқи ПФ ва самти иртиботии лингводидактика шарҳ дода мешавад. Ҳарчанд аён набошад ҳам, ин равобит, дар мавриди таҳқиқи бештар, дар мавҷудияти ташбеҳу мувозинатҳои зиёде ошкор мешавад. Омӯзгори забони хоричӣ бояд ҳам актёре бошад, ки нақшҳои гуногунро иҷро кунад, то маъноӣ баён, маъноӣ калима ё ибораро баён кунад ва ё як падидаи грамматикиро бидуни мурочиат ба забони модарии донишомӯзон равшан созад (сенарияи дарсро эҷод мекунад ва мундариҷаи таълимро шарҳ медиҳад ва донишҷӯёнро ба раванди иртиботӣ-муоширатӣ ҷалб мекунад. Дар навбати худ, омӯзандагон низ дар ҳолатҳои тақлидшуда нақшҳои зиёдеро бозӣ мекунанд, ки имкон медиҳанд нақшҳои мушаххаси иҷтимоиро дар забони мавриди ҳадаф таҷриба кунанд. Онҳо импровизатсия мекунанд, ба ҳамкориҳои байнишахсӣ машғул мешаванд ва палитраи васеи воситаҳои ифодаи забонӣ ва ғайривербалиро истифода мебаранд, барои муътамадии нақшҳои муайяни иҷтимоӣ дар вазъияти мушаххаси иртиботӣ-муоширатӣ саъй мекунанд. Ба тариқи идеалӣ бозӣ бо ҷалби муаллимон ва донишҷӯён бояд ҳисси муоширати воқеиро эҷод кунад. Дар бораи наздикии ПФ ва забонӣ сухан ронда, ин нуктаро низ бояд гуфт, ки асбоби асосӣ барои ҳар ду соҳа муштараки забон аст, аз ин рӯ, донишҷӯёни забони хоричӣ ҳам мисли актёрҳо бояд ба истифодаи ин восита диққати махсус диҳанд, то ки мазмуни нутқи онҳоро ҳамсухбат ё бинанда дуруст фаҳмад. Донишҷӯён дар олами номаълуми фарҳанги забони хоричӣ ғарқ шуда, ҷаҳони шиноси худро дар давоми дарс тарк мекунанд (агар омӯзиш берун аз МЗ сурат гирад). Мисли актёрҳо, онҳо нақшҳои наvero иҷро мекунанд, ки аксар вақт аз нақшҳои, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаашон бозӣ мекунанд, фарқ мекунанд. Дар раванди азхудкунии забон ин дунёи нав беш аз пеш воқеият наздиктар мешавад, зеро ҳолатҳои ҳаёлии имкони таҷриба ва эҳсосоти иртиботӣ-муоширатӣ «зинда»-ро ба вучуд меоваранд, ки дар ҳаёти ҳаррӯза бо чорҷӯбаҳои муайяни иҷтимоӣ пахш карда мешаванд. Онҳо донишҷӯёнро ба амалияи фаъолонаи муошират бо забони мавриди ҳадаф водор мекунанд, онҳоро ташвиқ мекунанд, ки худии нави худ - шахсияти нави забоншиносиро бидуни хатари оқибатҳои манфии марбут ба сатҳи нокифояи баланди дониши забони хоричӣ эҳсос кунанд.

Омӯзиши лингвофарҳангии забон на танҳо истифодаи услубҳои гуногуни муоширатро, ки ба шароитҳои иҷтимоӣ-фарҳангии ин ё он ҳолати муошират мувофиқанд, балки ифодаи ҳолати эмотсионалии иштирокчиёни муоширатро дар бар мегирад. Азбаски ифоданокии эмотсионалӣ муҳимтарин хусусияти шахсии суханвар аст, ҷузъи эҳсосӣ ҷузъи ҳеле муҳими ҷанбаи психологӣ таълими фаъолияти нутқ мебошад. Барқарор намудани иртиботи эмотсионалӣ ва ифодаи эҳсосот бо забони хоричӣ, ки маҳорати нутқ дар он то ҳол ҳеле маҳдуд аст, нисбат ба забони модарӣ ё ба истилоҳ ҳеле мушкилтар аст (забони дуюме, ки донишҷӯ онро хуб медонад). Илова бар ин, чуноне ки қаблан зикр кардем, худбодарӣ ва тарси хандаовар зоҳир шудан, махсусан барои донишомӯзони калонсол монеаҳои ҷиддӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, фароҳам овардани фазои бароҳати таълим шартӣ ҳатмӣ барои паст кардани сатҳи изтироб ва тарси муошират аст. Фазои беҳатарӣ ва бароҳатӣ дар донишомӯзон кушодагии худро барои ифодаи худ дар забони таълимӣ ба вучуд меорад ва ҳамчунин ба ташаккули муносибати нав ба саҳву иштибоҳот мусоидат мекунад: ба ҷои тарси саҳву иштибоҳот, донишҷӯён дар бораи ислоҳи саҳву иштибоҳот аз ҷониби муаллим дарки мусбат доранд. Дар чунин муҳити омӯзиш онҳо тадриҷан эҳтиёҷоти ҳифзи дохилиро аз даст медиҳанд ва онҳо амсилаи нави рафторро таҳия мекунанд, ки

дар он таваккал кардан, иштибоҳ кардан, беакл нигоҳ кардан ва ҳамчунин нисбат ба таҷрибаи фарҳангӣ «ҳассос» шудан табиист.

Адабиёт:

1. Красноярова, Д.К. Реклама и театр в коммуникативном пространстве современной культуры: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13/ Д.К.Красноярова; Омский гос. техн. ун-т, Сиб. гос. ун-т путей сообщения.-Омск, 2009. - 19с.
2. Леонтьев, А.А. Основы психолингвистики/А.А.Леонтьев. - М.: Смысл, Академия, 1999. - 288 с.
3. Пассов, Е.И. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования/Е.И.Пассов, Н.Е.Кузовлева.-М.:Русский язык. Курсы, 2010.-568с.
4. Расулов, Д. Педагогика (назарияи тарбия)/Д.Расулов, Л.Сайдахмадов, А.Ғаффоров. [Матн]: -Душанбе, 2009.-267с.
5. Рахимов, Х. Педагогика (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии педагогӣ)/Х.Рахимов, А.Нуров. - Душанбе, Ҳумо, 2007 г. - 447с.
6. Раҳманов, И.В. Обучение устной речи на иностранном языке: учеб. пособие/И.В.Раҳманов.-М.:Просвещение,2004. - 205с.
7. Раҳмон, Э. Масъулият барои ояндаи миллат. Паёми Маҷлиси Олии Тоҷикистон/Э.Раҳмон.- «Азия Плюс»: 2012.
8. Раҳмон. Э. Паёми президенти ҶТ ба Маҷлиси Олии ҶТ/Э.Раҳмон.- «Азия Плюс», 2003.
9. Рахимов, Х. Нуров, А. Педагогика/А.Нуров. -Душанбе: «Ҳумо», 2007.- 448 с.
10. Раҳмонов,Г.Р.Педагогические основы формирования познавательного интереса к иностранному (английскому) языку у студентов (на материале вузов Республики Таджикистан): Дис. ... канд. пед. наук:13.00.01/Г.Р.Раҳмонов. - Душанбе, 2002 184 с. РГБ ОД, 61:02-13/1536-7.
11. Саидова, Л.В. Психолого-педагогические проблемы развития преподавания иностранного языка в свете коммуникативного подхода: Автор.дисс.канд.пед. наук/Л.В.Саидова.-Душанбе,2004. - 25с.
12. Сайфуллаев, Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов Республики Таджикистан (на материале немецкого языка):дис....д-ра пед.наук /Х.Г.Сайфуллаев [Текст]. -Душанбе,2014.-306с.
13. Сайфуллоева, З. Х. Теория и практика формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях поликультурной образовательной среды (при обучении двум иностранным языкам)/З.Х.Сайфуллоева. [Текст]: Дис.д-ра пед.наук. - Душанбе,2018.-285с.
14. Салимов, Ф. Корбурди роҳёфти иртиботӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ/Ф.Салимов,М.Раҳмонов//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (ISSN 2617-5320).-Душанбе, 2019, №4 (28).-С.165-167)].
15. Салоҳиддинова,Г.Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва мултимедӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар дарсҳои забони англисӣ /Г.Салоҳиддинова [Матн]/Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф.-Д.,2019, №1 (25).- С.136-138
16. Richards J., Rodgers T. Approaches and Methods in Language Teaching. - Cambridge University Press, - 2014. - 419 p.
17. Jacobs G., Farrell T. Understanding and Implementing the CLT (Communicative Language Teaching) Paradigm [Electronic resource] / RELC Journal, 34.1

ТАВСИФОТИ ПЕДАГОГИИ ТАЪЛИМИ ЛИНГВОФАРҲАНГИИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ХОРИҶӢ

Мақола ба баррасии хусусиятҳои тавсифотии таълими лингвофарҳангии забони тоҷикӣ ҳамчун забони хориҷӣ бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллифон, дар лингводидактикаи муосир равиши иртиботӣ-муоширатӣ ва усулҳои дар заминаи он таҳияшуда аз ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафи

муҳимтарини омӯзиши забони хоричӣ: ташаккули салоҳияти иртиботӣ-муоширатӣ самараноктарин ба ҳисоб меравад. Пайдоиши равиши иртиботӣ-муоширатӣ дар солҳои 60-70-ум посух ба дархости иҷтимоӣ буд, ки бо сабаби ноқомии усулҳои мавҷуда дар таъмини сатҳи кофӣ дониш ва малақаҳои амалии муошират бо забони хоричӣ бо лингводидактика рӯ ба рӯ шуд.

Назарияҳо ва усулҳои амалии таълими забони иртиботии имрӯза ба анъанаҳои гуногуни тарбиявӣ ва амсилаҳои педагогӣ асос ёфтаанд, ки дар натиҷа дар бораи маҷмуи ягона ё мувофиқашудаи расмиёти методӣ ҳарф задан мумкин нест. Метавон гуфт, ки дар марҳалаи ҳозира омӯзиши иртиботӣ бо истифода аз усулҳо ва технологияҳои тағйирёбанда амалӣ шуда, бо маҷмуи принципҳои умумии назариявӣ ё муносибатҳои педагогӣ тавсиф карда мешавад.

Андешаашонро ҷамъбаст карда, муаллифон зикр мекунанд, ки фароҳам овардани фазои бароҳати таълим шартӣ ҳатмӣ барои паст кардани сатҳи изтироб ва тарси муошират аст. Фазои беҳатарӣ ва бароҳатӣ дар донишомӯзон кушодагии ҳудро барои ифодаи худ дар забони таълимӣ ба вучуд меоранд ва ҳамчунин ба ташаккули муносибати нав ба саҳву иштибоҳот мусоидат мекунанд: ба ҷои тарси саҳву иштибоҳот, донишҷӯён дар бораи ислоҳи саҳву иштибоҳот аз ҷониби муаллим дарки мусбатдоранд. Дар чунин муҳити омӯзиш онҳо тадриҷан эҳтиёҷоти ҳифзи дохилиро аз даст медиҳанд ва онҳо амсилаи нави рафторро таҳия мекунанд, ки дар он таваккал кардан, иштибоҳ кардан, беақл нигоҳ кардан ва ҳамчунин нисбат ба таҷрибаи фарҳангӣ «хассос» шудан табиист.

Калидвожаҳо: таълими лингвофарҳангӣ, равиши иртиботӣ-муоширатӣ, таҷрибаи фарҳангӣ, омӯзиш, сатҳи кофӣ, шартӣ ҳатмӣ, эҳтиёҷоти ҳифзи дохилӣ, донишомӯзон, муаллим, саҳву иштибоҳот, принципҳои умумии назариявӣ, амсила, дархости иҷтимоӣ.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ РОДНОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Статья посвящена обзору описательных особенностей лингвокультурологии преподавания таджикского языка как иностранного.

По мнению авторов, в современной лингводидактике коммуникативный подход и разработанные на его основе методы считаются наиболее эффективными с точки зрения достижения важнейшей цели изучения иностранного языка: формирования коммуникативно-коммуникативной компетенции. Появление коммуникативно-коммуникативного подхода в 60-70-х годах было ответом на социальный запрос, с которым столкнулась лингводидактика в связи с неспособностью существующих методик обеспечить достаточный уровень знаний и практических навыков общения на иностранном языке. Теории и практические методы современного коммуникативного обучения языкам базируются на различных образовательных традициях и педагогических моделях, вследствие чего невозможно говорить о едином или согласованном наборе методических приемов. Можно сказать, что на современном этапе коммуникативное обучение реализуется с использованием меняющихся методов и технологий и характеризуется совокупностью общетеоретических положений или педагогических отношений.

Суммируя свои суждения, авторы приходят к выводу, что создание комфортной учебной среды является необходимым условием снижения уровня тревожности и боязни общения. Атмосфера безопасности и комфорта формирует у учащихся их открытость для самовыражения на учебном языке, а также способствует формированию нового отношения к ошибкам: вместо страха перед ошибками у учащихся возникает положительное восприятие исправления ошибок учителем. В такой обучающей среде они постепенно теряют потребность во внутренней защите и у них вырабатывается новая модель поведения, при которой естественно идти на риск, совершать ошибки, выглядеть глупо, а также становиться «чувствительными» к культурным переживаниям.

Ключевые слова: лингвокультурологическое образование, коммуникативно-коммуникативный подход, культурный опыт, образование, достаточный уровень, обязательное условие, внутренние потребности защиты, обучающиеся, учитель, ошибки и погрешности, общетеоретические положения, пример, социальный запрос.

PEDAGOGICAL CHARACTERISTICS OF LINGUOCULTUROLOGICAL EDUCATION OF THE NATIVE LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE

The article is devoted to a review of the descriptive features of linguoculturology of teaching the Tajik language as a foreign language.

According to the author, in modern linguodidactics, the communicative-communicative approach and the methods developed on its basis are considered the most effective in terms of achieving the most important goal of learning a foreign language: the formation of communicative-communicative competence. The emergence of a communicative-communicative approach in the 60-70s was a response to the social demand faced by linguodidactics due to the inability of existing methods to provide a sufficient level of knowledge and practical skills in communicating in a foreign language. Theories and practical methods of modern communicative language teaching are based on various educational traditions and pedagogical models, as a result of which it is impossible to talk about a single or agreed set of methodological techniques. We can say that at the present stage, communicative learning is implemented using changing methods and technologies and is characterized by a set of general theoretical provisions or pedagogical relations. Summing up his judgments, the author comes to the conclusion that the creation of a comfortable learning environment is a necessary condition for reducing the level of anxiety and fear of communication. The atmosphere of safety and comfort forms students' openness to self-expression in the learning language, and also contributes to the formation of a new attitude towards mistakes: instead of fear of mistakes, students have a positive perception of the correction of mistakes by the teacher. In such a learning environment, they gradually lose the need for internal protection and they develop a new behavior pattern in which it is natural to take risks, make mistakes, look stupid, and also become "sensitive" to cultural experiences.

Keywords: linguistic and cultural education, communicative-communicative approach, cultural experience, education, sufficient level, prerequisite, internal protection needs, students, teacher, mistakes and errors, general theoretical provisions, example, social request.

Маълумот дар бораи муаллифон: Ҷумъахон Алимӣ - доктори илмҳои филологӣ, профессори ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ, ш.Кӯлоб, кӯч.С.Сафаров-16. Тел.:918112662.

Бобоев Бахтовар Сулаймонхонович, унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ, ш.Кӯлоб, кӯч.С.Сафаров-16. Тел.: 918109515

Сведения об авторах: Джумахон Алимӣ – доктор филологических наук, профессор КГУ им. А.Рудаки. Адрес: РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918112662

Бобоев Бахтовар Сулаймонхонович - соискатель Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Адрес: РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 918109515

Information about the author: Jumaxon Alimi - Doctor of Philology, Professor of KSU named after A. Rudaki. Address: RT. Kulyab city, S.Safarov-16 st. Tel.: 918112662

Boboev Bakhtovar Sulaimonhonovich - Competitor of the Kulyab State University named after A. Rudaki. Address: RT, Kulyab city, S.Safarov-16 st.Tel: 918109515

УДК: (075.9) (2 тадж)

ББК: 74 (2 тадж)

С - 35

ОБРАЗОВАНИЕ ВЗРОСЛЫХ КАК КЛЮЧЕВОЙ КОМПОНЕНТ ПОЛНОЙ И ВСЕСТОРОННЕЙ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБУЧЕНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ

Сафарзода М.В., к.п.н., дотсент

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

С приобретением Независимости в Республике Таджикистан произошли большие политические, социальные и экономические изменения. В результате экономических, культурных и торговых отношений с другими странами появилась высококвалифицированная и конкурентоспособная рабочая сила, высококвалифицированные специалисты, готовые решать новые проблемы в быстро меняющихся условиях научно – технического прогресса. Одним из главных проблем нашего времени является повышение уровня жизни, поднятие человеческого достоинства во всех государственных и частных секторах. Новая эра требует от человека способности адаптироваться к новым социальным и экономическим условиям в обществе. Это в свою очередь, может существенно повлиять на скорость изменений в окружающем мире.

Проблемы социально-экономического развития имеют жизненно важное значение для потребности в образовании не только для детей и подростков, но и для всех взрослых. С конца XX века образование для взрослых во всем мире стало играть важную роль в продвижении образования.

В современных научных публикациях понятие «неформальное образование» чаще всего применяется для описания образования в странах третьего мира и включает в себя программы по ликвидации неграмотности среди взрослого населения, обучающие программы для подготовки сельских фермеров, профессиональные программы подготовки или переподготовки, образовательные курсы в общине, курсы для отстающих школьников, программы дошкольного образования. Данные программы запускаются и ведутся специально обученными на курсах преподавателями, не всегда имеющими педагогическое образование. Подготовительные курсы длятся не более 4 -5 недель, затем молодые специалисты приступают к работе [9, с. 11].

Несомненно, непрерывное образование является одним из приоритетов в объединении человечества на основе определенных ценностей и целей. Непрерывность показывают в современном культурно-образовательном контексте как идея, принцип обучения, качество образовательного процесса, условие появления человека. Идея непрерывности образования появилась в истории культуры во время Платона и эпохи Аристотеля. На существенном уровне это было впервые теоретически доказано и представлено великим чешским мыслителем и учителем Ян Амос Коменским, построенный в своих работах систему, направленную к обучению "всем ко всему" начиная с родительской школы и заканчивающейся академией. Однако, полностью общество могло начать понимать и осознавать эту идею на практике только в последней трети 20-го века.

Для определения категории непрерывного образования международное профессиональное педагогическое сообщество использует много терминов. Мы можем найти такие стабильные комбинации как "образование для взрослых" в современной литературе (Education des adultes, Erwachsenenbildung); "Непрерывное образование"; Weiterbildung; "Периодическое образование" как образование "в частях" в течение всей жизни чередованием обучения с другими видами деятельности, обычно с работой и

деятельностью; "Непрерывное образование"; "Обучение на протяжении всей жизни" (постоянное обучение); "Обучение на протяжении всей жизни" (постоянное доверие) [12].

Каждое из этих условий подчеркивает определенный аспект явления, которое рассматриваем мы, но идея неполноты и недоступности образования взрослому кажутся широко распространенными в семантическом плане, следовательно, объективно существующая потребность в нем, чтобы остаться в предоставлении ученичества.

Образование для взрослых является необходимой мерой для решения задач, стоящих перед нами. Образование взрослых является ключевым компонентом полной и всесторонней системы непрерывного обучения и образования. По словам экспертов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), приняв во внимание развитие демографической ситуации в развитых странах к 2050 подавляющее большинство образовательных практик в системе систематического образования и вне его пределов будет связан со взрослым населением (больше чем 600 миллионов человек). [1, с. 4].

Проблемы непрерывного образования могут быть разделены на две главные сферы. Первое связано с созданием системы непрерывного образования как части социальной практики – социально-образовательный аспект непрерывного образования, второе - с процессом освоения человеком новой жизни, социальный и профессиональный опыт – психолого-андрагогический аспект непрерывного образования. Следовательно, во второй половине 90-х лет XX-го века в образовании взрослых была объявлена комбинация принципа непрерывности образования с принципом обучения на протяжении всей жизни и создания образовательного общества. Таким образом, была предпринята попытка объединить понимание взаимной ответственности общества, государства и личности для развития образовательных процессов в общественном сознании.

Среди функций непрерывного образования: развитие (удовлетворение духовных потребностей личности, требования творческого роста); компенсация (заполнение промежутков в базовом образовании); адаптивный (быстрая подготовка и переобучение в условиях изменяющегося производства и социальной ситуации); интеграция в незнакомый культурный контекст; ресоциализация.

В содержании непрерывного образования обычно ассигнуются три главные семантические области, связанные с образованием взрослых: формирование грамотности в широком смысле, включая компьютерный, функциональный, социальный и т. д.; профессиональное обучение, включая переквалификацию, профессиональное развитие; общее культурное - дополнительное образование, не связанное с работой (жизненная квалификация).

Как обобщенные социально важные индикаторы образования (в результате исследования) на стороне отдельной грамотности, профессиональной компетентности, культуры. Остановимся на этих понятиях. Грамотность является социально - педагогической особенностью человека, отражающая способность прочесть, чувствовать и понять необходимый объем социокультурной информации, закодированная в определенном знаке или системе связи. Уровень грамотности человека определяется степенью доступности его от той или иной информации, принадлежащей обществу и, следовательно, является мерой по адаптации к окружению естественных и социально-бытовых условий.

Содержание понятия «грамотность» меняется с учетом требований общества. В течение тысячелетий, когда дело достигло грамотности, это была только способность читать и писать. Двадцатый век произвел такие понятия как "политическая грамотность", "компьютерная грамотность", "грамотность СМИ" и т.д.

Отличаются не только содержание грамотности, но также и ее уровни. "Уровень грамотности" - степень обозначения понятия развития систем знака естественных или искусственных языков. Основное из них - элементарная или начальная грамотность; функциональная грамотность; главная общая культурная грамотность; чрезмерная грамотность.

К сожалению, современная проблема неграмотности взрослого населения намного более широка, чем невозможность читать. (Хотя эта проблема еще не была полностью решена человечеством, согласно данным ЮНЕСКО, к началу XXI-го века, приблизительно 900 миллионов взрослых в мире было неграмотным, и не случайно Международный день борьбы с неграмотностью был объявлен решением этой организации).

По словам исследователя Абиловой М. Г., современные люди должны быть "способны к абстрактному мышлению, чтобы работать с информацией и знаниями..., чтобы думать аналитически и логически... и быстро реагировать на любые изменения в ситуациях" [2, с. 68].

Обновление неофициального образования, согласно материалам ЮНЕСКО, связано с изменением социальной роли образования в информационном обществе и парадигмы от "образования, заказанного сверху", к сложному развитию пространства свободы человека, где все без насилия и диктатуры выбирают как учиться [6, с.11]. Согласно установленному международному сформулированному положению, в частности, в Меморандуме о непрерывном образовании Европейского союза, неформальное образование считают как фактор "конкурентоспособности и успехом страны" [7].

В 90-е годы XX-го века включали термин "функциональная неграмотность". Это указывает на присутствие в обществе категории людей, которые не имеют знаний, навыки, необходимые для полноценной жизни и взаимодействия с другими членами общества, соответствующие цивилизации и культурному уровню развития общества. Неспособность функционировать в информационном пространстве, относящееся к разным культурам, открытое общество в некоторой степени показывает насколько новые экономические и социокультурные факты возникают у многих взрослых, которые не имеют профессионально-технического образования. Представители старших поколений не могут часто становиться компетентным потребителем, владельцем бытовой техники, интернет-пользователем, клиентом банка, партнером иностранных организаций. Индикатор масштаба явления функциональной неграмотности в области коммуникации и информации является структурой услуг образования, предложенных на рынке, среди которого обучение пользователя ПК, иностранный язык и психологическая подготовка выходили на первый план.

Определяя меру профессионализма человека, используется понятие компетентности. Компетентность является составной особенностью готовности отражения индивидуальности и способности человека выполнять профессиональные функции согласно установленным стандартам. Именно поэтому у понятия компетентности есть определенный исторический характер. Основание профессиональной компетентности обеспечивает базовое профессиональное образование. Будучи динамичной, компетентность можно оценить только в ходе практических действий, и ее уровень может постоянно увеличиваться в течение всей жизни профессиональной деятельности.

Уровни компетентности - ее качественные условия, характеризующиеся мерой развития способности сотрудника работать с умением, выполняя много официальных обязанностей.

Основанием компетентности является существенное понимание задач и их связи с функциями, которые выполнены другими организациями. Следовательно, его уровни могут быть характеризованы на основе общих представлений о возможностях развития знания и понимания фактов, связанных с процессом деятельности. Среди них это, как принято различать: а) до профессионал, на основе ежедневного здравого смысла и обычного сознания; б) эмпирическое - понимание дела, созданного во время ежедневного практического опыта и обычно стремится к примитивному прагматизму и характеризуется консерватизмом; в) теоретическое понимание развития в ходе освоения знаний по соответствующим отраслям науки; г) методологическое, позволяет строить

собственный концептуальный путь к профессиям на основе его понимания достигается в результате интеграции теоретических знаний и практического опыта.

Развитие современных производственных технологий, активное введение информационных технологий во всех сферах жизни налагает новые требования к профессиональной компетентности современного человека. Недостаточная компетентность в области определяет процесс изолирования экспертов, появления группы риска среди занятого населения.

В контексте образовательных вопросов также применимо понятие "культура", будучи термином с многократным значением, чаще всего используемой в двух важных смыслах: как объективированный социальный опыт, набор достижений человеческого общества в различных сферах его деятельности: технология, экономика, политика, общественные отношения, духовное царство; как уровень развития личности, которая характеризуется мерой поглощения человеком, накоплен человеческим социальным опытом и степенями развития и способности обогатить его.

Отражая идентичность целостности, врожденной от внутреннего мира определенного предмета, культура может интерпретироваться как результат комбинации профессионального опыта человечества в определенной сфере с опытом определенного предмета - передатчик профессиональной деятельности, достигшая уровня понимания его смысла и механизмов действия.

Культура создана многими людьми, внутренне объединенными на определенной основе. Отдельная профессиональная культура основана на опыте предмета более широкого масштаба и включает его специфические особенности. Принадлежность к определенной культуре легко показывает профессиональное поведение эксперта. Владелец профессионального опыта, становясь создателем культуры, вступает в него в оригинальности. В структуре непрерывного образования это, как принято, отличается после типов до недавнего времени: формальный, неформальный, информальный. Систематическое образование называют таковым, потому что оно отрегулировано, нормализовано (получает установленные формы) от государства и общества. Методы такого регулирования являются стандартами, образовательными системами определенного типа, установленные законом. Люди, получившие формальное образование, приобретают ряд по закону подтвержденных прав, основания, для которого предоставление является документом (свидетельство, диплом) государственного образца. Это обеспечивает доступ к следующему образовательному уровню в рамках действующего законодательства. Определенные стадии систематического образования одобрены государством как обязательные для всех граждан. И обязательная образовательная квалификация обычно объявляется и фиксируется конституцией в некоторой степени, является прогнозирующим индикатором качества жизни и образованием населения той или иной страны.

Понятие неформального образования включает все типы образовательных программ и учебных курсов, которые не предоставляют права на свидетельство, обеспечивая изменение профессионального статуса. Неформальное образование при желании позволяет выполнять общее культурное развитие человека на всех стадиях жизни независимо от начального образовательного уровня. Это обычно связывается со сферой любительских увлечений и реализацией творческого потенциала личности. Иногда неформальное образование играет компенсацию или адаптивную роль для людей, которые по той или иной причине не могли или не хотели получать систематическое образование.

Неформальное образование является не совсем органическим для восприятия в Республике Таджикистан. Будучи прямым лингвистическим переводом с западной андрагогической практики, используется только в специальной литературе. Под информальным образованием понимается обучение, "встроенное" в течение всей жизни: образовательная деятельность, чтение книг, интерпретация собственного опыта и опыта других, накопленные в ходе коммуникации, происходящей под влиянием средств массовой информации. Образование взрослых всегда рассматривали в контексте курса

жизни человека, где "университеты не являются только образовательными аудиториями и библиотеками, но также и коллеги, друзья, дети, Средства Массовой Информации" [5 с. 44]. Не без причины многие нынешние люди "говорят с умным человеком, "чувствуют как явление, непосредственно связанное с образованием".

В современном опыте образования на протяжении всей жизни данных трех типов еще чаще начинают пересекаться, обеспечивая реальную непрерывность обучения. Реализация непрерывного образования в системе образования основана на "вертикальной интеграции", т.е. непрерывность шагов систематического образования - дошкольный, начальный, средний, высший, где каждый образовательный уровень принимает возможность перехода к следующему. Движение в линии "вертикальной интеграции" во многих случаях связано с ориентацией к профессиональному развитию.

Важным признаком непрерывности является "горизонтальная интеграция", т.е. отношение образования вышло из системы систематического образования (включая спонтанно приобретенный и жизненный опыт и знания), образование в учебных заведениях и особенно организованные образовательные программы. Исследователи андрагогических процессов также ассигнуют третий вектор образовательного движения, направленного "на глубину", т.е. для сознательного самопознания и духовного развития личности.

Важно понять, что интеграция результатов всех типов образовательной деятельности может произойти только "внутри» взрослого в его субъективном мире. Данная интеграция в некоторой степени выполняется на основе синергетических процессов, т.е. принципа самоорганизации информации, прибывающей с внешней стороны, поняв обучение. Чем более сознательно взрослый строит траекторию образования, особенно улучшается его обмен информацией с миром и становится управляемым. Одной из целей андрагогики является помощь взрослым в выборе образовательных ориентиров в огромном множестве информации, прибывающей из различных каналов.

В андрагогике важно понять, что продолжение образования человека является более глобальным явлением, чем просто включение взрослых в организованных формах обучения или создании системы непрерывного образования для развития производства, экономики и общества. Не будучи ограниченным особыми условиями обучения, "стен" и правил учебного заведения, непрерывное образование получает линии человеческой жизни - особенность непрерывного образовательного процесса. Непрерывность доктрины в течение всей жизни способствует формированию полноты человеческого качества (другими словами, человеческого облика). От этих положений комбинация "необразованный человек" получает намного более глубокое экзистенциальное значение: человек, который еще не нашел своего облика.

Такое понимание идеи непрерывности принимает специальное положение ученика человека. Его считают полноправным участником образовательного процесса, независимо определяя, кто как учится осуществлять жизненные цели и планы. На этом фоне "ведущий" взрослый стажер имеет в виду помощь в обеспечении непрерывности образовательного процесса на всех уровнях управления и общества.

Реализация принципа непрерывности образования на практике связана с определением и стандартной фиксацией его структуры; обеспечение социальных прав и гарантий всех, кто хочет продолжить образование; создание системы государственного контроля развития этой структуры; формирование культуры непрерывного обучения в населении; подготовка достаточно экспертов, способных обучить любые категории и группы взрослых на любой стадии их жизни.

В социально-образовательной практике непрерывность коммуникаций в системе образования и открытости каналов неформального образования из базового образования играет ключевую роль в реализации принципа непрерывности образования.

Таким образом, непрерывное образование представлено нам и государством, и негосударственной системой, непрерывность образовательной реализации обеспечения

принципа в обществе и как внутренний процесс, сопровождающее формирование предмета на основе обучения на протяжении всей жизни. В то же время относительно человеческой жизни выполняется две главные функции: профессиональное и личное развитие и адаптация к изменяющейся ситуации.

Литература:

1. Абилова М.Г. Методы и инструменты стимулирования репродуктивной активности: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / М.Г. Абилова. - Екатеринбург, 2011. - 147 с.
2. Абилова М.Г. Методы и инструменты стимулирования репродуктивной активности: дис. канд. экон. наук: 08.00.05 / М.Г. Абилова. - Екатеринбург, 2011. - 147 с.
3. Бреннан Дж. и др. Обучение в течение жизни для обеспечения занятости и равенства // Социология образования.-2001.-№7.
4. Бреннан Дж. и др. Обучение в течение жизни для обеспечения занятости и равенства // Социология образования.-2001.-№7.
5. Дополнительное профессиональное образование в 2010 г.: статистический бюллетень. т. 1. М.: Росстат, 2010. (Additional professional education in 2010: Statistical Bulletin.Vol.1. Moscow: Rosstat, 2010).
6. Дополнительное профессиональное образование в 2010 г.: статистический бюллетень. т. 1. М.: Росстат, 2010. (Additional professional education in 2010: Statistical Bulletin.Vol.1. Moscow: Rosstat, 2010).
7. Ермакова, Т. Ф. Принципы неформального образования при обучении иностранным языкам/Т. Ф. Ермакова // Среднее профессиональное образование. - 2012. - № 2. - С. 39-40.
8. Каган, М. С. Мир общения: проблемы межсубъектных отношений / М. С. Каган. - М.: Политиздат, - 1988. - 187 с.
9. Мацкевич В. Без формы не удержать содержания (сила и слабость неформального образования)//Адукатар.-2009.-№ 1 (15).- С.11
10. Мацкевич В. Без формы не удержать содержания (сила и слабость неформального образования)//Адукатар.-2009.-№ 1 (15).- С.11
11. Меморандум непрерывного образования Европейского Союза/[Электронный ресурс]. - URL: <http://www.znanie.org/docs/memorandum>.
12. Меморандум непрерывного образования Европейского Союза/[Электронный ресурс]. - URL: <http://www.znanie.org/docs/memorandum>.
13. Руденский, Е. В. Социальная психология / Е. В. Руденский. - М.: ИНФРА-М, - 2000. - 224 с.
14. Ситник, А. П. Тенденции исторических изменений в развитии теории образования взрослых / А. П. Ситник // Человек и образование. - 2006. - № 4, 5. - С. 34-40.
15. Фулан, Майкл Новое понимание реформ в образовании / Майкл Фулан. - М.: Просвещение, - 2006. - 272 с.

ОБРАЗОВАНИЕ ВЗРОСЛЫХ КАК КЛЮЧЕВОЙ КОМПОНЕНТ ПОЛНОЙ И ВСЕСТОРОННЕЙ СИСТЕМЫ НЕПРЕРЫВНОГО ОБУЧЕНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются проблема образования взрослых, которая является ключевым компонентом полной и всесторонней системы непрерывного обучения и образования. Одной из главных проблем нашего времени является повышение уровня жизни, поднятие человеческого достоинства во всех государственных и частных секторах. Новая эра требует от человека способности адаптироваться к новым социальным и экономическим условиям в обществе. Это в свою очередь, может существенно повлиять на скорость изменений в окружающем мире.

С конца XX века образование для взрослых во всем мире стало играть важную роль в продвижении образования. Автор уверен, что одним из приоритетов в деле объединения человечества на основе определенных ценностей и целей является непрерывное образование.

Автором констатируется, что преемственность проявляется в современном культурном и образовательном контексте как идея, принцип преподавания, качество учебного процесса, условие возникновения человека.

Автор подчеркивает, что образование для взрослых является необходимой мерой для решения задач, ключевым компонентом полной и всесторонней системы непрерывного обучения и образования.

В социально-образовательной практике непрерывность коммуникаций в системе образования и открытости каналов неформального образования из базового образования играет ключевую роль в реализации принципа непрерывности образования.

Таким образом, автор обоснованно констатирует, что непрерывное образование представляется одновременно в качестве государственной, так и негосударственной системы, обеспечивающее осуществление принципа непрерывности образования в обществе и как внутренний процесс, сопровождающий становление субъекта на основе обучения на протяжении всей жизни.

Ключевые слова: непрерывное образование, образование взрослых, приоритет, контекст, культура, принцип, идея, общество, термин, проблема, процесс, реализация, ценности, реализация, практика.

ТАРБИЯИ КАЛОНСОЛОН ҲАМЧУН КОМПОНЕНТИ КАЛИДИИ ПУРРА ВА ҲАМАТАРАФАИ СИСТЕМАИ ТАЪЛИМ ВА МАЪЛУМОТ

Дар мақола проблемаи таълими калонсолон, ки ҷузъи асосии системаи мукамал ва фароғири таҳсилот ва таҳсилоти доимӣ мебошад, баррасӣ мешавад. Яке аз проблемаҳои асосии замони мо баланд бардоштани дараҷаи неқӯаҳволӣ, баланд бардоштани шаъну шарафи инсон дар ҳамаи соҳаҳои давлатӣ ва хусусӣ мебошад. Давраи нав аз одам мутобиқ шуда тавонистанро ба шароити нави иҷтимоӣ, иқтисодии ҷамъият талаб мекунад. Ин, дар навбати худ, метавонад ба тағирёбии ҷаҳони гирду атрофи мо таъсир расонад.

Аз охири асри 20 дар саросари ҷаҳон таҳсилоти калонсолон дар пешбурди таълим нақши муҳим бозид. Муаллиф мутмаин аст, ки яке аз афзалиятҳои муттаҳидсозии инсоният дар заминаи арзишҳо ва ҳадафҳои муайян ин таҳсилоти доимӣ мебошад. Муаллиф таъкид кардааст, ки муттасили дар шароити муносири фарҳангӣ-маърифатӣ ҳамчун идея, принсипи таълим, сифати раванди таълим, шарти ба вучуд омадани шахс зоҳир мешавад.

Муаллиф таъкид мекунад, ки таълими калонсолон тадбири зарурии ҳалли проблемаҳо, ҷузъи асосии системаи мукамал ва фароғири таълиму тарбия мебошад.

Дар амалияи иҷтимоӣ- таълимӣ иртиботи бетанаффус дар системаи маориф ва қушода будани таҳсилоти ғайрирасмӣ аз таҳсилоти ибтидоӣ дар татбиқи принсипи муттасили таълим нақши асосӣ дорад.

Ҳамин тавр, муаллиф асоснок таъкид кардааст, ки таҳсилоти бетанаффус ҳамчун низоми давлатӣ ва ғайридавлатӣ принсипи таҳсилоти яқумраро дар ҷомеа таъмин намуда, ҳамчун як раванди дохилӣ, ки ташаққули субъектро дар асоси таълими яқумра асосёфта ҳамроҳ мекунад, муаррифӣ мешавад.

Калидвожаҳо: таҳсилоти доимӣ, таҳсилоти калонсолон, афзалият, мазмун, фарҳанг, принсип, идея, ҷомеа, истилоҳ, мушқилот, раванд, амалӣ, арзишҳо, амалия

ADULT EDUCATION AS A COMPLETE AND COMPREHENSIVE KEY COMPONENT OF THE TRAINING AND EDUCATION SYSTEM

The article deals with the problem of adult education, which is a key component of a complete and comprehensive system of lifelong learning and education. One of the main problems of our time is raising the standard of living, raising human dignity in all public and private sectors. The new era requires a person to be able to adapt to new social and economic conditions in society. This, in turn, can significantly affect the rate of change in the world around us.

Since the end of the 20th century, adult education around the world has played an important role in the promotion of education. The author is sure that one of the priorities in uniting humanity on the basis of certain values and goals is lifelong education.

The author states that continuity manifests itself in the modern cultural and educational context as an idea, the principle of teaching, the quality of the educational process, the condition for the emergence of a person.

The author emphasizes that adult education is a necessary measure for solving problems, a key component of a complete and comprehensive system of lifelong learning and education.

In social and educational practice, the continuity of communications in the education system and the openness of channels of non-formal education from basic education plays a key role in the implementation of the principle of continuity of education.

Thus, the author reasonably states that lifelong education is presented both as a state and non-state system that ensures the implementation of the principle of lifelong education in society and as an internal process that accompanies the formation of a subject based on lifelong learning.

Key words: lifelong education, adult education, priority, context, culture, principle, idea, society, term, problem, process, implementation, values, implementation, practice.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Мунир Ватан, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16.

Сведения об авторе: Сафарзода Мунир Ватан, кандидат педагогических наук, доцент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: 735360, РТ, ш. Кулоб, к. С. Сафаров-16.

Information about the author: Safarzoda Munir Vatan, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Computer Science, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT, sh. Kulob, s. S. Safarov, 16.

ТДУ: 891.550 - 1

ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАЪНАВӢ - АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ 5-9 ЗИМНИ ТАЪЛИМИ АДАБИӢТИ ДАВРАИ ҚАДИМ

Шахлои А.Т. н.и.ф.

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Яке аз дастовардҳои бузурги халқи тоҷик суннати эҳтиром намудан ва пос доштани арзишҳои неки мардумӣ аст ва он ҷиҳати рушду такомул, инкишофи одоби ахлоқи насли ҷавон хизмат мекунад. Арзишҳои маънавӣ - ахлоқии қадимаи халқи тоҷик аҳамияти бузурги таърихӣ ва иҷтимоӣ доранд. Вазифаи аввалиндараҷаи мактаб ва маориф дар замони муосир омӯхтан ва ба шароити замона мувофиқ намудани арзишҳои маънавӣ - ахлоқии пешқадами халқи тоҷик мебошад. Ин масъулият дар назди омӯзгор ва аҳли ҷомеа низ гузошта шудааст, чунки дар шароити имрӯза талабот ба болоравии маънавиёт ва ахлоқ дар заминаи ақидаҳои педагогии халқӣ, урфу одат ва расму ойинҳои халқӣ бениҳоят зиёд гашта истодааст. Ғайр аз ин, агар арзишҳои маънавӣ - ахлоқии имрӯза дар алоқамандӣ бо мақсади тарбияи насли наврас истифода бурда шаванд, мақому манзалати тарбиявии адабиёти давраи қадим афзун мегардад, чунки коида ва меъёрҳои ахлоқӣ дар алоқамандӣ бо замони муосир то андозаи муайяне тағйир ва ташаккул меёбанд. Бо ҳамин сабаб ҳар халқу миллат маҳз тавассути арзишҳои маънавӣ - ахлоқии пешқадамаш дар тамаддуни башарӣ муаррифӣ мегардад.

Дар ин раванд тоҷикон низ дар тӯли асрҳо арзишҳои маънавӣ - ахлоқии худро нигоҳ доштаанд. Ба шаклҳои қадимтарини маданият, ахлоқ ва ҷаҳонбинӣ маҳз омӯзиш, таҳқиқ ва пажӯҳиши арзишҳои маънавӣ - ахлоқӣ метавонад инсонро ошно гардонад.

Дар китоби муқаддаси «Авесто» зикр ёфтааст, ки зардуштиён бояд насли наврасро аз хурсолӣ дар рӯҳияи илмдӯстӣ, покқичдонӣ, хоксорӣ, меҳнатдӯстӣ, таҳаммулпазирӣ, ягонагии қавлу амал, саховатпешагӣ, хайрхоҳӣ, эҳтироми калонсолон ва ғайра тарбия намоянд. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки пайдоиши арзишҳои маънавӣ - ахлоқӣ ҳанӯз ба замони Зардушт рост меоянд. Зардуштиён сухани хуб ва муносибати хайрхоҳонаро беҳтарин сифати ахлоқӣ мепиндошанд.

«Тибқи таълимоти Зардушт барои инсонӣ неқ ва комил дар «Авесто» як қатор сифатҳо пешниҳод шудаанд:

1. Зардуштӣ бояд ҳамеша дар бораи ваъдаи додаи худ фикр карда, барои иҷрои он кӯшиш намояд.

2. Зардуштӣ сарфи назар аз мавҷудияти камбудию душвориҳо, бояд хонад ва дониш омӯзад.

3. Зардуштӣ бояд дорои се хусусияти ахлоқӣ: гуфтори неқ, рафтори неқ ва пиндори неқ бошад. Дини Зардушт ҳамчун ойини ақлу хирад, ойини некию ростӣ ва росткорӣ дар ҷаҳон эътироф шудааст» [6, с. 26].

Бо итминони комил метавон гуфт, ки асарҳои адабиёти давраи қадим аҳамияти бузурги тарбияи маънавӣ - ахлоқиро доро мебошанд. Дар замони муосир таҳқиқ ва таҳлили онҳо, ба шароити имрӯза мутобиқ намудани онҳо вазифаи муҳими мактаб, ҷомеа ва оила ба шумор меравад. Қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ дар робита ба ҳаёти рӯзмарра то як дараҷа тағйир ва ташаккул меёбанд. Аз ҳамин сабаб, агар омӯзгор дар алоқамандӣ бо ҳолатҳои иҷтимоии имрӯза асарҳои қадимиро ба хонанда омӯзонад, кадрӣ қимати ин асарҳо боз ҳам бештар мегарданд.

Асари дигари аз давраи адабиёти қадим то замони мо расида - ин «Дарахти Асуриг» мебошад. Қисмати асосии «Дарахти Асуриг» бо мунозираи Дарахт бо Буз оғоз мегардад. Дарахт бо он меболад, ки вай нисбат ба Буз бартарӣ дорад. «Ҳамтаре нест бо ӯ дар Хванирасзамин, аз мевааш шоҳ меҳӯрад, тахтаи киштӣ ва фарасп - ҷӯби шоҳтири бодбон аз вай аст, аз ӯ ҷорӯб, ҷувоз, дами оҳангарӣ, мӯкӣ, кафш ва расан кунанд, ки бузро пой банданд. Мардум, ки арзиши маро медонанд, маро намебуранд. Буз сар меафрозад ва посух мегӯяд, ки он чи ту гуфтӣ ва бо ман баҳс кардӣ, беҳуда аст ва ҳар кӣ онро шунид, аз ҷавоб гуфтан ба онҳо нанг мекунад. Борҷомеа, ки бар пушт дорад, камбаранде, ки ороянд ба маворид, мӯзаи саҳти озодагон, шол, тасмаи чармине, ки Рустаму Исфандёр афзори худро ба зин банданд, панир, пӯшоки канизон аз ман кунанд. Бартарӣ ва пирузии Буз бар Дарахти Асуриг дар он аст, ки аз ӯ нафъи бештаре ба табақаҳои гуногуни мардумон, шоҳон, паҳлавонон ва ғ. мерасад [11, 13]. Ин асар рамзӣ буда, омӯзгор бояд дар раванди дарс моҳияти мочароро ба хонанда фаҳмонад, яъне Дарахт-душман аст ва Буз-рамзи қувваҳои неқӣ. Дар охир бояд қувваи неқӣ ба бадӣ ғолиб барояд. Ин чунин маънӣ дорад, ки дар ниҳоди ҳар як шахс қувваи некию бадӣ дар набард аст ва бояд инсон бо иродаи мустаҳкам қувваи бадиро мағлуб намояд. Маҳз, дар ҳамон сурат соҳиби маънавияти баланд ва ахлоқии олии инсонӣ гашта метавонад.

Дар ин маврид оид ба мушоҳидаҳои, ки ҳангоми корҳои озмоишӣ бо хонандагонии синфҳои 8 – и муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №71 - и шаҳри Душанбе гузаронидем, таваққуф менамоем. Ҷараёни озмоиш имконият дод, ки баъзе ҷиҳатҳои азхудкунии донишҳои ахлоқии хонандагонро муайян намоем. Натиҷаи истифодаи воситаҳои гуногуни таълим дар дарсҳои адабиёт аст, ки хонандагони ин синфи озмоишӣ на танҳо аз ҷиҳати дониш, балки аз ҷиҳати одоби ахлоқ ҳам дар мактаб, кӯча, оила ва ҳам дар дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ нисбат ба хонандагони дигар синфҳо фарқ мекунанд. Омӯзгор Каримов А. ходисаву воқеаҳои пешниҳодшударо на ин ки худаш шарҳ медиҳад, балки бо ҳамроҳии шогирдонаш дар бораи ин ё он масъала мувоҳида ташкил мекунад. Ӯ ҳангоми шарҳу маънидодӣ ин ё он хикоя дар назди

хонандагон чунин саволҳо мегузорад: “Оё суханони Дарахт дурустанд?”, “Рафтори Буз барои ҷӣ ба Шумо маъкул шуд (ё нашуд?)”, “Агар ба ҷойи Дарахт Шумо мебудед, ҷӣ тавр рафтор мекардед?” ва ғайра.

Масалан, омӯзгор оид ба дӯстӣ, тифоқ будан ва бо якдигар муросо намудан ҳодисаеро пешниҳод мекунад, ки аҳамияти зиёди тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ дорад. Боре як антрополог ба фарзандони қабилаи африкоӣ бозиеро пешниҳод намуд. Вай сабади меваҳои ширинро дар назди дарахт ниҳода, ба онҳо гуфт: «Касе аввалин шуда ба назди дарахт мерасад, дарахтро хоҳад гирифт». Вақте ӯ ба онҳо гуфт, ки оғоз кунанд, ҳайрон шуд, ки кӯдакон ҳама якҷоя даст ба даст гирифта меоянд. Вақте аз онҳо пурсид, ки чаро шумо чунин кардед, охир ҳар яки шумо имконият доштед тамоми себи сабадро худатон гиред? Кӯдакон бо тааҷҷуб ҷавоб доданд: «Убунту». «Ҷӣ гуна метавон хушбахт шуд, вақте дигарон бадбахтанд?». «Убунту»-дар тамаддуни онҳо маъно дорад: «Ман ҳастам, барои он ки мо ҳастем!». Ин қабила сирри хушбахтии дар тамоми ҷомеаҳо гумшударо медонад, ки худро аз дигарон болотар ҳисобидан хуб нест ва ваҳдату ягонагӣ аз ҳама эҳтиёҷот афзалият дорад. Ҷӣ тавре, ки муҳаққиқ Т. Е. Кониқова қайд намудааст: “Дар ҷараёни тарбия намунаи ахлоқӣ бояд на дар шаклу қолабу иттилооти тайёр пешниҳод карда шавад, балки он дар муносибатҳои воқеӣ, тамоми ҳаёти амалӣ ва дар қору фаъолияти хонандагон зоҳир шавад” [7, с. 21].

«Андарзи Озарбоди Меҳроспандон». Ҷунонки аз номаш бармеояд, андарзномаест, ки муаллифи он Озарбоди Меҳроспандон мебошад. ӯ аз ҷумлаи чеҳраҳои шинохтаи мазҳабии давраи Сосониён буда, дар танзим ва шарҳи китоби «Авесто» нақши бузург дошт. «Андарзи Озарбоди Меҳроспандон» аз силсилаи андарзҳои иборат аст, ки муаллиф онҳоро барои писараш бо номи Зардушт навишта будааст ва дар онҳо аз одоби сухан ва муошират, ростгуфторӣ, ростпандорӣ, росткирдорӣ, некандешӣ, некномию некзистӣ, порсой, оини интиҳоби дӯст ва ҳамроҳу ҳамнишин ва ҳамрози нек, хирад ва манфиати омӯзишу фарҳанг, эҳтиромии падару модар ва бузургону сарварону шахриёрон, додхоҳӣ ва парҳезу парҳезкорӣ, бунёди хонумон, интиҳоби зан ва интиҳоби домодон, оини қарз гирифтани манфиати сахархезӣ ва ғ. мулоҳиза меронад. «Андарзнома» аз як саду бисту чаҳор панди ҷудогона иборат аст. Омӯзгори забон ва адабиёти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №55-и шаҳри Душанбе Бойбобоева С. аз ин панду андарзҳо ба таври хеле муфид истифода мебарад. Дар синфи 8 чунин вазъияте ба амал омад, ки Хуршед ном хонанда ҳамсинфони худро ҳамеша озор меод ва асбобу анҷоми хониш, ё хӯрданиҳои дар дасташон бударо мегирфт. Чунин рафтори ӯ дар миёни ҳамсинфон норозигиро ба миён овард. Омӯзгор барои бартараф намудани ин рафтор бо хонандагон ҳикояти “Дузд ва посдории намак”-ро хеле моҳирона истифода намуд, ки мазмунаш чунин аст:

Ҷикояти «Дузд ва посдории намак». Дузде ба хонаи подшоҳе нақб зад ва ҷавоҳири гаронбаҳо бардошт. Назараш ба резае афтод, ки мисли алмос медурахшид. Дузд дар он шаби тор онро гавҳари шабчироғ тасаввур карда ҷихати имтиҳон бар даҳон гузошт. Маълум шуд, ки намак аст. Филҳол молро ҳамон ҷо бигзошт ва бо як биниву ду гӯш роҳи хонаро пеш гирифт. Субҳ хизоначиён омаданд ва ба ҳузури подшоҳ зоҳир карданд, ки дар хизона дуздон омада буданд ва молу ҷавоҳир бардошта, аммо бозгузорида тикидаст рафтаанд. Подшоҳро аҷаб омад ва гуфт: то мунодӣ доданд ҳаркӣ дузд бошад ҳозир ояд ва боиси набурдани чунин моли гаронбаҳо изҳор кунад ӯро ҷонбахшӣ ва авфи ҷурм ҳосил хоҳад шуд. Дузд ба ҳукми ҳикмате, ки дошт ба ҳузури подшоҳ омад ва гуфт: - Ман дуздӣ карда будам! Пурсиданд, ки чаро набурдӣ? Гуфт: - Намаки шоҳро чашидам! Ҷайф бошад, ки дуздӣ кунам ва боз ҳаққи намак ба ҷо наорам, ки намак хӯрдан ва боз хиёнат кардан кори ҳасисон аст. Подшоҳ ӯро хилъат бахшид ва руҳсат намуд (Аз китоби «Ҷикояҳои латиф») [15, 12.32, 12.09.2022]. Дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои 5-9 ин пандҳо нақши муҳим мебозанд. Шарҳу тафсири онҳо бо овардани ҳикоя ва масалҳои тарбиявӣ аз ҷониби омӯзгор ин суханонро хусусияти педагогии қавитар мебахшанд. Масалан, дар бораи донишманди ҳақи намак, эҳтиром ва иззати бузургону сарварону шахриёрон ва парҳезкорӣ аз хиёнаткор будан масали болоро овардан мумкин аст. Омӯзгор дар аввал масалро ба

хонандагон қироат намуд ва баъд нақшхоро байни онҳо тақсим намуд. Нақши “дузд” ба Хуршед вобаста шуд. Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳангоми тақсими нақшҳо омӯзгор ягон ҳарфе дар бораи рафтори ношоистаи Хуршед намегӯяд. Хонандагон, ки дар ин ё он нақш бозӣ карданро дӯст медоранд, бо хушнудӣ розӣ шуданд, ки иштирокчии сахнаҷаи хурдакаке бошанд. Дар ин ҷо рафтори маънавии мубориза бо нафсу хоҳиш дар асоси ҷавонмардӣ ва эҳтироми якдигар нишон дода шудааст. Хуршед низ хурсанд буд, ки иштирокчии ин сахнаҷа бошаду рафтори дуздҳо дар амал инъикос намояд. Баъди иҷрои ин нақш ва анҷом додани сахнаҷа Хуршед дар ҳақиқат фаҳмид, ки нисбат ба ҳамсинфонаш муносибати нодуруст мекардааст ва баъди баргузори ин дарси адабиёт рафтори ӯ хеле тағйир ёфт.

Барои дар хонандагони синфҳои 5-9 бомуваффақият ташаккул додани арзишҳои маънавий - ахлоқӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки таҳкурсии ин фаъолият на фақат дар синну соли калони мактабӣ, балки дар синну соли миёнаи мактабӣ гузошта шавад. Дар ин давра хонандагон кӯшиш менамоянд, ки рафторҳои дурустро аз нодуруст фарқ намоянд. Дар онҳо мафҳумҳои рафтори хуб чист ва рафтори бад чист пайдо мешавад. Ҳангоме, ки хонандагон рафторҳои бадро дар рафиқонашон пайҳас мекунанд, дарҳол онро ба калонсолон ва муаллимашон мерасонанд. Аз қабилӣ, «Маъруф шеърро азёд накардааст», «Шоҳин вазифаи хонагиро тайёр накардааст», «Наргис дар вақти дарс гап мезанад», «Амин иншоро рӯйбардор кардааст». Чунин рафтори хонандагон дар синну соли мактабӣ хабаркашӣ ҳисоб намешавад. Хонандагон чунин рафторҳои рафиқони худро на барои он ба калонсолон мегӯянд, ки рафиқонашонро танбеҳ диҳанд, балки бо мақсади он мегӯянд, ки барои зиракиашон онҳоро таърифу тавсиф намоянд. Дар баробари ин, хонандагон мехоҳанд донанд, ки калонсолон вазъияти баамаломадаро чӣ гуна арзёбӣ мекунанд ва дар ин ё он вазъият чӣ тавр рафтор менамоянд. Бо ҳамин роҳ наврасон мехоҳанд бо шахсони аз худашон калонсолтар робита барқарор намоянд.

Дар давраи ҳаёти охири мактабӣ онҳо тавассути таҷрибаи муайяни пайдошудаи аз худ кардани қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ соҳиби донишҳои ахлоқӣ мегарданд. «Андарзнома»-и Бузургмехри Бухтагон-вазирӣ шоҳи сосонӣ Хусрави 1 (531-579) маъруф ба Хусрави Анӯшервон бештар бо номи «Ёдгори Бузургмехр» ёд мешавад. Бинобар ривояти «Шоҳнома», Бузургмехр дар овони кӯдакӣ аз Марв ба дарбори Хусрави Анӯшервон оварда шудааст. Бештар ӯро бо номи Бузургмехри Ҳаким зикр кардаанд. «Ёдгори Бузургмехр» дар шакли пурсишу посух танзим гардида, дар бораи аҳамияти одоби ахлоқ дар ин асар суҳан рафта, муаллиф мегӯяд, ки дар дунё ҳама гузарону табохпазир ва дар гардиш аст, чунонки на дертар дар замони сад сол тан ба фарҷому шахриёрӣ ба нестӣ расад, вале чизе ки зинда бипояд ва вайрон нашавад, росткирдорӣ ва кори нек мебошад, ки ҳеҷ кас рабудан натавонад. Намунаи чанде аз он пандҳои меорем: Некӣ чисту бадӣ чист? – Некӣ пиндори нек, гуфтори нек, кирдори нек ва бадӣ пиндори бад, гуфтори бад ва кирдори бад. Пиндори нек паймон дар андеша, гуфтори нек родӣ ва кирдори нек ростӣ. Паймон дар андеша, ин ки кас моли ҷаҳон гузарон бинад ва ком ба он чиз барад, ки тани ӯ ба каффораи (товони) гуноҳ ва равонаш ба дӯзах нарасад. Ҳамин тавр, қобили қайд аст, ки дар миёни китобҳои дарсии барои хонандагони синфҳои 5-9 таълифгардида, китоби адабиёти тоҷик мавқеи махсусро дорад, чунки дар шаклгирии тарбияи маънавий - ахлоқии хонандагон нақши муҳим мебозад. Дар синфҳои таҷрибавӣ мо ба омӯзгорон тавсияҳо додем, то раванди тарбияи ахлоқии хонандагонро такмил дода, роҳу воситаҳои боз ҳам фаъол намудани ҷараёни бою ганӣ сохтани донишҳои ахлоқии хонандагонро ҷустуҷӯ намуданд. Дар вақти гузаштани ҳар як дарс сарфи назар аз мавзӯи дарсӣ омӯзгорон имконияти тарбияи маърифати ахлоқӣ доштани ин ё он мавзӯро ба нақша мегирифтанд. Асосҳои ахлоқии донишҳои азхудкардашуда ва ба ҳам алоқамандии онҳоро шарҳу эзоҳ дода, муаллимон хонандагонро барои мустақилона хулоса баровардан ва баҳо додан ба ин ё он вазъияти баамаломада кӯмак менамуданд. Барои мисол дарси муаллимаи синфи 7 - уми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №50-и шаҳри Ҳисор Д. Салимоваро аз рӯйи “Андарзнома”-и Бузургмехри Ҳаким пешкаш менамоем.

Омӯзгор барои ба мавзуъ ворид намудани хонандагон аввал пул гузошта, дар бораи мамлакати мо, миллатҳо ва халқиятҳои мухталиф, ки дар он зиндагонӣ мекунад, бо забонҳои гуногун ҳарф мезананд, қору ғаъолият менамоянд, сухан оғоз намуд. Дар қисми баёни мавзуъ омӯзгор қайд намуд, ки ҳамаи ин халқу миллатҳо дар якҷоягӣ халқу миллати моро ташкил медиҳанд. Ҳамаи ин кишвари бузург – кишвари мост. Агар мо ба тарафи шимол равам ва ё ба ба тарафи ҷанубу шарқ - ҳама ҷо ватани мост ва номи он Тоҷикистон аст. Одамон ҳамеша кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки фарзандонашон хушбахт бошанд, одоби хуб дошта бошанд, маънавияти баланди инсонӣ дошта бошанд ва миллати мо бо осори гаронбаҳои панду ахлоқияш ифтихор дорад. Фарзандони онҳо низ дар навбати худ кӯшиш мекунад, ки бо одобу ахлоқи ҳамида ва рафтори намунавӣ номбардори падару модар бошанд.

Баъди сухани муқаддимаӣ омӯзгор ба баёни мавзуи нав оғоз намуд ва андарзҳоро қироат кард:

Фиребгарӣ дар андеша ин аст, ки кас гетиро нопойдор ва ҷаҳонро ҷовидон донад ва маром бар он чиз барад, ки анҷом вайронии тан ва каффораи гуноҳ ва кайфар ба равонаш бувад. Пастӣ ин ки кас сарнавишти танро аз тан ва сарнавишти равонро аз равон ҷудо дорад. Дурӯғгӯӣ ин ки кас танро ба мароми равон ба фиреб дорад. Соҳиби «Ёдгори Бузургмеҳр» дар посух ба пурсиши он ки «Девон кистанд ва чанд тананд?» гуфтааст: «Озу ниёз, хашму рашк, нангу шаҳват, кин, танбалӣ ва деви бадоинӣ ва тӯҳмат». Ҳамчун намуна чанд пурсишу посухи дигаре ҳам аз «Ёдгори Бузургмеҳр»: Ба мардумон чӣ ҳунар бехтар?– Доноӣ ва хирад. Аз ин кадом бехтар? - Он ки хештан бебимтару бегуноҳтар ва беранҷтар тавонад будан. Барои мардумон хирад бех ё дониш?– Хирад барои шинохтани қор ва дониш барои писандидани қор. Кадом гуҳар бех?– Фурӯтанию ҷарбзабонӣ. Чӣ хӯ бех?– Хештандорию оштихоӣ. Чӣ оин бех?– Некӣ. Кадом душман ситамгартар?– Кирдори бад. Чизе, ки ба мардумон расад, аз бахт бувад ё аз қор?– Бахту куниш бо ҳам монанданд, чунонки тану қон [11, с. 17].

Баъди ин омӯзгор ба хонандагон маънии пандҳоро шарҳ дод. Ин пандҳо ба хонандагон барои аз ёд кардан супориш дода шуд ва зикр намуд, ки аз рӯи он амал намудан мувофиқи мақсад аст.

Барои эътимоднокии натиҷаи аз озмоиши мазкур ба даст овардашуда бо хонандагон дар мавзуи сифатҳои ахлоқӣ суҳбат гузаронида шуд. Ба сифати мисоли аёнӣ ҷавобҳои Бузургмеҳри Ҳаким истифода шуд. Хонандагон дар рафти саволу ҷавоб чунин мафҳумҳоро истифода карданд: Комил: “Хашму рашк ва кинагирӣ инсонро ба дев монанд мекунад”, Фарзона: “Доноӣ - ин як ҳунар аст”, Раъно: “Донишу хирад одамро қордон мегардонад”, Муҳаммад: “Некӣ - ойини бехтарин аст”. Дар рафти суҳбат хонандагон аз ҳаёти худ ва аз ҳаёти рафқони худ мисолҳо оварданд. Масалан, “Имрӯз дар вақти ба мактаб омадан ба хонандаи синфи як, ки сумка барояш вазнинӣ дошт, Акбар ёрӣ расонд”, “Соли гузашта Фариди дар озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ...” ҷой гирифт, Собира ҳам ба ӯ пайравӣ карда истодааст”, “Дирӯз дар дарси забони русӣ Парвиз китобашро фаромӯш карда буд, Раҳмон китобашро ба ӯ дод”.

Ба ҳамин тариқ, озмоишҳо нишон доданд, ки пешниҳод намудани дарси мазкур бо чунин усул бобати аз худ намудани донишҳои ахлоқӣ ба хонандагон ёри калон мерасонад.

Адабиёт:

1. Асозода Х., Кӯчаров А. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. Душанбе, Маориф, – 2018, – 400 саҳифа.
2. Гулмадов Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактабчағони хурдсол / Ф. Гулмадов. Душанбе: Ирфон, – 2014, – 206с.
3. Гурова Р.Г. Социологические проблемы воспитания / Р.Г. Гурова. М.: Педагогика, – 1981. – 176 с.
4. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б. Душанбе, Нашриёти муосир, – 2020. – 975с.
5. Коменский, Я.А. Великая дидактика // Избр. пед. соч./Я.А.Коменский.

6. Кодиров К.Б. История воспитания из древнейших времен до эпохи Саманидов / К.Б. Кодиров, - Душанбе: Ирфон, – 2012. – 240 с.
7. Конникова Т.Е. Актуальные проблемы нравственного воспитания // Педагогика. XXУ Герценовские чтения / Т.Е. Конникова // Научн. доклады. – Л., – 1970. – С.19 -22.
8. Лутфуллоев М. Современная дидактика / М.Лутфуллоев. - Душанбе, – 2001. – 334с.
9. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса. Пед. соч.в 8-ми.Т.1./А.С. Макаренко. - М.: Педагогика, – 1983. – С.267-329.
10. Нурматов С. Национальное самосознание: сущность, типы и тенденции их развития / С. Нурматов. - дисс. ... канд. филос. наук. Ташкент: – 1979. – 166 с.
11. Сатторзода А. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 8-ум. Душанбе, Маориф, – 2018,– 320 саҳифа.
12. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе.- М.: Просвещение, – 1980.
13. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании / К.Д. Ушинский // Собр. соч. М. ;Л., – 1948. – Т, 2. – С. 69-167.
14. Авеста.Зороастрийская энциклопедия википедия
15. <https://www.google.com>

ТАШАККУЛИ АРЗИШҶОИ МАЪНАВӢ - АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҶОИ 5-9 ЗИМНИ ТАЪЛИМИ АДАБИӢТИ ДАВРАИ ҚАДИМ

Дар мақола ташаккули арзишҷои маънавӣ - ахлоқии хонандагони синфҷои 5-9 зимни таълими адабиёти давраи қадим дар асоси озмоишҷои илмӣ - педагогӣ, дар муассисаҳои таҳсилоти миёна таҳлил ва баррасӣ гардидааст. Тарбияи маънавӣ - ахлоқӣ, ки асоси онро эҳтиром ва муносибати хайрхоҳона нисбат ба одами дигар, хайрхоҳӣ чун сарчашмаи эҳсос, амал ва муносибат нисбат ба олами ихотакарда ташкил медиҳад, ҳамчун яке аз унсурҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагон нишон дода шудааст. Муаллифон дар шакли мисолҳои мушаххас ва таҳлили онҳо ворид сохтани чунин навгониҳоро чихати ташаккули арзишҷои маънавӣ - ахлоқии хонандагони синфҷои 5-9 зимни таълими адабиёти давраи қадим ҳамчун фарзия пешниҳод намудаанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки татбиқи он дар шароити имрӯза муҳим буда, омили зоҳир кардани ўҳдадорихои шаҳрванд дар назди давлат, ҷомеа, одамон мегардад.

Дар баробари маърифати ахлоқии хонандагон-наврасон ташкил кардани фаъолияти амалии онҳо тавсия дода шудааст. Агар сифатҳои асосии ахлоқии шахсиятии наврас ташаккул ёбад, таҷрибаи муошират, рафтор ва муносибатҳои гуногун низ ғани мегарданд

Калидвожаҳо: арзишҷои маънавӣ - ахлоқӣ, адабиёти давраи қадим, китоби дарсӣ, адабиёти тоҷик, таълим, омӯзгор, хонанда.

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО - МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ 5-9 КЛАССОВ НА ОСНОВЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ АНТИЧНОГО ПЕРИОДА

В статье анализируется и обсуждается формирование духовно-нравственных ценностей учащихся 5-9 классов при обучении литературе античного периода на основе научных педагогических экспериментов в общеобразовательных учреждениях. Нравственно-духовное воспитание, в основе которого лежит уважение и доброжелательное отношение к другим людям, доброжелательность как источник чувства, действия и отношения к окружающему миру, показано как один из элементов нравственно-духовного воспитания учащихся. Авторы в виде конкретных примеров и их анализа предложили введение таких новшеств в качестве гипотезы формирования духовно-нравственных ценностей учащихся 5-9 классов при обучении литературе древнего периода. Стоит отметить, что его реализация важна в современных условиях и

становится фактором проявления обязательств гражданина перед государством, обществом, людьми.

Наряду с нравственным воспитанием учеников-подростков рекомендуется организовать их практическую деятельность. Если будут сформированы основные нравственные качества личности подростка, то будет обогащен и опыт общения, поведения и различных отношений.

Ключевые слова: нравственные ценности, древняя литература, учебник, таджикская литература, воспитание, учитель, ученик.

FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES OF STUDENTS OF GRADES 5-9 ON THE BASIS OF TEACHING LITERATURE OF THE ANCIENT PERIOD

The article analyzes and discusses the formation of spiritual and moral values of students in grades 5-9 when teaching the literature of the ancient period on the basis of tests in educational institutions. Moral and spiritual education, which is based on respect and benevolent attitude towards other people, benevolence as a source of feelings, actions and attitudes towards the world around, is shown as one of the elements of the moral and spiritual education of students. The authors, in the form of specific examples and their analysis, proposed the introduction of such innovations as a hypothesis for the formation of spiritual and moral values of students in grades 5-9 when teaching literature of the ancient period. It is worth noting that its implementation is important in modern conditions and becomes a factor in the manifestation of a citizen's obligations to the state, society, and people.

Along with the moral education of teenage students, it is recommended to organize their practical activities. If the basic moral qualities of a teenager's personality are formed, then the experience of communication, behavior and various relationships will be enriched.

Key words: moral values, ancient literature, textbook, Tajik literature, education, teacher, student.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён – номзади илмҳои филология. Мудири шуъбаи фанҳои филологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел.: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru.

Сведения об авторе: Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён – кандидат филологических наук, заведующий отделом филологических дисциплин Института развития образования имени Абдурахман Джами Академии образования Таджикистана. Тел.: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru.

Information about author: Shakhloi Abdualisodai Tokhiriyon – Candidate of Philological Sciences. Head of the Philology Department of the Institute of Educational Development named after Abdurakhman Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Phone: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru.

УДК 371.01

ББК 74.20

М 61

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ В ДУХОВНО – НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ ШКОЛЬНИКОВ

Мингбоева О.А., преподаватель

Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова

Современный этап развития таджикского общества характеризуется значительными изменениями в социально-экономической и общественной жизни страны, сменой приоритетов и духовно-нравственных устоев в сознании людей. В этих

условиях сильно возрастает интерес педагогов и психологов к вопросам духовно-нравственной воспитательной работы. Как, какими путями добиться улучшения воспитательной работы, как выполнить требования жизни об усилении трудовой и профессиональной ориентации, о выработке у молодого поколения активной жизненной позиции? Что из накопленного веками идей нравственного воспитания народами, целесообразно применить в новых условиях, а что требует совершенствования и пересмотра? Не будет преувеличением утверждение, что от уровня духовности и нравственности каждого гражданина зависят безопасность и судьба страны. Духовность и нравственность – это цементирующая сила, которая объединяет народ, помогает мобилизовать все внутренние резервы при возникновении опасности. Духовность и нравственность общества – это иммунитет народа, противостоящий внутренним социальным болезням и внешним «инфекциям».

Один из принципов государственной политики связан с сохранением и умножением культурно - нравственных и духовных ценностей, с учетом особенностей национальных традиций таджикского народа. Проблема состояния системы образования неразрывно, по сути, связана с национальными интересами народа, поскольку в систему образования вовлекается все общество, но приоритетным становятся интересы большого и подавляющего числа людей. Также, этот принцип предполагает обеспечение и снабжение органической связи образования с таджикской национальной историей, религией, культурой и традициями. В конечном итоге, реализации этого принципа должна исходить из национальной направленности воспитания, изучения исторического опыта богатого таджикского образовательного процесса, истории культуры и морали, но в нынешних условиях с учетом привития уважительно-корректного отношения к культуре всех народов, населяющих страну.

Духовно - нравственное воспитание молодежи - важная часть Концепции национального образования, которой Правительство Республики Таджикистан придает большое значение. С этой целью в последние годы Правительством принят ряд документов и мер, таких как Закон «О высшем и послевузовском образовании», Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей». Принятие Концепции национального образования по этому вопросу имеет не только общенациональное значение, но также политическое и международное значение. Концепция образования определяет текущую политику и перспективы нации в области национального образования широких слоев населения, особенно подрастающего поколения. Содержание и суть этой концепции - формирование и воспитание полноценной культурной личности.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон рассматривает воспитание детей, подростков и молодежи в духе национально-традиционных и общечеловеческих ценностей как одну из текущих и будущих задач государства и общества и рассматривает их для здоровья населения и эффективных методов концепции. «Возрождение национальных ценностей, охрана и популяризация памятников истории и культуры очень важны для поднятия духа патриотизма и самосознания народа, особенно подростков и молодежи».

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон не раз подчеркивал, что самая главная и злободневная наша задача – это всестороннее развитие членов нашего общества, в первую очередь, подрастающего молодого поколения, воспитание у них чувства преданности Родине, воспитание в духе национальной идеи, национальных и общечеловеческих ценностей. Поэтому обогащение сознания, мышления и мировоззрения молодого поколения, духовное обновление являются важными изменениями, происшедшими за последние годы. Особенно, осознание молодежью интересов народа, нации и Родины, всемерное повышение и славы, развитие науки, искусства и культуры, обеспечение безопасности страны, изучение богатого наследия предков, истории и ценностей народа являются первостепенными задачами в деле духовно-нравственного развития.

Категория духовно-нравственное воспитание официально стала использоваться относительно недавно. Понятие «нравственное воспитание» также в ту пору присутствовало. Категория «духовно-нравственное воспитание» не использовалась и в советское время.

Проблеме духовно - нравственного воспитания подрастающего поколения посвящено очень большое количество исследований. Понятие нравственность рассматривается разными авторами и как самостоятельная категория, и как подчиненная духовности. «Нравственность – правила, определяющие поведение, духовные и душевные качества, необходимые человеку в обществе, а также выполнение этих правил, поведение» – определяет современное толкование нравственности С.И. Ожегов. По мнению В.В. Семенцова, слово «нрав» произошло от древнерусского слова «нар» – воин, богатырь. Нрав – это сила человеческой воли. Е.В.Шестун считает, что «понятие нравственность произошло от нравить, т. е. любить». Нравственные принципы являются регуляторами чувств, желаний, поведения людей в обществе. По мнению М.В. Захарченко, «нравственность – способность человека к осуществлению нравственного закона как «закона свободы» с религиозной точки зрения - свободы от порока, свободы от греха, свободы от личного эгоизма. [7, с. 30–37].

Итак, «нравственность» - осознание, принятие и выполнение положительных духовных и душевных качеств. Воспитание – навыки поведения, привитые семьёй, школой, средой и проявляющиеся в общественной жизни. Существует буквальное понимание нравственное воспитание, как обучения нравственности, что является не совсем адекватным: обучить нравственности нельзя; нравственное воспитание, выражает потребность общества сознательно влиять на процесс, являющийся предельно индивидуализированным и в целом протекающим стихийно.

Термин «Нравственное воспитание» употребляется также в узком значении — как обучение нормам общественного приличия. В этом случае речь идёт о принятых в данной культуре формах поведения индивида в различных ситуациях: от поведения за обеденным столом до ритуалов почитания богов. Нравственные предписания приучают человека как бы смотреть на себя со стороны и самокритично вырабатывать уважение к себе и другим.

В. А. Сухомлинский отмечает, что воспитание – это постепенное обогащение ребёнка знаниями, умениями, опытом, это развитие ума и формирование отношения к добру и злу, подготовка к борьбе против всего, что идёт вразрез с принятыми в обществе моральными устоями. По определению В.А. Сухомлинского, суть процесса морального воспитания состоит в том, что моральные идеи становятся достоянием каждого воспитанника, превращаются в нормы и правила поведения. Основным содержанием нравственного воспитания В.А. Сухомлинский считал формирование таких качеств личности, как идейность, гуманизм, гражданственность, ответственность, трудолюбие, благородство и умение управлять собой. Учёные придают огромное значение национальным традициям в деле решения проблемы духовно-нравственного воспитания.

В аспекте изучения воспитательной возможности национальных традиций, большой интерес представляют исследования Х. Афзалова, Кодирова К.Б., М.Лутфуллоева, Маджидовой Б., А.Нурова и Б.Рахимова, в которых рассматриваются проблемы использования национальных традиций в семейном, трудовом, патриотическом, духовно-нравственном воспитании учащихся. В 70-е годы XX века в Таджикистане проводился ряд педагогических исследований (С. Исоев, М. Иззатова, Б. Маджидова и др.), в которых национальные традиции и обычаи рассматривались как важный фактор трудового воспитания детей в семье. Также в республике были опубликованы книги А.Пахлавонова «Педагогические идеи таджикского народа в XVI - XVII вв.» (1994 г.), М.Лутфуллоева «Возрождение педагогики Востока» (1997 г.), К. Кодирова «История педагогических идей таджикского народа» (1998 г.), К.С. Абдурахимова «Педагогические идеи Мир Сайида Али Хамадани» (2003 г.), «Нравственное учение Носира Хусрава» (2007 г.), Б.Рахимова, А.Нурова

«Этнопедагогика таджикского народа» (2008 г.) и др. Её изучению посвятил свои научные изыскания Нуров А. В своей работе «Национальные и общечеловеческие ценности и их роль в нравственном воспитании подрастающего поколения», он изложил общие закономерности и общечеловеческие нравственные принципы и на их основе разработал педагогическую концепцию воспитательных идей, отраженных в национальных и общечеловеческих нравственных ценностях.

Богатое культурное духовное наследие нашего прошлого практически остается невостребованным. Молодое поколение на сегодняшний день к глубокому сожалению имеет практически очень слабое представление о нравственной культуре таджикского народа, примерах из исторического прошлого нашей Родины. Уже многие педагоги неоднократно говорили, что это очень нездоровая и опасная тенденция, которую нужно устранять. Это не значит, что нужно слепо вернуться к прошлому, и следовать древним традициям и нравственным нормам. Однако для гармоничного развития современной личности необходимо приобщение к сокровищам духовной культуры таджикского народа

Считается целесообразным эффективным использование священной книги зороастризма «Авеста» в привитии молодёжи национально-духовных ценностей. Поэтому слова Лидера нации Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон о национально-духовной ценности этого произведения имеют свою социальную основу: «Авеста» — наша самая священная древняя рукопись. Это книга — шедевр — духовное историческое наследие наших предков, которые жили 30 веков назад». Ценность рукописного сочинения наших предков в том, что эта книга наряду с религиозным, философским, политическим и общественно-историческим значением, имеет и большое образовательно-воспитательное значение. Р.Вохидов, Х.Эшонкулов высказывают о сущности и содержании «Авесты» следующую мысль: «Авеста, вместе с тем, что является священной книгой религии Заратустры, ещё и редкий энциклопедический источник, дающий сведения об истории, культуре, социально-экономической жизни, языке, обычаях, устном народном творчестве Турана и Ирана и других стран ближнего Востока».

Обучение и воспитание детей в «Авесте» осуществляются следующим образом: религиозное и нравственное воспитание, физическое воспитание, обучение чтению и письму. В систему воспитания включены знания о законах, укладе зороастризма, общественной жизни, структуре общества, материальном мире, месте профессии в деятельности человека, положительных и отрицательных сторонах общества, мышлении человека, почтение к женщинам, семье, философических воззрениях о воспитании ребенка. Путем ознакомления молодежи с этими сведениями, формируется чувство уважения к духовному наследию предков. В этом источнике особое внимание обращено на систему воспитания молодого человека как всесторонне развитой личности.

Во введении к своей книге «Этнопедагогика» Волков Г. Н. отмечает

1. «Принцип народа, научно обоснованный К.Д. Ушинским как священный принцип национального воспитания, имеет большое значение в контексте демократизации общества». Именно в настоящее время, когда воспитательная работа требует корректировки, необходимо обратить особое внимание на бережное и методичное использование прогрессивных идей национальных традиции в процессе духовно-нравственном воспитании. [5, с. 310]

Примечательно то, что современная школа, предоставляя ученикам всесторонние знания, в учебных программах крайне мало внимания уделяет вопросам духовно-нравственного воспитания на примерах национальных традиций. В школе, прежде всего, оцениваются знания по предметам, оценка же воспитанности школьника ни в каких документах не фиксируется.

Между тем национальные традиции здесь играют определенную роль. Поэтому в сложившейся ситуации перед школой встает важнейшая задача использования национальных традиций в духовно-нравственном воспитании детей. Национальные

традиции воспитания практически являются средством национального возрождения. Необходимо отметить, что изучение народного опыта воспитания на всех этапах исторического развития входило в круг научных интересов философов, историков, социологов, психологов и педагогов прошлого и настоящего.

По утверждению учёных, национальные традиции не могут быть только нормами и принципами общественных отношений, способами общественной деятельности, наследием прошлого или нормами поведения людей. В них закрепляются результаты и прошлой, и современной общественной практики. Они выражают характер общественных отношений, присущих общности людей - нациям, этническим и социальным группам, коллективам и т.д. [9, с. 15-16].

Национальная традиция – это специфическое проявление традиционных норм и установок культуры. Способ реализации традиционных ценностей прошлого в решении насущных задач современности и составляет суть традиции. Национальная традиция выступает основным стержнем развития, обогащения и упорядочения национальной культуры. Национальная традиция ставит перед человеком не только богатый опыт прошлого, но и проблемы, которые требуют своего решения. Развитие некоторых видов культуры, например, фольклора, становится возможным исключительно благодаря существованию национальных традиций. Некоторые народы Востока: таджики, афганцы, иранцы с древних времен каждый год 20 – 24 марта празднуют традиционный праздник «Навруз», что в переводе с таджикского языка означает «Новый день». В этот день всё население кишлаков и городов выходит из домов и принимает участие в праздновании нового года. Обычно «Навруз» знаменует собой начало весенних полевых работ, подготовку орудий труда к пахоте земли, и традиционно самый уважаемый член коллектива демонстрирует снаряжение быков, воспроизводит некоторые ритуалы, связанные с пожеланием удачного сезона и хорошего урожая, начинает пахоту. Праздник завершается выступлением народных певцов. В настоящее время праздник «Навруз» отмечается так же торжественно как многими веками раньше. Праздник воспроизводится преимущественно с целью ознакомления молодого поколения с образом жизни и труда, деятельностью предков, воспитывая уважение к истории своего народа, к отношению этого народа к земле-кормилице.

Хотелось бы добавить, что приобщение детей к национальным традициям, способствует узнаванию и укреплению национального самосознания, так важного для сохранения самобытности общества, сохранение истории и определяет будущее нашего народа. Через национальные традиции ребенок может развиваться, может проявлять свои умения, фантазию, показывать себя в играх, участвуя в различных конкурсах школьник проявляет себя и развивается. Мы считаем, что если продолжать знакомить ребенка в школе с таджикским национальным творчеством, то ребенок будет намного лучше развиваться как личность.

С нашей точки зрения, основным смыслом духовно-нравственного воспитания является приобщение растущего человека к национальным традициям с целью формирования личности, готового осознать культурную принадлежность к тому народу, представителем которого он является и в среде которого живет, освоить и принять ценности, нравственные установки и моральные нормы этого народа.

Народ, воспитанный на примере духовных богатств предков, постоянно стремился к независимости, что дало свои результаты. Наш народ обрел свою независимость. Независимость отрицает любое проявление колониализма, вытекающие из него препятствия и насилия. В то же самое время, независимость, наряду с разработкой специфических принципов развития, основанного на передовом мировом опыте, означает жизнь, основанную на новых, качественно высоких критериях, соответствующих общечеловеческим интересам. Исходя из этого, прививая в сознание молодёжи идеи независимости, педагогика независимости приобретает важное значение в осуществлении системы воспитания развитого человека. Педагогика независимости — это современная педагогика, рожденная в результате обретения Таджикистаном

независимости и в связи с созданием условий для свободного мышления. В результате использования методов педагогики независимости создается возможность приведения образования и воспитания в соответствие со здоровым умом, творческой средой, национальным духом и традициями, обрядами и обычаями. Для педагогики независимости главной ценностью является не комплекс определенных знаний, а личность ребёнка. Поэтому требования, поставленные сегодняшней молодёжи – это не только иметь больше знаний, но и быть искателем нового, инициатором, самоотверженным, интеллектуально способным». Вследствие вышесказанного, можно сделать такое заключение, что мыслители, живя на этой земле, внесшие весомый вклад в мировое развитие, несомненно, великие гении, признанные в мировой науке.

Духовно-нравственное развитие и воспитание гражданина Таджикистана является ключевым фактором развития страны, обеспечения духовного единства народа и объединяющих его моральных ценностей, политической и экономической стабильности. Невозможно создать современную инновационную экономику, минуя человека, состояние и качество его внутренней жизни. Темпы и характер развития общества непосредственным образом зависят от гражданской позиции человека, его мотивационно-волевой сферы, жизненных приоритетов, нравственных убеждений, моральных норм и духовных ценностей. Воспитание человека, формирование свойств духовно развитой личности, любви к своей стране, потребности творить и совершенствоваться есть важнейшее условие успешного развития Таджикистана. Корни этого влияния – в языке народа, который усваивает ребенок, в народных песнях, в музыке, играх, игрушках, впечатлениях о природе родного края, о труде, быте, нравах и обычаях людей, среди которых он живет.

Под духовно-нравственным воспитанием мы понимаем взаимодействие взрослого и ребенка в совместной деятельности и общении, которое направлено на раскрытие и формирование в ребенке общечеловеческих нравственных качеств личности, приобщение к истокам национальной региональной культуры, природе родного края, воспитание эмоционально-действенного отношения, чувства сопричастности, привязанности к окружающим. Национальные традиции играют важную роль в воспроизводстве культуры и всех сфер духовной жизни, в реализации многовековых усилий сменяющих друг друга поколений сделать жизнь богаче, краше, содержательнее, в обеспечении преемственности нового и старого, в гармоническом развитии общества и личности. Они существуют, поддерживаются народными массами во всех сферах общественной жизни:

Национальные традиции обладают устойчивостью, нормативностью, связь с общественным мнением, нравственными нормами, общественными привычками, стандартами поведения и т.п., они имеют широкое распространение. Через систему национальных традиции новые поколения общества наследуют выработанные в нём отношения и весь общественный опыт, вплоть до самых конкретных поступков и действий. Наследование социального опыта с его критическим осмыслением позволяет обществу с меньшими издержками идти по пути социального развития.

Каждый народ развивается и живет в своеобразных социальных, исторических, природно-географических условиях, что накладывает отпечаток на его традиции и обычаи. Пока существуют нации, народности, создаваемая ими культура не может быть безнациональной. В то же время необходимо иметь в виду то, что современная культура народа - это не слепое копирование культуры прошлого. Поступательное развитие любой национальной культуры обеспечивается новаторством, которое не терпит ни разрыва с прогрессивными традициями, ни примиренчества в отношении к отжившим традициям. Сила их влияния в том, что в них заключен богатый жизненный материал, глубоко проникающий в сознание и психологию людей и определяющий на уровне обыденного сознания мотивы и побуждения общественного поведения. Прогрессивные национальные традиции, аккумулировав в себя мудрость и жизненный опыт предшествующих поколений, выступают своего рода эталоном поведения в обыденной жизни.

Количество традиций, праздников, обрядов и ритуалов растет с каждым днем. В современных условиях очень важно, чтобы это количество перешло в качество. Нам нужно стремиться совершенствовать нравственное содержание традиций, т.е. сделать так, чтобы их содержание и форма наиболее адекватно соответствовали сегодняшнему дню. В то же время необходимо не увлекаться созданием нового, а использовать духовное богатство национальных традиций. Нужно вернуть людям это богатство, использовать его для социализации молодого поколения. Процесс формирования новых традиций неизбежен, но при этом надо нам помнить, что новые традиции могут вырасти только на плодотворной почве наследия предков, только на основе тех ценностей прошлого, которые сохранили свое значение и для новых поколений.

Литература:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». 2021.
2. Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. Душанбе: Маориф, 1994. – 192 с.
3. Воробьева Т. П. Роль народных семейных традиций в духовно-нравственном воспитании молодого поколения // Зауральский научный вестник. 2013. № 2. С. 93–95.
4. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учебник для студентов средних и высших педагогических учебных заведений. Г.Н Волков // М.: Академия, 1999. - 310 с.
5. Дементьева Е. Н. Национальные традиции в духовно-нравственном воспитании детей и учащихся // Научный поиск. 2015. № 3. С. 45–50.
6. Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей». Душанбе, «Ирфон». 2011.
7. Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан». - Душанбе. «Ирфон». 2007, 2017.
8. Захарченко М.В. Категория «духовно-нравственная культура» в перспективе методологического развития категориального аппарата педагогической науки // Акад. пед. поиска: учитель – ученик: сб. науч. ст. СПб.: Изд-во СПб АППО, 2011. С. 30–37.
9. Исоев С. Народные традиции и опыт по трудовому воспитанию детей в семье. Ташкент, 1980. – 20 с.
10. Лутфуллоев М. Инсон ва тарбия. Душанбе, 2008, с.320.
11. Маджидова Б. Традиции таджикского народа в формировании нравственных качеств личности. - Душанбе, 2004.
12. Нуров А. Значение национальных, нравственных ценностей в воспитании подрастающего поколения. Маърифат, 2001. № 5-6 - с. 15-16 (на тадж.яз.)
13. Рахимов Б. Нравственные и педагогические воззрения Джалолодина Давони. Маърифат, 1999. № 1-2 - с. 15-17 (на тадж.яз.)
14. Уледов А.К. Нравственное воспитание как важный фактор всестороннего развития личности. – В книге: Коммунистическая идейность – основа активной жизненной позиции. М., 1979, с. 9..
15. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Душанбе, «Ирфон». 2010,- 328с.
16. Қодиров Қ. Таърихи тарбия аз ахли бостон то замони Сомониён. Душанбе, 2012. – 240 с.

НАҚШИ АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ ДАР ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ ВА АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола яке аз масъалаҳои мубрами педагогикаи муосир, тарбияи кӯдакону наврасон ва ҷавонон дар рӯҳияи арзишҳои миллӣ, анъанавӣ ва умумибашарӣ таъкид шудааст. Мавзуи мақолаи илмӣ ба тарбияи ҳамаҷонибаи аъзои ҷомеаи мо, пеш аз ҳама насли наврас, дар онҳо бедор намудани ҳисси садоқат ба Ватан, тарбия дар рӯҳияи

гояхои миллӣ, ғанӣ гардонидани шуур, тафаккур ва ҷаҳонбинӣ ва навсозии маънавӣ нигаронида шудааст.

Муаллифи мақола ба мафҳуми асосии тарбияи маънавию ахлоқӣ, ки ба анъанаҳои миллӣ ошно намудани насли наврас барои ташаккули шахсе мебошад, ки барои дарки мансубияти фарҳангии он халқ омода аст, таваҷҷуҳи хоса кардааст.

Дар мақола раванди ташаккул ва рушди анъанавӣ, ки метавонанд дар хоки пурсамари мероси ниёгон ба вучуд оянд, дар заминаи он арзишҳои гузашта, ки барои наслҳои нав аҳамияти худро нигоҳ доштаанд, такмили мазмуни ахлоқии аз анъанаҳо, яъне, ки мазмуну шакли онҳо ба имрӯз ба таври бояду шояд мувофиқ мебошанд, баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: тарбияи ахлоқӣ, маънавиёт, ахлоқ, арзишҳои миллӣ-анъанавӣ ва умумибашарӣ, рушди ҳамаҷонибаи насли наврас, анъанаҳои миллӣ, ҳамкориҳо

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ В ДУХОВНО – НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ ШКОЛЬНИКОВ

Статья освещает одну из актуальных проблем современной педагогики, воспитание детей, подростков и молодежи в духе национально - традиционных и общечеловеческих ценностей. Предмет научной статьи ориентирован на всестороннее развитие членов нашего общества, в первую очередь, подрастающего молодого поколения, воспитание у них чувства преданности Родине, воспитание в духе национальной идеи, обогащение сознания, мышления и мировоззрения и духовное обновление.

Автор статьи уделяет особое внимание основному смыслу духовно-нравственного воспитания, которое является приобщение растущего человека к национальным традициям с целью формирования личности, готового осознать культурную принадлежность к тому народу.

В статье рассматривается процесс формирования и развития традиций, которые могут вырасти на плодотворной почве наследия предков, на основе тех ценностей прошлого, которые сохранили свое значение и для новых поколений, совершенствование нравственного содержания традиций, т.е. сделать так, чтобы их содержание и форма наиболее адекватно соответствовали сегодняшнему дню.

Ключевые слова: нравственное воспитание, духовность, нравственность, национально-традиционные и общечеловеческие ценности, всестороннее развитие подрастающего поколения, национальные традиции, взаимодействие.

THE ROLE OF NATIONAL TRADITIONS IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN

The article highlights one of the urgent problems of modern pedagogy, education of children, adolescents and youth in the spirit of national-traditional and universal values. The subject of the comprehensive development of members of our society, first of all the younger the younger generation, the education of their sense of devotion. Homeland, education in the spirit of the national idea, enrichment consciousness, thinking and worldview and spiritual renewal.

The author of the article will pay special attention to the main meaning spiritual and moral education, which is introducing a growing person to national traditions with the purpose of the formation of a personality ready to realize the cultural belonging to the international.

The article discusses the process of formation and development traditions that can grow on fruitful soil ancestral heritage, based on those values of the past that they have retained their significance for new generations, improving the moral content of traditions i.e. to make their content and form the most adequate corresponded to today's afternoon.

Keywords: moral education, spirituality, morality, national-traditional and universal values, comprehensive difference growing up generations, national traditions interaction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мингбоева Ойпарӣ Абдуворисовна, муаллими кафедраи педагогикаи умумии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров” (Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хучанд), E-mail: mingboeva82@gmail.com тел. 92 779 77 63

Сведения об авторе: Мингбоева Ойпарӣ Абдуворисовна, преподаватель кафедры общей педагогики ГОУ “Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова” (Республики Таджикистан, Худжанд), E-mail: mingboeva82@gmail.com

Information about the author: Mingboeva Oipari Abduvorisovna, teacher of the department of general pedagogy of the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B.Gafurov” (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: mingboeva82@gmail.com

ТДУ: 153-547-33-2

ГРАФИКАИ КОМПЮТЕРӢ: ТАВСИФИ УМУМӢ ВА ХУСУСИЯТӢ

Файзализода Б.Ф., д.и.п., и.в. профессор ДДБ ба номи Н. Хусрав

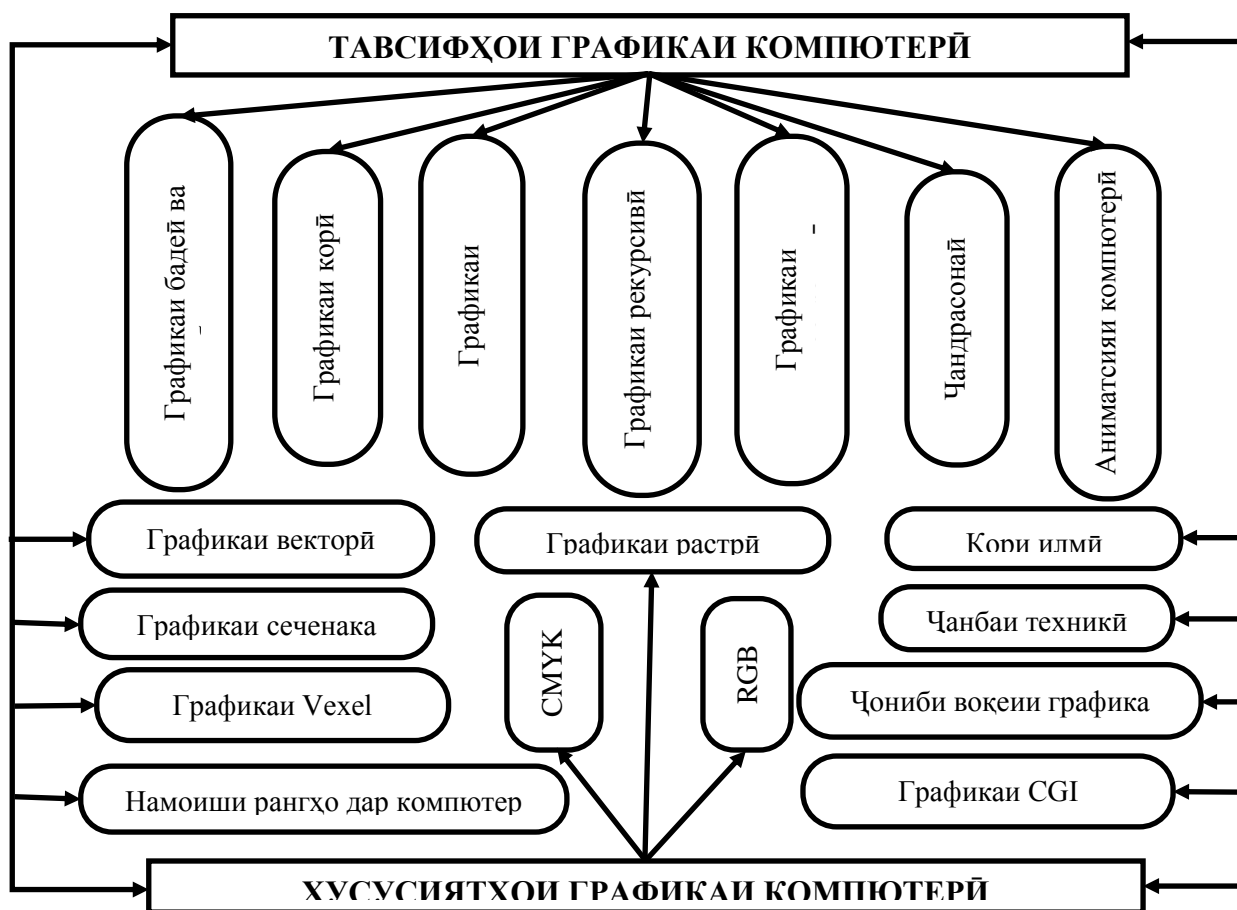
Фурқати С., саромӯзгор, ДТИМ дар ш. Кӯлоб

Иттилоотонӣ ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ асос ёфтааст. Мувофиқи таърифи қабулкардаи ЮНЕСКО, технологияи иттилоотӣ маҷмуи фанҳои бо ҳам алоқаманди технологӣ ва муҳандисии илмӣ мебошад, ки усулҳои ташкили самараноки фаъолияти шахрвандонро, ки дар нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот иштирок мекунад, меомӯзад [2, с. 101].

Аҳамияти иҷтимоии технологияи иттилоотиро К.К. Колин таҳлил намуда, ӯ таъкид мекунад, ки технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионии муосир ба фаълосозӣ ва истифодаи самараноки захираҳои иттилоотии ҷомеа, ки муҳимтарин омили стратегияи рушди он мебошанд, мусоидат мекунад [4, с. 19]. Дар омӯзиши худ, Е.Р. Семенюк таъкид мекунад: «Агар компютеркунонӣ раванди сирф техникӣ бошад, пас иттилоотонӣ раванди иҷтимоӣ буда, тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷомеаро фаро мегирад ва бо воситаҳои компютерӣ таъмин намудани соҳаҳои гуногун танҳо шарту заминаи техникӣ он мебошад» [7, с. 5]. Вобаста ба ин, баррасӣ намудани хусусиятҳои графикаи компютерӣ ҳамчун қисми таркибии илми информатика мувофиқ доништа мешавад.

Графикаи компютерӣ – як соҳаи фаъолиятест, ки дар он компютерҳо дар баробари нармафзори махсус ҳамчун воситаи эҷод (синтез) ва таҳриркунии тасвирҳо ва рақамикунонии иттилооти визуалии аз олами воқеӣ гирифташуда, бо мақсади коркард ва нигоҳдории минбаъда мебошад.

Илм дар бораи инкишоф. Аввалин компютерҳо барои кор бо графика воситаҳои алоҳида надоштанд, аммо онҳо аллакай барои гирифтани ва коркарди тасвирҳо истифода мешуданд. Барномасозии хотира дар аввалин мошинҳои электронӣ ба матритсаи лампаҳо асос ёфта, намунаҳо гирифтани мумкин буд. Дар соли 1950 бори аввал монитор дар компютери ҳарбӣ (ба забони русӣ «Вирлвинд»), ки дар системаи мудофияи ҳавоии ИМА SAGE сохта шудааст, ҳамчун воситаи намоиши иттилооти визуалӣ ва графикӣ истифода шуд [12, с. 501]. Соли 1957 Рассел Кирш аввалин сканерро барои компютер офарид ва дар он аввалин тасвири рақамӣ – Владленро гирифт. Соли 1961 барномасоз С. Рассел ба лоиҳаи сохтани аввалин бозии компютерӣ бо графика роҳбарӣ кард. Эҷоди бозӣ («Spacewar!») тақрибан 200 соати вақти одамро гирифт, ки онро мошини PDP-1 сохтааст. Соли 1963 олими амрикоӣ Авен Сазерленд системаи сахтафзор ва барномавиеро офарид, ки имкон дод, дар найчаи дастаҳои рақамӣ нуктаҳо, хатҳо ва доираҳоро кашанд.

Расми 1. – Амсилаи сохт, инкишоф ва тавсифи графикаи компютерӣ

Амалҳои асосӣ бо ибтидоӣ дастгирӣ карда шуданд: нусхабардорӣ, интиқол ва ғайра. Дар асл, он аввалин муҳаррири векторие буд, ки дар компютер фаҳмида мешуд [9, с. 98]. Авен Сазерленд низ дар солҳои 1966 ва 1968 аввалин айнакҳои компютери се андозагирии воқеияти виртуалиро офаридааст. Миёнаҳои солҳои 60-ум дар татбиқи саноатии графикаи компютерӣ пешрафтҳо мушоҳида шуданд. Инак, таҳти роҳбарии Т. Мофет ва Н. Тейлор «Итек» машинаи электронии рақамкаширо кор карда баромад. Системаи автоматии муҳандисии DAC-1, ки аз ҷониби General Motors дар соли 1964 ҷорӣ карда шуд, дар баробари IBM таҳия гардид [1, с. 125].

Соли 1964 Эдвард Загек, барномасоз аз лабораторияи Bell, аввалин аниматсияи компютери мохвораеро, ки дар атрофи Замин ҳаракат мекунад, сохт. Аниматсия як мохвораи назариявиро бо истифода аз гироскопҳо барои нигоҳ доштани ҳамворӣ нисбат ба Замин нишон дод. Ҳама коркарди компютерӣ дар компютерҳои силсилаи IBM 7090 ё 7094 бо истифода аз барномаи ORBITA анҷом дода шуд. Соли 1968 гурӯҳе бо сардории муҳақиқ Н. Константинова барои амсилаи математикии ҳаракати гурбаҳо ҳисоббарорӣ карданд. Мошини БЕСМ-4 хангоми иҷрои муодилаи дифференсиалии хаттӣ филми тасвирӣ «Китти»-ро кашид, ки бо мурури замон канда мешуд. Барои визуализатсия ҷопгари алифбой истифода шудааст. Дар соли 1968 графикаи компютерӣ бо пайдоиши қобилияти дар хотир нигоҳ доштани тасвирҳо ва тавлиди онҳо дар дисплейи компютерӣ, найчаи ҷӯби электронӣ ба пешрафти назаррас ноил шуд [5, с. 147]. Графикаи илмӣ – аввалин мошинҳои ҳисоббарор танҳо барои ҳалли масъалаҳои истехсолӣ ва илмӣ истифода мешуданд. Барои фаҳмидани натиҷаҳои бадастомада ман коркарди графикаи онҳоро анҷом додам, графикҳо, диаграммаҳо, нақшаҳои лоиҳаҳои аҳолинишин сохтам. Графикаи аввалин дар дастгоҳ бо усули фишурдакунӣ-рамзӣ ба даст оварда мешавад. Баъд асбобҳои махсус – граф-плоттерҳо барои кашидани расмҳо

ва дастаи сиёҳӣ дар рӯи қоғаз ба вучуд омаданд. Графикаи муосири компютери илмӣ имкон медиҳад, ки таҷрибаҳои ҳисоббарорӣ бо намоиши равшани натиҷаҳои онҳо анҷом дода шаванд.

Графикаи корӣ – соҳаи графикаи компютерӣ барои равшан ифода кардани нишондиҳандаҳои гуногуни ҷабҳаҳои муассасаҳо пешбинӣ шудааст. Ҳадафҳои банақшагирифташуда, ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ, ҳисоботи оморӣ дар ин ҷо объектҳои мебошанд, ки онҳо тавассути тасвирҳои графикаи тичоратӣ сохта мешаванд. Ба нармафзори графикаи тичоратӣ – ҷадвалҳои электронӣ дохил карда шудаанд [3, с. 333].

Графикаи тарҳрезӣ дар қори муҳандис-тарҳрезон, меъморон, ихтироъкорони техникаи нав истифода мешавад. Ин намуди графикаи компютерӣ унсури зарурии САД (системаҳои автоматикунории тарроҳӣ) мебошад. Воситаҳои графикаи тарроҳиро метавон ҳамчун тасвирҳои ҳамвор (пешгӯиҳо, бахшҳо) ва тасвирҳои фазоии сеченака ба даст овард.

Графикаи иллюстративӣ – ҳама гуна расм ва тасвири монитор мебошад. Бастаҳои графикаи иллюстративӣ ба нармафзори барномавии таъиноти умумӣ тааллуқ доранд. Соддатарин нармафзори тасвирии графикаро муҳаррири графикӣ меноманд [6, с. 267].

Графикаи бадеӣ ва таблиғотӣ аз бисёр ҷиҳат ба шарофати телевизион маъмул шуда истодааст. Тавассути рекламаи компютерӣ филмҳои тасвирӣ, бозиҳои компютерӣ, дарсҳои видеоӣ, презентатсияҳои видеоӣ таҳия карда шуданд. Бастаҳои графикӣ барои ин мақсадҳо захираҳои қалони компютериро аз ҷиҳати суръат ва хотира талаб мекунад. Хусусияти фарқкунандаи ин бастаҳои графикӣ қобилияти эҷоди тасвирҳои воқеӣ ва «тасвирҳои ҳаракаткунанда» мебошад. Қабули расмҳои объектҳои сеченака, навбатҳои онҳо, наздикшавӣ, хоричшавӣ, дигаргуншавиҳо бо миқдори зиёди ҳисобҳо алоқаманданд. Интиқоли равшании объект вобаста ба инъикоси манбаи рӯшноӣ, аз ҳисоби сатҳи рӯизаминӣ, ҳисобкуниро бо назардошти қонунҳои оптика аз ҷойгиршавии сояҳо талаб мекунад.

Аниматсияи компютерӣ – гирифтани тасвирҳои ҳаракаткунанда дар экран аст. Рассом дар экран нақшаҳои мавқеи ибтидоӣ ва ниҳонии объектҳои ҳаракаткунандаро меофарад, ҳамаи ҳолатҳои мобайниро ҳисоб мекунад ва компютерро тавассути иҷрои ҳисобҳо, ки бо тавсифи математикии ин намуди ҳаракат ба амал меояд, муаррифи мекунад. Нақшаҳои натиҷавӣ, ки пайдарпай дар басомади муайян нишон дода шудаанд, тасаввуроти ҳаракатро эҷод мекунад.

Чандрасонаӣ – маҷмӯи тасвирҳои баландсифат дар монитор бо саундтрек. Тақсимоли аз ҳама зиёди системаи чандрасонаӣ дар соҳаи маориф, таблиғ, фароғат гирифта шуд.

Қори илмӣ. Графикаи компютерӣ низ яке аз самтҳои ҷабҳаҳои илмӣ мебошад. Дар соҳаи графикаи компютерӣ рисолаҳо дифоъ карда шуда, конференсияҳои гуногун низ гузаронида шуданд: конференси Сигграф, ки дар ИМА баргузор гардид; Конференси еврографӣ, ки ҳар сол аз ҷониби Ассоциатсияи Еврографӣ дар кишварҳои Аврупо гузаронида мешавад; конференси Графикон, ки дар Русия баргузор мешавад; CG EVENT, ки дар Русия баргузор мешавад; Wave CG 2008, Wave CG, истеҳсоли Русия [8, с. 244].

Ҷанбаи техникӣ. Аз рӯи тарзи супориши тасвирҳо графикаро ба категорияҳо тақсим кардан мумкин аст: графикаи дучанд. Графикаи компютери дученака (2D – аз англисӣ «ду андоза») аз рӯи намуди пешниҳоди иттилооти графикӣ ва алгоритмҳои коркарди тасвирҳо, ки дар натиҷаи он ба вучуд меоянд, гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Одатан графикаи компютерӣ ба векторӣ ва растрӣ тақсим мешавад, гарчанде ки танҳо як намуди рекурсивии пешниҳоди тасвирҳо мебошад.

Графикаи векторӣ. Графикаи векторӣ тасвири як қатор примитивҳои геометрии ифода мекунад. Одатан онҳо ба нуқтаҳо, хатҳои рост, доираҳо, росткунҷаҳо монанданд ва инчунин ҳамчун ҳолати умумӣ, қачҳои ягон тартиб интиҳоб карда

мешаванд. Баъзе хусусиятҳо, масалан, ғафсии хат, ранги пуркунӣ, ки ба объектҳо мутобиқ карда шудаанд. Расм ҳамчун як қатор координатҳо, векторҳо ва рақамҳои дигаре, ки як қатор примитивҳоро тавсиф мекунад, захира карда мешавад. Тасвир дар формати векторӣ ҳаҷми барои таҳриро медиҳад. Тасвириро метавон чен кард, бидуни талаф таҳриф кард ва тақлид кардани сеченака дар графикаи векторӣ нисбат ба растр осонтар аст. Савол дар он аст, ки ҳар як чунин тағирот воқеан чунин анҷом дода мешавад: тасвири кӯҳна (ё порча) тоза карда мешавад ва ба ҷои он тасвири нав кор мекунад. Тавсифи математикии расми векторӣ бетағйир боқӣ мемонад, танҳо ҳиматҳои баъзе тағирёбандаҳо, масалан, тағирёбии коэффитсиент иваз мешаванд [8, с. 217]. Вақте ки табдили маълумоти асосии «*bitmap*» танҳо тавсифи маҷмӯи пикселҳо мебошад, бинобар ин, мушкилоти иваз кардани пикселҳои камтар бо бештар (ҳангоми калон кардан) ё бештар бо камтар (ҳангоми хурдшавӣ) вучуд дорад. Роҳи осонтарини иваз кардани як пиксел аз якҷанд рангҳои якхела аст (нусабардории усули пиксели навбатӣ: ҳамсоия наздиктарин). Усулҳои дақиқтар алгоритмҳои интерполятсияро истифода мебаранд, ки дар он пикселҳои нав каме ранг мегиранд, ки рамз дар асоси рамзҳои ранги пикселҳои оянда ҳисоб карда мешавад. Ҳамин тариқ, ҳисоб дар Adobe Photoshop (интерполятсияи духати кубӣ) анҷом дода мешавад. Дар айни замон, ягон тасвириро ҳамчун маҷмуи примитивҳо ифода кардан мумкин нест. Ин усули муаррифӣ барои диаграммаҳо, ки барои ҳуруфҳои микёспазир, графикаи тичорӣ истифода мешаванд, ки барои эҷоди карикатураҳо ва танҳо видеоҳои мундариҷаи гуногун хеле васеъ истифода мешаванд, самаранок аст [10, с. 107].

Графикаи растрӣ. Графикаи растрӣ ҳамеша бо массиви дученакаи пикселҳо кор мекунад. Арзиши равшанӣ, ранг, шаффофият – ё маҷмуи ин арзишҳо бо ҳар як пиксел муқоиса карда мешавад. Харитаи «*bitmap*» дорои як қатор сатрҳо ва сутунҳо мебошад. Бе талафоти махсус, тасвири растриро танҳо кам кардан мумкин аст, гарчанде ки баъзе тафсилоти тасвир то абад нопадид мешаванд, ки ин дар намоиши векторӣ фарқ мекунад. Масштаб кардани харитаҳои «*bitmap*» ба намуди минтақаҳои калоншудаи ранги додасуда, ки қаблан пиксел буданд, табдил меёбад. Дар намуди «*bitmap*» ҳама гуна тасвир муаррифӣ мешавад, аммо ин тартибот нигоҳдорӣ камбудихо дорад: андозаи калонтари хотира барои кор бо тасвири, талафот ҳангоми таҳрир.

Графикаи рекурсивӣ – дарахти рекурсивӣ. Рекурсивӣ – объектҳои, ки унсурҳои ҷудогона хосиятҳои сохторҳои волидайнро мерос мегиранд. Азбаски тавсифи муфассалтари элементҳои хурдтар дар як алгоритми оддӣ ба амал меояд, чунин объектро танҳо бо якҷанд муодилаҳои математикӣ тавсиф кардан мумкин аст. Фракталҳо ба шумо имкон медиҳанд, ки тамоми синфҳои тасвириро тавсиф кунед, ки тавсифи муфассал доранд, хотираи нокифояро талаб мекунад. Аз тарафи дигар, фракталҳо ба тасвири ин синфҳо сушт татбиқ карда мешаванд [11, с. 451].

Графикаи сеченака. (3D – аз забони англисӣ «се андоза»), бо объектҳои дар фазои сеченака кор мекунад. Одатан, натиҷаҳо тасвири ҳамвор, тарҳро пешкаш мекунад. Графикаи компютери сеченака дар филмҳо ва бозиҳои компютерӣ васеъ истифода мешаванд. Графикаи сеченака бисёркунча ва вексел мебошанд.

Графикаи Voxel ба растр монанд аст. Объект аз як қатор ададҳои сеченака, аксаран кубҳо иборат аст. Дар графикаи компютери бисёркунча, ҳама объектҳои одатан ҳамчун як қатор сатрҳо тасвир карда мешаванд, ки сатҳи минималии замин номида мешаванд. Мисли замин, секунҷаҳо одатан интиҳоб карда мешаванд.

Ҳама тағйироти визуалӣ дар матритсаҳои графикаи 3D векторӣ (полигоналӣ) кор мекунад (табдилдиҳии афинӣ дар алгебраи хаттӣ). Дар графикаи компютерӣ се намуди матритсаҳои истифода мешаванд: матритсаи гардиш; тағйир додани матритса; ҳисобкунии матритса.

Ҳар як замин метавонад ҳамчун маҷмуи координатҳои барои қуллаҳои он муаррифӣ карда шавад. Ҳамин тариқ, секунҷаҳои дорои 3 қулла хоҳад буд. Координатаҳои ҳар як қуллаи векторро ифода мекунад (x , y , z). Бо зиёд кардани вектор бо матритсаи

мувофик, мо вектори нав мегирем. Пас аз анҷом додани чунин тағйирот бо тамоми сатҳҳои замин, мо замини нав мегирем ва тамоми каламравро тағйир дода, мо объекти навро ба даст меорем, ки рангаш иваз карда шудааст ва кӯчонида шудааст, ки ба таври хеле ибтидоӣ чен карда шудааст. Ҳар сол мусобиқаҳои 3D ба монанди Magick, насли оянда баргузор мешаванд [9, с. 1001].

Графикаи CGI. CGI (англисӣ тасвирҳои компютерӣ тавлидшуда, харфҳо. «тасвирҳои компютерӣ») – тасвирҳое, ки тавассути компютер дар асоси ҳисобҳо ба даст оварда шудаанд ва дар санъат, матбуот, эффектҳои махсуси филмҳо дар телевизион ва симулятсияҳо истифода мешаванд. Аниматсияи компютерӣ, ки майдони тангтари графикаи CGI-ро ифода мекунад, бо эҷоди тасвирҳои ҳаракаткунанда алоқаманд аст.

Намоиши рангҳо дар компютер. Системаи рангҳои RGB. Барои интиқол ва нигоҳдорӣ, ранг кардани графикаи компютерӣ, шаклҳои гуногуни муаррифии он истифода мешавад. Одатан ранг як қатор рақамҳо, координатҳоро дар баъзе системаи рангҳо ифода мекунад. Роҳҳои стандартӣ нигоҳдорӣ ва коркарди ранг дар компютер аз намуди хосиятҳои инсонӣ вобастаанд. RGB барои намоиш ва CMYK барои кор системаҳои аз Ҳама паҳншуда дар тичорати чопӣ мебошанд. Системае, ки зиёда аз се чӯзҳои адад дорад ва баъзан истифода мешавад. Диапазони инъикос ё паҳнкунии манбаъ барои дақиқтар тавсиф кардани хосиятҳои физикии ранг рамагузорӣ шудааст. Чунин схемаҳо дар тасвири сеченакаи фотореалистӣ истифода мешаванд [13, с. 77].

Чониби воқеи графика. Ҳама гуна тасвири монитор аз сабаби инъикоси худ ба растр табдил меёбад, зеро монитор матритса аст, аз сутунҳо ва сатрҳо иборат аст. Графикаи сеченака танҳо дар тасаввуроти мо вуҷуд дорад, бинобар ин он чизе, ки мо дар монитор мебинем, пешгӯии фигураи сеченака аст ва мо аллақай фазо эҷод карда истодаем. Ҳамин тариқ, коркарди графикӣ танҳо растрӣ, усули векторӣ ва рендеринг танҳо растрӣ (сатри пикселҳо) аст ва усули супориши тасвир аз шумораи маълумоти пиксел вобаста аст.

Дар давраи пайдоиши аввалин дисплейҳои графикӣ (мониторҳо) дар он ҷо бе растр, бо идоракунии нурҳои электронӣ ба мисли остсиллограф намоиш дода шуданд. Рақамҳое, ки аз чониби чунин намоишҳо хорич карда шудаанд, танҳо вектор буданд. Дар раванди таҳияи нармафзор ва мушкилиҳои ҳалли масъалаҳои ҳалшаванда намоишҳои графикии ин намуд эътироф карда шуданд, зеро онҳо умедбахшанд ва инчунин ба ташаккули тасвирҳои хеле душвор имкон намедиханд [14, с. 181]. Принципи шабеҳи ташаккули тасвир дар графикҳои векторӣ «конспираторҳо» истифода мешавад. Тафовут дар он аст, ки дар дисплейи векторӣ мураккабии расм бо вақти нурӣ пас аз нурӣ фосфор маҳдуд аст ва дар вектори «конспиратор» чунин маҳдудият вуҷуд надорад.

Адабиёт:

1. Буткарев, А. Г. Место компьютерной графики в подготовке специалистов для пищевой промышленности [Текст] / А.Г. Буткарев, Е.А. Соколова // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «Процессы и аппараты пищевых производств». – 2014. – № 1. – С. 123-127.

2. Анашина, В. С. Информационные и коммуникационные технологии в мире [Текст] / В.С. Анашина // Всемирный доклад ЮНЕСКО по коммуникации и информации – Москва: «Бизнеспресс», 2000. – С. 98-102.

3. Кнабе, Г. А. Энциклопедия дизайнера печатной продукции. Профессиональная работа [Текст] / Г.А. Кнабе – Киев: «Диалектика», 2005. – 736 с.

4. Колин, К. К. Информационные технологии – катализатор процесса развития современного общества [Текст] / Г.А. Кнабе // Информационные технологии. – 1995. – № 10. – С. 5-14.

5. Стефанюка, В. Л. Компьютер рисует фантастические миры. Компьютер обретает разум: Учебное пособие [Текст] / В.Л. Стефанюка. – Москва: «Мир», 1990. – 240 с.

6. Никулин, Е. А. Компьютерная геометрия и алгоритмы машинной графики: Учебное пособие [Текст] / Е.А. Никулин – СПб: «БХВ-Петербург», 2003. – 560 с.
7. Роберт, И. В. О понятийном аппарате информатизации образования [Текст] / И.В. Роберт // Информатика и образование. – 2002. – № 12. – С. 2-6.
8. Сергеев, А. П. Основы компьютерной графики. Adobe Photoshop и CorelDRAW – два в одном: Учебное пособие [Текст] / А.П. Сергеев, С.В. Кущенко // Самоучитель – Москва: «Диалектика», 2006. – 544 с.
9. Херн, Дональд Бейкер Компьютерная графика и стандарт OpenGL – Computer Graphics with OpenGL: Учебное пособие [Текст] / Дональд Херн Бейкер, М. Паулин – Москва: «Вильямс», 2005. – 1168 с.
10. Щуркова, С. Практикум по педагогической технологии: Методическое пособие [Текст] / С. Щуркова – Москва: «Педагогическое общество России», 1998 – 250 с.
11. Энджел, Эдвард. Интерактивная компьютерная графика. Вводный курс на базе OpenGL = Interactive Computer Graphics. A Top-Down Approach with Open GL [Текст] / Эдвард Энджел – Москва: «Вильямс», 2001. – 592 с.
12. Брокгауз, Ф. А. Энциклопедический словарь [Текст] / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон – СПб.: «Издательское дело», 1901. – 789 с.
13. Якиманская, И. С. Развивающее обучение: Монография [Текст] / И.С. Якиманская – Москва: «Педагогика», 1979. – 144 с.
14. Ярочкиной, Г. В. Теория и практика модульного обучения: Монография [Текст] / Г.В. Ярочкиной – Москва: «Педагогика», 1996. – 272 с.
15. Файзализода, Б. Ф. Равобити байнифанни чун салоҳиятнокии калиди зимни омӯзиши амсиласозии математикӣ дар курси технологияи иттилоотӣ / Ф. Б. Файзалӣ, Ш. Ҳ. Тиллоев, А. Қ. Саидов // Номаи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров. – 2020. – № 4(65). – Р. 218-223. – EDN UKSSJD.
16. Тиллоев, Ш. Ҳ. Корбурди методи амсиласозии математикӣ дар таълими технологияи иттилоотӣ / Ш. Ҳ. Тиллоев, Б. Ф. Файзализода, А. Ҳ. Саидов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – № 1-2(74). – Р. 150-154. – EDN SDOOBS.

ГРАФИКАИ КОМПЮТЕРӢ: ТАВСИФИ УМУМИИ ГРАФИКАИ КОМПЮТЕРӢ ДОДА ШУДА,

Дар мақолаи мазкур тавсифи умумии графикаи компютерӣ дода шуда, хусусиятҳои он мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ба андешаи муаллифони мақола, графикаи компютерӣ (ҳамчунин графикаи мошинӣ) – соҳаи фаъолиятест, ки дар он компютерҳо дар баробари таъминоти махсуси барномавӣ ҳамчун воситае истифода мешаванд, ки ҳам барои сохтану эҷод (таҷзия) ва таҳрири тасвирҳо, ҳамчунин барои рақамнок кардани иттилооти диданӣ (айёнӣ), ки аз олами воқеӣ дастрас гаштааст, бо мақсади коркарди минбаъда ва ҳифзу нигоҳдошти он истифода мегардад. Чуноне муаллиф зикр мекунад, нахустин мошинаҳои ҳисобкунӣ воситаҳои алоҳидаи кор бо графикаро надоштанд, аммо аллақай барои дастрасӣ ва коркарди тасвирҳо истифода мегаштанд. Хотираи нахустин мошинаҳои электрониро дар асоси заминаи матритсаи лампаҳо барномасозӣ карда, метавон манзараҳоро дарёфт кард. Оид ба ҷанбаи паҳлӯҳои воқеии графика мулоҳиза ронда, муаллифон таъкид мекунанд, ки дилхоҳ тасвир дар монитор, ки матритса мебошад, аз сутуну сатрҳо иборат аст. Графикаи ченака фақат дар тахайюли мо вучуд дошта метавонад, зеро он чизеро, ки мо дар монитор мебинем, - ин проексияи фигураи ченака мебошад, аммо баъдан ҳуди мо фазо месозем. Ҳамин тариқ, айёнигардонии графика ва воситаи он фақат маҷмуи пикселҳо мебошад, аммо аз шумораи ин пикселҳо воситаю тарзи гузориши тасвир вобаста аст.

Муаллифон таъйид мекунад, ки дар аҳди ҳуди нахустин дисплейҳои графикӣ (мониторҳо) ЭЛТ-дисплейҳо мавҷуд буданд, ки тавассути нури электронӣ бо навъи осциллограф идора карда мешуданд. Фигураҳои тавассути ҷунин дисплейҳо баровардашаванда, дар шакли соф буданд. Вобаста ба рушди таъминоти компютерӣ ва

мураккабгардии вазифаҳои иҷрошаванда чунин навъи дисплейҳои графикӣ ғайри ояндадор эътироф гашта буданд, зеро имкон намероданд тасвирҳои мураккабтар сохта ва эҷод карда шаванд. Усули ҳамонанди ташаккули тасвирҳо дар созандагони графикаҳои векторӣ истифода мегарданд. Фарқият дар он аст, ки дар дисплейи векторӣ мураккабии тасвиру манзара тавассути вақти нурафкании баъдинаи люминофор маҳдуд карда шудааст, аммо дар плоттери векторӣ маҳдудиятҳо мавҷуд нестанд.

Калидвожаҳо: графикаи компютерӣ, дисплейҳои графикӣ, тавсифи умумӣ, ташаккул, усул, графикаи сеченака, тасвир, фигураҳо, спектр, барнома, вектор, фигура, монитор.

КОМПЬЮТЕРНАЯ ГРАФИКА: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ОСОБЕННОСТИ

В данной статье дана общая характеристика и рассматриваются особенности компьютерной графики. По словам авторов статьи, компьютерная графика (также машинная графика) – сфера деятельности, в которой компьютеры наряду со специальным программным обеспечением используются в качестве инструмента, что касается создания (синтез) и редактирования изображения, и для оцифровки визуальной информации, полученной из реального мира в целях его последующей обработки и хранения. Как авторы отмечают, у первых компьютеров не было отдельных средств для работы с графикой, однако уже использовались для получения и обработки изображений. Программирование памяти о первых электронных машинах построено на основе матрицы ламп, было возможно получить образцы. Споря на реальном, стороны графики, авторы подчеркивают, что любое изображение на мониторе, вследствие его самолета, становится растром, поскольку монитор – матрица, это состоит из колонок и линий. Трехмерная графика существует только в нашем воображении как, что мы видим на мониторе – это – прогноз трехмерной фигуры, и мы уже создаем пространство. Таким образом визуализация графики – только растр и вектор, и способ визуализации – только растр (ряд пикселей), и способ задачи изображения зависит от числа этих пикселей.

Авторы отмечают, что в течение эры самых первых графических показов (мониторы) там были показы CRT без растра, с управлением электронным лучом по типу осциллограф. Числа, удаленные такими показами, были просто вектором. В процессе разработки программного обеспечения и осложнения разрешимых задач были признаны графические показы этого вида, поскольку неперспективный также, как и не позволяют формировать довольно трудные изображения. Подобный принцип формирования изображения используется в векторных заговорщиках графа. Различие – то, что на векторном дисплее сложность картины ограничена временем послесвечения фосфора, и на векторном заговорщике нет такого ограничения.

Ключевые слова: компьютерная графика, графические показы, общая характеристика, формирование, принцип, трехмерная графика, изображение, числа, диапазон, программа, вектор, фигура, наставник.

COMPUTER GRAPHICS: GENERAL CHARACTERISTIC AND FEATURES

In this article the general characteristic is given, and features of computer graphics consider. According to the author of article, computer graphics (also machine graphics) - a field of activity in which computers along with the special software are used as the tool, as for creation (synthesis) and images of editing, and for digitization of the visual information obtained from the real world for its further processing and storage. As the author notes, the first computers had no separate means for work with graphics, however were already used for receiving and processing of images. Programming of memory of the first electronic machines constructed on the basis of a matrix of lamps, it was possible to receive samples. Arguing on real, the parties of graphics, the author emphasizes that any image on the monitor, owing to its plane, becomes a raster as the monitor - a matrix, it consists of columns and lines. Three-dimensional graphics exists only in our imagination as that we see on the monitor – it is - the forecast of a three-dimensional figure, and we already create space. Thus visualization of

graphics - only a raster and a vector, and a way of visualization – only a raster (a number of pixels), and a way of a task of the image depends on number of these pixels.

The author notes that during the era of the very first graphic displays (monitors) there were displays of CRT without raster, with management of an electronic beam on type oscillography. The numbers removed with such displays were just a vector. In the course of development of the software and a complication of solvable tasks graphic displays of this look as unpromising also, as well as do not allow to form quite difficult images were recognized. The similar principle of formation of the image is used in vector conspirators of the count. Distinction – the fact that on the vector display the complexity of a picture is limited to phosphorus afterglow time and on the vector conspirator is not present such restriction.

Keywords: computer graphics, graphic displays, general characteristic, formation, principle, three-dimensional graphics, image, numbers, range, program, vector, figure, mentor.

Маълумот дар бораи муалифон: Файзализода Бахрулло Файзали – доктори илмҳои педагогӣ, и.в. профессори кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълими информатикаи Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав». Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Бохтар, кӯчаи Аинӣ 67. **Тел.:** (+992) 988-22-00-33; **E-mail:** faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Фурқати Сикандарӣ – саромӯзгори кафедраи технологияҳои барномасозӣ ва техникаи компютери Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб. Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Борбад. **Тел.:** 987900154; **E-mail:** furkat.8924@mail.ru

Сведения об авторах: Файзализода Бахрулло Файзали – доктор педагогических наук, и.о. профессор кафедры информационной технологии и методики преподавания информатики Государственное образовательное учреждения «Бохтарский государственный университет имени Носири Хусрав». Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Аини 67. **Тел.:** (+992) 988-22-00-33; **E-mail:** faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Фурқати Сикандари – старший преподаватель кафедры информационной технологии и компьютерной техники Институт технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб. Республика Таджикистан, город Куляб, улица Борбад. **Тел.:** 987900154; **E-mail:** furkat.8924@mail.ru

Information about authors: Faizalizoda Bahrullo Faizali - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Department of Information Technology and Methods of Teaching Computer Science, Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini street 67. **Tel.:** (+992) 988-22-00-33; **E-mail:** faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Furqati Sikandari - Senior Lecturer, Department of Information Technology and Computer Engineering, Kulob Institute of Technology and Innovation Management. Republic of Tajikistan, Kulob city, Borbad street. **Phone:** 987900154; **E-mail:** furkat.8924@mail.ru

ТДУ:37+371.671+373 (2-тоҷ)

Ш-26

ҚОНУНИЯТҲОИ ТАҒЙИРЁБИИ ИНКИШОФИ ҚИСМОНӢ-ПЕДАГОГӢ ДАР ТАШАККУЛӢБИИ ПСИХИКИИ БАЧАҒОН

Шарипов Б.Ф., н.и.п., саромӯзгор

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Муддати дер боз соҳаи психологияи махсус ҳамчун психологияи фардӣ инкишоф меёфт ва тараққиёти қисмонӣро ақлониро аз сар меғузаронид. В.М. Бехтерев яке аз аввалинҳо шуда дар соҳаи психология аз методу усули маҷмуавӣ барои тағйир

додани моҳият ва мазмуни инкишофи психологии бачагон корҳои зиёдеро ба анҷом расонида буд. Таҳқиқотчиён Г.Я. Трошин ва Л.С. Виготский масъалаи тағйирёбии инкишофро ҳамчун масъалаи иҷтимоӣ - психологӣ маънидод менамуданд. Дар баробари имкониятҳои бартарӣ доштан ва тағйир ёфтани қори психикӣ Л.С. Виготский бо услуби дигаршавии сохтори муносибатҳои ҷомеа ба таълиму тарбия фаро гирифтани кӯдакони имкониятҳои маҳдуди ҷисмонӣ ва раванидошта таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда буд. Яке аз масъалаҳои муҳими психологияи махсус бо ҳам мувофиқат намудани қонуниятҳои умумию махсуси инкишофи системаи асаби кӯдакон ба имкониятҳои маҳдуди саломатии онҳо вобастагӣ дорад. Дар ҳалли ин масъалаи муҳим риояи ақидаи ягонаи қонуниятҳои раванди инкишофи меъёрҳои муайян намудани ноқисии зеҳнӣю ақлонии бачагон муҳим аст. Хусусиятҳои рушди психикӣ ба риояи танзимҳо, ченакҳои меъёр ҳамчун воситаи идора намудани рафтори бачагон, ки дар асоси қоидаҳои маънавий ва меъёрҳои ахлоқӣ инкишоф меёбанд, вобастагии калон дорад.

Чи тавре ки дар боло ишора карда шуд бачагон ба гурӯҳҳои воқеию хусусӣ чӯдо мешаванд. Ба гурӯҳи яқум кӯдакони имкониятҳои маҳдуди ҷисмонӣ ва ақлонидошта мутааллиқанд.

Масалан, бачагони фикран қафомонда, нобино, ноқисии шунавоидошта ва ғайраҳо ба гурӯҳи яқум мансубанд. Ба гурӯҳи дуюм, кӯдаконе дохил мешаванд, ки дар баробари ноқисии фикрӣ, бинӣю, шунавоӣ доштан дар онҳо суст будани қори системаи асаб низ мушоҳида мегардад.

Қонуниятҳои умумии инкишофи кӯдакон дар риояи нақардани қоидаҳо ва меъёрҳои зеҳнӣю ақлонӣ дар рафти фаъолият ифода меёбанд.

Дар педагогика ва психологияи махсус бори аввал ақидаи умумии қонунҳои инкишофро дар риояи меъёру тағйир ёфтани психикаро раваншиноси рус Г.Я. Трошин таҳқиқ карда буд. Пай дар пай инкишоф ва ташаккулёбии ҳар як тағйирёбии психологиро дида баромада ӯ ба ҳулосае омад, ки ба кӯдакони аз ҷиҳати қафомонии дараҷаи аввалияи ақлонӣ, азҳудқунии дониш, маҳорату малақаҳо бо осони дастрас намегардад. Ба кӯдакони муваққатан аз ҷиҳати ақлонӣ қафомонда, азҳудқунии малақаҳои таълимӣ дар синнусоли хурди мактабӣ дар натиҷаи машқу амалҳои пай дар пай дастрас мегардад. Дар рафти таҳқиқот ба Г.Я. Трошин муяссар гардид, ки оид ба қонуниятҳои умумии ҷараёни инкишофи кӯдакони муътадил ва ғайримуътадил рушдёфта ҳулосаи умумӣ барорад.

а) инкишофи кӯдакони солим ва ғайрисолим якхела намегузаранд;

б) дар инкишофи кӯдакони солим ва ғайрисолим фарқиятҳои назаррас вучуд доранд; чунин фарқиятҳоро дар рафти истифодаи тарзу усулҳои марбут ба инкишофи кӯдакон дидан мумкин аст. Кӯдакони солим, дар муддати кӯтоҳ аз ҳамаи зинаҳои хусусиятҳои ирсии инкишоф мегузаранд;

в) инкишофи психикии кӯдакони ғайрисолим нисбатан сустар мегузарад ва дар сурати вучуд доштани шаклҳои душвори тағйирёбиҳо на дар ҳама зинаҳои тараққиёти психикӣ ба вучуд меоянд. Танҳо бачагоне, ки ба зинаи пасти инкишоф дохиланд, онҳо имконияти то ба зинаҳои болотар инкишоф ёфтандро надоранд;

г) дар зинаҳои, ки рафти инкишоф боздошта шудааст, якҷанд дараҷаҳои тағйирёбии инкишофро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, ҳангоми қафомонии ақлонӣю зеҳнӣ.

Маълум аст, ки назарияи умумии қонунҳои инкишоф дар риояи меъёру тағйиротҳо дар таҳқиқотҳои психологии Л.С. Виготский мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Ба қонуниятҳои инкишофи психикӣ Л.С. Виготский мафҳумҳои зеринро дохил карда буд; муайян намудани системаи тартиби қори сохти асаби одам. Аз ин рӯ, тағйирёбии яке аз қисмҳои марказҳои асаб ба қулли фаъолияти қори низоми асаб ва рафтори одам таъсир намуда онро тағйир медиҳад.

ғ) муайян намудан ва қори «минтақаи наздиктарини инкишоф» -и психикиро нишон додааст;

д) муайян намудани таъсири ягонагии омилҳои асосӣ ба инкишофи психикии кӯдакони солим ва ғайрисолим мусоидат менамоянд;

е) нишон додани тағйирёбии ибтидоии инкишоф ва баъди ба вучуд омадани кӯдакони ғайрисолим, бо мақсади ислоҳи онҳо чораҳои зарурӣ, яъне тағйир додани шаклҳои муносибат, таъсиррасонӣ ва ғайраҳоро андешидан лозим аст;

ё) муайян намудани тағйироти бачагон дар рафти таълиму тарбия дар шакли муносибати фардӣ, қафомонии ақлонӣ, зехнӣ ва мувофиқати таносуи байни тафаккур ва нутқ аҳамияти калон дорад.

Табиати биологӣ пайдоиши тағйиротҳоро Л.С. Виготский инкор накарда чунин мешуморад, ки дигаршавии инкишофи кӯдакон ба хусусияти иҷтимоишавии онҳо ба муҳити атроф ва инчунин тарбияи маданӣ вобаста аст. Дар ин маврид тарбияи дуруст метавонад дар рафти иҷтимоишавӣ омӯхтани донишу маҳорат ва малакаҳо тадричан шахсияти кӯдакро ташаккул диҳад. Инчунин, ба инкишофи кори вазифаҳои психикии ирода ва ҳиссиёт, тафаккур мусоидат менамояд. Ба тарзи рафтор, тарзҳои муоширати ба кори психикаи одам ба дараҷаи олий таъсир мерасонад. Маҳз бартарии чунин ташхиси алоҳидаи психологӣ мафҳумҳои тағйирёбиро ба он оварда мерасонад, ки ақидаи умумияти риояи қонунҳо ва меъёрҳои дигаршавӣ муддати дер мушкilot роҳи худро ҳалли меёбад.

Дар рафти тағйир ёфтани таърихи ҳаёти ҷомеа психология низ ҳамчун илм тағйир меёбад. Донишҳои психологӣ, оид ба муайян намудани таъсири ирсият ба системаи асаб ва механизми он, қувваҳои ҳаракатдиҳандаи рушди психикӣ ва инкишофи психикӣ ба кулӣ тағйир меёбанд. Муддати дер дар психология ақидаҳои бартарӣ доштанд, ки онҳо дар инкишофи психикӣ асосан ба ҷараёнҳои рушди биологӣ, инкишофӣ ва қаблан вобаста будани қисмати инсон ва ба қадом дараҷа расидани ӯ пешакӣ муайяншуда ҳисобида мешуданд. Маҳдудкунии рафти инкишофи майнаи сар ба ҷараёни ташаккулёбии психика масъалаҳои муайянеро пеш меоварданд. Бобати дарки мафҳуми рафти инкишофи психикии бачагон муддати мадид ақидаи ирсият дар рушди психикӣ бартарӣ дошт.

Тарзу усули ҳиссиёт, ифодаи мафҳумҳои инкишофи психикии бачагон, махсусан, бартарии инкишофи тафаккурро дар раванди иҷтимоишавии кӯдакон нақши таъсири муҳити атроф ба системаи асаби кӯдакон дар ҷараёни таълиму тарбия нишон дода мешуданд, лекин усули тағйир ёфтани ҳиссиёт ва нақши омили биологиро дар инкишофи психикӣ мутлақо рад мекард, асосан таъсири омили ирсиро ба ҷараёни таълим вобаста менамуданд ва тафовути фардии психологӣ одам инкор карда мешудаанд. Барои тасдиқи асоси назариявии психикаро муайян намудан меъёрҳои инкишоф ва тағйирот ҷисмонӣ психикии бачагонро ба назар гирифтани зарур аст. Пеш аз ҳама, дар ҷараёни инкишоф тадричан тағйирёбии мусбӣ ба вучуд меоянд, ки ба пайдошавии навгониҳои нав сифатан алоқаи мустаҳкам доранд. Хусусиятҳои дараҷаи олии инкишоф баробар набудани тараққиёт мебошад. Давраҳои фаъоли асоси инкишофи ин ё он ҷузъҳои тафаккур дар психология бо мафҳуми ҳиссиёт робитаи мустаҳкам дорад. Ҷараёни инкишоф мунтазам воқеӣ будан ва пешравии қафомонии ақлониро муайян карда метавонад. Ин ҳолати психикӣ дар муносибати қафомонии ақлонӣ ифода меёбад. Инкишофи психикии кӯдакони аз ҷиҳати ақлонӣ қафомонда дар илми педагогика ва психология махсус хеле серистеъмол мебошад. Беҳуда нест, ки кӯдакони аз ҷиҳати зехнӣ ақлонӣ қафомондари ба гурӯҳи бачагони ноқисии фикридошта мансуб медонанд.

Дар баробари ин сифати механизми дохилии инкишофи бачагонро дар асоси ақлу зехн, имконоти фикрӣ дар шакли тафриқавӣ ба таълим фаро гирифтани ба мақсад мувофиқ аст. Дар шакли тафриқа ба роҳ мондани таълим ба муаллим имкон медиҳад, ки гурӯҳро ба якҷанд қисмҳо ҷудо карда вобаста ба азхудкунии дониш, маҳорат ва малакаҳои таълимӣ фаъолияти таълимро ба роҳ монад. Ин шакли кор ба сифату самаранокии таълим мусоидат мекунад. Қонуни муҳими инкишофи психикӣ ҳамчун дигар мавҷудоти зинда принсипи яқлухтии фаъолиятро ташкил медиҳад.

Дар мураттабсозии низомҳои ғайри организмҳои зинда ин ду чараён бояд аз як дигар фарқ карда шаванд. Аввалан организмҳои зинда таҳаввулот (эволюция)-ро аз сар мегузаронанд, баъди таваллуд шудан ҳайвоноти хурд аз насли калонсол амалу ҳаракатҳо, қонёқунони талаботи биологӣ ва ҷисмонӣ аз ҳучуми ҳайвоноти дигар эмин нигоҳ доштани худро ба таври инстинкт ба роҳ монда, ба табиат мутобиқ мешаванд. Организмҳои зинда дар чараёни фаъолият инкишоф меёбанд ва тағйироти муҳимро аз сар мегузаронанд. Азбаски инсон дар муҳити инсонӣ, муоширати байниҳамӣ рушд меёбад, нутқ, тафаккур, забон, эҳсоси идрок, диққат ва хотиру тафаккурро аз калонсолон меомӯзанд.

Муҳити инсонӣ муайянкунандаи рушди психикии бачагони маҳдудиятдошта ба шумор меравад. Ҳамин тавр инкишофи психикӣ дар рафти шаклҳои гуногуни фаъолияти предметӣ рушд меёбад. Дар ҳар як давраи инкишоф, фаъолияти асосӣ вучуд дошта, дар рушди психикӣ нақши муассир мебозанд. Инкишофи психикӣ бидуни муошират ғайриимкон аст. Маҳз дар чараёни муошират кӯдак бо калонсолон дар ҳамгирӣ буда, «таҷрибаи маданӣ»-и таърихан ба дастовардаи инсониятро меомӯзад, азхуд мекунад, ки дар маҷмуъ мазмуни чараёни ташаккулёбии тафаккури инсониро ташкил медиҳад.

Нақш ва аҳамияти муошират бошад, дар ташаккулёбии психикӣ назаррас аст. Ин чихатро Л.С. Виготский дарк карда, таъсири муҳити иҷтимоиро дар инкишофи низоми муносибатҳои кӯдакон бо одамони гирду атроф муайян кардааст. Кӯдакон дар рафти муошират, талаботу манфиатҳои калонсолонро дар муносибат ба кӯдакон омили муҳими аз бар намудани таҷрибаи таърихан ҳосилгардидаи ҷомеаи инсонӣ мешуморид. Воқеияти иҷтимоӣ тарафи манфии инкишофи психикиро рушд намедиҳад.

Қонунҳои умумии номбаршуда бо пуррагии том хоси кӯдакони солим ва ҳам кӯдакони ғайресолим буда, ба тағйирёбии психикӣ мусоидат мекунад. Қонунҳои умумии инкишоф аз тарафи В.П. Зинченко ва Ё.Б. Моргунов, ки онҳо бо хусусиятҳои эҷодии инкишофи психологӣ алоқаманд аст, таҳқиқ шудаанд. Дар рушди психикӣ нақши ҳаёти иҷтимоӣ маданӣ, давраҳои тараққиёти ҳиссиёт, фаъолият ва муоширати якҷояи калонсолон вобаста мебошад. Ғайр аз ин, муаллифон аҳамияти самтҳои мазмуни чараёни таълими кӯдаконро дар зери таъсири муҳити иҷтимоӣ ва «минтақаи наздиктарин»-и тараққиёти психикиро муҳим мешуморанд. Бинобар ин дар чараёни тарбия ва таълими низоми арзишҳои башарӣ, ягонагии тағйирёбии тафаккур ва механизмҳои рушди онро муайян кардан зарур аст.

Қонуниятҳои фардии тағйирёбии инкишофи зеҳнӣ ақлонии кӯдакон, инчунин қонуниятҳои умумии инкишоф дар шароити номусоид суғирини инкишоф меёбад, зеро бачагон ба меъёрҳо ва қоидаҳои ахлоқӣ маънавӣ ҳамеша риоя намекунанд. Оид ба қонуниятҳои махсус ва алоҳида ба бачагон маълумот дода, сатҳи донишу тасаввуроти бачагони нуқсондорро васеъ намудан зарур аст. Якум, хусусияти бештаре ба назар мерасад, ки ҳамаи шаклҳои норасоӣ аз ҷумла қафомонии ақлонӣ ҳам ба боздориҳои суръати инкишоф дар синнусоли гуногун таъсир мерасонад. Зеро бачагон аз як давраи тараққиёти синнусоли ба дигар давраи рушди психикӣ мегузаранд. Барои ҳамин қатъ гардидани суръати инкишофи ҷисму рӯҳ дар рафти фаъолият тағйир меёбад. Қафомонии ақлонӣ метавонад ба инкишофи психикӣ ва ё ба тарафҳои алоҳидаи бачагон нақши муассир дошта бошад. Ин алоқа бо имкониятҳои пурра кардани донишу тасаввуроти психологию педагогии кӯдакон вобастагии мустаҳкам дорад. Бештари таҳқиқотчиён ба ин ишора мекунанд, ки ҳангоми норасоии суръати инкишоф, дарк ва коркарди ахбороти ба даст овардашуда суғирини мегардад. Ба замми ин, низомҳои фаъол ба назар гирифта шудаанд. Бо онҳо дуруст муносибат кардан зарур аст. Сухан дар бораи низомҳои эҳсосот меравад. Масалан, эҳсоси бинӣ ва шунавоӣ дар кӯдакон суғирини шуда қобилияти кории онҳо паст мешавад. Натиҷаи таҷриба нишон медиҳад, ки қатъ гардидани суръати коркарди ахборот, асосан, дар сатҳи марказҳои эҳсосот, коркарди майнаи сар суръат мегирад. Намудҳои гуногуни норасоии кори системаи асаб ба пастшавии фаъолияти майнаи сар таъсири манфӣ мерасонанд. Албатта, таъсири

номусоид ва ё пастшавии умумии фаъолнокӣ аз тарафи бисёр таҳқиқотчиён дар муносибат бо гурӯҳҳои гуногуни кӯдакони нуқсондор қайд гардидаанд.

Пеш аз ҳама, фаъолнокии азхудкунии кӯдакон коҳиш меёбанд, ки ин сабаби маҳдуд гардидани донишу фаҳмишҳои онҳо оид ба дунёи гирду атроф ва ҳуди ӯ шуда метавонад. Лекин маҳдуд будани таҷриба сабабҳои дигаре ҳам доранд. Масалан, маҳдудият дар омилҳои иҷтимоӣ дар шахсоне, ки ба бемории фалаҷи майнаи сар гирифтанд, нобиноянд ва бо шахсони солим доимо дар муошират нестанд. Дар ин ҳолат сустшавии фаъолнокӣ, азхудкунии норасоии биноӣ, шунавоӣ мушоҳида карда мешавад.

Хусусияти умумии хоси норасоии инкишофи номутаносиби самтҳои гуногуни пайдоиш ба нуқсу иллатҳои ҷисмонӣ вобастагӣ доранд. Бо суст шудани сатҳи фаъолияти азхудкунии донишу маҳорат ва малакаҳо худомӯзии бачагон вобаста аст. Бачагон бо роҳи тақлид, пайравӣ кардан норасоии узвҳои биноӣ, шунавоӣ ва дигар ҷиҳатҳои эҳсосу ҳиссиёти худро дарк мекунанд. Дар зинаи аввали норасоии инкишофи тадриҷӣ назар ба инкишофи самтҳо бартарӣ дорад. Маҳз барои ҳамин норасоии инкишофи ақлонӣ ҷисмонӣ ба қафомонии суръати инкишофи психикӣ мусоидат менамояд. Аз ин рӯ, барои тағйир додани рафтори бачагон аз тарзу усулҳои ислоҳдорӣ истифода бурдан ҷоииз аст. Ба сифати хусусияти умумӣ барои инкишофи шаклҳои зиёди норасоии инкишоф ва инчунин, инкишофи суст ҳам баъзе шаклҳои фаъолияти предметӣ лозим аст.

Норасоии як намуди фаъолият метавонад хусусияти умумӣ дошта бошад, ки ба ҳама ҷузъҳои таркибии вай пайваст буда, баъзе қисмҳои онро дар бар мегирад. Масалан, сабабҳои норасоии доимии фаъолият инкишофи сусти ҳавасмандгардонӣ аз ҷониби калонсолон дар ҷараёни таълим пурра набудани баъзе амалҳо ё ин ки суст назорат кардани амалҳоро дар бар мегирад. Иҷро намудани ҳар як фаъолият ба кори муътадили асабию психологӣ вобаста буда, вақти зиёди ҳаракатҳои ҷисмониро талаб мекунад.

Сабабҳои паҳн гардидани кӯдакони нуқсондор дар рафти инкишоф метавонад ба паст шудани захираи фикрӣ вобаста буда имконияти маҳдуди фикрӣ доранд. Яъне, бачагон ҷиҳзҳои асосиро аз ғайриасосӣ фарқ намекунанд. Ба кори фикрӣ машғул шудан, навиштану хондан барои онҳо душворӣ пеш меорад. Бештари онҳо ба кори амалӣ шавқу завқ доранд. Зеро дар ин гурӯҳи кӯдакон тафаккури конкретӣ (мушаххас) зиёдтар рушд ёфтааст.

Аз ин рӯ, бо қатъ гаштани суръати сусти ташаккулёбии маҳоратҳои гуногуни ҳаракатӣ ва малакаҳо, ки ба таври тез иҷро мегарданд, аз бачагон саъю кӯшишҳои зиёдеро талаб мекунанд. Маҳорату малакаҳои ташаккулёфтаи стода бидуни машқу тақрор, назорат ва баҳодии майл ба норасоӣ меоранд.

Камбудихҳои соҳаи аппарати ҳаракатӣ бештар дар иҷрои амалу ҳаракатҳои гуногун ифода меёбанд. Инчунин, яке аз хусусиятҳои махсуси шаклҳои норасоӣ инкишофи ҷисмонӣ ва ақлонӣ мебошад. Сухан дар бораи он меравад, ки дар шарҳи норасоии рушди психикии кӯдакон нуқсонҳои забонию фонетикӣ ҷой доранд. Лекин кӯшишҳои, ки бачагон ба ҳарч медиханд, назар ба меъёри муқарраршуда зиёдтар аст. Бешубҳа дар ин маврид натиҷаҳои ба дастамада камбудихҳои ҷисмониро пурра мекунанд, аммо масъалаи тағйирёбии кори системаи асаб, торҳои асаб, шиддатнок гардидани онҳо дар ҷараёни амалӣ гардидан шаклҳои гуногуни фаъолият ифода меёбанд. Аз ин рӯ, мумкин аст, ки бо ин хусусияти дигар ҷараёни мушкilotи тағйиротҳои синнусолӣ фаҳмида шаванд. Баъдтар монеаҳои психологӣ ба вучуд меоянд, ки табиист ва онҳоро дар ҷараёни сустшавии инкишоф ба назар гирифтани лозим аст. Ба замми ин, давраи бухрони синнусолӣ давом мекунад, ки моҳияти он дар муоширати байниҳамии наврасону калонсолон ифода ёфта, дар баъзе мавридҳо наврасон ба фикри калонсолон розӣ нашуда, эътироз баён мекунанд. Масалан, «ман намехоҳам», «ман намеравам», «маро ба ҳоли худам гузоред» ва ғайраҳо.

Давраи наврасӣ дар тағйиротҳои «эхсоси калонсолӣ» худро калонсол шуморидан, расиши чинсӣ, мустақилият ба даст овардан, худтарбиякунӣ ба монанди инҳо зоҳир мегардад.

Инчунин, як хусусияти наврасон ҳамин аст, ки онҳо мустақилона ба ин ё он фаъолият машғул шуда кори саркардаро ба охир мерасонанд. Ба инкишофи нутқ ва тафаккури худ аҳамият медиҳанд. Бо вучуди ин, дар байни наврасон бачагони аз ҷиҳати инкишофи психикӣ нуқсондор, кафомонда ва норасоии ҷисмонидошта вучуд доранд. Барои ҳамин бештари бачагон норасоии инкишофи рафтори худ ва дигаронро дар муҳити иҷтимоӣ фарқ намекунанд ва ба имконоту лаёқати худ аз ҳад зиёд баҳо медиҳанд. Ҳамаи намудҳои норасоии инкишоф мушкilotи гуногунро дар рафти муоширати байниҳамии бачагон ба вучуд меорад. Аз як тараф, кам будани таҷрибаи иҷтимоӣ ва аз дигар тараф бо суръати тез инкишоф ёфтани психика таъсир мерасонад. Дар таҳқиқотҳои илмӣ қайд гардидааст, ки намудҳои гуногуни норасоии инкишофи психикӣ метавонад масъалаҳои тахайюлию иродавӣ ва нутқиро ба вучуд орад. Бачаҳо, калимаҳо ва тахайюлҳое, ки мустақилона ба вучуд меоранд, онҳо бо якдигар алоқамандии қавӣ доранд. Ба сифати яке аз хусусиятҳои хос, ки барои ҳама гурӯҳҳои кӯдакони имкониятҳои маҳдуди зехнию ақлонидошта дар рафти машғулияти таълим аз шарҳи масъалаҳои мураккаби фикрӣ ба иҷрои фаъолияти амалидошта таваҷҷуҳи зиёд доранд.

Бачагоне, ки хусусияти бештари норасоии ақлонию зехнӣ доранд, бо онҳо муҳити иҷтимоӣ, шаклҳои низоми муносибатҳо бо ихотакардагон воситаи муҳими рушди равандҳои психикӣ ба шумор мераванд.

Адабиёт:

1. Выготский, Л.С. Диагностика развития и педагогическая клиника трудного детства / И.С. Выготский [Текст]. – М.: Учпедгиз, 1936. – 25 с.
2. Выготский, Л.С. О связи между трудовой деятельностью и интеллектуальным развитием ребенка / Л.С. Выготский // Дефектология. - 1976. - № 6. - С. 3 – 8 с.
3. Выготский, Л.С. Педология подростка / Л.А. Выготский // Собр.соч. Т.4 [Текст]. - М.: Педагогика, 1984. – 404 с.
4. Галагузова, М.А. Развитие системы подготовки социальных педагогов в Российской Федерации / М.А. Галагузова // Сб. ст.: Социальный педагог: подготовка и деятельность [Текст]. – Челябинск: Изд-во Чел. гос. пед. ин-та, 1994. - С. 7-16.
5. Гильбух, Ю.В., Верещак Е.П. Психология трудового воспитания школьников / Ю.В. Гильбух, Е.П. Верещак [Текст]. – Киев, 1987. – 186 с.
6. Гладкая, В.В. Социально бытовая подготовка воспитанников специальных (коррекционных) общеобразовательных учреждений VIII вида: методич. пособие / В.В. Гладкая [Текст]. – М.: НЦ ЭНАС, 2006. – 192 с.
7. Говор, И.И. Работа вспомогательной школы-интерната с родителями учащихся / И.И. Говор [Текст] // Дефектология. - 1976. - № 3. - С. 72 – 77.
8. Декларация прав ребенка (от 20 нояб. 1959 г.) // Междунар. защита прав и свобод человека [Текст]. – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 385-398.
9. Дементьева, И.А. Семейное воспитание как педагогическая проблема / И.А. Дементьева [Текст] // Коррекционно-развивающее образование. - 2009. - № 3. - С. 67-76.
10. Гальперин, П.Я. Лекции по психологии: Учебное пособие для вузов / П.Я. Гальперин [Текст]. – М.: Высшая школа, 2002. – 400 с.
11. Дефектология: Словарь-Справочник // Под ред. Б.П. Пузанова [Текст]. – М.: ТЦ Сфера, 2005. - 208 с.
12. Додонов, Б.И. О системе «личность» / Б.И. Додонов [Текст] // Вопросы психологии. - 1985. - №5. - С. 11-14.

ҚОНУНИЯТҲОИ ТАҒЙИРЁБИИ ИНКИШОФИ ҚИСМОНӢ-ПЕДАГОГӢ ДАР ТАШАККУЛӢБИИ ПСИХИКИИ БАЧАҒОН

Мақола баррасии қонуниятҳои умумии инкишофи кӯдакон дар риоя накардани қоидаҳо ва меъёрҳои зехнию ақлониро, ки дар рафти фаъолият ифода меёбанд, фаро мегирад. Дар рафти таҳия намудани мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки якчанд қонуниятҳои инкишофи психикии кӯдакон махсусан кӯдакони имконияташон маҳдуд таъсир мерасонанд, баррасӣ намояд. Бори аввал ақидаи умумии қонунҳои инкишофро дар риояи меъёру тағйир ёфтани психикаро равшанӣ рӯс Г.Я. Трошин таҳқиқ карда буд. Пай дар пай инкишоф ва ташаккулёбии ҳар як тағйирёбии психологиро дида баромада, ӯ ба хулосае омад, ки ба кӯдакони аз ҷиҳати қафомонии дараҷаи аввалияи ақлонӣ, азхудкунии дониш, маҳорату малакаҳо бо осонӣ дастрас намегардад. Ба кӯдакони муваққатан аз ҷиҳати ақлонӣ қафомонда, азхудкунии малакаҳои таълимӣ дар синнусоли хурди мактабӣ дар натиҷаи машку амалҳои пай дар пай дастрас мегардад. Дар рафти таҳқиқот ба Г.Я. Трошин муяссар гардид, ки оид ба қонуниятҳои умумии ҷараёни инкишофи кӯдакони муътадил ва ғайримуътадил рушдёфта хулосаи умумӣ барорад.

Мухити инсонӣ муайянкунандаи рушди психикии бачагони маҳдудиятдошта ба шумор меравад. Ҳамин тавр, инкишофи психикӣ дар рафти шаклҳои гуногуни фаъолияти предметӣ рушд меёбад. Дар ҳар як давраи инкишоф, фаъолияти асосӣ вучуд дошта, дар рушди психикӣ нақши муассир мебозанд. Инкишофи психикӣ бидуни муошират ғайриимкон аст. Маҳз дар ҷараёни муошират кӯдак бо калонсолон дар ҳамгироӣ буда, «таҷрибаи маданӣ»-и таърихан ба дастовардаи инсониятро меомӯзад, азхуд мекунад, ки дар маҷмуъ мазмуни ҷараёни ташаккулёбии тафаккури инсониро ташкил медиҳад.

Клидвожаҳо: қонуният, инкишоф, омил, таъсиррасонӣ, психика, талабот, тарбия, педагогӣ, муҳит, кӯдак, ташаккул, синусол, маҳдудият, хусусият.

ЗАКОНЫ ОБ ИЗМЕНЕНИИ ФИЗИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПСИХИКИ ДЕТЕЙ

В статье рассматривается рассмотрение общих законов о развитии детей при несоблюдении правил и социально-экономических норм в ходе деятельности. В ходе составления данной статьи автор попытался рассмотреть несколько законов, влияющих на психическое развитие детей, особенно детей с ограниченными возможностями. Впервые общечеловеческое видение законов развития в соблюдении норм и изменений психики российский психолог Г.Я. Трошин был опрошен. Изучив развитие и формирование каждого психологического изменения, он пришел к выводу, что детям с первичным уровнем интеллекта, приобретением знаний, умений и навыков с легкостью не достанется. Временно одаренным детям в интеллектуальном плане становится доступно овладение учебными навыками в младшем школьном возрасте в результате последовательных занятий и действий. В ходе исследования г.Я. Трошину удалось сделать общий вывод об общих законах, касающихся процесса развития детей, находящихся в подчинении и неразвитых.

Человеческая среда является определяющим фактором психического развития ограниченных детей. Таким образом, психическое развитие развивается в ходе различных форм предметной деятельности. На каждом этапе развития существует основная деятельность, которая играет важную роль в психическом развитии. Психоделическое развитие без образования невозможно. Именно в процессе общения ребенок находится во взаимодействии со взрослыми, обучается и осваивает исторически приобретенный человечеством "культурный опыт", который в совокупности составляет содержание процесса формирования человеческого мышления.

Ключевые слова: законность, развитие, фактор, влияние, психика, требования, воспитание, педагогика, окружающая среда, ребенок, формирование, синусол, окружающая, ограничения, характер.

CHANGING LAWS OF PHYSICAL AND PEDAGOGICAL DEVELOPMENT IN THE MENTAL DEVELOPMENT OF CHILDREN

The article examines the general laws of children's development, which are expressed in non-observance of intellectual and intellectual rules and norms in the course of activity. During the preparation of this article, the author tried to review several laws that affect the mental development of children, especially children with limited opportunities. For the first time, the general idea of the laws of development in compliance with the norms and changes of the psyche was presented by the Russian psychologist G.Ya. Troshin had investigated. Having reviewed the development and formation of each psychological change, he came to the conclusion that it is not easy for children who are retarded to acquire knowledge, skills and abilities. Children with temporary mental retardation can acquire educational skills at a young school age as a result of continuous exercises. During the research to G.Ya. Troshin managed to make a general conclusion about the general laws of the development process of moderately and abnormally developed children.

The human environment determines the mental development of children with disabilities. In this way, mental development develops in the course of various forms of subject activity. In each period of development, there are basic activities that play an effective role in mental development.

Mental development is impossible without communication. It is in the course of communication that the child is in harmony with adults, learns and assimilates the "cultural experience" historically achieved by humanity, which in general forms the content of the process of formation of human thinking.

Keywords: legality, development, factor, influence, psyche, demand, education, pedagogy, environment, child, formation, sinusol, environment, limitation, characteristic.

Маълумот дар борам муаллиф: Шарипов Бахтовар Файзович – номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ, 734065, ш Кӯлоб кӯч С. Сафаров 16. тел: (992) 944-18-19-20

Сведение об авторе: Шарипов Бахтовар Файзович - кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры дошкольного образования и социальной работы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ. 734065, г. Куляб, ул. Сафарова 16.тел: (992) 944-18-19-20

Information about the author: Sharipov Bakhtovar Faizovich - Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Preschool Education and Social Work of Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: RT. 734065, Kulyab, st. Safarova 16. Tel: (992) 944-18-19-20

УДК: 37+37.0 (2-тадж)

ББК: 74.00+74.5 (2 тадж)

Ш-30

УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС- ВАЖНОЕ СРЕДСТВО ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Шарипова О.П., к.п.н., доцент

Кулябский государственный университет

Яркие эстетические переживания могут быть вызваны у детей, начиная с первого учебного дня. Известно, что этот день незабываемый для всех детей, одни из ярких страниц детства. Задача школы состоит в том, чтобы он стал и первым днем ярких, радостных эстетических переживаний. Традицией многих школ стала тщательная подготовка к встрече первоклассников. Учителя заботятся о том, чтобы

детей встретили торжественно, а класс показался им как можно более привлекательным. Уже в первый день школьники знакомятся со своей школой. Учитель обращает внимание детей на оформление школы, на красивые уголки пришкольного участка, подчеркивая при этом, что многое из увиденного детьми сделано их старшими товарищами. Что сразу настроит детей на активное участие в жизни школы.

Следующая особенность эстетического воспитания в младшем школьном возрасте связана с изменениями, происходящими в сфере познавательных процессов школьника.

Например, формирование эстетических идеалов у детей, как части их мировоззрения, сложный и длительный процесс. Это отмечают все педагоги и психологи, упомянутые выше. В ходе воспитания жизненные отношения, идеалы претерпевают изменения. В отдельных условиях под влиянием товарищей, взрослых, произведений искусства, жизненных потрясений идеалы могут претерпевать коренные изменения. "Педагогическая суть процесса формирования эстетических идеалов у детей с учетом их возрастных особенностей состоит в том, чтобы с самого начала, с раннего детства, формировать устойчивые содержательные идеальные представления об обществе, о человеке, об отношениях между людьми, делая это в разнообразной, изменяющейся на каждом этапе новой и увлекательной форме" [1, с. 55], - отмечает в своей работе Б.Т. Лихачев.

Во всей последующей учебной работе учитель стремится развивать и совершенствовать эстетические чувства детей.

Умение учиться красиво, оформить доску, разумно расположить на ней учебный материал по математике, родному языку, красивое написание букв, цифр, хорошие зарисовки на доске – это ли не школа формирования эстетических вкусов школьников к подражанию. Поэтому учитель постоянно обращает внимание детей на то, как написано на доске, как нужно красиво оформлять записи в тетрадях. Учитель тщательно инструктирует детей, как делать записи, отмечает и поощряет их стремление внести элементы самостоятельности в эту работу. Чем дальше, тем чаще учитель советует детям самим подумать над тем, как правильно и красиво сделать ту или иную запись. Немаловажную роль играет и внимание учителя в ведении ученического хозяйства. В контроле могут принять участие все ученики, организуются конкурсы на лучшую тетрадь, на лучшую подделку детей на уроках труда, выставки лучших тетрадей и изделий и др.

Уроки выразительного чтения занимают значительное место в учебном процессе, и при правильном их построении являются важным средством эстетического развития учащихся. На этих уроках надо добываться, чтобы учащиеся научились воспринимать литературное произведение как произведение искусства, смогли правильно оценить основных действующих лиц, их характерные черты, поступки, дела, чтобы они почувствовали и поняли художественные достоинства произведения. Эти требования не стали еще правилами в работе каждого учителя, некоторые учителя до сих пор стремятся подчеркнуть лишь познавательную сторону литературных произведений, помещенных в учебниках.

Эстетика поведения и внешнего облика, - не менее значимый фактор эстетического воспитания. Здесь существенное влияние на детей оказывает непосредственно личность учителя. Как отмечает К.В. Гавриловец: «В своей работе, учитель влияет на воспитанников всем своим внешним обликом. В его costume, причёске проявляется эстетический вкус, отношение к моде, которое не может не влиять на вкусы юных. Модный и в то же время деловой стиль в одежде, чувство меры в косметике, выборе украшений помогают формировать у подростков правильный взгляд на соотношение внешнего и внутреннего в облике человека, вырабатывать у них «нравственно-эстетический критерий достоинства человека» [2, с. 14].

Выразительное чтение окажет большое внимание на эстетическое воспитание детей в том случае, если учитель научит детей не только эстетически правильно воспринимать материал, но и вызовет у них желание выразить свое отношение к

художественным достоинствам литературного произведения: методу, стилю, языку, средствами художественного изображения событий, героев. Ясно, что делать это нужно в доступной для младших школьников форме, не употребляя сложных литературоведческих терминов.

Чтобы усилить степень эмоционального восприятия их с собственным опытом школьников. Так, при анализе описания природы в литературных произведениях полезно сопоставить его с наблюдениями самих детей.

При чтении художественных произведений, в которых отражены отрицательные явления, важно научить детей правильно оценивать сами явления и их описание, а также создавать условия для формирования у детей отрицательного отношения к этим явлениям.

В эстетическом воспитании используется также прием повторного восприятия учениками стихов, песен, рассказов, сказок. При повторном восприятии учителю удаётся сосредоточить внимание детей на наиболее важных сторонах художественного произведения, приоткрыт им те стороны, которые остались ими незамеченными при первичном восприятии. Повторное восприятие сопровождается пояснениями учителя. Чем меньше дети, тем важнее помощь и посредничество учителя. Восприятие, поддержанное умелой, увлекательной беседой учителя, бывает более глубоким, разносторонним, сконцентрированным на самом главном, существенном. В такой работе у детей формируется наблюдательность, являющаяся необходимым условием дальнейшего эстетического развития школьников.

Метод сравнения активизирует детей, заставляет работать их мысль, помогает держать их внимание в напряжении.

Учителю важно знать, какие признаки подлежат сравнению, например громкое и тихое звучание музыки. Начиная сравнивать элементарные признаки, учитель постепенно ведет детей к умению сопоставлять систему выразительных средств, основную идею двух произведений.

Воздействие литературных произведений может быть усилено за счет сочетания чтения с различными видами художественной деятельности детей: пением, рисованием, раскрашиванием, лепкой, моделированием.

В книгах для чтения помещены некоторые народные песни, стихотворения, переложение на уроках пения.

По мотивам некоторых произведений написаны великолепные картины. Необходимо использовать их на уроках. Учитель может предложить учащимся составить свои иллюстрации к отдельным рассказам и сказкам, провести конкурс на лучший рисунок. Как видно, возможности учебного процесса в эстетическом воспитании велики. Их нужно лишь умело использовать. И все же решающая роль принадлежит учебным занятиям, непосредственно связанным с искусством.

Искусство воздействует на чувства человека через художественный образ, вызывает у него яркие переживания, способствует формированию разнообразных чувств. Подчеркивая значение чувств в эстетическом воспитании.

«Художественная литература — органическая часть искусства как формы общественного сознания и выражения эстетического отношения человека к действительности» [7, с. 100]. Она связана со всеми видами искусства, составляет основу многих из них, дала жизнь таким искусствам, как театр и кино, ее широко использует изобразительное искусство и хореография. Процесс восприятия и постижения подлинного литературного произведения доставляет читателю эстетическое наслаждение, влияет на духовный мир личности, формирование ее потребностей, мотивов поведения, способствует развитию ее мыслительных процессов, расширяет кругозор человека, углубляет его познания.

Младшие школьники обладают ярко выраженной способностью глубоко чувствовать и переживать прекрасное. По этому в работе с учащимся необходимо использовать каждую возможность для занятий искусством, чтобы раскрыть детям прекрасное в жизни, обогатить их духовный облик, побудить к активной общественной

деятельности, к борьбе с тем, что мешает утверждению лучших человеческих идеалов в жизни.

Будущий учитель, прежде всего, должен знать как с точки зрения педагогики, психологии и методики организовать и провести уроки изобразительного искусства.

Специфика уроков изобразительного искусства определяет и средства эстетического воспитания детей. Неменская Л.А. об этом говорит, что осознание личностного смысла восприятия конкретного художественного произведения выступает как способ одновременного постижения раскрытия духовного мира учащегося; происходит переплетение отношения школьника к конкретному произведению и к действительности, отображённой в нём. Учитель сосредоточивает их внимание на оформлении тетрадей. Следует с самого начала осудить неряшливость в оформлении тетрадей и отдельных рисунков, что довольно распространено в первых классах. Происходит это потому, что дети – дошкольники главное внимание в рисовании дома обращали на содержание рисунка, а не на его исполнение. Они портили много бумаг. Тетрадь же выбросить нельзя, она документ, характеризующий работу школьника. Надо учить детей с первых шагов правильно располагать рисунок на бумаге, ровно и аккуратно раскрашивать его, начатый рисунок обязательно заканчивать. Эти требования важно в доступной форме разъяснить учащимся и добиваться того, чтобы именно так они подходили к оценке своих рисунков и работ товарищей [4, с. 52].

Изучение в национальной школе русской литературы на языке оригинала требует от учащихся высокого уровня владения русской речью. Этот уровень не может быть достигнут только на занятиях языком. Поэтому на уроках литературы ведется целенаправленная работа по развитию речи учащихся.

Лингвисты требуют знания законов литературного языка в такой мере, чтобы «уметь грамматически и фонетически правильно, лексико- семантически точно, стилистически дифференцированно и выразительно говорить, выражать мысли и чувства в соответствующей форме устной речи, прежде всего в наиболее популярных сферах ее применения, а также владеть необходимыми в повседневной жизни широкими массами наиболее распространенными формами письменной речи» [5, с. 34].

Такой уровень владения русской речью для учащихся национальной школы будет возможным при условии, что специфика орфоэпии, грамматической структуры и лексики родного языка не будет появляться в произношении, грамматическом и лексико-семантическом оформлении русской речи.

Академик В. Виноградов, анализируя проблемы культуры речи, подчеркивал, чтобы правильно говорить «прежде всего необходимо глубоко понять и активно воспринять структурные формы и нормы современного языка в их внутреннем единстве, необходимо овладеть системой языка во всех ее пластах и ярусах» [6, с. 254].

Устанавливая оптимальный уровень развития речи учащихся национальной школы, нельзя не учитывать тех условий, в которых происходит изучение второго языка.

Свободная русская речь учащихся национальной школы в широком смысле должна приближаться к культурной речи носителей языка (русских), а в узком смысле – это тот оптимальный уровень, которого может достичь учащийся национальной школы в пределах изученной лексики и грамматических правил.

Она должна быть содержательна, понятна (соответствовать развитию, знаниям и интересам слушателей), выразительна (языковая форма речи должна учитывать обстановку и назначение устного выступления), обращена к слушателям и т.п.

Чтобы правильно организовать процесс развития свободной речи учащихся национальной школы, необходим учет целого ряда психологических факторов.

Современная психология рассматривает речь как сложный вид человеческой деятельности, связанный не только с мышлением человека, но и с поведением. Как и любая другая деятельность, речевое действие мотивированно, целенаправленно и совершается в какой – то ситуации.

Говорящий обычно ставит перед собой цель, которой он добивается своей речью.

Следовательно, речь учащихся будет только тогда естественной устной речью, речевым поступком, когда она будет исходить из внутренней потребности самовыражения, будет содержать новую информацию, и в речи будет выступать собственное отношение говорящего к описываемой действительности.

Чтобы говорить на втором языке, учащийся должен уметь произносить звуки так, чтобы их могли понять; уметь в соответствии с речевой ситуацией быстро отобрать нужные языковые средства; уметь связать отобранные элементы в целое, отвечающее нормам данного языка; приобрести опыт коммуникативного поведения (уметь начать или продолжить разговор, быстро реагировать на слова собеседника).

Свободная речь – это естественная речевая деятельность учащихся, предполагающая такой уровень развития речевых умений и навыков, которая позволяет, разнообразно комбинируя изученный материал, свободно и относительно правильно выразить свои мысли в самых различных ситуациях.

Под относительной правильностью подразумевается отсутствие нарушений с точки зрения системы русского языка, в пределах изученного учащимся и адекватный, правильный отбор языковых средств в соответствии с речевой ситуацией.

Естественной является такая речевая деятельность ученика, которая нужна ему для осуществления реального общения (коммуникации) на русском языке в реальной жизни, а также для нормального протекания учебного процесса на русском языке на уроках русского языка и литературы, предусматривающего реальное общение и усвоение знаний. Естественной можно назвать всякую речевую деятельность, которая при относительной правильности потребует большой самостоятельности учащихся (правда, установить с полной достоверностью границы «своих» и «не своих» мыслей – задача весьма трудная).

Психологи условно выделяют три вида деятельности, ведущих к овладению учебным материалом: репродуктивная деятельность, во время которой проявляется активность памяти, направленной на воспроизведение готового материала; репродуктивная мыслительная деятельность, связанная с привычным способом рассуждения; и наконец, продуктивная деятельность, связанная с решением познавательных задач и дающая какой либо новый познавательный результат.

К первому виду учебной деятельности на уроках русской литературы в национальной школе, очевидно, следует отнести чтение стихотворного или прозаического текста наизусть.

Репродуктивной мыслительной деятельностью для учащихся национальной школы будет простой пересказ содержания художественного произведения, биографии писателя или учебной статьи, так как этот вид деятельности потребует не только работы памяти, но и понимания, осознания слов и логических связей между ними; он потребует также определенных мыслительных операций; группировки мыслей, выделения смысловых опорных пунктов, соотнесения содержания разных частей текста друг с другом, выявления главного. Пересказ текста для учащихся национальной школы представляет собой самую простую аналитико – синтетическую мыслительную деятельность. С точки зрения развития речи пересказ будет совершенствовать навыки и умения подготовленной речи и закрепит изученный лексико – грамматический материал. Поэтому он является необходимым звеном в учебном процессе, но ограничиваться им в целях развития свободной речи нельзя.

Речевая деятельность учащихся на уроках русской литературы не вполне соответствует коммуникативным целям изучения языка – еще и потому, что ученик чаще говорит со всеми и для всех, не обращая ни к кому персонально. Рассказ его не требует ответа, обмена мыслями. Задача учащихся, слушающих говорящего, чаще всего сводится к фиксации и исправлению ошибок в речи товарища, т. е. они выполняют ту же роль учителя и поэтому не могут быть равноправными собеседниками отвечающего. В силу этого на уроках литературы не всегда воспитывается умение

начать разговор, но собственной инициативе, продолжить, поддержать его, возразить говорящему. В большей мере свободно говорить по – русски может научить анализ художественных произведений, проводимый в форме беседы. Руководя развитием свободной речи, учитель должен определить для себя и критерии ее оценки, иначе он не сумеет судить об успехах обучаемых.

Оценивая речь учащихся, учитель учитывает и объем высказывания, и использование учеников активизируемой лексики (правильность, выразительность речи). Показателем развитости речевых механизмов считают самоконтроль говорящего; выделяют и уровня этого самоконтроля; I-уровень нет сличения речевого действия с программой (содержанием высказывания;) II- уровень сличение есть, но по произвольно осознаваемой схеме выполнения программы; III- уровень сличение есть, но ошибка осознается в контексте, т.е. после звучания целого; IV- уровень ошибка исправляется. Названные уровни могут быть использованы и в национальной школе как общие показатели развития русской речи учащихся и свидетельствовать о степени выработки умения и навыка использования активизируемой лексики в речи. Судить о выразительности свободной речи учащихся можно, но количеству употребленной оценочно – эмоциональной лексики, выражающей определительные отношения – признаки предметов и действия. Развития русской речи в процессе изучения русской литературы во многом зависит от тематики и лексики программных произведений. Запас слов и форм художественных произведений можно систематически анализировать по объему, сочетаемости слов в отличие от слов и форм обычной разговорной речи. Богатство художественной прозы и тем более драмы диалогическими построениями приближает их язык к нормам живой устной речи. Разнообразные синтаксические конструкции служат учащимся моделями, по которым они могут строить предложения.

Первая трудность, с которой сталкивается учитель, организуя развитие речи на материале художественных произведений, - так, что язык художественных нельзя отождествлять, полностью с литературным языком представлен не только художественными произведениями. Язык научной и научно – технической литературы, язык публицистикой, официально – деловых документов также входит в состав общенародного литературного языка, влияя, в свою очередь, на его развитие. К тому же язык художественных произведений всегда индивидуален.

Вторая трудность состоит в том, что язык классических произведений, которые изучаются в школе, представляют собой художественную речь в ее высшем воплощении. Он выполняет не только коммуникативную, но и эстетическую. «Обычный способ создания художественной речи – это употребление слова в необычной ассоциации. Художественная речь производит впечатление некоторой новизны в обращении со словами». Это новизна достигается путем отбора слов различной языковой среды (введение варваризмов, диалектизмов, архаизмов, неологизмов) и изменения значения слова (поэтическая семантика, тропы) [7, с. 13].

Но если в художественном произведении всякое отступление от нормы мотивировано эстетической потребностью, то литературный язык, как язык, выполняющий роль посредника в обмене информацией между самыми различными носителями языка, строго нормативен; ему присуща некоторая стабильность и некоторая стандартность.

Анализ языка художественных произведений, включенных в программу национальной школы, показывает необходимость раскрытия и основного и дополнительного значений слова.

Следует отметить также, что стихотворный размер в силу той роли, которую ритм приобретает в организации стиха, может содействовать формированию норм правильного русского произношения (если ударения в стихотворном тексте не отмечаются от норм современного русского языка). Ритмически организованная речь легче запоминается как речевой образец, потому что в ней много звуковых, ритмических интонационных повторов, семантических и синтаксических параллелизмов, которые способствуют активизации памяти. При достаточной

языковой подготовке и умелом подходе стихотворные произведения как источник развития свободной речи могут способствовать воспитанию внимательного отношения к слову. Ученику приходится задерживать внимание на каждом слове, чтобы прислушаться к нему, и, следовательно, восприятие каждого отдельного слова обостряется. Слово в стихах приобретает больше все, чем в прозе. Стихотворный текст, способствуя запоминания логически законченных периодов речи, развивает подготовленную речь (заучивание наизусть) и может использоваться в определенных ситуациях.

Необходимо, однако, учитывать следующие обстоятельства:

1. Естественная форма человеческой речи есть проза, стихотворная речь не имеет прямого соответствия в речи практической, хотя и подчинена всем законам, которым подчинена обычная речь. Поэзия пользуется большим количеством необходимых конструкций и менее типичными вариантами обычных конструкции, членение речи на стихи происходит независимо от естественного членения речи на синтаксические единицы.

2. Существенным признаком стихотворной речи является ее семантическая усложненность, отсюда ее глубинный поэтический подтекст, тонкая игра смысловыми оттенками слов – достоинство, которое не может быть легко воспринимаемым и не подлежит внедрению в разговорную речь учащихся, значительно выигрывающую, однако, от вкрапления таких стихотворных компонентов, как цитаты и цитаты и крылатые выражения.

3. Поэзия является всегда наиболее национальной формой искусства; эстетическая трансформация языка в ней происходит также по нормам национальной поэтической традиции. При ее изучении, следовательно, особенно необходимо предотвращать возможность возникновения интерференции.

4. Ослабление сюжеты в лирике и усиление эмоциональной окрашенности и субъективного начала значительно затрудняют выбор традиционных форм работы (какой является, например, пересказ) для закрепления лексика – грамматического материала и развития свободной речи. Одним из важным путем устранения трудностей в обучении второму языку стала предварительная их диагностика. Необходим учет взаимовлияния двух соотносимых языков.

Чтобы художественные тексты способствовали развитию свободной речи учащихся национальной школы, нужна предварительная подготовка к их изучению учителя и ученика. Кроме того, в целях развития речи нельзя ограничиваться словарем художественных произведений. При отборе языкового материала следует учитывать не только частотность и значимость активизируемых слов для раскрытия идейно художественного содержания произведения, но и его коммуникативную ценность, степень трудности его усвоение.

Для развития свободной речи учащихся в процессе анализа художественных произведений нужно предварительно отработать (довести до автоматизма) активизируемую лексику; активизировать и закрепить грамматический материал в соединении с новой лексикой; отработать разные виды свободной речи: диалогическую и монологическую, реактивную (содержащую реакцию на реплику, высказывание) и, в особенности, инициативную; воспитать у учащихся навыки речевого поведения: обучить их правильному употреблению грамматического и лексического материала с различной стилистической окраской; заострить внимание на тех языковых факторах, которые мешают почувствоваться в произведение на русском языке.

К основным компонентам системы развития свободной речи следует отнести ситуативный минимум – лексику, нужную для адекватного реагирования на отобранные ситуации, языковую и коммуникативную модель.

Ситуативный минимум должен включать ситуации, привычные для возраста учащихся, и вытекают из тематической лексики изучаемых художественных произведений.

В национальной школе очень важно построить такую систему ситуативных упражнений, которая не только служила бы основой для развития вторичных умений, использования активизируемой лексики, но и одновременно готовила бы учащихся к пониманию и к анализу художественной литературы.

Следует, прежде всего, выяснить, какие реальные ситуации могут возникать сами собой в условиях национальной школы, какую тематику ситуаций предлагает школьная программа, насколько предлагаемые ею ситуации можно обеспечить нужным языковым материалом диалогическим клише; типичными речевыми образцами.

В условиях национальной школы могут возникать естественные (реальные) и учебные ситуации. Реальные речевые ситуации на уроках литературы – это прежде всего не запланированное заранее обсуждение информации, полученной вне школы (по радио, и телевидению, из кинофильмов, газет), а также событий из жизни класса и т.п. К естественной ситуации можно уже в средних классах отнести и беседу между учителем и учеником во время анализа произведения наиболее распространенными естественными ситуациями будут стихийные споры учащихся, а также та эвристическая беседа, цель которой выяснить достоинства произведения.

К учебным ситуациям относятся те, которые создаются учителем искусственно в целях развития свободной речи. В их основе могут быть всевозможные ситуации из жизни учащихся в школе и вне нее.

Лексическое наполнение таких ситуаций лексикой изучаемых в классе произведений, все учебные ситуации могут быть названы условно - реальными. К учебным ситуациям можно отнести и ситуации, создающиеся при помощи аудиовизуальных средств (произведений живописи, кино, радиопередач, телепередач и т.п.). Наконец, базой учебных ситуаций могут послужить прочитанные внепрограммные произведения (художественные, публицистические, научные и пр.).

Поскольку развитие свободной речи тесно связано с подготовкой к восприятию художественного произведения на втором языке, то возникает задача овладения и стилистической дифференциацией изучаемого лексического и грамматического материала, что, естественно, потребует введения наиболее употребительных синонимов основной лексики. Это позволит показать, чем слова отличаются одно от другого, а также отработать их функциональные и семантические различия в речи.

В выборе языковой модели решающую роль должны играть два фактора - изучаемая грамматическая тема и коммуникативная задача, которая скажется и на содержании, и на форме речи. Таким образом, процесс развития свободной речи должен рассматриваться в неразрывной связи с процессом изучения художественного произведения, его анализом.

При анализе художественного произведения, а также при выборе путей развития свободной речи должны учитываться особенности изучаемого произведения, которые обусловлены такими факторами, как творческая индивидуальность писателя, литературный метод. Приемы развития речи будут зависеть и от особенностей творчества изучаемого писателя, и от особенностей (творчества) анализа данного произведения в национальной школе. Зависимость от художественных особенностей изучаемого произведения скажется, прежде всего, на выборе формы моделируемого вида речи, идейное и смысловое содержание определит тематику и цель высказывания. Поэтому возникает необходимость проанализировать жанровые, а также языковые особенности изучаемых в школе произведений с точки зрения использования их в целях развития свободной речи учащихся.

Способ изложения (стих, проза, диалогическая форма речи, соответствующие поэзии, прозе драме) играет немаловажную роль в развитии речи учащихся.

Рассмотрим, какие возможности для развития свободной речи представляются при изучении лирических стихотворений. Пересказ стихов учащимся в лучшем случае превращается в рассказ о фактах побудивших написать эти стихи. У лирических стихов специфические законы, отличающие их от прозы, поэтому, переданные ученической прозой, они рассыпаются, становятся пустым набором слов. Нужна умелая организация

работы над стихотворением, помогающая раскрыть не дополнительные значения, которые содержатся в поэтическом языке.

Подготовительные упражнения проводятся на уроках русского языка. Их цель развитие первичных умений и навыков употребления той лексики, которая встретится в художественных текстах. Предварительное знакомство с новой лексикой подготовит учащихся к лучшему восприятию произведений, пониманию их смысла, усвоению эстетической функции языка. Особую роль подготовительные упражнения играют при изучении лирики.

Подготовленная речь - самая освоенная область развития речи учащихся в национальной школе. Наиболее распространенный ее вид - пересказ, который в методике квалифицируется как средство усвоения логического и эмоционального содержания произведения, как один из основных путей развития связной, контекстной речи.

Пересказы подчинены задачам литературного образования, поэтому они строятся на материале, важном для раскрытия идейно - художественного содержания произведения, и помогают учащимся глубже понять художественное произведение.

Для пересказов отбираются эпизоды, которые могут быть не замечены школьникам в силу возрастных особенностей, несколько иной эстетической базы или недостаточного читательского опыта, прежде всего эпизоды, отражающие причинно следственные отношения, описывающие события, которые способны вызвать у учащихся национальной школы несколько иные ассоциации, чем у носителей языка.

Упражнение по развитию подготовленной речи не только способствуют усвоению содержания художественного текста, но и значительно облегчают развитие свободной речи. Они позволяют учащимся пользоваться речевыми образцами художественных текстов, узнавать отработанную лексику, повторять ее, а также заострять внимание на необычности (если она имеется) ее употребления. Это, в свою очередь, создает прочную базу для порождения более правильной свободной речи.

Наиболее частые приемы развития подготовленной речи -выборочный пересказ, пересказ описаний, пересказ фабулы законченного эпизода, сжатый (краткий) пересказ при изучении прозы, работа с иллюстрациями, пересказ с изменением лица, пересказ содержания ремарке, пересказ пропущенных в хрестоматии глав и сцен.

Часть упражнений можно отнести к переходными от подготовленной к свободной речи - например, работа со зрительной наглядностью в целях углубленного восприятия текста и создания условий для закрепления лексики; здесь подсказан только предмет разговора, языковые средства должны быть в оперативной памяти учащихся. Такая работа проводится после чтения художественного произведения. Чтобы не пропал стимул разговора, для устного описания привлекаются иллюстрации разных художников.

К упражнениям переходного характера относят также и также, в которых учащиеся могут использовать внутреннюю наглядность (базирующуюся на воспроизведения образов и представлений). И умение без предварительной подготовки рассказать содержание воспринятых на русском языке кинофильма, спектакля, книги, статьи.

Среди переходных упражнений особое место занимает пересказ по-русски того, что прочитано на родном языке. В условиях двуязычия такой вид пересказа часто имеет место в реальной жизни, и поэтому к нему следует готовить учащихся.

Каждому учителю практику известно, что речь учащихся обогащается значительно быстрее и плодотворнее, когда она переживает эмоциональный подъем, живо реагирует на события и характеры героев, испытывает глубокие эстетические чувства. В свою очередь, развитие речи благотворно влияет на решение образовательных, воспитательных задач. Ибо человек, обладающий высокий речевой культурой, глубже и эмоциональнее воспринимает прочитанное, сильнее откликается умом и сердцем на прекрасное в литературе, искусстве, жизни. Сложные душевные переживания школьников проявляются в их активно речевой деятельности, и процессе

высказывания самостоятельных суждений, которые, как известно, особенно, ценны для формирования речевых умений и навыков.

Литература:

1. Забаро – Просолова Е. Л. Красота науки физики и ее значение в эстетическом воспитании учащихся. – В кн.: Наука и эстетическое воспитание. М., 1972. Стр.153
2. Буров А. И. О природе объективности красоты. – Вопросы литературы, 1969.бл- № 3. Стр.45
3. Карташова И. Экологическое образование – веление времени // Вуз. вести.– 1998. - №9. – С. 177.
4. Неменская Л.А. Эстетический характер самосознания (школьников).Сов. педагогика -76.1990№912 с. 71.
5. Винокур Г. Окультуре языка 2-ое издание М.1969. с 165
6. Виноградов В.В. Проблемы культуры речи и некоторые задачи русского языкознания. с. 263-264
7. Томашевский Б. Теория литературы. М-Л, 1931, с 13-14.

УЧЕБНЫЙ ПРОЦЕСС- ВАЖНОЕ СРЕДСТВО ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

В своей статье автор рассказывает о различных воспитательных процессах и их вкладе в эстетическое воспитание учащихся, а также отмечает, что формирование у детей чувства прекрасного в процессе обучения, формирование здорового художественного вкуса, способность правильно понимать и ценить произведения искусства, красоту и богатство, особое значение придается природе родного края. Исследователь отмечает, что искусство способно решать такие задачи, как: школьные предметы, такие как литература, музыка, песня, изобразительное искусство, эстетика и др., играют большую роль.

Ключевые слова: эстетика, свободной речи, содержательна, понятна, выразительна, обращена к слушателям, изобразительное искусство, учебные предметы.

РАВАНДИ ТАЪЛИМӢ ВОСИТАИ МУҲИМИ ТАРБИЯИ ЭСТЕТИКӢ

Муаллиф дар мақолааш бобати равандҳои гуногуни таълимӣ ва саҳми онҳо дар тарбияи эстетикӣ талабагон сухан ронда, аз ҷумла қайд менамояд, ки ба ташаккули ҳисси зебоӣ дар кӯдакон ҳангоми дарс гуфтан, ташаккули завқи солими бадеӣ, қобилияти дуруст дарк ва кадр кардани осори санъат, зебоӣ ва сарвати табиати ватан аҳамияти махсус дода мешавад. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки санъат қодир аст, дар ҳалли проблемаҳои мазкур аз қабилӣ: фанҳои мактабӣ, монанди адабиёт, мусиқӣ, суруд, санъати тасвирӣ, эстетика ва ғайра нақши калон мебозад.

Калидвожаҳо: эстетика, сухани озод, пурмазмун, фаҳмо, ифодакунанда, ба шунавандагон нигаронидашуда, санъати тасвирӣ, фанҳои таълимӣ.

LEARNING PROCESS IS AN IMPORTANT TOOL AESTHETIC EDUCATION

In his article, the author talks about various educational processes and their contribution to the aesthetic education of students, and also notes that the formation of a sense of beauty in children in the learning process, the formation of a healthy artistic taste, the ability to correctly understand and appreciate works of art, beauty and wealth, is of particular importance attached to the nature of the native land. The researcher notes that art is able to solve such problems as: school subjects such as literature, music, song, fine arts, aesthetics, etc. play a big role.

Key words: aesthetics, free speech, meaningful, understandable, expressive, addressed to the audience, fine arts, academic subjects.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Одинамо Пирназаровна номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб

ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ **Суроға:** 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. тел.:(992)988635720

Сведения об авторе: Шарипова Одинамо Пирназаровна- кандидат педагогических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. тел.:(992)988635720

Information about the author. Sharipova Odinamo Pirnazarovna candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. **Phone:** (992) 988635720

ТДУ: 37.0+373 (2-точ)
М-95

МУШКИЛОТИ ТАРБИЯИ ОИЛАВИИ КӮДАКОН

Абдурахмони М. ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

«Мо бояд як чизро амиқ дарк намоем: дар тарбияи инсон пеш аз ҳама ва беш аз ҳама оила нақш мегузорад ва ҷараёни ташаккули ҳамаи хислатҳои неку бади инсон асосан дар оила ибтидо мегирад. Бо дарки ин масъала падару модарон бояд масъулияти бузургро, ки вобаста ба тарбияи фарзандон ба дӯши онҳо меафтад, пурра эҳсос кунанд». [13, с. 2].

Тарбияи оилавии кӯдакон имрӯз яке аз масъалаҳои доғи рӯз гаштааст ва дар ин самт, мо проблемаҳои муосири педагогии оиларо бояд баррасӣ ва арзёбӣ кунем:

- Оилаҳои дорой шакли возеҳ (кушода) -и мушкилот:

- Оилаҳо, ки захираҳои таълимӣ надоранд.

- Оилаи тифлӣ яке аз намудҳои маъмули оилаи муосир мебошад.

- Оилаи тифлӣ як кӯдакро дар муошират душвор мекунад, таҷрибаи кори дастаҷамъона ба даст меорад. Дар чунин оила, кӯдак мураббӣён - бародарон ва хоҳарони калонсол, муҳофиз, парастор надорад, таҷрибаи муносибатҳои дастаҷамъона маҳдуд аст. Кӯдак, аз як тараф, маркази оила мегардад, ки ба ӯ меҳрубонӣ, диққат, ғамхорӣ медиҳад. Аз тарафи дигар, волидон меъёрҳои педагогиро дар қонеъ кардани хоҳиш ва ниёзҳои кӯдак аз байн мебаранд. Кӯдаки аз як оилаи тифлона аз синни барвақтӣ худхӯй, коллективизми сусти инкишофёфта ва бетоқатири зоҳир менамояд, ки дар синни мактабӣ вижагиҳои устувор мегиранд. Дар ҳоле ки фарзандони оилаҳои нопурраи волидон буданд, онҳо ба осонӣ дар ҳавлӣ, мактаб, даста ва ҳамсолон зиндагӣ мекунанд. Онҳо оилаҳои рафқони худро мебинанд, намунаҳои равшани муносибатҳоро дар оилаи калон нишон медиҳанд. Вақте ки кӯдакӣ ба як падидаи оммавӣ мубаддал гашт, бегонагӣ байни кӯдакон устувор мегардад.

Оилаҳо, ки танҳо иборат аз падар ё модар ҳастанд, дар ин сурат кӯдакро фақат модар ё падари ягона тарбия мекунанд. Аксар вақт кӯдак ба ҳаёти шахсии падару модар «даҳолат» мекунанд. Сардӣ, бепарвоӣ, набудани тамос бо эҳсосот моҳиятан вучуд дошта метавонанд. Кӯдакони оилаҳои нопурра аксар вақт як қатор мушкилоти равонӣ доранд. Ба гуфтаи муҳаққиқ И.С.Кон [1, с.24], кӯдаконе, ки бе падар ба воя расидаанд, майлу хоҳиши паст доранд, писарон дар тамос бо ҳамсолони худ мушкилӣ мекашанд, нақшҳои аслии мардонро бадтар азхуд мекунанд, аммо баъзе мардон вижагиҳои гипертрофӣ (дағалӣ) дошта метавонанд.

Аз тарафи дигар, кӯшиш мекунанд, ки писарбача дар назди вай дарозтар нигоҳ дошта шавад, модар ба худ ва кӯдак боварӣ медиҳад, ки вай мустақил буда метавонад. Вазъият шиддат мегирад, вақте ки модарон дар оилаҳои нопурра нисбат ба шумораи пурраи онҳо бо волидони худ зиндагӣ мекунанд. Таҳвили хоси нақшҳои тарбиявӣ дар

он аст, ки накши модарро биби бо хислатҳои авторитарии шахсият ба дӯш мегирад ва накши падарро модар бо хислатҳои мустаҳкам ва беайбии афзуда ё бобояш мебозад. Таҷрибаи кӯдак аз рафтори модар шадидтар мешавад, ки падарро аз воҳурӣ бо писараш бозмедорад.

Оилаҳои номутаносиб. Омӯзгори иҷтимоӣ оилаҳои калон, оилаҳои фирориён, волидонии корношоям ва волидонии ноболиғро ба ин гурӯҳ шомил мекунад. Кӯдакони чунин оилаҳо худбаҳодиҳии нокофӣ доранд, тасаввуроти нодуруст дар бораи аҳамияти шахсияти худ доранд, ки ба тақдирӣ минбаъдаи онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Волидайн бо маҳдудиятҳои фарҳангӣ, эҳсоси заиф, набудани робитаи маънавӣ бо кӯдакон тавсиф мешаванд.

Оилаҳои низоӣ. Оилаҳое, ки дар онҳо кӯдакон номурағбатӣ бенизоии волидон мебошанд. Тарбияи зиддиятҳо дар талаботҳои мутақобилаи истисноии модар ва падар, ки кӯдакро фишор медиҳанд, зоҳир мешавад. Номутобиқатӣ дар муносибат бо кӯдак дар маҷмӯъ манбаи муноқишаи оила мегардад. Волидайн ё бар зидди кӯдак муттаҳид мешаванд ё якдигарро айбдор мекунад. Ин дар шакли ҷанҷолҳои оилавӣ, дағалӣ, таҳдид ва таҳқири тарафайн ифода карда мешавад. Ҳисси муҳаббат, эҳтиром, вазифа, масъулият барои ҳамдигар нобуд мешавад. Низоӣ оиларо тақон медиҳад ва зарурати раҳӣ аз муносибатҳоеро, ки номувофиқанд, ба вучуд меорад. Кӯдакони чунин оилаҳо назар ба дигарон меъёрҳои рафторро дар мактаб ва ҷойҳои ҷамъиятӣ бештар вайрон мекунад.

Оилаҳое, ки дар онҳо ба беҳбудии моддӣ афзалият дода мешавад. Фарзандон дар чунин оила худхоҳона ва истеъмолкунандагонӣ аз ҳад зиёд ба воя мерасанд. Ин сифатҳо волидонро рӯҳбаланд мекунад.

Оилаҳое, ки дар онҳо падару модарон нисбати кӯдакон аз ҳад зиёд талабот мегузоранд, аксар вақт онҳо бо бераҳмӣ алоқаманданд. Ҳолатҳое маъмуланд, ки волидон тамоман усули инсондӯстона ва оқилонаи муошират надоранд. Қатъиятҳои беасос нисбат ба кӯдакон, ҷазоҳои сахт ва таҳдид, хунокии эҳсосотӣ метавонад зиндагии кӯдакро тоқатнопазир гардонад, ки дар натиҷа ӯ хашмгин ва бераҳму шафқат мешавад. Волидайн рафтори худро идома дода, танҳо ба мақсадҳои нек хидоят мекунад [2, с. 68].

Оилаҳое, ки шакли пинҳонии душворӣ доранд. Муайян кардани сабабҳо ва шароити номусоид бештар дар оилаҳое мебошанд, ки шакли пӯшидаи дисфункционално доранд. Инҳо оилаҳои зоҳиран эҳтиромбахшанд. Дар чунин оила эътимод ба падару модарон ногузир аст ва хоҳиши тақлид кардан барвақттар ба вучуд меояд, аз ин рӯ кӯдакон беасос зерӣ таъсири волидон - муносибат, нуқтаи назари онҳо ба рӯйдодҳо, зухурот, одамӣ меафтанд. Ин таъсир ҳангоми фарқияти байни «таълими дурусти шифоҳӣ» ва амалҳои воқеӣ, вақте ки волидон меъёрҳои умуминсониро сарфи назар мекунад ва қоидаҳо ва меъёрҳои рафтори инсондӯстонаро нодида мегиранд, мушкил мешавад. Мушкилоти оилавии ин гуна шахсон аз он иборат аст, ки намунаи волидайн ва аъзои ба назар хуби оила одамнорӣ рӯҳан ва беақл ташкил мекунад. Норасоӣ дар оила ҳамеша ба вайрон кардани рушду инкишофи рӯҳии кӯдак оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ, оилаи муосир проблемаи тарбияи падару модарон ва бесалоҳияти падаронро кашф мекунад. Он дар безътиноӣ аз усулҳои таъсири педагогӣ, муҳим набудани аҳамияти тарбияи оилавӣ, дар набудани зарурати дониши педагогии падару модарон ифода карда мешавад. Кӯдакони чунин оилаҳо дар соҳаи муошират ихтилолро эҳсос мекунад, аксуламали эҳсосотӣ афзуда ё кам мешавад. Вазифаи қаноатбахши ҳаёт дар кӯдак, дар дастаи кӯдакон ва ҳам дар оила ташаккул меёбад.

Норасогихҳои маъмулии маърифатӣ:

- рад кардани кӯдак, радкунии равшани эҳсосотии махфии ӯ аз ҷониби волидон;
- «гиперпарасторӣ», вақте ки ба кӯдак мустақилияти ибтидоӣ нишон дода намешавад, онҳо аз ҳаёти атроф ҷудо карда мешаванд;

- номутобикатӣ ва номувофикатии тарбия, ки бо фосилаи байни талабот нисбати кӯдак ва назорат аз болои он, номувофикатии амалҳои педагогии падару модарон, бибиҳо, ки кӯдакро норухат мекунанд;

-набудани дарки шакл ва шахсияти рушди шахсии кӯдакон ва номувофикатии талабот ва интизорҳои волидон бо қобилият ва ниёзҳои кӯдакон;

- номутобикатии волидон дар муносибат бо кӯдакон, ки дар баррасии нокифояи вазъ, таъйин ва барномасозии талабот, дар сурати мавҷуд набудани алтернатива дар тасмимҳо, пешниҳоди андешаи шахс дар бораи кӯдак, тағйирёбии якбора нисбати муносибат дар кӯдак дар давраҳои мухталифи ҳаёти ӯ ифода ёфтааст (набудани нигоҳубин бо иваз кардани он ё зиёд шудани он ё баръакс);

- меҳрубонӣ - изофаи норизояти волидайн, ҳаяҷон, изтироб нисбат ба кӯдакон, ки таъсири парешонӣ, бетартибӣ, ҳаяҷони умумиро дар оила ба вучуд меорад;

- хавотирӣ ва тарсу ҳарос барои кӯдаконе, ки бечуръат мешаванд ва падару модаронро аз хушиву некбинӣ маҳрум мекунанд, онҳоро маҷбур мекунад, ки мамнуъ бошанд ва огоҳӣҳои доимоамалкунандаро истифода баранд, ки кӯдакон бо ҳамон изтироб мубтало мешаванд;

- таълими авторитарӣ - хоҳиши тобеъ кардани кӯдак ба иродаи худ;

- ҳукмҳои қатъӣ, оҳанги фармонравой; гузоштани як андеша ва ҳалли омода, хоҳиши интизоми қатъӣ ва мустақилияти маҳдуди кӯдакон;

- истифодаи чораҳои маҷбуркунӣ ва репрессивӣ, аз ҷумла ҷазои ҷисмонӣ;

- назорати доимии амалҳои кӯдак;

- гиперсиализм, вақте ки волидон кӯшиш мекунанд, ки тарбияро аз рӯи шакли муайян (бо вучуди мусбӣ) таҳия кунанд, шахсияти кӯдакро ба назар нагиранд, талаботҳои аз ҳад зиёдро ба ӯ бидуни иртиботи эҳсосии мувофиқ, воқуниш ва ҳассосият ба миён оранд.

Агар ҳангоми таваллуди кӯдак дар бораи бесаводии педагогии онҳо суҳбат кардан мумкин бошад, пас бо гузашти вақт, он ба салоҳияти педагогӣ мубаддал мешавад: иртибот бо кӯдак решақан мешавад ва таъсири ӯ аз байн меравад.

Ба ақидаи мо, як институти нави иҷтимоии оилаи тоҷик бо қоидаҳо ва меъёрҳои анъанавии иҷтимоие, ки ба ҷунин мукотиба майл надорад ва ҷавобгӯи ниёзҳои шахсони алоҳида мебошад, таваллуд мешавад. Оилаи тоҷик тамоюл дорад, ки тағйиротҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ идома дошта бошад.

Хулоса карда, нуктаҳои зеринро қайд кардан мумкин аст: дар асоси равишҳои пешниҳодшудаи концепсияи падару модар, мо таърифи онро ҷунин тартиб медиҳем: «Падару модарӣ як падидаи бисёрҷанба аст, ки онро ҳамҷониба баррасӣ кардан мумкин аст, аз ҷумла ду нафар, ки тасмимдоранд ҳаёти навро оғоз кунанд ва амсилаи педагогӣ бо ҳадафҳо, вазифаҳо ва василаҳои татбиқи онҳоро муаррифӣ кунанд. Ба ақидаи мо, тарбияи падарию модарӣ асосан рафтори иҷтимоии ивазшаванда дар байни модарон ва падарон ва ҳиссиёти волидайн аз ҷониби волидайн мебошад. Аз тарафи дигар, вижагии модарӣ ва падарӣ мавҷуд аст, ки на танҳо ба диморфизмҳои ҷинсиятӣ, балки ба туфайли давраи таърихӣ тақсимооти нақшҳо, сохторҳои гуногуни иҷтимоиву фарҳангии модар ва падар асос ёфтаанд [3, с.54].

Таъсири волидайн ба кӯдак, новобаста аз он ки вай огоҳона ё худбоварона аст, пайваста гузаронида мешавад. Таъсири бошуурона, гум шудан ё надоштани ҳадафҳои таҳсилот ба натиҷаҳои пешбинишуда оварда мерасонад. Дар робита ба ин, мо пешниҳод менамоем, ки ташаккули психологӣ ва педагогии тарбияи волидайн ба худогоҳии падару модар, огоҳӣ аз таъсири педагогии онҳо ба кӯдак асос ёбад.

Мутаносибан, волидайн дар оилаи муосир бо ҳадафҳои ҳамсарон, ҷаҳонбинии онҳо, арзишҳо ва дигар омилҳои муайян карда мешаванд. Аз ин бармеояд, ки ҳангоми сохтани амсилаи ҳамкорӣ мактаб ва оила дар таълими ибтидоӣ бояд ба омилҳои микронизом (нерӯи педагогии оила) ва омилҳои дохилӣ (вижагиҳои шахсии шахсӣ) таъя кардан лозим аст.

Дар бораи хусусиятҳои робитаи мактаб ва оила мулоҳиза ронда, муҳаққиқи тоҷик Б.Мирбобоева зикр мекунад, ки «Имрӯз масъалаи бухрони оилавӣ боиси нигарониҳои амиқи доираҳои мухталифи ҷаҳони муосир гардидааст. Бухрон онро нишон медиҳад, ки оила вазифаи асосии худро, ки тарбияи кӯдакон мебошад, аз ҷама бад иҷро менамояд.

Ташаккули маърифати муносибати миллӣ ва таҳаммулпазирӣ аз оила оғоз мегардад. Дар оила кӯдакон дар бораи забони модарӣ, фарҳанг, анъанаҳои миллӣ ва расму оинҳои мардум нахустин тасаввуротро ҳосил мекунанд. Аз волидонашон онҳо дар бораи дигар халқу миллатҳо, хусусиятҳои фарқкунандаи миллии онҳо, забон, фарҳанг ва тарзи зиндагии онҳо иттилоъ мегиранд. Дар оилаҳои гуногунмиллат кӯдакон аввалин намунаҳои муносибати байниҳамдигарии намояндагони миллатҳои гуногунро дарк менамоянд. Напазирuftани одамони миллати дигар, фарҳангу оини ва тарзи зиндагии онҳо нуқси маънавии шахсият мебошад, ки дар заминаи тарбияи нодуруст шакл гирифта, маҳз аз оила ва муҳити носолими хонаводагӣ сарчашма мегирад» [13, с. 6].

Мушкилоти волидайн ҳамчун соҳаи махсуси таҳсил дар асарҳои муҳаққиқ И.С.Кон [1, с. 61] ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд. Аллакай дар аввали солҳои 1980-ум, ӯ ҷанбаҳои этнофарҳангӣ ва гендерии (ҷинсиятии) волидайнро, пеш аз ҷама, дар асоси таҳқиқоти дар хориҷа гузаронидашуда таҳлил кард.

Яке аз охири асарҳои муҳаққиқ А.Г.Харчев «Ҷамъияти сотсиологияи таълим» ном дошт. Ба ақидаи ӯ, «тарбияи оилавӣ» консепсияест, ки асосан педагогӣ буда, баъзан идеологӣ буда метавонад, вай бо «волидайн» ҳамчун мешавад, аммо бо он мувофиқат намекунад. Мушкилоти худӣ падару модарон амалан баррасӣ карда нашуданд. Волидон мавзӯи таъсирбахшӣ буданд ва кӯдакон эътироз мекарданд.

Ҳамин тавр, дар ибтидо мафҳуми «тарбияи оилавӣ» аз ҷониби фарҳангшиноси педагог Н.Б.Кириллова баррасӣ шуда буд: «Тарбияи оилавӣ, агар он табиати дӯстона ва фарҳангӣ дошта бошад, аслан дар ҳолатҳои мухталифи ҳамкорӣ сурат мегирад, ки кӯдакон ба қорҳои ҳамарӯза мутобиқ шаванд, ба эҳсосоти аз оила, баҳодихии гуногуни рӯйдодҳои қорӣ сурат мегирӣфт. Ба ин маъно, фарзандон дар шароити ҳамоҳангии доимии оила худдорӣ мекунанд ва қалонсолон ба амалҳо, қарорҳо, аксуламалҳо ва муносибатҳоишон мутобиқ мешаванд» [2, с.107].

Ба гуфтаи муҳаққиқ И.Ю.Кулчитская, тарбияи падару модар маълумоти мукаммали (модарӣ ва падарӣ) аст, ки низом мебошад. Ба андешаи ӯ, ин низомро ҳамчун падидаи номбурда омӯхтани масъалаи робитаи он бо низомии оила зарур аст. Оила шакли ҷамъияти одамоне, ки дар он марду зан дар издивоҷ, фарзандон ва ҳешовандони ҳешутаборӣ пайванданд. Аз ин нуқтаи назар, волидайн метавонад ҳамчун як зернизом дар низомии оила ҳамчун як шахси нисбатан мустақил ворид карда шаванд. Аммо падидаи волидайнро дар иртиботи зич бо низомии оила баррасӣ кардан тавсия дода мешавад.

Муҳаққиқ И.С.Кон зикр кардааст, ки дар марҳилаҳои аввали рушди ҷомеаи инсонӣ, падару модар инфироӣ ба таври ғайримутамаказ карда нашудаанд, тамоми ҷомеа дар нигоҳубин ва тарбияи фарзанд ҷалб карда шудааст. Баъдтар, дар байни авлоди феодализатсияшуда ва аввали феодали, «тарбияи» маъруф - одати тарбияи ҳатмии кӯдакон берун аз хонаи волидайн паҳн шуд. Меъёрҳои танзимкунанда ва рафтори воқеии волидайн ҳеҷ гоҳ дар ҷама ҷо мувофиқат намекунанд. Рафтори волидайн на танҳо аз амволи ғайриманқул ва аз оила фарқ мекунад [1, с. 12]

Дар ҷомеаи муосир дигаргуниҳои арзишҳои падару модарӣ, гузариш ба нақшҳои оилавӣ, муносибати ҷомеа ва давлат ба кӯдакон аз нав дида барномада мешаванд. Проблемаҳои тарбияи падару модарон тадричан кам кардани шаклҳои давлатии таълим ва тарбияи фарзанд мебошанд, ки воқеан бори падару модарро на танҳо дар соҳаи тарбия, балки мустақиман дар таҳсил зиёд кардаанд. Ҳамзамон, бисёр волидон омода нестанд, ки масъулияти пурраи фарзандони худро ба дӯш гиранд. Дар

пасманзари тахримомези қисми зиёди аҳоли ба шароити ҷомеаи зуд тағйирёбанда шумораи модарон ва падарони аз ҳукуки падару модарӣ маҳрумшуда афзуда, шумораи тарки кӯдакон афзоиш меёбад, безътиноӣ ва бесаробонии кӯдакон ва зӯрварӣ нисбати онҳо дар оилаҳо меафзояд.

Боиси дигари камбудии тарбияи оилавӣ ин аз ҳад зиёд нозпарвару эрка тарбия кардани кӯдакон аст. Ин аз он сабаб рӯй медиҳад, ки волидайн фарзанди худро аз меъёр зиёд дӯстдорӣ мекунад, ягон чизро барояш дарег намедоранд, ҳатто гуноҳояшро бо навозиш мебахшанд. Оқибат он бо такаббуру инчиқ ва худбину бахил калон мешавад.

Дар баъзе хонадонҳо падару модар нисбати фарзанд серталабӣ кунанд, бобою модаркалон «бача – бодом, набера – мағзи бодом» - гӯён онҳоро ноҳақ монё мешаванд, набераашонро тарафгирӣ намуда, айбҳояшро мепӯшанд, гуноҳояшро мебахшанд. Дар чунин ҳолат кӯдакон бо мунофиқию дурӯягӣ тарбия меёбанд.

Дар тарбияи фарзандон бемасъулияти волидайн ба нохушиҳои зиёд меорад. Фақат равобиту ҳамкори мустаҳками муаллимон ва падару модарон метавонад нуқсонҳои ҷойдоштаи тарбияи оилавино ба маҷрои дуруст равона кунад. Барои ин бояд онҳо ба ҳамдигар боварӣ дошта бошанд, ба ҳар васила ҳамдигарро эҳтиром кунанд, зеро мактабу оила дар кори тарбия иттифоқчиёни устуворанд ва онҳо дар якдигарфаҳмӣ, нигоҳ доштани иззату обрӯи ҳамдигар манфиатдоранд. Онон бояду шояд меъёри муомилаи муфиди тарафайнро бо қатъият риоя кунанд.

Ёдовар мешавем, ки нисбати ҳамкори мактаб, оила ва аҳли ҷамоатчиғӣ мо дар чанд маврид, хусусан дар мавзуи «Принсипҳои тарбия» қаблан маълумот дода будем. Бинобар ин дар ин ҷо мо нисбати хусусиятҳои ба худ хоси ин ҳамкорӣ таваққуф мекунем.

Чунин ҳамкори муштараки мактабу аҳли оила ҳанӯз аз синфҳои ибтидоӣ, аниқтараш қабл аз бамактабонии талабағони синфи якум сурат мегирад. Муаллиме, ки дар соли нави таҳсил бо талабағони синфи якум сарукар кардани аст, қабл аз шуруи корҳои мактабӣ бояду шояд бо волидайн ҳар кӯдак иртибот гирад, маълумотҳои зарурӣ ба даст орад. Вай зимни суҳбат бо волидайн ва мушоҳидаҳо бо шароити сатҳи зисту зиндагонии хонандаҳо шинос шуда, бо кӯдакон дар тамос мешавад, ба мактаб омодагӣ, мизоч, рафтор, ҳулқ, захираи лугавии онҳоро тахминӣ аз санҷиш мегузаронад. Агар бача аз кӯдакистон ба мактаб ояд, бо мураббии ӯ ҳам мусоҳиб мешавад, завқу шавқи мактабравӣ, зехну қобилият, тайёрии таълимии ӯро санҷида муайян мекунад. Ҳамаи ин маълумотҳо барои нақшаи фаъолияти минбаъдаи ӯ басо заруранд.

Илова бар ин, сушт шудани ҳамкориҳои байни мактаб ва оила ва паст шудани сатҳи салоҳияти волидайн, ки барои муаллимони синфҳои ибтидоӣ дар ҷараёни таълим душворҳои зиёдеро ба бор меоранд, ба мушкилоти асосии тарбияи муосир табдил ёфтааст.

Адабиёт:

1. Кон, И.С. Ребенок и общество/И.С.Кон.-М.:Наука.- 988.-269с.
2. Крупина, И.В. Образовательная среда семьи и школы как средство воспитания и обучения: дис. ... доктора пед. наук/И.В.Крупина.- Москва, 2001.-314с.
3. Маишева, В.А. Учитель, ученики начальных классов и их родители/В.А.Маишева //Народное образование. - 1979. - №10.-С.12-16.
4. Ольшанский, В.Б. Практическая психология для учителей/В.Б.Ольшанский.- М.: Просвещение,1994.-93с.
5. Онушкин, В.Г. Педагогическая подготовка родителей/В.Г.Онушкин// Народное образование.-1991.-№2.-С.21-25.
6. Парфенова, И.Организация сотрудничества семьи и школы/И. Парфенова//Воспитание школьников.-2002.-№ 3.-С.25-28
7. Слостенин, В.А. Педагогическое образование: вызовы XXI века/В.А.Слостенин//Сибирский педагогический журнал.-2011.-№ 3.
8. Слободчиков, В.И. Ключевые категории мышления профессионального педагога: введение в антропологию образования/В. И. Слободчиков, С. М.Зверев.- Москва.-Спутник+.-2013.

9. Социальная работа с детьми в семьях разведенных родителей: учебное пособие/ Савинов, Л.И., Камышова, Е.В. - М.: «Дашков и К°», 2012. - 5-е изд., перераб. и доп. - 259с.

10. Спиваковская, А.С. Психотерапия: игра, детство, семья/А.С.Спиваковская.-М.-Изд.«Эксмо- пресс».-1999.

11. Спицин, Н.П. Учитель и родители: правила общения/Н.П.Спицин// Начальная школа.-1993.-№ 10.-С.21-25.

12. Степанов, С.Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования/С.Ю.Степанов//Вопросы психологии.-1985.-№ 3.-С. 31- 40.

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» Душанбе, «Шарқи озод» – 2004.

МУШКИЛОТИ ТАРБИЯИ ОИЛАВИИ КӮДАКОН

Мақола ба вижагиҳои мушкилоти тарбияи оилавии кӯдакон бахшида шудааст.

Ба ақидаи муаллиф, тарбияи оилавии кӯдакон имрӯз яке аз масъалаҳои доғи рӯз гаштааст ва дар ин самт, мо проблемаҳои муосири педагогии оиларо бояд баррасӣ ва арзёбӣ кунем: -Оилаҳои дорои шакли возеҳ (кушода) -и мушкилот: -Оилаҳои, ки захираҳои таълимӣ надоранд.

Оилаи тифлӣ яке аз намудҳои маъмули оилаи муосир мебошад. Оилаи тифлӣ кӯдакро дар муошират душвор мекунад, таҷрибаи қори дастаҷамъона ба даст меорад. Дар чунин оила, кӯдак мураббӣён - бародарон ва хоҳарони калонсол, муҳофиз, парастор надорад, таҷрибаи муносибатҳои дастаҷамъона маҳдуд аст. Кӯдак, аз як тараф, маркази оила мегардад, ки ба ӯ меҳрубонӣ, диққат, ғамхорӣ медиҳад. Аз тарафи дигар, волидон меъёрҳои педагогиро дар қонеъ қардани хоҳиш ва ниёзҳои кӯдак аз байн мебаранд. Кӯдаки аз як оилаи тифлона аз синни барвақтӣ худхоӣ, коллективизми суғул инкишофёфта ва бетоқатири зоҳир менамояд, ки дар синни мактабӣ вижагиҳои устувор мегирад. Дар ҳоле ки фарзандони оилаҳои нопурраи волидон буданд, онҳо ба осонӣ дар ҳавлӣ, мактаб, даста ва ҳамсолон зиндагӣ мекунанд. Онҳо оилаҳои рафиқони худро мебинанд, намунаҳои равшани муносибатҳоро дар оилаи калон нишон медиҳанд. Вақте ки кӯдакӣ ба як падидаи оммавӣ мубаддал гашт, бегонагӣ байни кӯдакон устувор мегардад.

Фикрҳои ҷамъбасти намуда, муаллиф зикр мекунад, ки дар пасманзари таҳримомези қисми зиёди аҳоли ба шароити ҷомеаи зудтағйирёбанда шумораи модарон ва падарони аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрумшуда афзуда, шумораи тарки кӯдакон афзоиш меёбад, беътиной ва бесаробонии кӯдакон ва зӯрварӣ нисбати онҳо дар оилаҳо меафзояд. Илова бар ин, суғул шудани ҳамкориҳои байни мактаб ва оила ва паст шудани сатҳи салоҳияти волидайн, ки барои муаллимони синфҳои ибтидоӣ дар ҷараёни таълим душвории зиёдеро ба бор меорад, ба мушкилоти асосии тарбияи муосир табдил ёфтааст.

Калидвожаҳо: мушкилот, тарбияи оилавӣ, волидайн, ҳамкориҳои мактаб ва оила, синфҳои ибтидоӣ, душвории зиёд, тарбияи муосир, ҷараёни таълим ва тарбия, намунаҳои муносибатҳо, муаллимони синфҳои ибтидоӣ.

ПРОБЛЕМЫ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ

Статья посвящена специфике проблем семейного воспитания детей.

По мнению автора, семейное воспитание детей стало сегодня одной из самых актуальных проблем, и в связи с этим нам необходимо рассмотреть и оценить текущие педагогические проблемы семьи: - семьи с четкой формой проблемы: - семьи, не имеющие образовательных ресурсов.

Детская семья является одним из наиболее распространенных типов современной семьи. Семья младенцев мешает ребенку общаться, приобретая опыт командной работы. В такой семье у ребенка нет воспитателей - старших братьев и сестер, защитников, опекунов, опыт коллективных отношений ограничен. Ребенок, с

одной стороны, становится центром семьи, оказывая ему доброту, внимание, заботу. Родители, с другой стороны, подрывают педагогические стандарты в удовлетворении желаний и потребностей ребенка. Ребенок из семьи младенцев с раннего возраста проявляет эгоизм, плохо развитый коллективизм и нетерпение, приобретающие устойчивые черты в школьном возрасте. Хотя дети из неполных семей, они могут легко жить на заднем дворе, в школе, в команде и сверстников. Они видят семьи своих друзей, показывая наглядные примеры взаимоотношений в большой семье. Когда детство стало массовым явлением, отчуждение между детьми становится сильнее.

Подводя итог, автор отмечает, что на фоне санкций против большей части населения в быстро меняющемся обществе растет число матерей и отцов, лишенных родительских прав, растет число детей, пренебрегают ими и оставляют без внимания детей и насилие в семье. Кроме того, ослабление сотрудничества между школой и семьей и снижение уровня родительской компетентности, что создает много проблем для учителей начальных классов в образовательном процессе, стали основными проблемами в современном образовании.

Ключевые слова: проблемы, семейное воспитание, родители, школьная и семейная кооперация, начальная школа, множество трудностей, современное образование, процесс обучения и воспитания, примеры взаимоотношений, учителя начальных классов.

PROBLEMS OF CHILDREN'S FAMILY EDUCATION

The article is devoted to the specifics of the problems of family education of children.

According to the author, the family upbringing of children has become one of the most pressing problems today, and in connection with this, we need to consider and evaluate the current pedagogical problems of the family: - families with a clear form of the problem: - families without educational resources.

A children's family is one of the most common types of a modern family. The family of babies prevents the child from communicating, gaining experience in teamwork. In such a family, the child does not have teachers - older brothers and sisters, advocates, guardians, experience in collective relations is limited. The child, on the one hand, becomes the center of the family, showing him kindness, attention, care. Parents, on the other hand, undermine educational standards in satisfying the desires and needs of the child. A child from a family of infants from an early age shows egoism, poorly developed collectivism and impatience, which acquire stable traits at school age. Although children from single-parent families, they can easily live in the backyard, at school, in teams and peers. They see the families of their friends, showing vivid examples of relationships in a large family. When childhood became a mass phenomenon, alienation between children becomes stronger.

Summing up, the author notes that amid sanctions against a large part of the population in a rapidly changing society, the number of mothers and fathers deprived of parental rights is growing, the number of children is growing, neglected and disregarding children and domestic violence. In addition, the weakening of cooperation between school and family and the decrease in parental competence, which creates many problems for primary school teachers in the educational process, have become the main problems in modern education.

Keywords: problems, family education, parents, school and family cooperation, elementary school, many difficulties, modern education, the process of training and education, examples of relationships, primary school teachers.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахмон Муҳаммадӣ-ассистенти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 987672777

Сведения об авторе: - Абдурахмон Мухаммади - ассистент Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул.С.Сафарова-16. Тел.: 987672777

Information about the author: Abdurahmon Muhammadi- Assistant at the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov St.-16. Tel .: 987672777

ТДУ:37+37.0 (2-точ)
ТКТ: 74.00+75.5 (2-точ)
Ҳ-38

АБУРАЙҲОНИ БЕРУНӢ НОБИҒАИ ИЛМУ ФАРҲАНГИ ТОЧИК

Ҳусайнов Р., ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

«Агар назарияи нисбият тасдиқ гардад, пас олмониҳо мегӯянд, ки ман немис хастам ва фаронсавиҳо маро шаҳрванди ҷаҳон меҳисобанд; аммо агар назарияи ман рад карда шавад, фаронсавиҳо маро немис меноманд ва немисҳо яҳудӣ эълон мекунанд.» (Алберт Эйнштейн)

Дар бораи мансубияти этникии *Абурайҳони Берунӣ маълумоти то замони мо* расида нокифояанд. *Аз ин рӯ, қавме ӯро ба тоифаи турк, “бархе ба миллати араб, шуморе ба наҷоди форс нисбат дода, баъзеҳо тоҷики хоразминасаб медонанд. Ин ҷойи тааҷҷуб ҳам нест, зеро шахс, ки маъруф шуд, ҳар қавму наҷод меҳаҳад чунин афродро аз онӣ худ донанд. Ин ҳам як амри таърихӣ ҳаст. Аммо дар масъалаи азхудкунии Абӯрайҳони Берунӣ на ҳамаи муддаиён ҳақ ва асос доранд. Дар ин маврид ба ёд меорем як рӯбиҳои яке аз бузургтарин донишманди суғди- насаби тоҷику форс - Абӯнаسر Мухаммади Форобӣ (10.01.872, Фороб - 14.12.950, Димишк)-ро, ки гуфтааст:*

Асрори вучуд хому нопухта бимонд,
В-он гавҳари бас шариф носуфта бимонд.
Ҳар кас ба далели ақл чизе гуфтанд,
Он нукта, ки асл буд, ногуфта бимонд. [1, с. 22]

Албатта, Форобӣ ин мисраи шеърро ба забони тоҷикии ноб андар баёни андешаҳои фалсафии иншо намудааст. Вале бубинед кори гардуни гардонро, ки ин маъно дар фаҳмиши мансубияти наҷодии ҳудаш ва вориси андешаҳои илмиаш Абӯрайҳони Берунӣ ҳам қорбаст шудааст ва гӯё ӯ пешгӯӣ кардааст, ки барои муайянсозии мансубияти наҷодии онҳо чунин мушкил баъди ҳазор сол пайдо мегардад ва ҳар касе ҳар чизе хоҳад, мегӯяд. Пушида нест, ки Абӯрайҳони Берунӣ анқариб тамоми осорашро ба забони арабӣ - забони илмии ҳамон дав- ра эҷод карда, бад-ин васила дар ганҷинаи тамаддуни арабӣ нақши босазое гузоштааст. Набояд фаромӯш кард, ки яке аз шоҳасарҳо- яш бо номи “Китоб-ут-тафҳим” ба забони ноби тоҷикӣ (порсии дарӣ) навишта шуда, аз муътамадтарин сарчашмаи луғати илмии тоҷикон маҳсуб мегардад. [2, с. 61]

Бешубҳа арабҳо аз он ифтихор доранд ва аз ин рӯ, ӯро донишманди арабӣ медонанд, илова бар ин ки номи ҳудаш ва номи падараш ҳам калимаҳои арабӣ буда, динаш ҳам ислом буд. Ба ёд меорем Александр Сергеевич Пушкини африқоинаҷоди яҳудинасабро, ки сардафтари адабиёти рус маҳсуб мегардад. Ҳарчанд ӯ яҳудинаҷод буда, бинобар васияташ ҳатто бо рамзи яҳудии ду секунҷаи бо ҳам мутақобилвасл (“маҳендавид”) дафн шудааст, ӯро шоири рус меҳисобанд, зеро асосан дар ҳазинаи тиллоии русҳо саҳмгузори кардааст. Аз ин лиҳоз, даъвии арабҳо андаке бошад ҳам, мантиқ дорад. Аммо даъвии турксозии баъзе афрод ҳеч асоси илмӣ надорад ва ҳамон суҳанони Эйнштейнро, ки ёдовар шудем, тасдиқ мекунанд. [3, с. 41]

Абӯрайҳон Мухаммад ибни Аҳмад Берунӣ Хоразмӣ яке нобиғагони овозадори тоҷику форс буда, бо осори гаронбаҳои худ дар таърихи илму фарҳанги ҷаҳонӣ саҳми бузург гузоштааст.

Азбаски Берунӣ аз обову аждоди худ маълумоте намедонистааст, аз ин ҷо ҳадс зада мешавад, ки сағира ба воя расидааст. Вагарна чунин донишманде, ки аз таъриху тамаддуни халқҳои қадиму муосири худаш ба монанди яҳудиёну сурёниёну ҳиндуён ва хоразмиёну суғдиёну порсиён маълумоти дақику ҷолиберо собит намудааст ва ин ҳама сарчашмаҳои таърихи тамаддуни умумибашарӣ маҳсуб мегарданд, бо дониستاني маълумоти андаке аз падар модари худ ва ё наздикону пайвандони хеш маълумотеро дар бораи худ собит мекард.

Андар мансубияти наҷодии Берунӣ дақиқан ва бидуни шакку шубҳа бояд гуфт, ки ӯ аз бузургони эронинаҷоди чанубу ғарбие ба шумор меравад, ки танҳо ба ду забон осори илмии худро боқӣ гузоштааст: яке забони илмии замонааш - забони арабӣ ва дигаре забони порсии дарӣ (тоҷикӣ). Аз он ки ӯ аз мулки Хоразм буд ва ҳадс зада мешавад, ки забони модариаш забони хоразмӣ мебошад, (агар чанде забони хоразмӣ ҳам аз гурӯҳи забонҳои эронӣ маҳсуб мегардаду мулки Хоразм ҳам кишвари эронӣ маҳсуб мегардад), дар замони зиндагии ӯ калимоту ибороти забонҳои эронии хоразмиву суғдӣ ба мисли замони ҳанӯз пурра аз байн нарафта буданд ва худаш аз ин забонҳо ёд карда, вожаҳоеро ҳам дар осораш истифода кардааст. Аз рӯи таълифоту таснифот ва тарҷумаи осори донишмандони пешин ба забони арабӣ (тозӣ) ва аз забони арабӣ ба дигар забонҳо, хулоса карда мешавад, ки Берунӣ донандаи забонҳои арабӣ, хоразмӣ, суғдӣ, тоҷикӣ (порсии дарӣ), юнонии қадим, санскрит (ҳиндӣ), ибрӣ ва сурёнӣ буда, ҷӣ тавре ишора кардем, осори илмиашро танҳо ба ду забон, арабӣ ва тоҷикӣ ба мерос гузоштааст. [4, с. 66]

Бояд гуфт, ки лақаби “берунӣ” ҳам сирф вожаи тоҷикӣ (порсии дарӣ) буда, муқобилмаъноии “дарунӣ”, “дохилӣ”, ба маъноии “ғайри худӣ” истифода мешавад. Як нуктаи ҷолиби дигар ин аст, ки то имрӯз, баъди беш аз даҳ асри замони Берунӣ дар яке аз шаҳрҳои қадимаву зебои тоҷикӣ, мулаққаб ба арӯси шаҳрҳо ва тирози ҷаҳон - Хучанд, ки васфи зебоии шаҳру ширингуфтории мардумаш дар сарчашмаҳои ба монанди “Худуд-ул-олам” ва ғайра сабт шудааст, нисбати мардуми аз беруномада вожаи “берунӣ”-ро истифода мекунанд.

Зодгоҳи Берунӣ. Берунӣ дар мавзее берун аз шаҳри Кот, вале наздик ба он шаҳр зода шудааст ва аз ҳамин сабаб ба номи пурраи ӯ лақаби «Берунӣ»-ро сазовор донистаанд. Вожаи “Кос” (ك ا ي), ки баъзан бо иллати монандии ҳарфи “с”-и муллас (ث) бо “т” (ت) ва ё норӯшаниии як нуктаи ҳарфи “с” иштибоҳан “Кот” (ك ا ي), хондаанд ва боз дар шакли бештари таҳрифшудаи русӣ “Кят” ҳам навиштаанд, дар баробари вожаи “Хоразм” дар сарчашмаҳои ҳанӯз дар асри VII пеш аз милоди Исои Масеҳ вомахӯрад. Аз Хо разм роҳи бузурги тичоративу тамаддунии дунёи қадим “Шоҳроҳи абрешим” мегузашт. Пойтахти Хоразм беш аз 700 сол (аз охири асри III то асри X милодӣ) - замони зиндагии Берунӣ шаҳри Кос буд. Баъди асри X то асри XVII пойтахт ба Гурганҷ ва аз нимаи дуоми асри XVII ба Хива кӯчид. Аз ин ҷо бармеояд, ки Берунӣ дар беруни пойтахти Хоразми бостонӣ - шаҳри Кос, ба ибораи имрӯза, дар деҳае аз деҳоти атрофи он ба дунё омадааст. [5, с. 11]

Дар мавриди қадимӣ будан ва маъноии номи “Кос” бояд гуфт, ки зодгоҳи Букроти ҳаким (460- 370 п.а.м.), мулаққаб ба “падари тиб” низ ҷазирае бо номи Кос (Kws) буда, баъд аз тасарруфи баъзе заминҳои Юнони Қадим аз ҷониби туркон, онро ба туркӣ istanköу меноманд, ки вожаи “köу” дар он шакли таҳрифшудаи “кос” мебошад.

Барои пайдо кардани маъноии вожаи “Кос” дигар ҷиҳати масъала ин аст, ки то имрӯз шаҳрҳо, ноҳияҳои бо номи Косон ва Кошон маҳз дар худуди Хуросону Мовароуннаҳр (Варазр=д), ки ватани аслии ва таърихии тоҷикон аст, вучуд доранд. Яъне Кошон ҳоло дар Ҷумҳурии исломии Эрон, зодгоҳи яке аз риёздонони овозадори сатҳи ҷаҳонӣ Ғиёсиддин Ҷамшеди Кошонӣ (1380, Кошон - 22.06.1429, Самарқанд) ва Косон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон, зодгоҳи Сайид Ҷалоиддин Аҳмади Косонӣ, мулаққаб ба Хоҷа Аҳмади Косонӣ (Даҳбедӣ) ва Маҳдуми Аъзам (1461, Косон - 1542, Самарқанд) ҳамонро як маъно доранд. Бояд гуфт, ки дар илми забоншиносӣ қоидаи ивазшавии

чуфти ҳамсадоҳои садодор ва бесадоро дар ҳамаи гурӯҳи забонҳо дучор шудан мумкин аст. Масалан, дар забонҳои сомӣ ҳарфи “ш”-и ибрӣ ба “с”-и арабӣ иваз мешавад: Моше - Мӯсо, Йешуа - Исо, Шломон - Сулаймон ва ғайра. Дар гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ чунин ҳодисаро дар мисоли забонҳои паҳлавии ҷанубӣ (сосонӣ) ва паҳлавии шимолӣ (ашконӣ ё парфианӣ) дучор шудан мумкин аст. Масалан, “хуш” ва “хушбахт” аз забони паҳлавии ҷанубӣ дар забони паҳлавии шимолӣ “хус” ва “хусбахт” талаффуз мешавад ва ғайра. Ҳамин тавр, вожаҳои “кош” ва “кос” дар забонҳои паҳлавии сосонӣ ва ашконӣ (парфианӣ) як маъно дошта, “бошишгоҳ”, “манзил” ва ҳаммаъноӣ (синоними) ҳамин вожаҳо мебошад ва пасванди “он”-и тоҷикӣ (порсии дарӣ) ба монанди “истон” таъкидкунандаи маъноӣ решаи калима буда, вожаҳои “Кос”, “Косон” ва “Кош”, “Кошон” маъноӣ “манзил”, “шаҳр”, “ноҳия”-ро доранд. [6, с. 33]

Дар мавриди эронитабории хеш ҳамчун хоразмӣ, ки сугдиён низ аз он таборанд, ҳуди Берунӣ дар мавриди солшумории хоразмиён чунин гӯяд: “...аҳли Хоразм агарчӣ шохе аз боғистон ва шохоби дарёи порсиён будаанд, вале дар оғози сол ба аҳли суғд ва дар вазъи илҳоқи зойд тарафдор будаанд”. Ибораи “илҳоқи зойд” дар илми ҳайатшиносӣ дар мавриди тақвимсозӣ маъноӣ изофа ё замима кардани соатҳои ҳосилшуда дар солшумории тропикӣ (хуршедӣ) байни ду эътидоли баҳорӣ мебошад, ки ин дигар ҷиҳати масъала аст. [7, с. 12]

Ҳуди вожаи “Хоразм” ҳам ҳамчун ватани бузурги Абурайҳони Берунӣ дар забони авестой ба шакли Хуашгет дар забони порсии тоҷикӣ ҳамчун “замини офтобӣ (“хуршедзамин”)), “замини серҳосил” ва “пастзамин” маънидод мешавад.

Пас аз маънидоди иҷмолии ва- тани бузургу кӯчак ва наҷоду забони Абурайҳони Берунӣ, чанд сухан дар бораи санаи дақиқи таваллуду вафоти ӯ гуфтан аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд. Дар тамоми таҳқиқоти муосир ба забонҳои русӣ, тоҷикии муосир, узбакӣ ва ғайра санаи таваллуду вафоти Беруниро мувофиқи солшумории григорианӣ 4 сентябри соли 973 ва 11 декабри соли 1048 нишон додаанд, ки хато мебошад. [8, с. 17]

Бояд гуфт, ки баргардони санаҳои таърихро аз солшумории ҳичрии қамарӣ ба григорианӣ аксари вақт тоҷикону узбакон аз нишондоди русҳо интиҳоб кардаанд, ки русҳо дар навбати худ нишондоди донишмандони аврупоиро аз забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ё олмонӣ ба забони русӣ дуруст нишон дода бошанд ҳам, иштибоҳашон дар он аст, ки таъкид накардаанд, ки санаҳои муосир аз ҳичрии қамарӣ ба солшумории юлианӣ баргардон шудаанд, на ба григорианӣ. Зеро байни солшумории григорианӣ ва юлианӣ мисли солшумории порсии дарӣ ва хоразмӣ тафовути андаке ҳаст, тақрибан ба миқдори як ҳафта. Ҳамин тавр, чунин иштибоҳот нисбати зодрузу вафоти Абурайҳони Берунӣ низ роҳ ёфтаанд. [9, с. 41]

Хулоса, осори арзишманди Абурайҳон Муҳаммади Берунӣ дар соҳаи фалсафа, риёзиёт, табиёт, ситорашиносӣ, тиб, таърих, забоншиносӣ, ҷуғрофиё ва ғайра барои донишмандони оянда новобаста аз мазҳабу миллат ва дину наҷод таъсири муайяне расонидааст. Ва ин ҳам як амри воқеии таърихист, ки абармардони дунёи мутамаддин ба тамоми аҳли башар тааллуқ доранд ва азизанд. Аммо, азбаски парвардаи як халқу миллати муайяне мебошанд, маҳз ҳамон миллат вомдор аст, ки ёбуди онҳоро таҷлилгар бошад. Ҳамин тавр, дар назди Абурайҳон Муҳаммад писари Аҳмад Берунии Хоразмӣ пеш ва беш аз ҳама тоҷикон, ки меросбари сугдиёну хоразмиёну бохтариёни қадиманд, вомдоранд, баъдаху эронӣни порсигӯ, солисан арабҳо ва чаҳорум тамоми мусалмонони чаҳон вомдор мебошанд. [10, с. 39]

Адабиёт:

1. Ал-Бируни Абу-р-Райхан. Книга об индийских рашиках. Пер. и примеч. Б.А.Розенфельда. // Из истории науки и техники в странах Востока, вып. III. – М.: Восточной литературы, 1963. – С. 148-167.
2. Бируни Абу Райхан. Избранные произведения. Т. I. Памятник минувших

поколений. Пер. и примеч. М.А. Салье. – Ташкент: Изд-во АН Уз. ССР, 1957.

3. Бируни Абу Райхан. Избранные произведения. Т. II. Индия. Пер. А.Б. Халидова и Ю.Н. Завадовского. Комментарии В.Г. Эрмана и А.Б. Халидова. – Ташкент: Изд-во АН Уз. ССР, 1963.

4. Бейли Н. Математика в биологии и медицине Перевод с английского. — М.: Мир, 1970. – 326 с.

5. Комили Абдулхай. Абурайхан Беруни и его роль в изучении индийской науки и культуры // Ичлосия ҳамчун омили ваҳдат ва худшиносии миллӣ. – Қўрғонтеппа, 2012.

6. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. – М.-Л., 1948.

7. Ходжиев Илхомджон. Математика в поэзии // Отв. ред. Аълохон Афсаҳзод – Душанбе: Дониш, 1990. – 88 с.

8. Komili Abdulhay. Indian Mathematics of Abu Rayhan Biruni // Biruni International Conference The 965th Death Anniversary of the Great Iranian Scholar Abu Rayhan Biruni University of Dhaka, 2014. – p. 14-16.

9. Komili Abdulhay. Aburajhon Beruni and his role in study of the Indian science and culture // Материали за X Международна научна практична конференция «Настоящи изследования и развитие – 2014». 17-25 януари, 2014. Том II. – София: “Бял ГРАД-БГ”, 2014. – С. 75-77.

10. ابوالقاسم قربانی ریاضیدانان ایرانی از خوارزمی تا ابن سینا تهران ۱۳۵۰

11. ملیناخی یروخ. مولعا دذء برعلا تورید - نانبا ناریزد (مینیوی) ۱۹۷۰

12. Булгаков П.Г. Жизнь и труды Беруни. – Ташкент, 1972. – 428 с.

13. Осори Рӯдакӣ. – Сталинобод, 1958. – С. 522.

14. Саид Ҳусайни Наср. Маорифи исломӣ дар ҷаҳони муосир. – Техрон, 1347.

15. Ятимат-уд-дахр таълифи Абу Мансур Абдулмалик бинни Муҳаммад ас-Саолобӣ. Димишқ, 1887, ҷузъи 4.

АБУРАЙҲОНИ БЕРУНИ НОБИҒАИ ИЛМУ ФАРҲАНГИ ТОЧИК

Асоси илмро фарзандони фарзонаи ҳар қавму миллат бо ақлу заковати фитрии зоти хеш бунёд намудаанд. Ин шахсиятҳоро инсоният вориди силсилаи тиллоии хеш гардонида фарзандони ҳама миллатҳо гардонидааст. Дар тули таърихи башарият мансуб донишмандони як шахсияти маъруф ба якҷанд миллату қавмият падидаи ягона нест. Масалан Абуалӣ ибни Сино, ки зодаи гаҳвораи тамаддуми миллати тоҷик-шаҳри Бухоро мебошад, бо даъвоҳои дуруғинмансуб ба миллатҳои узбек, турк, араб ва ғайраҳо донишманд мешавад. Муаллифи мақола бешак қалб аз оғоз сухани мутафаккири олмонӣ А.Эйнштейнро овардааст, ки он бешак ҷавоб ба даъвоҳои беасоси муддиён мебошад, ки сари матлабҳои собитғараз мегӯянд.

Мақола ба пажӯҳишҳо доири шаҷара, насаб, куният ва миллату қавмияти яке аз олимони оламшумули форс-тоҷик Абӯрайҳони Берунӣ бахшида шудааст. Муаллиф даъвоҳои онҳоро, ки олимро араб мешуморанд беасос донишманд, далелҳои зиёдеро дар хусуси он, ки таълифотҳо бо забони давраҳои таърихӣ ва нуфузпазир эҷод мешаванд, овардааст. Ба қавли возеҳи ӯ А,С,Пушкин ба миллати рус, ки ба он нисбате надорад шарафёб гардиданд ба пояи сардафтари адабиёти русро таъкид намуда, ба қавму наҷод мансуб будани ӯро, ки тамоми оламиён аз он огоҳанд пешниҳод месозад. Дар натиҷаи ҷустуҷӯҳо ва пайгириҳои пайроҳаи зиндагии Абӯрайҳони Берунӣ муаллиф хонандаро мутмаин месозад, ки ӯ ба миллати куҳантаърихи тоҷик мансуб аст.

Дар сарзамине, ки Абӯрайҳони Берунӣ зода шуда, таҳсил намуда, ба ғояти камолоти маънавия маданӣ расидааст, забонҳои атиқай суғдӣ, хоразмӣ, паҳлавӣ ва ғайраҳо ҳанӯз арзи вучуд дошта ва олим ҳамчун вориси ин намоёндагӣҳо онҳоро ҳифз намуда, аз онҳо дар мавридҳои зарурӣ истифода намудааст.

Дарбаробари ҷӯишҳо дар пайгирии мансубияти А.Берунӣ ба миллату қавмҳо муаллиф дар бораи далелҳои таърихи шахрҳо ва маҳаллаҳо, ки бо номи зодгоҳи олим маъруфанд маълумотҳоро оварда, собит месозад, ки дар воқеъ ӯ зодаи шаҳри Кос, воқеъ дар наздикиҳои Хоразм ба дунё омада ба камол расидааст. Муаллиф оид ба шахру новеҳӣҳо, ки бо ин номҳо дар олами Шарқ маълуманд рӯ оварда ба таҳлили

этникии онҳо мароқ зоҳир менамояд.

Калидвожаҳо: нажоди форс, тоифаи турк, миллати араб, амри таърих, забони хоразмӣ, берунӣ, дохилӣ, ғайрихудӣ, вожаи “Кос”, “Шоҳроҳи абрешим”, “падари тиб”, Кошон, ватани аслӣ, таърихи тоҷикон, забонҳои сосонӣ ва ашконӣ, бошишгоҳ, манзил, солшумории камарӣ, солшумории порсии дарӣ, меросбарони башарият.

АБУРАЙХАН БИРУНИ ВЕЛИКИЙ МЫСЛИТЕЛЬ ТАДЖИКСКОЙ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ

Фундамент науки создали дети каждого народа и нации с их врожденным умом и изобретательностью. Человечество включило эти фигур в свой золотой ряд и сделало их детьми всех народов. На протяжении всей истории человечества принадлежность известного человека к нескольким народам не является уникальным явлением. Например, Абуали ибн Сина, родившийся в колыбели цивилизации таджикского народа в городе Бухаре, с ложными притязаниями считается принадлежащим к узбекскому, турецкому, арабскому и т.д. народам. Автор статьи с самого начала привел слова немецкого мыслителя А. Эйнштейна, что, безусловно, является ответом на безосновательные претензии истцов, говорящих о фиксированных статьях.

Статья посвящена исследованиям генеалогии, фамилии, национальности и национальности одного из персидско-таджикских ученых Абурайхана Беруни. По его четкому высказыванию, А. С. Пушкин почтил русскую нацию, к которой не имеет никакого отношения, подчеркнув основу русской литературы, и подсказывает, к какой нации и расе он принадлежит, о чем знает весь мир. В результате поиска и прослеживания жизненного пути Абурайхана Беруни автор убеждает читателя, что он принадлежит к древнему таджикскому народу.

На земле, где родился, получил образование и достиг высшей степени духовной и культурной зрелости Абурайхан Беруни, до сих пор существуют аттические языки согдийский, хорезмийский, пехлевийский и другие, и ученый, как наследник этих представлений, защитил их. и использовал их в необходимых случаях. Наряду с попытками проследить принадлежность А. Беруни к нациям и народам, автор приводит сведения об истории городов и местностей, известных как родина ученого, и доказывает, что на самом деле он родился и вырос в городе Кос, расположенный недалеко от Хорезма. Автора интересует этнический анализ городов и поселков, известных под этими названиями в восточном мире.

Ключевые слова: персидская раса, тюркское племя, арабская нация, порядок истории, хорезмийский язык, внешнее, внутреннее, несамостоятельное, слово «кос», «Шелковый путь», «отец медицины», Кашан, исконная родина, история таджиков, сасанидский и ашканидские языки, лагерь, резиденция, лунный календарь, персидский календарь дари, наследники человечества.

ABURAIHAN BIRUNI THE GREAT THINKER OF TAJIK SCIENCE AND CULTURE

The foundation of science was created by the children of every people and nation with their innate intelligence and ingenuity. Mankind included these figures in its golden row and made them the children of all peoples. Throughout the history of mankind, the belonging of a famous person to several peoples is not a unique phenomenon. For example, Abuali ibn Sina, who was born in the cradle of civilization of the Tajik people in the city of Bukhara, with false claims, is considered to belong to Uzbek, Turkish, Arabic, etc. peoples. From the very beginning, the author of the article cited the words of the German thinker A. Einstein, which, of course, is a response to the groundless claims of the plaintiffs who speak of fixed articles.

The article is devoted to the study of genealogy, surname, nationality and nationality of one of the Persian-Tajik scientists Aburaikhan Beruni. According to his clear statement, A. S. Pushkin honored the Russian nation, to which he has nothing to do, emphasizing the basis of Russian literature, and suggests to which nation and race he belongs, which the whole world knows about. As a result of searching and tracing the life path of Aburaikhan Beruni,

the author convinces the reader that he belongs to the ancient Tajik people.

In the land where Aburaikhan Beruni was born, educated and reached the highest degree of spiritual and cultural maturity, the Attic languages Sogdian, Khorezmian, Pahlavi and others still exist, and the scientist, as the heir to these ideas, defended them. and used them when necessary. Along with attempts to trace the belonging of A. Beruni to nations and peoples, the author provides information about the history of cities and areas known as the homeland of the scientist, and proves that he was actually born and raised in the city of Kos. located near Khorezm The author is interested in the ethnic analysis of cities and towns known by these names in the Eastern world.

Key words: Persian race, Turkic tribe, Arab nation, order of history, Khorezmian language, external, internal, non-independent, the word "kos", "Silk Road", "father of medicine", Kashan, original homeland, history of Tajiks. , Sasanian and Ashkan languages, camp, residence, lunar calendar, Persian Dari calendar, heirs of mankind.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусайнов Рухулло ассистенти кафедраи математика ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҚТ 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16. тел : (992) 988-88-29-30

Сведения об авторе: Хусайнов Рухулло ассистент кафедры математики и методики её преподавания, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: РТ 735360, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. тел : (992) 988-88-29-30

Information about the author: Husaynov Ruhullo the assistant to department of mathematics and a technique of her teaching, the Kulob State university of Abuabdullokh Rudaki. Address: RT 735360, Kulob town, street S. Safarov 16.ph. 988-88-29-30

ТДУ: 37.0 (2-тоҷ)

ТКТ: 74.00 (2-тоҷ)

Л-70

ТАШАККУЛЁБИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ТАЛАБАГОН ЗИМНИ ФАҲМИШИ МАФҲУМҲОИ ПЕДАГОГИЮ ПСИХОЛОГӢ ДАР БОРАИ КОЛЛЕКТИВ

Лоиков П. Ҷ., н.и.п., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Вобаста ба он, ки муносибатҳои шахсӣ дар коллективи хонандагон ташаккул меёбанд, саравал дар бораи моҳияти коллектив маълумот додан ба мақсад мувофиқ аст.

Вобаста ба он, ки коллектив на танҳо дар ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ ва умуман ташаккулёбии шахсият, тараққиёту пешравии ҷамъият нақши муҳим мебозад, баробари олимони соҳаи педагогика мутафаккирони замони гузашта низ диққати зарурӣ додаанд. Аз ҷумла, гарчанде мутафаккирони тоҷику форс дар мероси бадеӣ – педагогиашон мафҳуми коллективро истифода набурда бошанд ҳам, моҳият ва мазмуни онро, нақши онро дар ҳаёти ҷамъияту одамон, ташаккулёбии муносибатҳои шахсии байниҳамдигарии одамон хуб дарк кардаанд ва дар мероси бадеию педагогиашон баён кардаанд. Масалан дар ақидаҳои иҷтимоӣ – педагогии мутафаккирони форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Носири Хисрав, Шамсиддин Шохин, Сайидои Насафӣ ва дигарон мафҳуми «иттиҳоди одамон», «иттифоқи одамон» васеъ истифода бурда шудааст, ки дар асл моҳияту мазмуни коллективро меदिҳад. Аз ҷумла дар «Баҳориёт» - и Сайидои Насафӣ мафҳуми «иттифоқи мурчагон» истифода гардидааст, ки агар мурчагон иттифоқ шаванд, шери жаёнро бидаранд. Дар маънои «иттифоқи мурчагон» иттиҳоди

(коллективи) одамон қувваи бузурги пешравии чамъият, таъсири тарбиявирасонӣ ва вучуддории муносибатҳои коллективию байниҳамдигарӣ дар назар дошта шудааст.

Дар таърихи чамъияти инсонӣ мазмуни коллектив бо мафҳумҳои гуногун хело барвақт пайдо шудааст ва яке аз инҳо оила мебошад. Оила коллективи табиист, дар давраи сохти авлоди пайдо шудааст ва дар муносибатҳои байнишахсии аъзоёни оила ташаккул ёфтааст.

Баробари тараққиёти пешравии чамъияти инсонӣ, пайдоиши мактаб ва характери коллективӣ гирифтани таълим коллективҳои гуногун, аз ҷумла коллективи хонандагон пайдо шуд. Махсусан ҳоло дар гуфтугӯи байни одамон ҳама гуна гурӯҳи муташаккиро коллектив меноманд, масалан коллективи истехсолӣ, коллективи муассиса, коллективи варзишгарон, коллективи савдогарон, коллективи муаллимон, коллективи хонандагони синф ва ғайра. Дар ҳақиқат дар ин гурӯҳҳо як нишонаи муҳими коллективӣ вучуд дорад, ки ин фаъолияти ғоиданоки чамъиятӣ аст.

Ҳангоми корбарӣ бо хонандагон мо имконият пайдо мекунем ки ҳар яки онҳоро хуб фаҳмем, донем, ҳар яки онҳо ҳангоми муошират худро чигуна нишон медиҳанд. Вале ҳангоми муоширати бевоситаи гурӯҳ ба таври пурра худро чигуна нишон медиҳад чизе ба таври тахминӣ гуфта наметавонем. Танҳо дар натиҷаи ба таври мунтазам кор бурдан чигунагии гурӯҳ ва муносибатҳои байнишахсии аъзоёни онро муайян кардан имконпазир мегардад.

Дар педагогика ва психологияи иҷтимоӣ ба омӯхтани гурӯҳҳои бо ном хурд диққати махсус дода мешавад. Маҳз дар гурӯҳҳои хурд он протсессҳои иҷтимоӣ – психологияи ба вучуд меоянд, ки ҳиссиёти ҳар як одам ва муҳити эмотсионалии ҳамаи коллектив аз он вобастагӣ дорад. Дар ҳақиқат типҳои ниҳоят зиёди иттиҳодияи одамонро вохӯрдан мумкин аст. Бисёр вақтҳо якчанд нафар одамон бо ҳам вохӯрда баробар дар байни онҳо муошират сар мешавад, риштаҳои тамоман наву номаълум пайдо мешаванд, ки онҳоро дар гурӯҳ чамъ меорад. Баъзан одамон ҳамдигарро намедонанд, вале дар байни онҳо муносибатҳои муайян пайдо мешавад, ки мумкин аст дар чунин намудҳо зоҳир гардад ҳусни тавачҷух (симпатия) ё бадбинӣ, маъқулдонӣ ё маҳкумунӣ.

Ҳар як шахс аъзои ин ё он гурӯҳ, чун оила мебошад ва ба он дохил аст. Ҳамин тавр, баъзе гурӯҳҳо аз рӯи мақсади муайян ба таври махсус ташкил мешаванд (масалан созмонҳои талабагӣ дар мактабҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: Ахтарон, Сомониён, Ворисони сомониён), гурӯҳҳои дигар тасодуфан ташкил мешаванд, гурӯҳҳои сеюмин дар асоси мақсади муайян муттаҳид мешаванд (масалан гурӯҳҳои варзишгарон).

Гурӯҳҳо, инчунин якбора аз рӯи миқдори аъзоёнашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Тадқиқотчиён гурӯҳҳоро ба поёнӣ ва болоӣ чудо кардаанд. Ҳайати гурӯҳҳои поёнӣ аз 3 – 5 нафар ва гурӯҳҳои болоӣ аз 25 -30 нафар иборат буданашон дар назар дошта шудааст.

Мо дар тадқиқотамон коллективи синфро ба гурӯҳҳои болоӣ дохил намудем, гарчанде дар дохили он якчанд гурӯҳҳои хурд вучуд дошт. Дар байни ҳамаи ҳамсинфон каму беш муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ (контакт) вучуд дошт, ки мавҷудияти он яке аз хусусиятҳои асосии гурӯҳ мебошад, сарфи назар аз он, ки муносибат аз рӯи ташаккулёбиаш чи гуна буд.

Гурӯҳ дар назди тадқиқотчиён чун як иттиҳоди ягонае маълум мегардад, ки он дорои хусусиятҳои сохти махсуси ба худ хос мебошад. Гурӯҳи хурд ин иттиҳодияи аз рӯи ҳайат миқдоран ками одамон аст, ки аъзоёни он мақсади умумӣ доранд ва бевосита дар байни ҳамдигари муносибатҳо ва алоқаҳои шахсӣ доранд. Аз ин рӯ онҳоро гурӯҳҳои алоқамандӣ (контактный) меноманд. Гурӯҳи хурдро умумияти психологияи рафтору одоби аъзоён тавсиф мекунад, ки онро чудо ва алоҳида мегардонад, ба он нисбатан автономияи иҷтимоӣ – психологӣ медиҳад, гурӯҳро аз гурӯҳи дигар фарқ мекунонад. Гурӯҳҳои хурд аз рӯи миқдори аъзоёнашон ҳархела шуданашон мумкин аст.

Дар синфҳои интиҳобкардаи мо хонандагон ба якчанд гурӯҳҳои хурди 5 – 6 нафари чудо карда шуда буданд, ки аз рӯи сохти муносибатҳои дар байни аъзоёнаш хукмронбуда фарқ мекарданд. Гурӯҳҳои шартӣ ё бо ном вучуддошта, ки одамонро ба

худ муттаҳид менамоянд, ба ҳайати ягон гурӯҳи хурд дохил намешаванд. Ба ин гурӯҳҳои ба ном вучуддошта муқобил гузошта мешавад. Гурӯҳҳои ба таври реалӣ мавҷудбуда дар ҳақиқат иттиҳодияҳои амалкунандаи одамон мебошанд ва ба талаботҳои нисбат ба гурӯҳҳои хурд пешниҳодгардида пурра ҷавобгӯӣ мебошанд. Он гурӯҳҳои табиӣ номида мешаванд, ки худ ба худ бе ягон маҷбуркунӣ ташкил меёбанд. Онҳо мувофиқи талаботҳои ҷамъиятӣ ё одамони ба ин гурӯҳҳо дохил кардашуда ташкил меёбанд. Ба гурӯҳҳои табиӣ коллективи хонандагон ё созмонҳои талабагиرو дохил кардан мумкин аст.

Дар ҷараёни ташаккулёбии (динамикаи) психологӣ гурӯҳ аз аввали пайдоиш сар карда, нишонаҳои ҳамкорию ҳамфикрӣ, гуногунии фикрҳо, ҳолати психологӣ ва дигар воқеаҳои иҷтимоӣ психологӣ маълум мегардад. Дар байни фикрҳо, майлу рағбатҳо, амалҳои қисми аъзоёни гурӯҳ зиддият пайдо мешавад.

Дар гурӯҳҳо пешвоён (лидерҳо) пайдо мегарданд. Шахсияти пешво ғайриоддӣ шуданаш мумкин аст. Вай шахси диққатҷалбкунанда, ғайриоддӣ, қобилияти ташкилотчию дигаронро ба худ ҷалбкунанда, дорои қобилияти ҳамфикронаро дар атрофи худ ҷалб карда метавонистагӣ шуданаш мумкин аст. Онҳо худро ҳамчун роҳбари ба таври стихиявӣ пешниҳодгардида ҳис мекунанд. Агар дар гурӯҳ роҳбари ба таври расмӣ таъйиншуда мавҷуд бошад, онгоҳ дар байни онҳо ё ҳамкорию ҳамдигарфаҳмӣ ё мубориза барои лидери гурӯҳ будан сар мешавад. Агар дар гурӯҳҳои ба таври стихиявӣ ташкил ёфта, якчанд лидер пайдо шавад, онгоҳ дар байни онҳо барои роҳбари гурӯҳ шудан муборизаи психологӣ сар мешавад ва гурӯҳ ба микрогурӯҳҳо ҷудо шуда, лидерҳои худро пайдо мекунанд.

Дар чунин ҳолати ғайри педагогӣ психологӣ дар хонандагон ташаккул додани муносибатҳои мусбати байниҳамдигарии шахсӣ қариб аз имкон дур аст, ҳатто мумкин аст, ки дар байни онҳо муносибатҳои негативӣ пайдо шавад.

Баҳо додан ба ҳолати сифати психологӣ гурӯҳ ба воқеаҳои иҷтимоӣ - психологӣ ва протсессҳои ба он дохилбуда, ба тавсифи таносуби мазмуни идеалӣ дошта, ки дараҷаи маданиятноки, беҳбудии иҷтимоӣ, ба майлу хоҳиши солими одамон ва талаботҳои онҳо ва таракқиёти фардии онҳо ва таракқиёти ҷамъиятӣ мувофиқбуда асос ёфтааст. Дараҷаи мувофиқ омадан ба сатҳи таракқиёти иҷтимоӣ - психологӣ гурӯҳ ва воқеаҳои иҷтимоӣ психологӣ дар он фарқ мекунад. Се дараҷаи мувофиқ омадан мавҷуд аст:

1. Паст, ки талабот ва майлу хоҳиш тамоман мувофиқ нест.

2. Миёна.

3. Олӣ, ки мувофиқ аст ё ба таври максималӣ ба идеал ва талаботҳои ҳолати психологӣ гурӯҳ наздик аст. [6, с. 195]

Дар гурӯҳи таракқиёти иҷтимоӣ – психологӣ пастбуда парокандагӣ, зиддият, низоъ, ҷанҷол, хархаша, далелҳои вайронгардии интизом ва меъёрҳои ахлоқию ҳуқуқӣ мушоҳида мегардад, кор пурсида намешавад, ҳисси масъулиятнокии шахсияту гурӯҳи ниҳоят паст аст, дар психология чунин гурӯҳ ҳисси шаъну шараф вучуд надорад. Табиист, ки дар чунин гурӯҳ на танҳо муносибатҳои мусбати байнишахсӣ ташаккул намеёбад, баръакс дар гурӯҳ муносибатҳои байнишахсии негативӣ пайдо мегарданд.

Барои муайян намудани ба гурӯҳҳои расмӣ ғайрирасмӣ ва ҷиғуна пешво (лидер) шудани баъзе хонандагон дар байни хонандагони синфҳои 6-ум ва 9-ум, ки миқдори умумиашон 185 нафарро ташкил медед, пурсиши анкетавӣ гузаронидем, ки аз чунин саволҳо иборат буд:

1. Ҳамаи хонандагони синфатон аз чанд гурӯҳ иборат аст:

а) аз 1 гурӯҳ;

б) аз 3 гурӯҳ;

в) аз 2 гурӯҳ;

38 нафар хонандагон гуфтанд, ки чанд гурӯҳ буданашро намедонанд;

29 нафар аз як гурӯҳ иборат будани хонандагони синфро эътироф намуданд;

30 нафар эътироф намуданд, ки синфашон аз се гурӯҳ иборат аст;

40 нафар хонандагон эътироф намуданд, ки синфашон ба ду гурӯҳ ҷудо аст;

2. Синфатон чанд сардор дорад?

Қариб ҳамаи хонандагон ҷавоб гуфтанд, ки як нафари сардори синф доранд.

3. Дар синфатон сардорони гурӯҳхоро худатон пешниҳод кардед ё худашон худро сардор мешуморанд?

а) худамон пешниҳод кардем – 75 нафар;

б) худашон худро сардор мешуморанд – 60 нафар;

4) гурӯҳҳои дар синф буда ба сардори синф ёрӣ мерасонанд ё гапи ӯро гӯш намекунанд?

а) гӯш мекунанд – 56 нафар;

б) гӯш намекунанд – 79 нафар;

Ин далелҳо фикрхоро дар бораи ба гурӯҳҳо ҷудо кардани хонандагони синф, стихиявӣ гайрстихиявӣ будани гурӯҳҳо ва лидерҳои онҳоро мушаххас месозад.

Дар байни чунин гурӯҳҳо хоҳ ноҳоқ муносибатҳои мусбат ва ё манфии байниҳамдигарӣ ҷой дошта, мушоҳидаҳо собит намуданд, ки ҳатто аз тарафи одамони калонсол низ гурӯҳҳои гайрирасмӣ, стихиявӣ ташкил карда мешаванд. Ин намудҳои гайрирасмӣ, ки ба таври каму беш худ ба худ рӯйдихӣ ташкил ёфтаанд ва берун аз фаъолияти роҳбарии педагогӣ дуранд [4, с. 137].

Аз рӯи натиҷаи мушоҳидаҳо ва суҳбат бо муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумии шаҳру ноҳияҳои водии Кӯлоб маълум гардид, ки одатан гурӯҳи хонандагони синфҳо, ки аз 25 – 27 нафар иборатанд илова ба пешвоён, яъне сардори синф, раисони созмонҳои талабагӣ боз як қатор лидерҳо мавҷуданд, ки онҳоро ҳуди хонандагон ҷудо карда гирифтаанду дар атрофшон ҷамъ омада, якҷанд гурӯҳҳои гайрирасмиро ташкил додаанд ва дар байни аъзоёни ҳар як гурӯҳ муносибатҳои муайяни байниҳамдигарии шахсӣ вучуд дорад. Муаллим дар байни аъзоёни гурӯҳҳо ва гурӯҳҳои гайрирасмӣ вучуд доштани муносибатҳои коллективонаи гурӯҳӣ ва ба байниҳамдигариии шахсиро доништа, бояд ҳамкориҳои ин гурӯҳхоро ба як самти муайяни муттаҳидшавӣ ва ташкилҳои коллективи ягона равона созад.

Хулоса дар гурӯҳҳои расмӣ, муташаккилона, ки дар дохили мактаб ё синф ташкил меёбанд ва гайрирасмӣ дар баробари муносибатҳои умумигурӯҳӣ муносибатҳои байнишахсӣ низ ташаккул дода мешаванд. Вале мақсади тадқиқоти мо ташаккул додани муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагони синф аст. Аз ин рӯ ба мо лозим меояд, ки дар бораи фаҳмиши педагогӣ – психологӣ коллектив ва нақши он дар ташаккулҳои муносибатҳои байнишахсии хонандагон ба қадри зарурӣ маълумот диҳем.

Моҳияти коллектив ва нақши он дар тадқиқотҳои педагогӣ психологҳо Виготский А. С., Крупская, Н. К., Коленин М. И., А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский, В. А. Петровский, И. С. Кон, И. П. Подласий, А. М. Столяренко тавсиф дода шудааст. Шакли олии гурӯҳи муташаккил коллектив аст. Коллектив таърихан аз оила пайдо шудааст, қисми авлод аст. Вале на ҳама гуна гурӯҳҳои аз ҷиҳати дохилию берунӣ ташкилфтаро коллектив номидан мумкин аст [4, с. 137].

Дар асоси таълимоти Н. К. Крупская ва А. С. Макаренко коллектив ин гурӯҳи одамон, қисми ҷамъият ва аз рӯи мақсади умумии фаъолияти якҷояи бо мақсади ин ҷамъият нигаронидашуда мебошад. Ин таъриф ба фикру андешаи А. С. Макаренко дар бораи он, ки коллектив танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки агар он одамнро ба ҳал кардани вазифаҳою мақсади умумӣ барои ҷамъият фоиданок муттаҳид карда тавонад.

Мақсади фаъолияти коллектив набояд маҳдуд бошад, вай бояд аз доираи гурӯҳи маълум берун барояд. Маҳз ҳамин гуна мақсад он муносибатҳои масъулиятноки бо ҳам вобастагии гурӯҳӣ мебошад, ки Макаренко А. С ба он нақши ҳалқунанда додааст. Маҳз ҳамин гуна мақсади аҳамияти ҷамъиятидошта дар коллектив барои ташаккул ёфтани муносибатҳои мусбати байнишахсӣ шароит муҳайё мегардонад.

Коллектив дараҷаи олии тараққиёти иҷтимоӣ – психологӣ аст. Гурӯҳи одамоне, ки ба фаъолияти ҷамъиятию шахсӣ машғуланд ва ба дараҷаи баланди маҳсули иҷтимоӣ – психологӣ ва педагогӣ, ҳал кардани масъалаҳои аъзоёни худ шароити мусоиди иҷтимоию психологӣ муҳайё менамоянд, коллектив меноманд [6, с. 195].

Дар назар доштан лозим аст, ки назар ба гурӯҳ коллектив дар ташаккул додани муносибатҳои байнишахсии хонандагон имконияти калон дорад.

Чорабиниҳо оид ба баланд бардоштани дар қорҳои тарбиявӣ татбиқ намудани имкониятҳои педагогӣ психологӣ гурӯҳ ва ба коллектив табдил додани он дар ба ҳисоб гирифтани такмилибӣ омилҳои асосии ба психологияи гурӯҳ таъсири бевосита расонанда (ба мақсад, вазифаҳо, ташкилию таълимоти гурӯҳҳо, одату анъанаҳои гурӯҳ, шахс ва тарзи қорбарӣ, қорҳои мақсаднокӣ ба муттаҳидгардонии гурӯҳҳо бахшидашуда ва дар оянда дар назар дошташуда) асос ёфтааст.

Сухомлинский В. А. коллективро чунин таъриф додаст. «Коллектив ҳамеша иттиҳодияи ғоявиест бо сохти муайяни ташкилӣ, системаи аниқи ба ҳамвобастагии тарафайн, ҳамқорӣ, ёрии ҳамдигарӣ, серталабӣ, тартибу интизом ва масъулияти як кас барои ҳама ва ҳама барои як кас. Як кас барои каси дигар масъул набошад коллектив низ нахоҳад буд [7, с. 15].

Таъсири коллектив ба аъзоёнаш мақсадноку фардӣ гардонидашуда мебошад. Дар илм исбот шудааст, ки дар тарбияю ташаккулёбии шахсият ва сифатҳои он бечунучаро яке аз шартҳои ба даст овардани муваффақият ташкил намудани микромуҳити психологияи маънавӣ барои ҳаёту фаъолияти ӯ мебошад.

Ин ба вазифаҳои қорбарии бомақсадона бо коллективҳои педагогӣ, ки дар он шахс вақти аз ҳама зиёдро мегузаронад, тағйиротҳо дохил намуда, онро ба коллективи ташаккулдиҳанда (дар баъзе адабиётҳо идеяи А. С. Макаренко истифода бурда коллективи тарбиядиҳанда номида мешавад) мубаддал гардонидан лозим аст: Дар ин аст моҳияти коллективи ҳақиқӣ, ки ба ягон намуди фоиданоки чамъиятӣ, аз ҷумла таҳсил, меҳнати касбӣ, фаъолиятнокии чамъиятӣ банд аст ва мустаҳкам устувор, аз ҷиҳати маънавӣ солим мебошад. Дар ин гуна коллектив механизмҳои худсобитқунӣ тараққӣ ёфта, дар он хонандагон ба худидорақунии ҳаёти чамъиятии он ҷалб карда мешаванд. Дар чунин коллектив, ҳиссиёт масъулиятнокии коллективию хайрхоҳӣ, дӯстию ёрии ҳамдигарӣ, серталабии рафӣқона, муносибатҳои коллективию байнишахсӣ мавҷуд аст.

Дар асоси омӯхтани таҳлил қордани манбаъҳои гуногуни илмӣ ва таҷрибаи муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба ҳулоса омадем, ки муносибатҳои мусбати байнишахсӣ на дар ҳама гуна гурӯҳу коллективҳо ташаккул ёфтани имконпазир аст.

А. С. Макаренко коллективи тарбиядиҳандаро чунин шакли ташкилии ҳаёти хурсандию пурҷӯшу хурӯши ба таври максималӣ талаботҳои ҳаёти кӯдаконро қонёқунанда ва дар айни замон мактаби тарбиядиҳандаи аз талаботҳои тараққӣёти чамъиятӣ баромада номидааст.

Коллективи тарбиядиҳанда ин аз нуқтаи назари педагогӣ бомақсадона ташкил намудани ҳаёти хонандагон аст, ки дар натиҷа аъзоёни қавону фаъоли чамъияти шаҳравандӣ ба қамол мерасанд ва мақсади дар ин самт гузошташуда ба даст меояд.... Роҳи мо ягона аст, - навиштааст А. С. Макаренко – машққунӣ дар рафторм ва коллективи мо қорҳои толори гимнастикӣ барои чунин гимнастика аст [2, с. 128].

Ба таълимоти А. С. Макаренко ва дигар педагогҳою психологҳо тақя намуда, мо метавонем гӯем, ки дар қамони ҳозира ва дар сохти нави чамъиятӣ коллективи тарбиядиҳанда ин системаи ба таври илмӣ тараққӣёфтаи тарбияи насли наврасу хонандагон дар чамъияти демократӣ мебошад.

Дар хонандагон ташаккул додани қорниш, маҳорату малақа, эътиқод, одат, муносибатҳои байниҳамдигарии гуманитарии шахсӣ, сифатҳои муайяни шахсӣ, педагог бояд ҳаёти хонандагонро сермазмуну мақсаднок ташкил намояд, ба он мазмуни наву ба талаботҳо мувофиқ дохил намояд. Чунин аст қорҳои дигари ташкил намудани коллективи тарбиядиҳанда.

Ҳулоса имкониятҳои педагогӣ коллектив дар ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигари шахсии хонандагон аз он иборат аст, ки аз аввал дар онҳо имкониятҳои ташаккулёбии мутамақдини аъзоёни гурӯҳро бо қорҳои ба коллективи ҳақиқӣ табдил доданашон ва дар ҳаёти онҳо дохил намудани модели муносибат ба

фаъолияти ба иттиҳоди одамони ба чамъияти гуманистӣ, демократӣ, шаҳрвандию ҳуқуқбунёд тааллуқдошта имконпазир мебошад.

Адабиёт:

1. . Кон. И. С. Психология юнешской дружбы. – М. : Знание, 1973.
2. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания (лекция) / Пед. Соч: В 8 т. – М. : Педагогика, 1984. – П. 4 – 127 с.
3. Макаренко А. С. Методика организация воспитательного процесса. / Пед. Соч. : В 8 т. – М. : Педагогика, 1983., т. 1. – 324 с.
4. Общая психология // Под ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1977. – 428 с.
5. Расулов Д. и др. Педагогика: Теория воспитания (на тадж. языке). – Душанбе, Донишдзу, 2009. – 320 с.
6. Столяренко Л. Д. Психология и педагогика. – М. : Юнита – дона, 2004. – 423 с
7. Сухомлинский В. А. Тавлиди гражданин (Дар асарҳои мунтахаби ҷ. 1. Душанбе, 1982, саҳ 15.

ТАШАККУЛЁБИИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ТАЛАБАҶОН ЗИМНИ ФАҲМИШИ МАФҲУМҲОИ ПЕДАГОГИЮ ПСИХОЛОҶИ ДАР БОРАИ КОЛЛЕКТИВ

Мақолаи мазкур ба яке аз самтҳои асосии ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии хонандагон тавассути коллектив бахшида шудааст.

Тадқиқоти олимони соҳаи педагогикаю психология исбот намудаанд, ки дар шароити коллективӣ хонандагон имконияти тез – тез бо муаллим муошират намуданро пайдо мекунад. Дар байни хонандагон пас аз чунин муошират робитаҳои васеъ ва мустаҳками дӯстона барқарор мегардад, ки ин шартҳои муҳими педагогии ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсии онҳо мебошад. Муносибати гуманистии байни муаллиму хонандагон дар коллектив низ яке аз элементҳои коллективи тарбиявӣ ба ҳисоб меравад ва протсессии ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии хонандагонро самаранок мегардонад.

Мақсади фаъолияти коллектив набояд маҳдуд бошад, вай бояд аз доираи гурӯҳи маълум берун барояд. Маҳз ҳамин гуна мақсад он муносибатҳои масъулиятноки бо ҳам вобастагии гурӯҳӣ мебошад, ки Макаренко А. С ба он нақши ҳалқунанда додааст. Маҳз ҳамин гуна мақсади аҳамияти чамъиятидошта дар коллектив барои ташаккул ёфтани муносибатҳои мусбати байнишахсӣ шароит муҳайё месозад.

Калидвожаҳо: тарбия, коллектив, хонанда, муаллим, мактаб, чамъият, муносибат, ташаккул, таҳқиқот, робита, нақш, мақсад.

ФОРМИРОВАНИЕ ВЗАИМНЫХ ОТНОШЕНИЙ УЧАЩИХСЯ И ИХ ПОНЯТИЙ О ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В КОЛЛЕКТИВЕ

Данная статья посвящена одному из основных направлений формирования взаимоотношений учащихся через коллектив.

Исследования ученых в области педагогики и психологии доказали, что в коллективных условиях у учащихся появляется возможность быстро общаться с учителем. После такого общения между учащимися устанавливаются широкие и крепкие дружеские отношения, что является важным педагогическим условием формирования их межличностных отношений. Гуманистические взаимоотношения преподавателей и студентов в коллективе также считаются одним из элементов воспитательного коллектива и делают эффективным процесс формирования личностных взаимоотношений учащихся.

Цель деятельности команды не должна ограничиваться, она должна выходить за рамки известной группы. Это цель ответственных отношений с групповой взаимозависимостью, которую Макаренко А. С отводил ему решающую роль. Именно

эта социальная значимость в коллективе создает условия для формирования позитивных межличностных отношений.

Ключевые слова: образование, коллектив, ученик, учитель, школа, общество, отношения, формирование, исследование, связь, роль, цель.

FORMATION OF MUTUAL RELATIONS OF STUDENTS AND THEIR CONCEPTS OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CONCEPTS IN THE COLLECTIVE

This article is devoted to one of the main directions in the formation of students' relationships through the team.

Studies by scientists in the field of pedagogy and psychology have shown that in a collective environment, students have the opportunity to quickly communicate with the teacher. After such communication, broad and strong friendly relations are established between students, which is an important pedagogical condition for the formation of their interpersonal relationships. Humanistic relationships between teachers and students in the team are also considered one of the elements of the educational team and make the process of forming students' personal relationships effective.

The purpose of the team's activity should not be limited, it should go beyond the known group. This is the goal of a responsible relationship with group interdependence, which Makarenko A. S assigned to him a decisive role. It is this social significance in the team that creates the conditions for the formation of positive interpersonal relationships.

Key words: education, team, student, teacher, school, society, relations, formation, research, connection, role, goal.

Маълумот дар бораи муаллиф: Лоиков Парвиз Чумахонович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

Сведения об авторе: Лоиков Парвиз Джумахонович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ., ш. Кулоб, к. С. Сафарова - 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

Information about the author: Loikov Parviz Dzhumakhonovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT., sh. Kulob, K. S. Safarova - 16. Tel.: [+992] 918 28 51 55.

ТДУ: 37 (2-точ)

ТКТ: 74.03 (2-точ)

Л-70

МУНОСИБАТИ БАЙНИШАХСӢ ВА АСОСӢИ ИҶТИМОӢ – ПЕДАГОГИИ ОН

Лоиков П.Ч., н.и.п., дотсент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Пеш аз он ки масъалаи ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективи хонандагон таҳқиқ карда шавад, зарур мешуморем, ки сараввал сабабу сарчашмаи масъалаи мазкурро муайян намоем. Ин дар тадқиқот хело зарур аст, зеро сабаби пайдо гардидану инкишоф ёфтани ин ё он самти ҳаёти инсониятро надониста роҳҳо ва тарзу усулҳои онро ба тасвири қонунӣ ҳал кардан аз имкон берун аст.

Ба таври мушахас рафтору фаъолияти хонандагонро мушоҳида карда истода, сабабу мақсади ин ё он тавр дар коллектив байни худ муносибат кардани хонандагонро аниқ гардонидан лозим аст. Танҳо дар чунин асос тасодуфӣ ё қонунӣ будани рафтор ва

муносибати байниҳамдигарии хонандагонро муайян кардан, минбаъд такрор шудан ё нашудан, кадом тарзи муносибатҳои байнишахсиро дастгирӣ кардан ва кадомҳояшро маҳкум кардан имконпазир мегардад.

Дар назар доштан лозим аст, ки имкониятҳои табақаҳои гуногуни ҷамъият, аз ҷумла насли наврас, ки ҳаёту фаъолиятҳо дар коллектив мегузарад, дар кадом ҳолат бо дигарон муошират кунад, муносибатҳои шахсиашро дар кадом шакле, ки набошад муқаррар намояд. Ин қонуниятҳои ҳаёт, талаботи ҳаёт аст. «Талабот – ин ҳолати шахсият аст ва аз шароити мушаххаси мавҷуд будани он вобастааст». Талабот ҳамчун манбаи фаъол будани одам нақш мебозад. Талабот дар протесси тарбия ташаккул меёбад [6, с. 140].

Талаботҳои хонандагон ба мисли талаботҳои калонсолон характери ҷамъиятӣ ва шахсӣ доранд. Талаботҳои ниҳоят зиёди хонанда, на танҳо майлу хоҳиши маҳдуди ўро, балки муҳтоҷии ҷамъият, коллектив, гурӯҳро, ки ҳуди ў дар он дохил аст, таҳсил, бозӣ ва ғайраро иҷро мекунад, талаботи коллектив дар айни замон, характери шахсиро мегирад. Дар мувофиқа ба ин характери муносибатҳои коллективӣ дар айни замон, характери муносибатҳои байниҳамдигарии хонандагонро мегирад.

Олимон исбот намудаанд, ки талаботҳои табиӣ ва маданӣ мешаванд. Дар талаботҳои табиӣ талабот ба хӯрок, сару либос, хоб, талабот ба оиладорӣ, талабот ба ҳимоя аз хунокию гармии саҳт ва ғайра инъикоси худро меёбанд.

Дар талаботҳои маданӣ вобастагии фаъолнокии одам ба маҳсули маданияти инсонӣ баён мегардад. Талаботҳои маданӣ аз рӯи дараҷа, аз рӯи он талаботҳо, ки ҷамъият нисбат ба аъзоёнаш пешниҳод намудааст, фарқ мекунад. Талаботҳои хонандагон нисбат ба рафтору одоб, муошират, муносибат, ки мактаб пешниҳод кардааст, фарқ мекунад.

Дар баробари талаботҳои табиӣ, маданӣ, талаботҳои рӯҳӣ низ мавҷуданд, аз ҷумла ҳолати психологӣ хонандагон. Талаботҳои рӯҳӣ бобати аз худ кардани маданияти рӯҳӣ инъикос мегарданд. Аз ҳама муҳимаш он аст, ки одам барои ба дигарон суҳбат кардан, ҳиссиётҳо баён карданро эҳсос мекунад. Чунин талаботҳои асосиро, аз ҷумла талабот, ба муоширату муносибатҳои шахсиро маҳсус ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст. Талабот ба муошират, ки лаҳзаи асосии он муносибатҳои байнишахсӣ аст, ҳамчун шартӣ тараққиёти рӯҳии ҳамаи наслҳо боқӣ мемонад.

Дар ҷараёни муоширату муносибатҳои коллективӣ байнишахсӣ фаъол будани одам нақши муҳим мебозад. Манбаи фаъол будани одам талабот аст, ки он инсонро дар ҳамаи самтҳои ҳаёт ба ҳаракату амал мебарорад. Дар талаботҳо дар мувофиқа аз рӯи вобастагӣ ба шароити мушаххаси вучуддории шахсият, тарафҳои фаъоли худӣ шахс ҳамчун системаи сабабу мақсад (мотив) баромад мекунад. Дар маънои мотив майлу хоҳиши мушаххас, сабабҳои, ки шахсро ба амалу рафтор кардан маҷбур месозад, фаҳмида мешавад. Мотивро ҳамчун муносибати хонанда ба предмети фаъолияти ў низ фаҳмидан мумкин аст. Дар нақши мотивҳо алоқамандии байни талаботу ҳавас, кӯшишу ҳиссиёт (эмотсия), мақсаду идеалҳо баромад мекунад. Аз ин рӯ нақши мотивҳо дар самти бавучудой ё ташкилҳои эҳсосот хело мураккаб аст, системаи динамикӣ аст, ки дар он таҳлил ва баҳодиҳии алтернативи (намунагузорӣ), интиҳоб ва ҳалли масъалаҳо татбиқ мегарданд. Фаҳмидани мотивҳо – бедоркуниҳо хело мураккабанд, зеро онҳо аз як тараф дар самти комплексӣ ошкор мегарданд ва ҳеҷ гоҳ дар протесси таълиму тарбия ҳар кадоми онҳо дар алоҳидагӣ истифода бурда намешаванд, аз тарафи дигар муаллимону хонандагон на ҳама вақт мотивҳоро фаҳмида метавонанд.

Дар проблемаи тадқиқот ба чунин мотивҳо диққат додан ба мақсад мувофиқ мебошад:

а) мотивҳои васеи иҷтимоӣ (вазифадорӣ, масъулиятнокӣ, фаҳмидани аҳамияти ҷамъиятии муносибат). Ин мотив пеш аз ҳама кӯшиши шахси хонанда ба воситаи муносибат ба коллективи синф, ба ҷамъияти ҳамсинфону ҳамсолон дохил шудан, мавқеъ ва арзандагии худро дар коллектив ишғол кардан мебошад;

б) мотивҳои маҳдуди иҷтимоӣ (позитивӣ) мотивҳои кӯшиши ба даст овардани пешвоӣ (лидерӣ) дар коллектив, эътироф гардидан аз тарафи ҳамсинфон;

в) мотивҳои ҳамкориҳои иҷтимоӣ (муайян кардани тарзу усулҳои ҳамкорӣ бо атрофиён, мустақкам кардани рол ва мавқеи худ дар коллективи синф.

Мотиватсия (далелнокӣ, далеловарӣ), маънояш тақон додан, ба ҳаракат даровардан мебошад. Мотиватсия ин номи умумӣ барои ҳамаи протсессҳо, методҳо, воситаҳои водоркунии хонандагон ба муоширату муносибати ғаёл, аз худ намудани роҳҳои воситаҳои самараноки муносибатҳои шахсии байниҳамдигарӣ ва коллектив мебошад.

Мотиватсия ҳамчун протсесси тағйирёбии ҳолат ва муносибатҳои шахс ба мотивҳо асос меёбад. Мотиватсия ин муносибатдорӣ мақсад, ки дар назди одам истодааст ва ӯ кӯшиш менамояд, ки онро ба даст дарорад ва ғаёлиятнокии дохилии одам аст, яъне хоҳиш, талаботҳо ва имкониятҳои одам мебошад [9, с. 361].

Мотив ин алоқамандии талаботҳои ба таври қаноатбахш ба ғаёлият равонагардида мебошад. Агар талаботҳо моҳияту механизми ҳамаи он намудҳои ғаёл будани одамро ташкил диҳад онҳо мотивҳо ҳамчун ошкоргардии мушаххаси ин моҳият баромад мекунад.

Аз рӯи намудҳои талаботҳо мотивҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад, ки дар онҳо шаклҳо ошкор мегарданд. Мотивҳо мумкин аст бошууроно ва бешууроно шаванд. (Ин ҳолатро таҳқиқотҳои мо низ пурра тасдиқ менамоянд).

Мотивҳо баъзан ба мотивҳои зоҳирию ботинӣ ҷудо мешаванд. Табиист, ки мотивҳои зоҳирӣ ё берунӣ аз тарафи педагогҳо, падару модарон, синф, коллективи хонандагон, ҷамъият бармеояд ва шакли луқмапартоӣ (подсказка), имою ишора, талабот, супоришдиҳӣ, саросема кардан ва ҳатто маҷбуркуниро мегирад. Инҳо ба шахс таъсир мерасонанд, баъзан муқобилияти дохилии шахсиро нишон медиҳанд, аз ин рӯ онҳоро мотивҳои инсондӯстона (гуманистӣ) номидан мумкин нест [9, с. 357].

Зарур аст, ки ҳуди хонанда хоҳиши чизеро иҷро кардан дошта бошад (хоҳиши муносибату муошират кардан дошта бошад). Манбаи асосии мотиватсияи инсон дар ҳуди ӯ ҷойгир аст. Маҳз аз ҳамин сабаб нақши ҳалқунанда на ба мотиви тарбия, балки ба мотиви дохилӣ ҳамчун қувваи ба ҳаракатдароваранда дода мешавад.

Ба ҳисоб гирифтани лозим аст, ки мотивҳои фаҳмидашуда (даркшуда) ва фаҳмиданошуда (даркнашуда) низ мавҷуд аст. Мотивҳои даркгардида, дар маҳорати хонанда оид ба фаҳмидани он, ки қадом сабабҳо ӯро ба ғаёлияти рафтору муносибат кардан сафарбар менамояд ва мақсадро аз рӯи дараҷаи аҳамиятнокаш муайян карда тавоништан маълум мегардад. Мотивҳои даркнагардида бошанд, танҳо ҳис карда мешаванд, дар шури хонанда ба таври хира, идорашаванда ҷой дорад.

Дар охир мотивҳои реалии (ҳақиқии) аз тарафи хонандагону педагогҳо даркгардида, ба таври объективии натиҷаи ташаккулёбии муносибатҳои умумӣ ва байнишахсии хонандагонро муайянқунанда ва мотивҳои бофта, (выдуманные), ки мумкин аст ҳангоми муайян кардани вазъият амал қунанд, вучуд доранд.

Тавре қайд намудем, мотивҳо бошууроно ва бешууроно мешаванд. Табиист он мотивҳое, ки хонандагонро барои амалҳои бомақсадонаю бошууроно байни ҳамдигар ҳидоят мекунад, мотивҳои бошууроно мебошанд. Акси онҳо мотивҳои бемақсадонаю бешууроноанд.

Талабот ба муоширату муносибат дар ҳаёти насли наврас ва умуман одамон хело барвақт пайдо мешавад, ҳатто дар моҳҳои аввали ҳаёт. Талабот ба муоширату муносибат дар давраи ҳаёти одам тараққӣ мекунад, сифатҳои баланди маънавии шахс ба дараҷаи баланди тараққиёти ин муошират алоқаманд аст [1, с. 9].

Дар алоқамандӣ ба тараққиёту пешравии хусусиятҳои давраҳои синусолӣ талаботи хонандагон ба муоширату муносибатҳои шахсии байниҳамдигарӣ ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз ҷиҳати мазмун васеъ ва чуқур мегарданд. Хонандагон моҳияту зарурати талаботҳои табию маданӣ ва рӯҳию маънавиро фаҳмида мегиранд ва доираи муоширату муносибатҳои онҳо васеъ ва мантиқан сермазмун шудан мегирад. Махсусан талаботҳои мактаббачагон ба муоширату муносибатҳои байниҳамдигарӣ ва коллектив ба таври тезутунд ошкор шудан мегирад.

Омузиши проблема нишон дод, ки дар мактаб сохти муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии байни кӯдакон ба таври кулӣ тағйир меёбад. Дар инҷо аввал, барои хонанда фаъолияти ҳатмии аҳамияти ҷамъиятидошта, яъне таълими коллективона пайдо мешавад ва дар алоқамандӣ бо ин дар гурӯҳи хонандагон на танҳо муносибатҳои байниҳамдигарии шахс, балки системаи муносибатҳои корӣ пайдо мешавад.

Сохти ин муносибатҳо аз берун, аз тарафи муаллимон муайян карда мешавад, ҳам муносибатҳои байнишахсӣ ва ҳам муносибатҳои корӣ аз рӯзи аввали ба мактаб омадани мактаббача баробар тасвир мешаванд. Вақто, ки муаллими синфи 1 хонандагонро ба якдигар шинос мекунад, кӯшиш мекунад, ки онҳоро бо ҳам дӯст кунад. Бо ин роҳ муаллим барои муносибат база тайёр мекунад, боҳамвобастагии масъулиятнок барои муносибатҳои коллективӣ ва ҳам барои муносибатҳои байнишахсии ҳамсинфон. Минбаъд ду системаи муносибатҳои корӣ ва ҳам муносибатҳои шахсӣ пайдо гардида баробар вучуддорӣ мекунад, вале онҳо баробар тараққӣ намекунанд. Системаи якуми муносибатҳо, яъне корӣ, асосӣ аст ва мунтазам аз тарафи педагогҳо ба тарзи бошуурона ташкил меёбад ва мукамал мегардад. Дар тараққиёту мустаҳкамгардонии системаи муносибатҳои корӣ роҳбарони гурӯҳҳои асли низ фаъолона ҳисса мегузоранд.

Системаи муносибатҳои шахсӣ, ки базаи хусну тавачҷуху хайрхоҳӣ ва меҳру дилбастагии кӯдакон пайдо шудааст ҳеч гуна ташаккулёбии расмӣ надорад.

Аз ҷониби тадқиқотчиён (Д. Б. Эльконин ва Т. В. Драгунов) муайян карда шудааст, ки дар ҳамаи хонандагони синфи 5 кӯшиши муошират кардан бо рафиқон, хоҳиши иштирок кардан дар ҳамаи чорабиниҳои ҳаёти синф ба таври қушоду аниқ ошкор мегардад. Кӯшишу талабот бо барқарор намудани муносибатҳои байнишахсӣ меафзояд. Кӯдакон кӯшиш мекунанд, ки дар коллектив, дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо рафиқон на ягон ҷои оддӣ ё номаълум ёбанд, балки рафиқи қабулгардидаю эътирофшуда бошанд, хусусияти дар ҷустуҷӯи рафиқи наздик ёфтани хусусияти давраи мактабӣ, хусусан наврасӣ аст [3, с. 312].

Муошират бо дӯстони наздик навиштааст Т. Д. Драгунова, - ба фаъолияти махсуси наврас табдил ёфтааст. Вай ҳамчун намуди махсуси фаъолият вучуд дорад, ки онро шакли фаъолияти муошират номидан мумкин аст. Предмети ин фаъолият одами дигар – дӯст – ҳамсинф, ҳамчун одам аст. Ин намуди фаъолият аз як тараф дар намуди рафтори наврас нисбат ба ҳамдигар дар шакли муҳокимаронӣ дар бораи рафтори рафиқ ва муносибатҳои байниҳамдигарӣ аз тарафи дигар маълум мегардад [3, с. 317].

Ҳамин тавр, асоси тараққиёти муносибатҳои тарафайнро дар гурӯҳ талабот ба муошират табдил медиҳад. Мавқеи бача дар системаи муносибатҳои шахсӣ ба як қатор омилҳо вобастааст вале худ он шарт ё худ заминаи асосии ташаккулёбии шахсият мебошад.

Мушоҳида ва баъзе тадқиқоти мо нишон дод, ки хонанда робитаҳои тарафайнро бо одамони атроф, аз ҷумла ҳамсолон ва мавқеи худро дар гурӯҳи ҳамсинфон бо ҳаяҷони баланд ҳис мекунад.

Проблемаи устувории мавқеи хонанда дар системаи муносибатҳои тарафайн аҳамияти муҳими педагогӣю психологӣ дорад. Донистани аҳамияти педагогӣю психологӣ дар ташаккулёбии муносибатҳои байнишахсӣ аҳамияти муҳим дорад.

Тадқиқот нишон дод, ки дар коллектив баробарии вазъияти хонандагон яхела нест ва шуданаш ҳам дар гумон аст. Як қисми хонандагон дар байни аксарияти ҳамсинфон обрӯю эҳтиром доранд. Қисми дигарашон рафиқонашонро ба худ ҷалб карда наметавонанд, қисми сеюмашон дар ҳолати ҷудоии психологӣанд ва ба дигарон муносибати дуруст карда наметавонанд. Он ҷамъиятеро, ки хонанда дар системаи муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ нисбатан мустаҳкаму устувор мебошанд. Вазъияти хонанда дар системаи муносибатҳои байниҳамдигарии шахсӣ аз як тараф ба сифатҳои шахсии худ он ва аз тарафи дигар аз дараҷаи тарбияи гирифтаи коллективи синф, аз фикри ҷамъиятӣ, ки дар коллектив ҳукмрон аст, вобаста мебошад. Ба вазъияти мактаббача дар системаи муносибатҳои байнишахсӣ муносибати муаллимон,

тарбиягирандагон ба хонанда таъсири калон мерасонад. Сатҳ ва характери ин муносибат дар навбати худ аз як қатор омилҳо вобастагӣ дорад, аз ҷумла сину соли аъзоёни коллектив, хонандагони синф, обрӯмандии педагог ва ғайра.

Вобаста ба он, ки тадқиқоти мо синну соли наврасиро дар бар мегирад, зарур шуморидем, ки маҳз дар бораи муносибатҳои хонандагони ин давраи синусоли ба таври мухтасар бошад ҳам, маълумот диҳем.

Дар назар доштан лозим аст, ки яке аз самтҳои гузариш ба давраи наврасӣ, аз нав дида баромадани муошират бо волидайн, муаллимон ва умуман бо калонсолон ва мувофиқгардонии муоширату муносибат бо ҳамсолон мебошад. Ин талабот оид ба муошират бо ҳамсолон, ки мумкин аст волидайн ҳатто нафаҳманд ё хабар надошта бошанд, дар кӯдакон дар давраи хурди синусоли пайдо мешавад ва мувофиқи замон танҳо пурзӯр мегардад. Мавҷуд набудани чунин муносибат ҳама вақт ба тараққиёти худогоҳӣ ва қобилияти коммуникативии бачагон таъсири манфӣ мерасонад. Рафтори наврасонро аз рӯи чунин тарзи муошират коллективӣ – гурӯҳӣ меноманд. Савол ба миён меояд, ки чаро ин тавр мешавад?

Дар навбати аввал ба он диққат додан лозим аст, ки ин муоширати байни наврасон аст. Ин барои наврасон канали асосии гирифтани ахборот мебошад. Инро истифода бурда хонандагон донишҳои зиёди зарурӣ мегиранд. Маълум аст, ки насли наврас бо сабабҳои гуногун аз падару модар, калонсолон дар бораи намудҳои муайяни муоширату муносибат маълумоти зарурӣ гирифта наметавонанд: масалан маълумотҳо оид ба масъалаи тараққиёти ҷинсӣ гирифта наметавонанд. Дар ин бора маълумотҳоро аз ҳамдигар мегиранд. Набудани маълумотҳои илмӣ дар бораи тараққиёти ҷинсӣ мумкин аст на танҳо ба тараққиёти дуруст, балки ба муносибатҳои зарарноки ҷинсӣ оварданад аз имкон берун нест.

Ҳолати дигару муҳими муоширати наврасон муносибати муайяни байниҳамдигарии онҳо дар коллективи хонандагони синф аст. Ҳамаи намудҳои фаъолияти дар наврасон маҳоратҳои иҷтимоии ҳамкорӣ, маҳорати дар вақтҳои зарурӣ ба фикри ҷамъиятии коллектив итоат кардан, маҳорати бо ҳам муносибат карданро пайдо мекунонад. Вале дар айни замон, манфиати шахсиро ба зарари манфиати ҷамъиятии коллектив ва муносибатҳои коллективию шахсии дигарон муқобил гузоштан мумкин нест.

Ҳолати сеюмин – ин алоқамандӣ, ҳамкориҳои эмотсионалӣ ва хелҳои (типҳои) муайяни он мебошад. Дарк кардани он ки ҳуди хонанда ба гурӯҳ дохил аст, дар он ҳиссиёти ҳамфикрӣ, дӯстӣ, вазъияти устувор вучуд дошта бошад.

Аз нуқтаи назари педагогию психологӣ муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии наврасон дар дохили коллективи ҳуди наврасон дар асоси ду намуди талабот: алоҳида ё мустақил ва умумӣ ё мансубият ташкил меёбад.

Муносибатҳои байниҳамдигарии мустақил бештар аз назорати дохилии калонсолон бармеояд, вале дар байни наврасон низ мавҷуд аст. Дар синни талабот на танҳо ба мустақилияти иҷтимоӣ, балки ба мустақилияти фазоӣ низ эҳтиёҷот пайдо мешавад. Ба ғайр аз танҳои оромона, осоишта боз танҳои пуразоб, ҳолати аз ҷамъият дургардида низ мавҷуд аст. Ин ҳиссиёт пеш аз ҳама ба давраи гузариш алоқаманд аст ва дар наврас хоҳиши ба ҷамъияти ҳамсолон дохил будан, дохил будан ба он гурӯҳе, ки дар он ба даст овардани он чизҳое, ки калонсолон аз онҳо даст мекашанд муяссар гардад, пайдо мешавад. Ин гуна наврасон акнун дигар берун аз коллектив ба берун аз системаи муносибатҳо зиндагӣ ба сар бурда наметавонанд, ин ҳолат бештар дар писарон мушоҳида мегардад.

Дар асоси рафтори умумии иҷтимоӣ мотиви кӯшиши наврасон ба коллектив ва муошират дохил гардидан пурра фардӣ аст. Яке худхурматкуниро ҷустуҷӯ мекунад, дигаре ҳисси иштирокчиرو, сеюмин кӯшиши маълумот гирифтани, чорумин кӯшиши пешво шудан дорад.

Муносибат бо ҳамсолон дар наврасон мураккаб ва сермазмуну бисёрнамуд аст дар муқоиса ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ. Барои наврас кӯшиши ба қори умумии ҳамсолон ҳамроҳ шудан хос аст. Наврас хоҳиши ҳаёти коллективона дорад, мехоҳад

рафики қабулгардида, эътирофшуда, обрӯманд дар коллективи ҳамсолон бошад. Агар муносибат бо ҳамсолон дуруст нашавад, рафики наздик набошад ё дӯстӣ аз байн рафта бошад, ин ҳолат барои наврас хело пурдаҳшату ғамгин ва драмаи шахсӣ мебошад. Ҳатто номувофикии муносибатҳои муваққатӣ бо ҳамсолонро наврас хело вазнин эҳсос мекунад. Танҳои барои наврас тоқатфарсо мебошад.

Навресе, ки муносибати шахсиаш бо ҳамсолон мувофики хоҳишаш барқарор нагардидааст, кӯшиш мекунад, ки дар байни рафикону ҳамсолонаш обрӯ ва шаъну шараф пайдо намояд ва ҷои арзандаро ишғол кунад.

Беҳбудӣ дар муносибатҳои дӯстию рафикии байни ҳамдигарӣ барои ҳуди наврас хело муҳим аст. Агар наврас дӯсту рафиқ дошта бошад, душворихоро тез бартараф менамояд. Барои ин давраи синусолӣ рафики муносиб ёфтани муваффақияти калон аст.

Мушоҳидаҳо нишон дод, ки тараққиёти муносибатҳо аз тарафи наврасон ба таври ғайрифаъол қабул карда намешавад. Наврасон муносибатҳои худашон муқаррар мекунанд. Онҳо дар муносибат ба дӯсту рафиқ хело фаъоланд: норозигӣ пешниҳод мекунанд, сабабу мотиви рафиконашоро баён мекунанд, баҳс мекунанд, исбот мекунанд, розӣ мешаванд, гузашт мекунанд то ин ки муносибатҳои дурусти байниҳамдигарии шахсиашонро нигоҳ доранд. Наврасон баъзан ба муайян кардани муносибат машғул мешаванд, барои он, ки мумкин аст, касе аз онҳо тарзе рафтор намояд, ки ба рафиқ маъқул нашавад, ўро хафа созад. Агар ҳарду наврас ба нигоҳ доштани муносибати дурусти байниҳамдигарӣ ҳавасманд бошанд, онҳо нисбати хоҳишу камбудҳои ошкоркардаи ҳамсинф ё рафиқ кушоду равшан истодагарӣ мекунанд.

Омилҳои дигаре низ ҳастанд, ки наврасонро барои бо ҳам наздик шудану ба системаи муносибатҳо дохил шудан сафарбар менамоянд. Масалан, мавҷуд будани умумияти ҳавас, фаъолияти якҷоя, ягонагии мақсад ва амал якҷоя хондан, истироҳат кардан, бозӣ кардан, иҷро кардани корҳои ғоиданоки ҷамъиятӣ ва ғайра.

Талаботҳои ёрии ҳамдигарӣ, тайёр будан ба ҳамаи дастгирӣ кардани ҳамсинф дар вазъиятҳои душвор ва ғайра. Барои ҳамсинфону ҳамсолонро наздик кардан ва пайдо гардидани онҳо умумияти ҳавас ва фаъолият мебошад. Одатан ҳар як хонанда ва ҳамсол кӯшиш мекунад, ки дигаронро ба худ ҷалб намояд. Табиатан наврасро майлу хоҳиши ҳамсоли дилчасп тез ба худ ҷалб менамояд. Баъзан муошират бо ҳамсинфону ҳамсолон то андозае диққатҷалбкунанда мегардад, ки наврас ҳамроҳи дигарон ба иҷро кардани он намуди фаъолияти ҳамроҳ мешавад, ки пеш барояш диққатҷалбкунанда набуд ва дар вақти муайян диққатҷалбкунанда ҳам нест ва хоҳиши иҷро кардан ҳам надорад. Вале минбаъд наврас мумкин аст нисбат ба ин намуди фаъолият ҳавас пайдо кунад ва ба таври ҷиддӣ ба он машғул шавад. Аз ин рӯ муошират бо ҳамсолон яке аз омилҳои пайдо гардидани майлу хоҳишҳои нав ва пайдо гардидани муносибатҳои шахсии байниҳамдигарии хонандагон мебошад.

Гуфтугӯ наврасонро аз ҳама беш ба ҳам наздик мекунад ва дар муоширати наздикон мавқеи аз ҳама муҳимро ишғол менамояд. Ҳамсинф аз ҳамдигар муносибати кушоду равшан, фаҳмидан, ҳушёрӣ ҳассосӣ, меҳрубонӣ, маҳорати боҳамҳисунӣ ва маҳфӣ нигоҳ доштани сирро талаб мекунад.

Ҳамин тавр, муносибатҳои наврасон нисбат ба ҳамсолону ҳамсинфону мураккабу бисёртарафа аст. Ин муносибатҳо бо дурию наздикӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Наврас ҳарчи қадар калонсол бошад, талабот нисбат ба ӯ ҳамон қадар зиёд мешавад. Фарқияти муносибат ба таври ғайрифаъол қабул карда намешавад. Наврасон кӯшиш мекунанд, ки муносибаташонро худашон созанд. Онҳо нисбат ба дӯсту рафиқашон дар муносибат доштан хело фаъоланд. Дар қисми зиёди наврасон на танҳо майлу хоҳишу фаъолият умумӣ аст, орзуи нақшаи оянда, вазифаҳои худтарбиякунӣ ва худмаълумотгирӣ низ характери умумӣ дорад. Баробари боло рафтани сину сол умумияти ҳаёти ботинӣ, дохилӣ, фаҳмидагирии тарафайн, мувофиқ омадани арзишҳои шахсӣ, кӯшишу ғайрат, назар ба масъалаҳои муҳим аҳамияти калон пайдо кардан мегарад. Тадқиқот нишон дод, ки яке аз масъалаҳои муҳим дар самти муайян кардани

намудҳо ва дараҷаи муносибатҳои байниҳамдигарӣ ва шахсии хонандагони синф аниқ гузаронидани меъёрҳо (критерии) ва методҳои мебошад.

Барои муайян намудани дараҷаи муносибати байни ҳамдигарии хонандагон дар аввал методҳои мушоҳида, суҳбат, пурсиши анкетавӣ ва таҷриба низ истифода бурда шуд.

Адабиёт:

1. Веденев А. В. Потребность в общении. Журнал Советская педагогика, 1967. с. 9.
2. Возрастные и индивидуальные особенностей младших подростков // Под ред. Д. В. Эльконина и Т. В. Драгунова. – М. : Просвещение, 1986. – 463 с. Воспитание у детей. Этика межнционального общения. – М. : Просвещение, 1985. – 112 с.
3. Возрастные и индивидуальные особенностей младших подростков // Под ред. Д. В. Эльконина и Т. В. Драгунова. – М. : 1967. – 317 с.
4. Макаренко А. С. Методика организация воспитательного процесса. / Пед. Соч. : В 8 т. – М. : Педагогика, 1983., т. 1. – 324 с.
5. Олшанский В. Б. Личность и социальные ценности. – М. : Просвещение, 2008. – 339 с.
6. Общая психология // Под ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1977. – 428 с.
7. Общая психология // Под ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1986. – 463 с.
8. Общая психология // Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. – М.: Издательство МГУ, 2008. – 304 с.
9. Педагогическая психология // Под ред. Н. В. Ключевой. – М. : Владос – пресс, 2006. – 399 с.

МУНОСИБАТИ БАЙНИШАХСӢ ВА АСОСӢОИ ИҶТИМОӢ – ПЕДАГОГИИ ОН

Дар мақолаи мазкур муносибати байнишахсӣ ва асосҳои иҷтимоӣ-педагогии он мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муҳаққиқон проблемаи ташаккули муносибатҳои байниҳамдигарии шахсии хонандагонро таҳқиқ карда истода боз сари он масъала бармегарданд, ки кадом амал одамонро дар гурӯҳҳо, коллективҳо муттаҳид мекунад, чи онҳоро маҷбур мекунад, ки бо ҳам муттаҳид шаванд, байни худ муносибату муошират дошта бошанд.

Ба тарзи дигар сабаби дохилии психологию педагогӣ кадомҳоянд, ки ба воситаи онҳо одамон байни худ бо алоқамандҳои (контакт) байниҳамдигарӣ дохил мегарданд. Чунин қувваи дохилии муносибатҳои байниҳамдигарии одамон, насли наврасу хонандагон, дар айни замон талабот ба муошират мебошад. Талабот ба муошират – яке аз талаботҳои асосии муошират ва муносибатҳои шахсии байни ҳамдигарии хонандагон ва умуман одамон мебошад.

Калидвожаҳо: муносибат, шахс, муҳаққиқ, гурӯҳ, ташаккул, насл, муошират, алоқа, талабот, одамон, мақола, дараҷа.

МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И ИХ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

В данной статье исследуются межличностные отношения и их социально-педагогические основы. Изучая проблему формирования взаимных личностных отношений студентов, исследователи возвращаются к вопросу о том, какое действие объединяет людей в группы, коллективы, что заставляет их объединяться друг с другом, общаться друг с другом.

Иными словами, каковы внутренние психолого-педагогические причины, посредством которых люди вступают во взаимоотношения друг с другом. Такой внутренней силой межличностных отношений между людьми, подрастающим поколением и учащейся молодежью одновременно является потребность в общении.

Потребность в общении является одним из основных требований к общению и личным отношениям между учащимися и людьми в целом.

Ключевые слова: отношения, человек, исследователь, группа, формирование, поколение, общение, общение, спрос, люди, статья, уровень.

INTERPERSONAL RELATIONS AND THEIR SOCIAL AND PEDAGOGICAL BASES

This article explores interpersonal relationships and their socio-pedagogical foundations. Studying the problem of the formation of mutual personal relationships of students, researchers return to the question of what action unites people into groups, collectives, which makes them unite with each other, communicate with each other.

In other words, what are the internal psychological and pedagogical reasons through which people enter into relationships with each other. Such an internal force of interpersonal relations between people, the younger generation and young students at the same time is the need for communication. The need for communication is one of the basic requirements for communication and personal relationships between students and people in general.

Key words: relations, person, researcher, group, formation, generation, communication, communication, demand, people, article, level.

Маълумот дар бораи муаллиф: Лоиков Парвиз Ҷумахонович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ., ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

Сведения об авторе: Лоиков Парвиз Джумахонович, кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки. Адрес: 735360, РТ., ш. Кулоб, ул. С. Сафарова - 16. Тел.: [+992] 918 28 51 55.

Information about the author: Loikov Parviz Dzhumakhonovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, RT., sh. Kulob, st. S. Safarova - 16. Tel.: [+992] 918 28 51 55.

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

ТДУ: 930 (2-точ)

ТКТ: 63 (2 точ)

F-47

ҲАӢТИ ИЧТИМОИӢ-ИҚТИСОДИӢ ВА МАИШИИ МАРДУМИ КӢЛОБ ПАС АЗ БАРҚАРОРШАВИИ ҲУКУМАТИ ШӢРАВИӢ ДАР СОЛҲОИ 1920-1930

Гурбатов И .Д., ассистент

Коллеҷи омӯзгории ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Кӯлоб дар шумори яке аз қадимтарин шаҳрҳои Осиёи Марказӣ қарор дошта, ҳамон тавре, ки ҳафриёти бостоншиносӣ собит сохтанд, ҳанӯз дар асри неолити (ҳазор 8-7 сол то м.) аҷдоди тоҷикон ин куҳандиёрро макони зисти худ ихтиёр карда буданд [1, с. 4]. Пайдо шудани шаҳрҳои қадим дар минтақаи Кӯлоб тасодуф набуда, заминаи боэтимодии таърихӣ дошт. Ин минтақа табиат ва иқлими барои зиндагӣ мусоид дорад. Аз ин рӯ, ҳанӯз дар давраҳои хеле қадим одамони ибтидоӣ инчоро макони зисти худ қарор дода буданд. Бостоншиносони тоҷик дар ин минтақа дахҳо зистгоҳҳои одамони асри сангро кашф кардаанд [2, с. 3].

28-уми октябри соли 1917 баъд аз хабари дар шаҳрҳои Санкт-Петербург ва Москва ба дасти Шӯроҳо гузаштани ҳокимият коргарони роҳҳои оҳан ва муассисаҳои саноатии шаҳри Тошканд дар зери роҳбарии болшевикон ба шӯриши мусаллаҳона бархоста, ҳокимиятро дар шаҳр ба дасти худ гирифтанд.

Хабари ғалабаи Инқилоби Октябр ба гӯшаҳои дурдасттарини аморати Бухоро, ба Хатдонзамин низ паҳн гардид. Мардуми меҳнаткаши ин водӣ нағз медонистанд, ки на танҳо дар Русия, балки дар Тошканд ва дигар ноҳияҳои Осиёи Миёна ҳам ҳокимият ба дасти коргарон ва деҳқонон гузаштааст. Халқ аз зулми заминдорон, саноатчиёни рус, мансабдорон ва бою судхӯрони маҳаллӣ низ озод шуданд. Дар шӯриши мусаллаҳонаи дар шаҳри Тошканд баамаломата, бисёр мардикорон ва косибоне, ки барои мардикорӣ, дарёфти ризку рӯзӣ аз водиҳои Кӯлобу- Вахш ба он ҷо рафта буданд, бевосита иштирок доштанд.

Аз ин рӯ, барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар районҳои собиқ Бухорои Шарқӣ, аз ҷумла Кӯлоб бевосита ба воқеаҳои инқилоби аморати Бухоро ва оқибату натиҷаҳои он вобастагии зиҷ дорад. Баъд аз сарнагун сохтани ҳукмронии намояндаи охирини сулолаи туркони манғитӣ тирамоҳи соли 1920-ум дар аксарияти ноҳияҳои собиқ аморати Бухоро, ба ғайр аз қисми Шарқии он ҳокимияти халқӣ барқарор карда шуд.

Баъди сарнагун шудани аморати Бухоро 2-юми сентябри соли 1920 ва дар ин ҷо барпо шудани ҳокимияти Шӯравӣ Бухорои Шарқӣ, аз он ҷумла, шаҳру вилояти Кӯлоб ба яке аз марказҳои қувваҳои аксулинқилобӣ табдил ёфтанд. Амир Олимхон ҳанӯз 31-уми августи соли 1920 ба Бухорои Шарқӣ фирор карда, дар шаҳри Душанбе қарор гирифта буд. Ӯ мансабдорон ва амалдорони маҳаллӣ Иброҳимбек, Фузайл Махсум, Давлатмандбийи кӯлобӣ, Диловари дарвозӣ ва дигаронро дар атрофи худ ҷамъ карда, барои мубориза бурдан бар зидди ҳокимияти шӯравӣ даъват кард.

Маълум, ки аз сабаби набудани саноати индустриявӣ, дар аморати Бухоро отряди синфи коргари инқилобӣ низ ташаккул наёфта буд, аз ин ҷо воқеаи сентябри соли 1920-ум дар Бухоро хусусияти табаддулоти ғайрипролетарӣ дошт [3, с. 3].

Полкҳои 52-юм ва 6-уми савораи армияи Сурх бошанд, 15-уми марти соли 1921 соати 14-30 дақиқаи рӯз ба маркази шаҳри Кӯлоб омада расиданд. Кумитаи инқилобии Кӯлоб таъсис дода шуд, ки он ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбии шаҳр роҳбарӣ

менамад.

20-уми марти соли 1921 армияи Сурх бо ҳамроҳии гурӯҳҳои мусаллаҳи маҳаллӣ (тарафдорони Ҳукумати Советӣ) ба маркази Балчувон ворид шуданд ва пас аз барқарор намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Кӯлобу Балчувон тақсмоти ҳудудӣ-маъмури гузаронида шуд, ба ҷои ду бекигарӣ Балчувону Кӯлоб вилояти Кӯлоб ташкил ёфта, он ба ҳайати Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро дохил гардид.

Масоҳати ҳарду бекигарӣ, 12,130 км мураббаъро ташкил меод, ки онҳо 15,6% ҳудуди Бухорои Шарқиро дар бар мегирифтанд. Мувофиқи тасдиқи олими рус Ю. И. Пославский то моҳи феврالی 1917 дар бекигарии Кӯлоб ва Балчувон 29,500 нафар аҳоли умр ба сар мебуданд.

То Инқилоби Октябр мардуми ин сарзамин бесавод, аз ҷиҳати иқтисодӣ-маишӣ, сиёсӣ ақибмонда ва зери таъсири амалдорон қарор доштанд. Бо ташкилҳои Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Халқии Бухоро дар соли 1920, ин сарзамин ба вилоятҳо ва кентҳо ҷудо карда шуд. Дар ин давра зинаи аз ҳама пасти маъмури шӯроҳои ҷамоатҳо буданд, ки қисми кентҳоро ташкил меоданд. Дар қатори дигар вилоятҳо дар инҷо вилояти Кӯлоб бо марказаш шаҳри Кӯлоб таъсис меёбад, ки он аз туманҳои Балчувон, Кӯлоб, Фарҳор, Ховалинг ва Муъминобод иборат буданд. Азбаски, ин тақсмот бе тайёрии муайян гузаронида шуда буд, он масъалаи тақсмоти маъмури-худудии ҷумҳуриро ба таври пурра муайян карда наметавонист [4, с. 15-16].

То Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр масоҳати ҳозираи Тоҷикистон ба кишвари Туркистон (қисми Шимолӣ) ва аморати Бухоро (қисми Шарқӣ) дохил шуда, қафомондатарин кишвар ба шумор мерафт ҳақиқи қишлоқи ин кишвар хело маҳдуд ва ақибмонда, халқи он аз ҳуқуқҳои оддӣ маҳрум буд ва дар торикию ҷаҳолат нигоҳ дошта шуда, аз тарафи амалдорони рус, боёни маҳаллӣ ва рӯҳониён истисмор карда мешуд.

Маорифи халқ дар ин ҷо ба маънои имрӯзааш набуд. Кӯдакон ва наврасон асосан ба ихтиёри рӯҳониён дода шуда, ба онҳо «Қуръон» ва порчаҳои ин «китоби муқаддас» ёд кунонда мешуд. Мактабҳои динӣ, қорихонаю мадрасаҳо, ки дар ин сарзамин мавҷуд буда, барои паҳн кардани саводноки ва дониш дар байни халқ хизмат накарда, балки ба синфи ҳуқумрон бечуну ҷаро итоат карданро тарғиб мекарданд, ки ин ба сиёсати мустамликадорони подшоҳӣ ва доираҳои реаксионии феодалу бойҳои маҳаллӣ мувофиқ буд.

Моҳи июли соли 1921 дар шаҳри Душанбе съезди коркунони маорифи халқ шуда гузашт. Съезд як қатор пешравиҳои қори маорифи халқро дар Бухорои Шарқӣ қайд намуд ва ба муаллимони эҳтиёҷи қалон доштани мактабҳоро нишон дод. Аз шӯбаи маорифи халқии Республикаи Советии Халқии Бухоро барои ёри ба қори мактабҳои нави Бухорои Шарқӣ якҷанд муаллимони ва инструкторони фиристода шуданд, ки онҳо аз Душанбе ва Ҳисор омада буданд ва ба ин районҳо асбобҳои таълимӣ низ фиристода шуда буд. Дар натиҷаи ҷорабиниҳои органҳои партиявӣ, советӣ ва иштироки фаъолони меҳнатқашони тоҷик дар Бухорои Шарқӣ шумораи мактабҳо зиёд шуд. Меҳнатқашон фарзандони худро бештар ба мактабҳои нави советӣ меовардагӣ шуданд. Масалан, дар вилояти Ҳисор дар давоми моҳҳои апрел ва майи соли 1921-ум 5 мактаби нави давлатӣ кушода шуд, ки 600 нафар хонанда дошт. Соли таҳсили 1923-1924 дар Кӯлоб, Ховалинг, Фарм, Ҳоит ва дигар маҳалҳои аҳолинишин мактабҳои нав ташкил карда шуданд. Дар ҳамон сол дар Кӯлоб, Фарм, Қаротегин ва Душанбе 4 интернат кушода шуда, 92 нафар тарбиягирандаро ба оғӯши худ гирифт.

Халқи тоҷик баъд аз Инқилоби Октябр давлати Советӣ Сотсиалистии худро ташкил дод. Тоҷикистон бо роҳбарии партияи коммунистӣ аз кишвари ҳамҷаҳата қафомонда ба мамлақати сотсиалистии саноаташ рӯ ба тараққӣ, ҳақиқи қишлоқаш коллективонида ва механиконидашуда мубаддал гашт. Бар ивази ҳаёти тираву тори вазнин, қашшоқона, истисмори бераҳмонаи боён, ки меҳнатқашони тоҷик то инқилоби Октябр гирифтори он буданд, ҳаёти хушбахтонаи сохти советӣ барқарор шуда, зиндагонии мардуми Тоҷикистон аз ҷумла вилояти Кӯлоб дигаргун гашт. Пайдоиш ва

инкишофи муассисаҳои маданӣ- маърифат, системаи маорифи халқ дар Кӯлоб бо бунёди сохти нави ҷамъиятӣ зич алоқаманд аст [5, с. 1-2].

То барқароршавии Ҳокимияти Советӣ на танҳо дар Кӯлоб, балки дар саросари Бухорои шарқӣ мадраса ва масҷид, муассисаҳои асосии маданӣ ба ҳисоб мерафтанд, ки дар асоси нишондодҳои шариати мусулмонӣ амал мекарданд [6, с. 63].

Ҳокимияти Советӣ ба ҷомеаи васеи меҳнаткашон илму маданиятро дастрас намуд, ғаъолияти сиёсӣ ва эҷодии онҳоро баланд бардошт, онҳоро ба роҳи васеи тараққиёти озодонаи сотсиалистӣ даровард. Дар ҳамаи ин дигаргуниҳои бузурги иқтисодӣ ва сиёсӣ инкишофи маорифи халқ, ҳамчун қисмати кори умумии сохтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистон нақши калон бозид.

Н.К-Крупская навишта буд: «Фронти маданӣ ҳама вақт фронти мубориза буд. Таърихи маорифи халқ дар давоми 20 соли мавҷудияти ҳокимияти Советӣ дар бораи ин мубориза муфассал нақл мекунад» [7, с. 234]. Вақте ки дар Кӯлоб Ҳокимияти Советӣ барқарор шуд, саноати ин ҷо фақат аз корхонаҳои нимқосибӣ ва қосибӣ иборат буд. Вазифаи баргараф намудани ақибмонии иқтисодӣ ва маданияи кишвар милликунонии корхонаҳои қосибӣ ва нимқосибӣ, дигаргунсозии сотсиалистии хоҷагии кишлоқро талаб мекард.

Шакли мустамликавӣ ва истисморгарии муносибатҳои истеҳсолиро, ки ба қувваҳои истеҳсолкунандаи миқёси ҷумҳурӣ мувофиқат намекарданд ва ба инкишофи муносибатҳои иқтисодии байниҳамдигарии районҳои гуногуни Ҷумҳурии Халқии Советии Бухоро мамоният мекарданд, фақат бо роҳи милликунонӣ хотима гузоштан мумкин буд.

Дар шаҳри Кӯлоб ва дигар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, ситоди санҷиши маданӣ, кумитаи таълими умумӣ ва комиссияи расонидани ёри амалӣ ба мактабҳо ташкил карда шуд. Ғайр аз ин, шанбегиҳо гузаронида шуда, мактабҳо бо ашёи хониш ва дигар лавозимоти зарурӣ таъмин карда мешуданд. Совети Комиссарони халқии ҶШС Тоҷикистон бо назардошти он, ки аксарияти муаллимони мактабҳои деҳоти вилоятҳои ҷумҳурӣ чун тайёрии нокифояи назариявӣ ва педагогӣ доранд, пешниҳоди Комиссариати маорифи халқро оид ба ин масъала маъқул донистанд. Бояд қайд кард, ки аксарияти муаллимони мактабҳои деҳоти кишвар маълумоти ибтидоӣ доштанд.

Дар Бухорои Шарқӣ қадамҳои нахустин дар соҳаи маориф соли 1921 гузошта шуда буд. Ҳамзамон, моҳи марти ҳамин сол дар шаҳри Сталинобод (ҳозира Душанбе) нозироти вилоятӣ маориф ва 5 мактаби нав ташкил шуда, шумораи хонандагонаш ба 600 нафар мерасид. Дар ин давра, баробари ин аввалин муаллимони ба Бухорои Шарқӣ омаданд. Соли хониши 1923-1924 дар Кӯлоб, Ховалинг, Фарм, Ҳоит мактабҳои нав, дар Душанбе, Кӯлоб, Қаратоғ, Фарм интернатҳо кушода шудаанд. Муаллимони ба курсҳои кӯтоҳмуддат фаро гирифта шуда, омода карда мешуданд. Соли 1921 нахустин хатмкунандагони курси мазкур, ки 25 нафар муаллимонро ташкил медоданд, ба қор сафарбар гардиданд. Азбаски муаллимони намерасиданд, дар ин курсҳо мудирони нозироти вилоятӣ маориф, сардорони милиса, қорқунони ҳизбӣ-давлатӣ дарс мегуфтанд [8, с. 15-16].

Меҳнаткашонии Кӯлоб дар солҳои азнавбарқароркунӣ дар сохтмони хоҷагӣ ва маданияи халқ муваффақиятҳои назаррас ба даст оварданд. Хусусан, дар соҳаи саноат қомеъҳои онҳо калон буд. Бояд гуфт, ки тараққи намудани саноати шаҳри Кӯлоб як қисми индустрикунонии сотсиалистии Тоҷикистон гардид.

Маврид ба қайд аст, ки бинобар сар задани ҷанги шаҳрвандии солҳои 20-уми асри 20 соҳаи кишоварзӣ дар вилояти Кӯлоб суст гардид. Заминҳои беҳтарини обӣ дар ихтиёри феодалони калон буданд. Ибтидои соли 1925 нисбат ба соли 1913 заминҳои кишти обӣ 73 %, саршумори қорҳои калон 60,3 %, аз ҷумла асп - 78 % кам шуд. Давлати Шӯравӣ барои ба тарафи худ ҷалб кардани деҳқонон ба онҳо замин тақсим карда, қӯмаки молӣ мерасонд. Соли аввали ташкил ёфтани Ҳукумати Шӯравӣ дар водии Кӯлоб барои киштукор 18 ҳазор пуд ғаллаи тухмӣ ба ноҳияҳои аз босмаҷиён (шахсонии зидди шӯравӣ) осебдида ва барои хӯроқи аҳоли 14 ҳазор пуд ғалла ёрдам кард. Дар

ноҳияҳои Кангурт, Муъминобод, Ховалинг ба 602 хоҷагии батракҳо ва камбағалон 2417 даҳяк замин ва ба 546 деҳқони безамини ноҳияи Кӯлоб 1303 даҳяк замин тақсим карда шуд. Аввали соли 1928 Иттифоқи камбағалони вилояти Кӯлоб 1309 га заминеро, ки соҳибонашон ба хорича гурехта буданд ва 546 га замини бекорхобидаи бойҳоро ба 1145 хоҷагӣ тақсим кард.

Соли 1923 дар Кӯлоб аввалин мактаб-интернати Советӣ кушода шуд, ки дар он 20 нафар бепарасторон ва фарзандони камбағалон таҳсил менамуданд. Худи ҳамон сол дар Ховалинг ва Муъминобод низ аввалин мактабҳои типӣ нав ба кор оғоз карданд. Дар бунёди мактабҳои нав Армияи Сурх ҳам ёрии амалӣ мерасониданд. Соли 1924 дар шаҳри Кӯлоб маҳз бо дастгирии онҳо мактаби дигаре таъсис дода шуд, ки 30 нафар талабагонро дар бар мегирифт. Аз ҳамин давра сар карда, дар Бухори Шарқӣ таъсиси мактабҳои маҳви бесаводӣ оғоз ефт.

Ҳамин тариқ сол аз сол ҳаёти мардуми азияткашидаи Бухорои Шарқӣ, аз ҷумла Кӯлоб рӯ ба беҳудӣ оварда, мардуми зери зулм ва аз ҷиҳати саводноки қафмонда бо дастгирии Ҳукумати советӣ соҳиби дониш гардиданд. Инчунин, барои саводнок кардани мардум китохонаҳо, клубҳо ва марказҳои фароғатӣ, боғҳои истироҳатӣ, низ мавриди истифода қарор гирифт, ки ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии мардумро бақуллӣ тағйир дод.

Соли 1923 дар шаҳри Душанбе аввалин китобхона таъсис ёфт, ки фонди захиравии он ҳамагӣ 300 китобро ташкил меод. Соли 1923 аз шаҳри Қаршӣ дар ҳолати ниҳоят вазнин набудани роҳ ба воситаи корвони уштурҳо ба Душанбе 3 ҳазор нусха китоб оварда шуда буд, ки як миқдори онро ба шаҳри Кӯлоб фиристоданд. Ин китобҳо барои дар назди гарнизонҳо ташкил намудани китобхонаҳо оварда шуда буданд [9, с. 42].

13 декабри соли 1925 дар шаҳри Душанбе китобхонаи шаҳрӣ кушода шуд, ки аз ҳисоби китобхонаи дивизияи 3 -юми тирандозии Туркистон фаъолиятро сар карда буд [10, с. 199].

Дар шаҳру навоҳии минтақаи Кӯлоб аввалин китобхонаҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ солҳои 1925 -1926 ташкил шуданд. Дар соли 1927 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 28 муассисаи фарҳангии маърифатӣ фаъолият менамуданд. Дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон бошад, дар солҳои 1927-1928 якклуби занона, 5 ҷойхонаи Сурх мавҷуд буд, ки барои пеш бурдани фаъолияти ин муассисаҳо аз бучаи давлат ҳамагӣ 9106 сӯм ҷудо карда шуда буд. Театрҳои мусиқӣ-драмавӣ дар Хоруғ, Кӯлоб, Фарм (соли 1936) ба фаъолият шуруъ намуданд.

Яке аз масъалаҳои муҳими дигар ин пайванд намудани роҳҳои байни шаҳру ноҳияҳо буд, ки пеш аз барқароршавии ҳукумати Шӯравӣ, танҳо роҳҳои аробагузар буду халос. Дар ин давра бо ташаббуси оммаи меҳнаткешони вилоят қисми зиёди роҳҳои байниноҳиявиро бо тариқи хашар месохтанд. Масалан роҳҳои аробагарди байни Кӯлоб - Муъминобод, Балҷувон, Ховалинг, Фархор, Восеъ, Совет, Дангара сохта шуданд. Барои мардуми вилоят хеле зарур буд, ки бо маркази республика шаҳри Душанбе алоқаи зичи иқтисодӣ дошта бошад. Ба ин кор пеш аз ҳама набудани роҳи автомобилгард монеъ мешуд [11, с. 98].

Бо ташаббуси мардуми меҳнаткаши водии Кӯлоб ва дастгирии Ҳукумати ҷумҳурӣ сохтмони роҳ сар шуд. Зеро, ки роҳи Душанбе - Кӯлоб аҳамияти бузурги иқтисодӣ, сиёсӣ ва стратегӣ дошт. Ба воситаи ин роҳ бояд ҳамаи районҳои вилоят ба маркази ҷумҳурӣ мепайвастанд. Ташкилоти партиявии Тоҷикистон дар асоси қарорҳо амал намуда, дар мубориза барои ба анҷом расонидани азнавбарқароркунии хоҷагии халқ ва азнавсозии он ба муваффақиятҳои бузург ноил гашт. Масалан, сохтмони заводи пахтазоқунии шаҳри Кӯлоб соли 1926 сар шуда, соли 1927 ба охир расид [12].

Дар соҳаи тандурустӣ бошад, мардуми Бухорои Шарқӣ аз ҷумла бекигарии Кӯлоб то барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ бештар аз доруҳои халқӣ (ғиёҳҳои шифобахш) истифода мебуданд. Масалан соли 1905 дар бозори шаҳри Кӯлоб ҳамагӣ 6 дӯкони доруфурӯшӣ мавҷуд буда, 1-тои дигар дар маҳаллаи Тебалай ҷойгир буд. Дар

гарнизони шаҳри Кӯлоб соли 1908, ки барои артиши рус сохта шуда буд, як бунгоҳи тиббӣ фаъолият мекард, дар он як духтури рус ба сарбозон хизмат мерасонд [13, с. 59-60].

Муассисаҳои тандурустӣ дар минтақаи Кӯлоб солҳои 20-уми асри 20 пайдо шуданд. Моҳи январи соли 1925 Кумитаи Инқилобӣ ва Комиссариати ҳарбии полки 78-уми артиши сурх дар шаҳри Кӯлоб бунгоҳи саломатӣ ташкил намуданд. Дар он Нина Фёдоровна Колтцова ба ҳайси ҳамшираи тиббӣ ба мардуми маҳаллӣ хизмат мерасонд. Солҳои 1924-1930 дар шаҳру ноҳияи Кӯлоб 2 беморхонаи дорои 50 кати хоб амал мекард. Моҳи январи соли 1929 дар шаҳри Кӯлоб нахустин дармонгоҳи дандон ва соли 1932 беморхонаи касалиҳои сил, пӯст ва чашм ба кор оғоз карданд, ҳар кадом аз 10 то 15 кати хоб доштанд.

Саноаткунонӣ дар шаҳру ноҳияҳои Кӯлоб асосан аз солҳои 1927 оғоз ёфта буд. Дар арафаи Инқилоби Октябр устохонаҳои касибии шаҳри Кӯлоб асбобу анҷоми рӯзгор, олоти меҳнат, ба монанди олоти кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва қисман ҷангафзор истехсол мекарданд. Бо вучуди ин то соли 1930 дар шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои он ягон корхонаи калон набуд. Нахустин корхонаҳои саноатӣ, заводи пахтатозакунӣ соли 1927 ба кор даромад. Дар завод то соли 1929 қариб ҳамаи раванди кор дастӣ иҷро карда мешуд.

Завод солҳои 1927-1928 ҳамагӣ ба маблағи 380 сӯм нахи пахта истехсол кардааст. Соли 1929 иқтисодии истехсолии он ба 1143 тонна расонида шуд. Дар заминаи заводи пахтатозакунӣ соли 1932 заводи равангашӣ ба кор оғоз намуд. Соли 1930 ба воситаи Саройкамар, Фархор, Чубек ва шаҳри Кӯлоб аввалин хати телеграф кашида шуда, соли 1930 радиостансия ба кор даромад [14, с. 35].

Адабиёт:

1. Энциклопедияи Кӯлоб. Кӯлоб-2006.-саҳ.4.
2. Ю. Якубов Д. Довуди «Кӯлоб шаҳри кӯҳану шӯҳратманд». Душанбе. ЭР-граф.-2006 саҳ.3.
3. Ашуров А. Ш., Саидҷаъфаров Ш. С.(Эҳёи Кӯлоб). Кӯлоб 1991 саҳ 3.
4. Обидов С .Очерки мухтасари маорифи халқи тоҷикон. Душанбе. Нашриёти «Ирфон» саҳ 15-16.
5. Талбаков Ҷ.Х.Тақсими маъмурӣ-территориявии вилояти Кӯлоб дар давоми солҳои 1920 -1938. Кӯлоб 1991. саҳ 1-2
6. Саидҷаъфаров Ш С. Раҷабов Ҷ.Эҳёи Кӯлоб (1921-1991) Кӯлоб. 1991 саҳ 63.
7. Н. К. Крупская Тарбия ва таълим. М. 1946 саҳ. 234.
- 8.Обидов С.Очерки мухтасари маорифи халқи тоҷикон. Душанбе.- Нашриёти «Ирфон». саҳ 15-16.
- 9.Кӯлоб. Энциклопедия.// Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик-Душанбе, 2006 саҳ.42
- 10.Из истории культурного строительства в Таджикистане (1917-1977) том 1.1 Под ред., К. П. Марсакова.,-Душанбе, Дониш 1979 саҳ 99.
- 11.Б. Шарифзода. Барқарор шудани Ҳокимияти Советӣ дар гурӯҳи районҳои Кӯлоб, Душанбе, 1962. саҳ. 98.
- 12.Шарифов Д «Аз чархи ароба то киштии кайҳонӣ, «Роҳи Ленин», 20-уми майи соли 1987
13. Энциклопедия.Кӯлоб. Кӯлоб-2006.-саҳ.60.
- 14.Энциклопедия.Кӯлоб. Кӯлоб-2006.-саҳ.35.

ҲАЁТИ ИҶТИМОИЮ-ИҚТИСОДИИ ВА МАИШИИ МАРДУМИ КҶЛОБ ПАС АЗ БАРҚАРОРШАВИ ҲУКУМАТИ ШҶРАВИ ДАР СОЛҶОИ 1920-1930

Дар мақолаи мазкур оид ба ҳаёти моддӣ ва иқтисодии мардуми минтақаи Кӯлоб баъд аз ҳамроҳшавӣ ба Ҳукумати Советӣ маълумот дода шудааст. Халқи тоҷик аз ҷумла мардуми минтақаи Кӯлоб баъд аз Инқилоби Октябр аз чаҳолати асримиёнагӣ

раҳой ёфта, таҳти роҳбарии партияи коммунистӣ аз кишвари ҳамачиҳата ақибмонда ба мамлакати сотсиалистии саноаташ тараққикарда, хоҷагии қишлоқаш коллективонида ва мардуми меҳнаткашаш соҳиби илму дониш гардид.

Вақте, ки дар Кӯлоб Ҳукумати Советӣ соли 1921 барқарор шуд, саноати ин ҷо фақат аз корхонаҳои нимқосибӣ ва қосибӣ иборат буда, мардуми оддиаш аз оддитарин ҳуқуқояшон маҳрум буданд. Вазифаи авалиндарачаи ҶМШС Тоҷикистон бартараф намудани ақибмонии иқтисодӣ ва маданияи кишвар, миллиқунонии корхонаҳои қосибӣ ва нимқосибӣ, дигаргунсозии хоҷагии қишлоқро талаб мекард. Дар дигаргунҳои бузурги иқтисодӣ ва сиёсӣ инқишофи маорифи халқ, ҳамчун қисми асосии қори умумии сохтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистон, рӯ ба беҳбудӣ овард.

Калидвожаҳо: Ҳукумати Советӣ, Инқилоби Октябр, партияи коммунистӣ, саноат, тараққикарда, инқишофи маорифи халқ, сохтмони сотсиалистӣ, дигаргунсозии хоҷагии қишлоқ.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И БЫТОВАЯ ЖИЗНЬ ЖИТЕЛЕЙ КУЛЯБА ПОСЛЕ ВОССТАНОВЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В 1920-1930 ГГ.

В данной статье представлены сведения о материально-хозяйственной жизни населения Кулябской области после вхождения в состав Советской власти. Таджикский народ, в том числе и кулябцы, сформировался после Октябрьской революции и под руководством Коммунистической партии прошел путь от всесторонне «отсталой» страны к «социалистической» промышленно развитой стране, «коллективному» сельскому хозяйству и «трудолюбивым» людям.

Когда в 1921 году в Кулябе была установлена Советская власть, промышленность здесь состояла только из полукустарных и кустарных предприятий, а простые люди были лишены своих основных прав. В ходе больших экономических и политических преобразований улучшилось развитие народного образования как важнейшей части общей работы социалистического строительства в Таджикистане.

Ключевые слова: Советская власть, октябрьская революция, Коммунистическая партия, промышленная развития, развитие народного образования, социалистическая строительства, развитие сельского хозяйства.

SOCIO-ECONOMIC AND EVERYDAY LIFE OF KULOB RESIDENTS AFTER THE RESTORATION OF THE SOVIET GOVERNMENT IN THE YEARS 1920-1930

This article provides information about the material and economic life of the people of Kulob region after joining the Soviet Government. The Tajik people, including the people of the Kulyab region, formed themselves after the October Revolution and, under the leadership of the Communist Party, moved from being a backward country to a “socialist” industrialized country, a “collective” agriculture and a “hardworking” industry became. When Soviet power was restored in Kulyab in 1921, the industrial industry here consisted only of semi-economic and handicraft enterprises. The primary task of the Republic of Tajikistan required the elimination of the lag of the economy and culture of the country, the nationalization of handicraft and semi-professional enterprises, the transformation of agriculture. In major economic and political changes, the development of public education, as a major part of the overall work of socialist construction in Tajikistan, has brought zinc to improvement.

Key words: Soviet Government, October Revolution, Communist Party, industrialized country, handicraft enterprises, the development of public education, socialist construction, transformation of agriculture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғурбатов Искандар Давлаталиевич ассистенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии Коллеҷи омӯзгорӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ 735360, ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. тел: (992) 988-51 20 14

Сведения об авторе: Гурбатов Искандар Давлatalиевич, ассистент кафедры общественных наук педагогического колледжа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллахи Рудаки. Адрес: РТ 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16, тел.: (992) 988-51 20 14

Information about the author: Gurbatov Iskandar Davlatalievich, Assistant of the Department of Social Sciences of the Pedagogical College of Kulyab State University named after Abuabdullahi Rudaki. Address: RT 735360, sh. Kulyab, S. Safarov street, 16, tel.: (992) 988-51 20 14

ТДУ: 931 (2-точ)

ТКТ: 64 (2 точ)

Ё-43

БАРГАРДОНИДАНИ ГУРЕЗАҲО ВА ҲАЛЛИ МАСОИЛИ ИҶТИМОИИ ОНҲО ДАР СОЛҲОИ 90-УМИ АСРИ ХХ

Ёрмадов Ф.М., ассистент

Коллеҷи омӯзгории ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Ҷанги шаҳрвандие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри ХХ ба амал омад, ба тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат хисороти ҷиддӣ ворид намуд. Яке аз мусибатҳои ҷиддии ин ҷанг гуреза шудани қисме аз сокинони мамлакат мебошад. Махсусан, мардуми ноҳияҳои вилояти Хатлон-Вахшу Бохтар, Қумсангиру Қубодиён ва ғайраҳо бар асари задухӯрдҳои мусаллаҳона ҳонаву дари худро партофта, ба дохил ва хориҷи кишвар фирор намуданд. Тибқи баъзе маълумотҳо теъдоди умумии гурезагони ҷанги шаҳрвандӣ ба 1,5 миллион мерасид.

Илова бар ин, дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ зиёда аз 150 ҳазор шаҳрвандони ҷумҳурӣ, ки қисми асосиашонро ҷавонон ташкил медоданд, қурбон шуданд. 60 ҳазор кӯдак бепарастор ва 25 ҳазор занони ҷавон бешавҳар монданд. Дар маҷмуъ, ин ҷанг ба ҷумҳурӣ 10 миллиард доллари амрикоӣ зарар ворид намуд.

Хомӯш кардани оташи ҷанги шаҳрвандӣ, ба эътидол овардани вазъи сиёсии ҷумҳурӣ ва баргардонидани гурезагони тоҷик аз хоки давлатҳои бегона яке аз масъалаҳои буд, ки на танҳо ҳукумат ва мардуми Тоҷикистонро, балки дигар давлатҳои ҳамсояро низ ба ташвиш андохта буд. Аз ин сабаб, дар Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олӣ бештар масъалаҳои ба низом даровардани авзои сиёсии кишвар ва роҳҳои муътадил гардонидани мушкilotи ҷиддии ҷомеаи онрӯза мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Яке аз масъалаҳои асосии иҷлосия баргардонидани гурезаҳо ба ҷойҳои зисти доимии худ аз қаламрави Афғонистон буд. Дар ин иҷлосия Эмомалӣ Раҳмонов баробари ба мансаби Раиси Шӯрои Олӣ интихоб шуданиш дар аввалин барномаи хеш қайд намуд: «Ба хотири истиқрори сулҳи пайдор ва бозгашти ҳамаи фирориён ба ватан ман тайёр ҳастам, ки ҷонамро қурбон созам». 20 ноябри соли 1992 изҳороти Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки дар он аз ҳамаи фирориён даъват карда мешуд, ки ба Ватан, деҳа ва маҳалли худ баргарданд. 24 ноябри соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» ба тасвиб расид, ки дар он омадааст: «Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор мекунад:

1. Ба шахсоне, ки дар натиҷаи вазъи номуътадили сиёсӣ ва муҳолифати мусаллаҳона маҷбуран маҳалҳои зисти доимиашонро тарк кардаанд, статуси гуреза дода шавад. Статуси гуреза ба шаҳрвандон аз тарафи мақомоти умури ҷумҳуриявии муҳоҷират мувофиқи тартиби муқарраркардашуда дода шавад.

2. Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон: Тартиби ба маҳалли зисти пештарашон бозгаштани гурезагонро таҳия кунад ва ба ҳамин иҷлосияи Шӯрои Олӣ пешниҳод намояд. Дар бучети ҷумҳурӣ барои соли 1993 моддаи хароҷоти вобаста ба бозгашти гурезагонро пешбинӣ кунад.

3. Ба оилаи гурезагоне, ки бе манзил ва амвол мондаанд, баъди ба маҳалли зисти доимиашон баргаштан барои сохтан, харидани манзил, иморатҳои рӯйхавлигӣ, барқарор кардани иморатҳои вайроншуда, харидани амвол, чорво ва дигар мақсадҳо ба маблағи то 100 ҳазор сӯм қарзи имтиёзнок дода шавад. Ин қарз аз соли чоруми баъди гирифта шуданаш сар карда, дар муддати 20 сол пардохта шавад.

4. Колхозҳо, совхозҳо, корхонаҳо, ташкилотҳо, кооперативҳо ва дигар сохторҳои тичоратӣ ба андозаи маблағи ёрии ба оилаи гурезагон расонидашон аз тамоми намудҳои андоз ба ғайр аз андози даромад, озод карда шаванд.

5. Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати савдо ва Тоҷикматлубот барои пурра кардани маблағҳои гардон қарзи дарозмуддати имтиёзнок чун қуна.

6. Вазорати Корҳои дохилӣ, Кумитаи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, кумиҷроияи ВАБК, кумиҷроияҳои вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявии Шӯроҳои депутатҳои халқ ба гурезагон дар қорӣ ба маҳалҳои зисти пештарашон баргаштани гурезагон ҳамачониба ёри расонанд ва бехатарии онҳоро таъмин намоянд» [7].

Дар асоси қарори мазкур дар аввали моҳи январӣ соли 1993 бозгашти гурезагон ба маҳалли зисти худ, ҷӣ аз дохил ва ҷӣ аз хориҷи кишвар шуруъ шуд. Даҳаи аввали моҳи январӣ соли 1993 ҳудуди 1000 нафар аз гурезагонӣ тоҷик аз хоки Афғонистон ба ватан баргаштанд. Тибқи иттилои радиои «Озодӣ» намояндаи расмӣ Афғонистон дар СММ иттилоъ додаст, ки дар натиҷаи андешидани тадбирҳои мушаххаси ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи се рӯзи охир ягон гуреза ба хоки Афғонистон нагузаштааст. Ин шаҳодати он аст, ки мардуми Тоҷикистон аз дасисаҳои муҳолифини кишвар огоҳ шуда, ҳукумати қонунии худро қонибдорӣ менамоянд.

Бояд ёдовар шуд, ки аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омадани Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаҳои ба эътидол овардани авзои сиёсӣ ва баргардонидани муҳоҷирони иҷборӣ диққати махсус дода мешуд. Ҳатто Эмомалӣ Раҳмон дар нахустсавганди ёдкардаш санаи 12 декабри соли 1992 гуфта буд: «тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои шукуфоии Ватани азизам садоқатмандона меҳнат мекунам. Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас, агар лозим шавад, қон нисор мекунам» [2, с.3]. Ва ӯ тавонист ҳатто дар рӯзҳои аввали фаъолияташ дар баргардонидани гурезаҳо қорҳои азимеро ба сомон расонад.

Баробари мавриди амал қарор гирифтани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи гурезаҳо» масъалаи бозгашти фирориён ба Ватан дар сатҳи давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, тамоми тадбирҳо ба хошти баргардонидани онҳо андешида мешуданд. Бо ин мақсад Қарори Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 январӣ соли 1993 «Дар бораи сафари ҳайати намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлати Ислонии Афғонистон» қабул шуд. Тавре дар ин қарор омадааст, барои иштирок намудан дар музокироти байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ҷиҳати халли масъалаи ба Ватан баргардонидани фирориёни Тоҷикистон, ки имрӯз дар қаламрави Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон панаҳ бурдаанд, дар ҳайати 19 нафар намояндагони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мегардад. Ин нахустин ҳайати намояндагӣ дар сатҳи давлатӣ буд, ки ба Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон сафари қорӣ дошт. Зимни сафар ҳайати мазкурро лозим омад, ки чанд маротиба бо фирориён, гурӯҳҳои муҳолифини воҳӯрию суҳбатҳои тӯлонӣ анҷом диҳанд.

Ин сафар натиҷаи назаррас дода, намояндагони Ҳукумати Тоҷикистон эҳсос намуданд, ки фирориён майли ба ватан баргаштан доранд.

Ба хошти баргардонидани гурезаҳо нимаи дууми моҳи январӣ соли 1993 дар вилояти Хатлон бо иштироки раиси комиҷроияи вилояти Хатлон А. Салимов, Вазири меҳнат ва шуғли аҳолии ҷумҳурӣ Ш. Зӯхуров, раисони комиҷроияи ноҳияҳо ва роҳбарони мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ қаласа доир гардид, ки яке аз масъалаҳои асосии он андешидани чораҳо ҷиҳати баргардонидани гурезаҳо буд. Бояд зикр намуд, ки маҳз дар ин вилоят баргузор намудани чунин як қаласа ба он хотир буд, ки бештари гурезагонӣ дохил ва хориҷи кишварро аҳолии ин минтақа ташкил менамуд. Фирориёни ин минтақа бештар ба воситаи хатти марзии ба ноҳияҳои Қубодиён ва Шаҳритус пайваста ба вилояти Қундуз ва Балх фирор намуда буданд. Теъдоди аз ҳама зиёд ё беш

аз 30 ҳазори онҳо ба вилояти Балх рафта, дар минтақаи Дашти Морон (байни шаҳрҳои Мазори Шариф ва Ҳайратон) паноҳ ёфта буданд. Тавассути Комиссариати Созмони Милали Муттаҳид оид ба фирориён дар ин ҷо урудгоҳи калонтарин таъсис дода шуда буд, ки бо номи Кампи Сахи дар таърих машҳур аст.

Бо мақсади баргардонидани ин гурезаҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳи кории шашнафара ташкил кард, ки он аз корманди Вазорати корҳои хориҷӣ Сангинов Н., намояндаи ҷамъияти «Пайванд» Бурихонов Баҳодур, корманди телевизион- рӯзноманигор Мустафоқулов Шералӣ ва наворбардор Анвар Ғайбуллоев иборат буд. Ба гуруҳи корӣ ваколати ҳукумати дода шуд. 4 феввали соли 1993 ин гурӯҳ аз тариқи бандари Ҳайратони Ҷумҳурии Ўзбекистон ба шаҳри Мазори Шарифи вилояти Балхи Ҷумҳурии Афғонистон, ки зери нуфузи Ҷунбиши миллии Исломии Афғонистон қарор дошт, ворид гардиданд.

Аз натиҷаи ин сафар яке аз аъзои ин гуруҳ, рӯзноманигор Шералӣ Мустафоқулов якчанд мақола таълиф намуд. Ў яке аз аввалин рӯзноманигороне мебошад, ки ба ноамниҳо нигоҳ накарда, нотарсона филми мустанади таърихиро аз вазъияти Кампи Сахи, ҷараёни бозгардонии фирориён наворбардорӣ кардааст. Ғайр аз ин, бо ташаббуси вай, ки аз хостаҳои фирориён мебаромад, дар радиои тоҷик барномаи «Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон беҳтар» коркард гардид ва бо ин амал робитаи фирориён ба Ватан барқарор карда шуд. Ҳамчунин, аз ҷониби ӯ як силсила мусоҳибаҳои телевизионӣ бо гурезагон ба Ватан баргашта, вазъи зиндагии онҳо ва ғайраҳо ба навор гирифта шуда, тариқи телевизион пахш гардиданд.

Аз натиҷаи сафари кории гурӯҳ, пахши навору мақолаҳо ба мардум аҳволи гурезагон тоҷик дар хоки бегона чун об равшан гардид. Онҳо дар хориҷи кишвар, хусусан дар хоки Афғонистон рӯзгори сангинеро аз сар мегузарониданд. Яке аз гурезагон тоҷик-сокини ноҳияи Бохтар, ки он солҳо дар Афғонистон паноҳ ёфтааст, қайд менамояд: «Мо бо аҳли хонаводаамон тирамоҳи соли 1992 дар зери борони тиру туфанг монда, аз манзиламон баромада, ба ноҳияи Қумсангир рафтем. Аз он ҷо дарёро убур намуда, ба Афғонистон гузаштем. Дар қатори мо гурезагон зиёде дар лагери махсус ҷойгир гардида буданд. Шароити зисти гурезаҳо ниҳоят тоқатфарсо буд. Дар мавзеи камобу шӯразор, дур аз ёру диёри худ умр ба сар мебардем. Кӯдакон ба бемориҳои саҳт, аз он ҷумла табларзаю домана гирифтӣ мешуданд. Илоҷи табобати онҳоро наёфтем. Қисме аз онҳоро аз даст додем ва дар хоки бегона дафн намудем. Аз ҷабри ғарибӣ менолидему сар ба хок мезадем, аммо осмон баланд буду замин саҳт. Ягона оромкунандаю тасаллои дили мо барномаи «Ҳоки Ватан»-и радиои Тоҷикистон буд, ки моро аз диёри азизу нозанинамон дур намекард, паёми моро ба наздиконамон мерасонид, дили моро ба ояндаи дурахшон гарм мекард. Шукри Худованд, шукри Президентамон Эмомалӣ Раҳмон, ки мо чунин рӯзҳои саҳтро паси сар карда, ба дидори ёру бародар расидем...» [2, с. 3].

Масъалаи баргардонидани гурезаҳо маҳз зери назорати Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифта буд. Ў барои баргардонидани гурезаҳо дар чунин шароити ниҳоят вазнини сиёсӣ тамоми имконотро истифода мебард. 9 феввали соли 1993 Эмомалӣ Раҳмон оид ба роҳу воситаҳои ба Ватан баргардонидани гурезагон бо намояндагони Афғонистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вохӯрда, гуфтушуниди махсусро анҷом дод. Аз рӯйи маълумоти комиссияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба масъалаи гурезагон дар ин муддат дар қаламрави Афғонистон зиёда аз 30 ҳазор муҳоҷирони иҷборӣ муваққатан ҳаёт ба сар мебарданд.

Бо мақсади баргардонидани гурезаҳо Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор қабул кард, ки аз чунин бандҳо иборат буд:

1. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар давраи 27 марти соли 1992 то 31 декабри соли 1992 сарҳади давлатиро ғайриқонунӣ гузаштаанд ва хоҳиши ба Ватан баргаштан доранд, аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шаванд.

2. Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи амнияти миллии Тоҷикистон, Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамоҳангӣ бо

кушунҳои сарҳадии Федератсияи Россия оиди таъмини беҳатарии шахсони ба Ватан баргашта, ки дар банди якуми ҳамин фармон нишон дода шудааст, тадбирҳо андешанд.

3. Кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқи Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ, кумитаҳои иҷроияи Шӯроҳои депутатҳои халқи вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо шахсонро, ки ба Ватан бармегарданд, бо маводи ниёзи аввал ва ҷойи зист таъмин намоянд, инчунин масъалаи бо қор таъмин намудани онҳоро ҳал кунанд [8].

Пас аз имзои фармони мазкур иддае аз гурезагон ба ватан баргашта, аз ҷониби Ҳукумати қонунӣ ҳаматарафа дастгирӣ ёфтанд. «Ин қисми мардуми ба Ватан баргашта ҳар замон ба воситаи барномаи «Ҳоки Ватан»-и радио ва саҳифаҳои дигар воситаҳои ахбори омма баромад карда, тухмату бухтонҳои муҳолифин - ба ном демократҳо ва аъзои ҳизби наҳзати исломро, ки нисбати сиёсати ҳукумати қонунӣ ҳар гуна иғвогарӣ мекарданд, бо факту рақамҳои боэътимод фош мекарданд ва фирориёну гурезагони дохилиро барои ба ҷову макони аслияшон баргаштан даъват менамуданд» [1, с. 176].

Вазъи сиёсии кишвар, тарғиби сулҳу салоҳ, баргардонидани гурезаҳо яке аз барномаҳои асосии садою симои онвақта дар вилояти Хатлон гардида буд. Пас аз муттаҳид гардидани вилоятҳои Кӯлобу Қўрғонтеппа дар поёни соли 1992 барои пуррасозии фазои иттилоотӣ, дастрасии саривақтии сокинони бузургтарин вилояти кишвар ба ахбор ва мусоидат ба хатми оташи ҷангу тарғиби сулҳу салоҳ, ваҳдати миллӣ зарурати таъсиси телевизиони вилоятӣ ба миён омад. 24 августи соли 1993 қарори Шӯрои вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳти №624, «Дар бораи таъсис додани садо ва симои вилояти Хатлон» ба тасвиб расид. Таъсиси телевизион аз он ҷиҳат зарур буд, ки метавонист дар баргардонидани гурезаҳо ба ҷойҳои зисти пешинаи худ кӯмак намояд ва он ба ин натиҷа ҳам сазовор гашт, ки дар баргардонидани зиёда аз 650 ҳазор гуреза, барқарор сохтани харобаҳо, инъикоси дӯстӣ, бародарӣ, ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ ва ғайраҳо саҳм бигирад. Аввалин барномаҳо аз заҳмати барқарорсозони харобаҳо, рӯ ҷониби зиндагии солим ва замини файзбахш овардани ҳамватанон қисса мекарданд.

Аз ҷойи истиқомати худ ба дигар гӯшаву канори ҷумҳурӣ фирор намудани аҳолии ҷумҳурӣ чашмас буд. Масалан, шумораи гурезаҳо ба шаҳри Душанбе дар аввали соли 1992 қариб ба 140 ҳазор нафар ба қайд гирифта шуд буд, ки дар маҳалҳои шаҳри Душанбе дар хонаҳои хешовандонашон зиндагӣ мекарданд. Ғайр аз ин шумораи гурезаҳо дар маҳалҳо, ки дар хонаҳои хешовандонашон зиндагӣ мекарданд ва дар қайди роҳбарони шаҳр набуданд, тахминан 200-250 ҳазор нафарро ташкил медоданд. Ҳангоми каме беҳтар шудани авзои сиёсии ҷомеа масъалаи ба ҷойҳои истиқоматии пешина фиристодани гурезаҳои дохилӣ ба миён омад. Бо мақсади беҳавф ва ихтиёрӣ ба макони аслии баргардонидани гурезаҳои иҷборӣ ва фароҳам овардани шароити зисту зиндагӣ комичроияи шаҳри Душанбе чораҳои зарурӣ андешид. Аз ҷумла, як миқдор масолеҳи сохтмонӣ фиристода шуд, ки гурезагон хонаҳои харобгаштаи худро тавонанд аз нав обод намоянд [1, с. 178].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра пайи ҷустуҷӯи роҳҳои баргардонидани гурезаҳо пайваста кӯшиш ва чораҷӯӣ менамуд. 10 марти соли 1993 дар шаҳри Душанбе маҷлиси ситоди ҷумҳуриявӣ оид ба ин масъала сурат гирифт. Раиси ситоди ҷумҳуриявӣ оид ба баргардонидани гурезаҳо, вазири меҳнат ва шуғли аҳоли Шукрҷон Зухуров дар ин ҷаласа баромад карда, қайд намуд, ки бо кӯшишу талошҳои ҳукумати ҷумҳурӣ, мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ, роҳбарони ҷабҳаи миллӣ, айни замон наздики 300 ҳазор гуреза ба ҷойҳои муқимии худ баргардонда шуда, машғули қорҳои барқарорсозии хоҷагии кишоварзӣ ва хонаву ҷойҳои худ мебошанд [1, с. 179]. Дар ин машварат раванди ба ватан баргардонидани фирориёну гурезагони дохилӣ ҳаматарафа таҳлил ва роҳҳои амалӣ кардани он муайян карда шуд.

Бо саъю кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурӣ ҳазорҳо нафар гурезагон ба ҷойҳои зисти худ баргардонда шуда, ҳаматарафа дастгирӣ меёфтанд. Чун ин хабар ба дигар гурезаҳо расид, онҳо аз хорич ва аз дохили кишвар аз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҳиш карданд, ки барои ба ҷойҳои зисти доимашон баргардонидани онҳо кӯмак намояд. Маълум мешавад, ки гурезагон наметавонистанд озод ба ҷойҳои истиқоматии худ баргарданд. Ҳукумати ҷумҳурӣ мардуми худро дар чунин шароит дида, бо вучуди

чой доштани дигар мушкилиҳо, ба масъалаи гурезаҳо диққати ҷиддӣ меод. Бо дастгирии Ҳукумати ҷумҳурӣ, махсусан раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов аввали соли 1993 аз 620 ҳазор гуреза зиёда аз 119 ҳазор ба маҳали зисти худ баргардонидани шуданд. «То аввали моҳи феввали ҳамон сол шумораи гурезаҳои ба чойи зисти худ баргашта, беш аз 200 ҳазор нафарро ташкил меод» [9].

Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов раванди ба ватан баргардонидани гурезаҳо пайваста дунболагирӣ мекард. Ҷ 16 январӣ соли 1994 ба ҳамватанони хориҷи хоки Тоҷикистон муроҷиат намуда, онҳоро аз Ватани ягонаи барои ҳаматаномон азиз-Тоҷикистон хушдор дода, таъкид кард: «Бародар аз пайи кини бародар намеравад. Ҳама муштоқи дидори шумоянд ва бовар доранд, ки шумо имрӯзу фардо боз хоҳед гашт, дасти бародарони худ хоҳед гирифт ва Ватани ниёғони хешро обод, чароғи хонаи падари ро равшан хоҳед кард» [2, с. 3]. Сардори давлат мусоидати ҳаматаномонаи сиёсати пешгирифтаи худро бахри бозгашти гурезагон самимона таъкид менамуд. Махз бо кӯшишу талошҳо ва ғамхориҳои падаронаи Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон соли 1994 миқдори зиёди гурезагон ба чойҳои зисти доимии худ баргаштанд.

Аз рӯи маълумотҳои матбуоти даврӣ дар дохили ҷумҳурӣ 696113 гуреза вучуд дошт, ки аз ин шумора то миёнаҳои январӣ соли 1994 652348 нафар ба чойҳои муқимии зисташон баргаштанд. 4376 нафари дигар, ки аксарияташон сокинони навоҳии Қумсангиру Панҷ буданд, бо сабабҳои номалум ба чойҳои зисти худ барнагаштанд [3, с. 734].

Тавре дар боло қайд намуда будем, тибқи маълумоти Комиссариати Олии Созмони Милали Муттаҳид оид ба гурезаҳо дар Афғонистон, дар ибтидо зиёда аз 60 ҳазор гурезагони тоҷик қарор доштанд. Ҳамаи гурезагони тоҷик расман ба қайд гирифта шуда, ҳуҷҷати расмӣ гурезагӣ доштанд. Баъди ба сари қудрат омадани ҳукумати қонунӣ ва қадре ба эътидол омадани вазъияти ҷамъиятиву сиёсӣ дар ҷумҳурӣ гурезаҳо аз Афғонистон тибқи имкониятҳои худ ба ватан баргашта, то миёнаҳои моҳи январӣ соли 1994 8656 гуреза аз роҳи Ишкошим, 9450 нафар ба воситаи бандари Панҷи Поён, 2805 нафар аз тариқи Ҳайратон-Тирмиз-Қубодиён ба ватан баргаштанд. Дар маҷмуъ, то таърихи ёдшуда, ҳудуди 30 ҳазор гурезагон ба чойҳои зисти доимии худ баргаштанд [3, с. 734].

Пас аз ин дар Афғонистон 33127 нафар гурезаи тоҷик боқӣ монда буд, ки аз ин шумора 21 ҳазор нафарашон дар лагерҳои Кампи Саҳии вилоятҳои Балх, Қундуз ва Бандари Шерхон зиндагӣ мекарданд.

Новобаста аз он ки сардорони муҳолифин барои баргаштани гурезаҳо монеа мешуданд, аммо гурезаҳо бо ҳар роҳ ба Ватан бармегаштанд. Ҷунонҷӣ дар моҳи январӣ соли 1994 аз роҳи Тирмиз 581 гуреза ба Қубодиёну Шаҳритусу Ҷиликул, 6 апрел аз роҳи бандари Шерхон 167 гуреза, ҳуди ҳамин рӯз тибқи ахбори Департаменти ахбороти ВКХ ҶТ ба воситаи бунгоҳи Назоратии Панҷи Поён аз Афғонистон 677 гурезаи тоҷик баргаштанд, ки бештарашонро сокинони ноҳияи Вахш, Қумсангир ва Бохтар ташкил меоданд. Дар ҳамин рӯзҳо мувофиқи ахборот ин раванд дар Қундуз характери доимӣ гирифта, сафи хоҳишмандоне, ки мехостанд аз Афғонистон ба Ватан баргарданд, зиёд шуданд.

Бо мақсади барҳам додани ҷанги шаҳрвандӣ, баргардонидани гурезаҳо ва ба эътидол овардани авзои сиёсии кишвар 8 даври музокироти байни тоҷикон ва ҷандин вохӯриҳои байни Ҳукумати Тоҷикистон ва муҳолифин доир гашта буд. Яке аз масъалаҳои асосии музокирот дар 8 давр ба Ватан баргардонидани гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ ба ҳисоб мерафт. Дар даври аввали гуфтушунӣ, ки аз 5-ум то 19 – уми апрели соли 1994 дар шаҳри Москва баргузор гашт, ҳалли масъалаи гурезаҳо бо тамоми паҳлуҳои мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Пас аз анҷоми даври аввали музокирот, ба хоҷири суръат бахшидан ба раванди баргардонидани гурезаҳо бо супориши Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов вакилони аҳолии ҷумҳурӣ таҳти роҳбарии Шукурҷон Зухуров аз 27 то 30 апрели соли 1994 ба Афғонистон рафта, бо гурезагон ва сардорони онҳо вохӯрданд. Тибқи иттилои муовини ҳамватанони вазири корҳои хориҷии ҷумҳурӣ Т. Мардонов дар

лагери Кампи Сахӣ 18 ҳазор гурезагони тоҷик зиндагӣ карда, аксарияти онҳо хоҳиши ба Ватан баргаштанро доштанд [6].

22 июни соли 1994 487 гуреза аз роҳи Панчи Поён ба ҷойҳои зисти доимии худноҳияҳои Панҷу Қубодиён ва Шаҳритусу Қумсангир баргаштанд [5]. Барои кӯмак ба гурезагон ва муҳоҷирони иҷборӣ аз ҷониби ташкилотҳои байналхалқӣ, аз ҷумла СММ, Кумитаи байналхалқии Салиби Сурх ва дигар ташкилотҳо ёрии беғаразонаи иқтисодӣ расонида мешуд.

Бо вучуди ин, Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон кӯшиш мекард, ки ҳатто як фирорӣ ҳам дар ғурбат намонад ва ғамхориҳои худро дар ин самт пайваста идома меод. Ин буд, ки Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон дар истгоҳи роҳи оҳани Хушодии ноҳияи Шаҳритуз 2 сентябри соли 1994 фирорӣро шахсан ҳудаш истиқбол гирифт.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1995 барои вусъат бахшидан ба раванди баргардонидани гурезаҳо як қатор чораҳои зарурӣ андешид. Аз ҷумла, 22 августи соли 1995 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти №542 «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оиди бозгардонидани гурезаҳо –шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳоҷирони иҷборӣ ба ҷойҳои зисти муқимии худ ва ҳифзи иҷтимоӣ ҳуқуқи онҳо» ба имзо расид, ки ин қонун ба гурезаҳо як қатор имкониятҳои дигарро фароҳам сохт.

Ҳалли кулли масоили иҷтимоии Тоҷикистон, аз ҷумла ҳалли масоили гурезагон ва муҳоҷирони иҷборӣ бечунучаро ба протоколи оштии миллӣ байни намояндагони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иттиҳоди муҳолифини тоҷик марбут буд. Барои рафъи ҳамаи мушкилот Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон пайваста мувофиқи савганди дар Иҷлосияи XVI дар шаҳри Хучанд додаш, кӯшишу ғайрат ба харҷ меод. Ҷунонҷӣ воҳӯрии ӯ бо Саид Абдуллоҳи Нурӣ санаи 11 декабри соли 1996 дар шимоли Афғонистон ва 23 декабри соли 1996 дар шаҳри Москва доир гардид.

Дар гуфтушуниди Москва дар баробари бисёр масъалаҳои муҳим дар тӯли 12-18 моҳи баъди имзои созишномае, ки дар рафти он имзо мешуданд, ба анҷом расонида шуданд. Бо назардошти он ки бо имзои созишномаи номбурда дар роҳи сулҳ ва ризоияти миллӣ марҳилаи сифатан нав фаро мерасид, қарори сиёсӣ қабул гардид, ки ба ин хотир дар давраи гузариш Комиссияи оштии миллӣ таъсис дода шавад. Раиси ин комиссия намояндаи иттиҳоди муҳолифин таъйин гардид. Дар ин созишнома инчунин таъкид мешуд, ки дар лаҳзаи имзои ҳамин ҳуҷҷат барои муддати тамоми давраи гуфтушуниди байни тоҷикон оташбаси доимӣ ва қатъӣ эълон шавад [1, с. 230].

Пас аз ин то давраи 27 июни соли 1997, яъне то ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ барои боз ҳам тезтар баргардонидани гурезаҳо ва муҳайё намудани шароитҳои онҳо як қатор қарорҳои қонунӣ қабул карда шуданд. Аз ҷумла, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июли соли 1996 №32 «Дар бораи баъзе тадбирҳо оиди ҳифзи иҷтимоии гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 майи соли 1997, №224 «Дар бораи тадбирҳо оиди иҷрои Протокол аз 13 январи соли 1997 дар Техрон дар бораи масъалаҳои гурезаҳо, ки байни ҳайати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди муҳолифини тоҷикон ба имзо расидааст» ба тасвиб расиданд.

Ҳамин тариқ, 27 июни соли 1997 дар пойтахти Федератсияи Россия шаҳри Москва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, роҳбари Иттиҳоди муҳолифини тоҷикон Саид Абдуллоҳи Нурӣ ва намояндаи махсуси Котиби Генералии Созмони Милали Муттаҳид Герд Меррем «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон»-ро ба имзо расониданд ва ин санаи таърихӣ дар ҳаёти мардуми Тоҷикистон саҳифаи нави худро, ки ба оромию беҳбудии кишвар умед мебахшид, боз намуд.

Баробари ба имзо расонидани «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон», бозгаштани муташаккилонаи гурезаҳои тоҷик ва ҷобачо намудани онҳо дар хонаҳои худ аз тарафи мақомоти дахлдори ҷумҳурӣ суръати нав пайдо намуд.

Дар асоси «Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» оид ба таъсис додани Комиссияи оштии миллӣ қарор қабул карда шуд. 4 июли соли 1997 Президент Эмомалӣ Раҳмонов дар бораи таъсис додани Комиссияи оштии миллӣ дар ҳайати 26 нафар фармон баровард. Раиси Иттиҳоди муҳолифини тоҷик Саид Абдуллоҳи Нурӣ ба вазифаи Раиси Комиссияи оштии миллӣ таъйин карда шуд. Ба ҳайати Комиссияи оштии миллӣ мансабдорони намоёни давлатӣ ва олимон, ҳамчунин намояндагони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик шомил гардиданд. Вазифаву уҳдадорихои КОМ дар Созишномае, ки байни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сардори ИМТ дар чамъбасти музокирот ба имзо расида буд, муайян гардид. Дар Низомномаи Комиссияи оштии миллӣ дарҷ гардида буд: «Иҷрои он қарорхое, ки аз ҷониби Президент ва Комиссияи оштии миллӣ қабул карда шудаанд, барои мақомоти ҳокимият ҳатмӣ мебошанд» [10, с.14-15].

Комиссияи оштии миллӣ дар муддате, ки фаъолият кард, барои ба ватан бозгардонидани гурезагон, барқарор кардани манзил ва макони онҳо, ҳуқуқҳояшон, барои халғи силоҳ кардани дастаҳои мусаллаҳи муҳолифин, дастаҳои ба истилоҳ худмуҳофиз, дастаҳои мусаллаҳи мансубияташон номаълум, барои реинтеграция шудани дастаҳои мусаллаҳи оппозитсия бо қувваҳои мусаллаҳи ҳукумат корҳои зиёдеро анҷом дод.

Тибқи иттилои Комиссияи олии Созмони Милали Муттаҳид дар умури паноҳандагон, то охири моҳи сентябри соли 1997 дар Афғонистон беш аз 10 ҳазор муҳоҷири тоҷик боқӣ монда буданд. Гурӯҳи кории Комиссияи оштии миллӣ борҳо ба шимоли Афғонистон сафар карда ва дар ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ муваффақ шуданд, ки бақияи муҳоҷиронро давоми ду моҳ ба Ватан баргардонанд.

Хулоса, аз соли 1993 то соли 2000-ум ҳамагӣ 951255 нафар шаҳрвандони кишварамон ба ҷойҳои зисти доимиашон баргардонидани шуданд, аз он ҷумла: аз Федератсияи Россия – 178734 нафар, Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон – 51345 нафар, Ҷумҳурии Қирғизистон – 15619 нафар, Қазоқистон – 2551 нафар, Туркменистон – 2007 нафар, Ўзбекистон – 1836 нафар, Украина – 1510 нафар ва вилояту минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон – 697653 нафар.

Бо кӯшишҳои зиёди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давоми соли 2002 охири 511 нафар ҷавонони кишварамон, ки дар ҳудуди ҷумҳурии Ислонии Покистон будубош доштанд ва шароити бозгаштанро надоштанд, ба ватан баргардонидани шуданд ва бо ҳамин раванди бозгашти муташаккилонаи гурезаҳои тоҷик ва муҳоҷирони иҷборӣ пурра ба анҷом расонида шуд.

Таҷрибаи Тоҷикистон оиди бартараф кардани низоъ дар чамъият, ташкил ва ҷобачо намудани гурезаҳо дар ҷойҳои муқимии худ ва баргардонидани онҳо ба ҳаёти осоишта, тибқи баҳодихии иттиҳоди ҷаҳонӣ метавонад, ҳамчун намуна барои дигар кишварҳои ҷаҳон арзёбӣ карда шавад.

Хулоса, баргардонидани гурезаҳо, ки бештарашонро мардуми ноҳияҳои вилояти Хатлон ташкил медоданд, ба ҷойҳои муқимии зисти худ пас аз Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ шуда, дар натиҷаи андешидани чораҳои зарурӣ ва ғамхориву кӯшишҳои сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон то соли 2002 ба анҷом расид.

Адабиёт

1. Абдулҳаев Р. Аз таърихи фирориёни Тоҷикистон дар солҳои 20-90-уми асри XX / Р.Абдулҳаев.– Душанбе, 2018. –479 с.
2. Ваҳдат, давлат, президент. Ҷ. 4. – Душанбе: Деваштич, 2007. - С.3
3. Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз / Ғ.Ғоибов.- Душанбе, Дониш, 2006. – 906 с.
4. Ҷумҳурият. – 1994. - 27 июн.
5. Ҷумҳурият. – 1994. - 29 январ, 9 апрел, 27 июн.
6. Ҷумҳурият. – 1994. - 9 апрел.
7. Садои мардум. – 1992. - 1 декабр.
8. Садои мардум. – 1993. - 10 март.

9. Садои мардум. – 1993. - 26 феврал.
10. Усмонов И.К. Мирный процесс в Таджикистане / И.К.Усмонов // Вестник актуальных прогнозов. – Душанбе, 2003. –С14-15.

БАРГАРДОНИДАНИ ГУРЕЗАҲО ВА ҲАЛЛИ МАСОИЛИ ИҶТИМОИИ ОНҲО ДАР СОЛҲОИ 90-УМИ АСРИ ХХ

Дар мақола оқибатҳои мудҳиши ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон - фирорӣ шудани қисмати аз шаҳрвандони ҷумҳурӣ, асосан сокинони вилояти Хатлон-Вахш Бохтар, Қумсангиру Кубодиён ва ғайраҳо ба дохил ва хориҷи кишвар, ки теъдоди умумии онҳо ба 1,5 миллион нафар мерасид ва раванди баргардонидани онҳо ба ҷойҳои муқимии зисти худ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар он муаллиф раванди мазкурро, ки пас аз Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шуруъ шуда, дар натиҷаи андешидани чораҳои зарурӣ ва ғамхориву кӯшишҳои сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон то соли 2002 пурра ба анҷом расида буд, марҳила ба марҳила пайгирӣ намудааст. Муаллиф бо истинод ба адабиёти илмӣ, ахбори матбуоти даврӣ ва шаҳодати шохидони ҳол нақши Сарвари давлат – Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар баргардонидани фирориёни ҷанги шаҳрвандӣ ва ҳалли масоили иҷтимоии онҳо хеле муҳим арзёбӣ менамояд.

Калидвожаҳо: истиклолияти давлатӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, гурезаҳо, муҳоҷирони иҷборӣ, Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Комиссияи оштии миллӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Созмони Милали Муттаҳид.

ВОЗВРАЩЕНИЕ БЕЖЕНЦЕВ И РАЗРЕШЕНИЕ ИХ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В 90-Е ГОДЫ ХХ ВЕКА

В статье исследуется одна из трагических последствий гражданской войны 1992-1997 годов в Республике Таджикистан - внутренняя и внешняя миграция части граждан страны, в основном жителей Вахшского, Бохтарского, Кумсангирского, Кубодиенского и других районов Хатлонской области и процесс их возвращения на постоянное место жительства. В ней автор поэтапно прослеживает данный процесс, начавшийся после 16-й Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан и завершившийся к 2002 году в результате принятия необходимых мер, заботы и усилий Президента Эмомали Рахмона. Ссылаясь на научную литературу, периодические издания и свидетельства очевидцев, автор описывает роль Главы государства – Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона и Правительства Республики Таджикистан в репатриации беженцев от гражданской войны и разрешение их социальных проблем.

Ключевые слова: государственная независимость, гражданская война, беженцы, вынужденные переселенцы, 16-я сессия Верховного Совета Республики Таджикистан, Комиссия по национальному примирению, Правительство Республики Таджикистан, Организация Объединенных Наций.

THE RETURN OF REFUGEES AND THE SETTLEMENT OF THEIR SOCIAL PROBLEMS IN THE 90S OF THE XX CENTURY

The article examines one of the tragic consequences of the civil war of 1992-1997 in the Republic of Tajikistan - the internal and external migration of a part of the country's citizens, mainly residents of the Vakhsh, Bokhtar, Kumsangir, Kubodien and other districts of the Khatlon region and the process of their return to permanent residence. In it, the author gradually traces this process, which began after the 16th Session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan and ended by 2002 as a result of the necessary measures, care and efforts of President Emomali Rahmon. Referring to scientific literature, periodicals and eyewitness accounts, the author describes the role of the Head of State - the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan

Emomali Rahmon and the Government of the Republic of Tajikistan in the repatriation of refugees from the civil war and the resolution of their social problems.

Keywords: state independence, civil war, refugees, internally displaced persons, 16th session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, National Reconciliation Commission, Government of the Republic of Tajikistan, United Nations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёрмадов Фарход Мирзомуродович ассистенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ 735360, ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. тел: (+992) 987-14-14-18

Сведения об авторе: Ёрмадов Фарход Мирзомуродович, ассистент кафедры общественных наук педагогического колледжа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: РТ 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16, тел.: (+992) 987-14-14-18

Information about the author: Yormadov Farhod Mirzomurodovich, Assistant of the Department of Social Sciences of the Pedagogical College of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: RT 735360, sh. Kulyab, S. Safarov street, 16, tel.: (+992) 987-14-14-18

ББК-63,3

УДК-907,5.

М- 58

К ПРОБЛЕМЕ О ПРИСОЕДИНЕНИЯ СРЕДНЕЙ АЗИИ К РОССИИ

Боқиев Р.У., к.и.н., доцент, Муминов Ф. А., ассистент

Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

На дискуссионных площадках в последнее время часто выносятся проблемы о «насильственном захвате», «завоевании», «агрессии» либо «присоединении» бывших среднеазиатских территорий к России, а также вопросы связанные об этнической территории проживания народов этого региона: таджиков, узбеков, киргизов, туркменов. Наряду с ними обсуждаются вопросы о «завоевании», «насильственном соединении», «насильственном захвате», «оккупации», «экспансии», «колониальном захвате», «добровольном присоединении» территорий Средней Азии. Научное освещение проблемы завоевания Средней Азии Россией, фактически началось в 20-е годы XX в.

В научной литературе дооктябрьского периода русскими исследователями использовался в большинство случаев термин «завоевание» Средней Азии. Этот термин предпочитался еще до 50-х годов XX года. После, в исторической науке прочно утвердилось понятие «присоединение».

Начиная с 70-х годов прошлого столетия, в историографии таджикского народа очень широко использовался термин «присоединение»[1.,с.23]. До 20-х - 30-х годов прошлого столетия было написано огромное количество литературы, где освещались различные историко-этнографические аспекты среднеазиатских народов с применением термина «завоевание».

После распада СССР в 1991 г. историки Средней Азии увлеклись собственным толкованием исторических событий, целью которых стало доказательство ошибочности всего того наследия, которое годами создавалось российской и советской историографией. В частности, вопрос о присоединении Средней Азии к России называется не иначе, как «завоевание», «колонизация», «захват», «насильственное присоединение» и т.д.

Напротив, в русской и советской историографии в свое время подчеркивалось прогрессивное значение присоединения Средней Азии к России, говорилось о громадной роли «великого русского народа» в формировании революционного сознания народа, о «добровольном вхождении» народов Средней Азии в состав России и т.д. Чем же являлось вхождение Средней Азии в состав России — шагом назад или движением вперед? Проблеме завоевания Средней Азии посвящено огромное количество работ и статей русских и таджикских ученых-историков, в частности: Покровский М.Н., Житов К.Е., Халфин Н.А., Брагинский И.С., Пьянковский П.В., Ромодин В.А., Абдурахманов Х., Раджабов С.А., Раджабов З.Ш., Искандаров Б., Масов Р.[13.,с. 17].

Присоединение Средней Азии к России было явлением, подготовлявшимся в течение длительного времени. Этот процесс протекал не везде одинаково. В одних случаях оно совершалось путём завоевания, в других – протекало в мирной форме. Поэтому присоединение Средней Азии к России называть огульно завоеванием было бы неправильно [11., с.7]. Первой попыткой научной разработки проблемы присоединения Средней Азии к России явилась работа А.А. Семенова «Очерки из истории присоединения вольной Туркмении (1881—1885 гг.)» [15, с. 64].

Так, зная о благах покровительства России по отношению к казахским родам, правители Ташкента еще в 1734 г. отправили своих послов к русскому представителю в Казахстане для выяснения условий присоединения Казахстана к России. Но дальше вопроса о развитии торговли с Россией и Казахстаном дело тогда не продвинулось.

В 1792 г. ташкентский правитель Юнус-Ходжа в письме императрице Екатерине II, сообщив о союзе, заключенном им с рядом казахских племен, просил ее направить русских купцов в Ташкент, а также специалистов горного дела для разработки рудных месторождений. Вскоре налажился широкий обмен товарами между Ташкентом и русскими городами [17, с.24].

Таджикскими учеными были написаны огромное количество научных трудов посвященные присоединению Средней Азии к России. Такому же мнению и придерживается академик Р. Массов [12., с.17]. Занятие Ташкента в 1865 году считается началом интенсивного подчинения Средней Азии, а завершением этого акта присоединения стал договор о Памирском разграничении 1895 года [17.,с.43]. В 1868 году без сопротивления русским войскам сдался город Самарканд и в этом же году был заключен договор между Бухарой и царской Россией, согласно которому определялось государственно-правовое положение Бухары, как зависимого от Российской империи государства. Такой же договор был заключен между Россией и Хивинским ханством в 1873 году [5, с. 41].

По внешнеполитическим соображениям царизм не мог открыто присоединить все земли среднеазиатских ханств. Поэтому Бухарское и Хивинское ханства были поставлены лишь в политическую и экономическую зависимость от царской России. В большинстве случаев на местах народные массы страдавшие от произвола и поборов ханских чиновников, были заинтересованы в присоединении к России, от которого ожидали перемен [17., с.27]. В 1876 году было упразднено Кокандское ханство, а его территория была присоединена к России. Началось изучение регионов Средней Азии. В частности А.П.Федченко в 1869-1871 гг. изучал Алайскую долину. Благодаря заслуге русских ученых получили мировую известность А. Бируни, Аль Фараби, А.Навои, Махтум-кули, А.Рудаки, Саади, О.Хайям, А.Фирдоуси, С. Айни.

Имеются три основные причины сделавшие вторжение России в Среднюю Азию неизбежным: 1) Россия нуждалась в повышении престижа после поражения в Крымской войне; 2) Русские были встревожены роли Британии в Крымской войне и они боялись повышения влияния Британии в Средней Азии и всячески изыскивали сухопутные пути к Индии; 3) Завоевание явилось результатом буржуазной реформы, происходящей в России, страна остро нуждалась в хлопке, который выращивали в Средней Азии.

При всестороннем изучении и анализа трудов, статей, путевых записок дореволюционных авторов, материалов официальных сборников русской

периодической печати можно сделать следующие выводы: 1. Только при комплексном использовании различных материалов можно верно и объективно осветить исследуемый вопрос. Это связано: во-первых - эти материалы и сведения подтверждают, дополняют или опровергают друг друга; во-вторых - мы часто встречаемся с такими сравнительно незначительными по объёму статьями, которые превосходят по своему содержанию и ценными сведениями монографические сведения. 2. Горный Бадахшан являлся единственным районом Средней Азии, который был присоединен к России исключительно мирным путем. Население его добровольно изъявило желание присоединиться к России. Доказательством служили большинство просьб и неоднократные обращения местных жителей к начальникам русских отрядов, об оказании им помощи от иностранного господства [16.с.42]. С момента оккупации Горного Бадахшана, т.е. 1883 г. войсками афганского эмира, вплоть до 1895 года население с нетерпением ожидало прибытие русских [7.с.45]. 3. К мнению о «насильственном» присоединении всей территории Средней Азии к России являлись английские авторы. Однако, отсюда и вытекает следующий фактор о том, что не насильственным путем присоединялись отдельные регионы Средней Азии. Так, более тяжелым стало положение таджиков Бадахшана при господстве афганского эмира, сопровождавшимся невероятным гнетом и всеобщим разорением страны. Афганцы-сунниты, писал первый исследователь военных походов русских отрядов Б.Л. Тагеев, - смотрели на них (памирцев) как на еретиков, бесправных, заслуживающих наказание и даже вплоть до продажи в рабство. И когда узнали, что на всей территории Средней Азии после присоединения её к России отменено рабство, объявлено свободное вероисповедание, упорядочено налогообложения, население увидело своё спасение в присоединении к России. Жители Памира после вторичного присоединения к России (1891-1892гг) были освобождены от всех подати на 10 лет [9.с.29]. 4. Гуманное отношение участников экспедиций или военных походов с местным населением быстро рассеяло недоверие к русским. Местное население само пришло к мнению, с кем оставаться, а с кем нет. Оно решило лучше быть под властью немусульманского русского государства, чем оставаться под гнетом афганского мусульманского эмира и вновь попасть под власть местных наследственных ханов. Так, капитан Ванновский производивший в 1893 году рекогносцировку Рушана и Дарваза, в своем отчете писал: «Местные жители встречали русских радушно, давали проводников, назначали носильщиков, оказывали необходимые услуги, в то же время повсеместно обращались с просьбой о принятии их в русское подданство» [13., с. 32].

В 1870 году к России был присоединен Кухистан (центральная часть Таджикистана), а после и Памир. Борьба таджиков Памира и киргизов Восточного Памира за присоединение к России протекала в своеобразных условиях. Их присоединение затруднялось отдаленностью этих районов от Туркестана. Кроме того, решение этого вопроса усложняла и затягивала дипломатическая борьба, происходившая между Англией и Россией за сферы влияния в припамирских районах. [7., с.46].

Афганцы начали расправляться после бегства Саида Акбаршо в долину Язгулям с жителями Шугнана и Рушана. Они отправили в Кабул 600 мальчиков, девочек часть в гарем хану, а часть в наложницы войскам [2., с.73]. В своих воспоминаниях Б.Л. Громбчевский пишет следующее: «Мы шли три дня по долине реки Мургаб (Бартанг, Сарезкуль-ныне), повсюду буквально осыпано трупами. Мы на каждом шагу видели такие ужасные картины народного бедствия, которые возможно только в Азии, где одни властители захватывая страну другого, считают себя вправе поголовно истребить население, а страну обратить в пустыню» [8.с.39].

Постоянно, после 1883 до момента присоединения Горного Бадахшана к России были неоднократные обращения с жалобой на афганцев. Народ Горного Бадахшана были спасены от угрозы физического истребления со стороны афганцев. Русский этнограф граф А.А. Бобринской, который путешествовал в конце XIX в. по долине р.

Пяндж писал о существовании рабов, о невыносимо тяжелом и унижительном их положении, о стоимости раба на невольничьем рынке[3.,с.43].

О существовании рабства и работорговле имеются сведения в трудах М.С.Андреева, А.Шишова, А.А.Семёнова и С.Айни [1.,с.54]. Подробные сведения о работорговле в эмирате содержатся в работах английских и американских авторов. После настоятельных требований России в Бухарском эмирате рабства и работорговля было ликвидировано окончательно. Ликвидация работорговли в Бухарском эмирате предусматривалась заключением в Шахрисабзе русско-бухарского договора от 24 сентября 1873 г, где в частности отмечалось: «Отныне в пределах бухарских прекращается на вечные времена постыдный торг людьми, противный законам человеколюбия...», а рабство объявлялось запрещенным[8.,с.24].

В 60-е годы XIX в. в Бухарском эмирате цена на рабов в среднем составляла следующим образом: 10-15 летний мальчик – 35 золотых, 16-25 юноши и мужчины -45-50 золотых, 26-40 летние мужчины до 80 золотых. Стоимость на 10-15 летних рабынь составляло до 70 золотых, 16-25 летних до 60 золотых, а 26-40 летних - 40 золотых[8.,с.14].

Если посмотреть в прошлое таджиков, то можно с уверенностью отметить, что после присоединения страны таджиков к России был положен конец варварским нашествиям арабских завоевателей, иранских шахов, афганских феодалов и турецких полчищ. Чтобы добиться прекращения работорговли, раздробить «машину феодализма» таджикам нужно было бы еще приложить сколько усилий?[6., с.19].

Таджики проживающие на территории Бухарского эмирата не так далеко отошли от жизненного уклада и уровня жизни и экономического устройства соседних ханств. Присоединение не только Бухарского эмирата, но и Средней Азии в целом к России было единственно правильным путем для ликвидации феодальной раздробленности, для прекращения разорительных, вековых междоусобных войн, от которого сильно страдал народ. Именно Россия внесла огромный вклад в развитии экономики среднеазиатских республик, которые прорвались из оков рабства и феодализма. Перед присоединением к России Туркестан находился под угрозой захвата султанской Турцией, шахским Ираном, и Англией – самой крупной колониальной державой [7., с. 38].

В период с 1900-1910, за 10 лет, число промышленных предприятий построенных в Средней Азии русскими возросло до 225а с1910 по 1914 построено -179. На 1913 год общая численность промышленных предприятий составило -762.Были открыты месторождения нефти, серы, озекерита и т.д. Быстрыми темпами развивалась хлопководство, построено более 234 заводов по обработке хлопка, где работали таджики, узбеки, киргизы, казахи. Были построены маслособойные заводы. Быстрыми темпами развивалась текстильная промышленность[9.,с.21].

Если анализируя труды русских историков и мыслителей прошлого и настоящего, то мы можем утвердить позицию марксистов «без колонизации новых стран капитализм не может существовать» [16., с.71]. О том, что присоединение Средней Азии к России отвечало интересам широких масс, свидетельствуют обращения населения к русским властям принять их в русское подданство.

На постсоветском пространстве, в 1991 г. появились труды национальных историков, которые пытаются рассматривать присоединение Средней Азии к России как завоевательный поход, приведший к негативным последствиям для народов Средней Азии. О каких негативных явлениях после присоединения можно говорить? О том, что Россия в Ура - Тюбе, Самарканде, Худжанде открыла первые русско-таджикские школы, заставила эмира Бухарского прекратить в пределах эмирата работорговли, построила на территории Средней Азии огромное количество различных предприятий и тем самым предоставила для местных жителей новые места работы.

Россия не была колониальной державой как Англия. Она не стремилась к уничтожению устоев и традиций среднеазиатского общества. Русские вполне терпимо относились к национальным обычаям и традициям, уважали их. Русское господство,

привнося с собой элементы просвещения, сыграло вполне определенную роль в разрушении средневекового застоя и замкнутости. Много было сделано для преодоления невежества и фанатизма, открывались национальные школы, гимназии, создавались библиотеки, молодежь из знатных семей направлялась для обучения в Петербург, принимались меры к развитию лесоводства, шелководства, рисоводства и, конечно, хлопководства, издавались законы, не противоречащие шариату, в частности, мусульманскому земельному праву. Россия внесла большой вклад в развитие ирригации в крае. В 1881 г. началось строительство Закаспийской железной дороги. В 1887 г. на Аму-Дарье было учреждено пароходство.

Таким образом, необходимо отметить, что присоединение не только Средней Азии, но и Бухарского ханства к России имело важное прогрессивное значение для дальнейшего экономического, политического и культурного развития края. Прежде всего, были ликвидированы пережитки патриархального рабства в крае, что явилось важным прогрессивным изменением в социальной структуре Бухарского общества.

Литература:

1. Бокиев О.Б. Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских дореволюционных исследователей. Душанбе. Дониш. 1991.-167с.
2. Бокиев О.Б. Завоевание и присоединение северного Таджикистана, Памира и Горного Бадахшана к России. Душанбе. Ирфон. 1994.-268 с.
3. Бобринский А.А. Горцы верховьев Пянджа. –СПб., 1908. – 250с.
4. Брагинский И.С. Ромодин В.А., Раджабов С.А., К вопросу о значении присоединения Средней Азии к России. Вопросы истории. 1953, №8. - С.23-32.
5. Ванновский, капитан. Извлечение из отчета генерального штаба капитана Ванновского о рекогносцировке Рушана и Дарваза. СПб, 184, вып. 54. С. 39-61.
6. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии.-СПб, 1865.,- 201с.
7. Громбчевский В.Л. Доклад капитана Б.Л.Громбчевского о путешествии в 1889-1890 гг. с картой//Изв.РГО.-1891.-Т.27.вчп.2.-С.27-116.
8. Исмаилова Б.И. Бухарский эмират в период протектората (1867-1917). Худжанд. 2012.-173с.
9. Левтеева Л.Г. Присоединение Средней Азии к России в мемуарных источниках. Ташкент. Фан. 1986.- 143с.
10. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Кн. 2.-163с.
11. Масов Р. К вопросу о присоединения Средней Азии к России. Наследие предков.- Душанбе. Институт Истории, археологии и этнографии. Дониш. 2014, №17. С 6-15.
12. Масов Р. О некоторых проблемах истории таджикского народа. Наследие предков. - Душанбе. Институт Истории, археологии и этнографии. Дониш. 2014, №17. С. 16-19.
13. Раджабов С.А. Дружба навеки. О прогрессивном значении присоединения Средней Азии к России. - М. Знание. 1960.-134с.
14. Раджабов С.А. Роль великого русского народа в исторических судьбах народов Средней Азии. Госиздат. Ташкент. 1955.-210 с.
15. Семёнов А.А. Очерки из истории присоединения вольной Туркмении в 1881—1885 гг. - Ташкент. 1909. -122 с.
16. Халфин Н. А. Присоединение Средней Азии к России (60-90-е годы XIX века). – М., 1965. -193с.
17. Тухтаметов Т.Г. Русско-бухарские отношения в конце XIX-нач. XX вв.-332с.

МАСЪАЛАИ ҲАМРОҲ КАРДАНИ ОСИЁИ МИЁНА БА РУСИЯ.

Муаллиф дар мақола масъалаҳои баҳсбарангези истифодаи истилоҳҳои «забт», «пайванди зӯроварона», «забти зӯроварӣ», «ишғол», «васеъкунӣ», «забти мустамликадор», «ихтиёрӣ аннексия»-и территорияҳои Осии Миёна ба Россияи подшоҳиро мавриди баҳс қарор додааст. Дар фазои пасошӯравӣ асарҳои муаррихоне

пайдо шуданд, ки пайвастанӣ Осӣи Марказӣ ба Русияро як маъракаи истилогарона арзёбӣ мекунад, ки барои мардуми Осӣи Марказӣ оқибатҳои манфиро ба бор овардааст.

Дар мақола ангезаҳо ва сабабҳои гуногун, ки боиси ба Русияи подшоҳӣ ҳамроҳ шудани Осӣи Миёна гардидаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусият, аҳамият ва асоснокӣ ин истилоҳот дода мешавад. Муаллиф нақши пешравиҳои Россияро кайд мекунад, аз ҷумла, дар Уротепша, Самарқанд, Хучанд аввалин мактабҳои русӣ-тоҷикӣ кушода шуданд. Маҳз русҳо амири Бухороро маҷбур карданд, ки савдои ғуломро дар дохили аморат боздорад, дар Осӣи Миёна миқдори зиёди корхонаҳои гуногун сохтанд ва ба ин васила сокинони маҳаллиро бо ҷои кор таъмин намуданд.

Муаллиф дар мақола пояҳои сиёсии на танҳо Русияро, ки мисли Англия мустамликадор набуд ва қўшиши аз байн бурдани пояҳо ва анъанаҳои ҷомеаи Осӣи Миёна мекард, балки Осӣи Миёнаро низ баррасӣ кардааст. Русҳо ба расму оинҳои миллии тоҷикон эҳтироми калон доштанд.

Калидвожаҳо: таърих. ҳамроҳшавӣ, истило, қаламрав, сарҳад, забт, мактаб, пешрафт, савдо, анъана.

ВОПРОС СОЕДИНЕНИЯ СРЕДНЕЙ АЗИИ С РОССИЕЙ.

Автор в статье рассматривает дискуссионные вопросы использования в научной литературе терминов о «завоевании», «насильственном соединении», «насильственном захвате», «оккупации», «экспансии», «колониальном захвате», «добровольном присоединении» территорий Средней Азии к царской России. На постсоветском пространстве появились труды историков, которые пытаются рассматривать присоединение Средней Азии к России как завоевательный поход, приведший к негативным последствиям для народов Средней Азии.

В статье рассматриваются различные мотивы и причины побудившие присоединения Средней Азии к царской России, дается определенная характеристика, значение и обоснование этого завоевания. Автор отмечает прогрессивную роль России, в частности в Ура-Тюбе, Самарканде, Худжанде были открыты первые русско-таджикские школы. Именно русские заставили эмира Бухарского прекратить в пределах эмирата работорговлю, построили на территории Средней Азии огромное количество различных предприятий и тем самым предоставили для местных жителей новые места работы.

В статье автор рассматривает политические устои не только России, которая не была колониальной державой как Англия и не стремилась к уничтожению устоев и традиций среднеазиатского общества, но и Средней Азии. Русские с большим уважением относились к национальным обычаям и традициям таджиков.

Ключевые слова: история. присоединение, завоевание, территория, граница, завоевание, школа, прогресс, торговля, традиции.

THE ISSUE OF CONNECTING CENTRAL ASIA TO RUSSIA.

The authors in the article consider the controversial issues of the use in the scientific literature of the terms "conquest", "forcible union", "violent seizure", "occupation", "expansion", "colonial conquest", "voluntary annexation" of the territories of Central Asia to tsarist Russia. In the post-Soviet space, works of historians have appeared who try to view the annexation of Central Asia to Russia as a campaign of conquest that led to negative consequences for the peoples of Central Asia.

The article examines various motives and reasons that prompted the annexation of Central Asia to Tsarist Russia, gives a certain characteristic, meaning and justification of this conquest. The author notes the progressive role of Russia, in particular in Ura-Tyube, Samarkand, Khujand, the first Russian-Tajik schools were opened. It was the Russians who forced the Emir of Bukhara to stop the slave trade within the emirate, built a huge number of various enterprises on the territory of Central Asia and thereby provided new jobs for local residents.

In the article, the author examines the political foundations of not only Russia, which was not a colonial power like England and did not seek to destroy the foundations and traditions of Central Asian society, but also Central Asia. The Russians had great respect for the national customs and traditions of the Tajiks.

Key words: history. accession, conquest, territory, border, conquest, school, progress, trade, tradition.

Маълумот дар бораи муаллифон: Боқиев Рӯзибек Усмонович номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Суроға 735360 ҶТ. ш.Кӯлоб кӯчаи С.Сафаров 16.

Муъминов Ф.А.-ассистенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: ҶТ 735360, ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. тел: 985317798

Сведения об авторах: Бакиев Рузибек Усманович, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес 735360 РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова 16,

Муминон Ф.А.-ассистент кафедры всеобщей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: РТ 735360, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел: 985317798

Information about the authors: Bakiev Ruzibek Usmanovich, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of the History of the Tajik people, Kulyab State University named after. A. Rudaki. Address 735360 RT. Kulyab, st. S. Safarova 16,

Muminov F.A.-assistant of the Department of General History and Methods of Teaching History of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: RT 735360, Kulyab, st. S. Safarova 16. Tel: 985317798

.
.

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ФИЛОЛОГИЯ

1. **Гулов С.Н., Сафарзода М.Н.** Вазифаҳои пахши телевизион дар марҳилаи рушди ҷомеаи муосир.....5
2. **Асозода Ҳ.Р.** Истифодаи ҳикоят дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ.....11
3. **Гулов С.Н., Алишери А.** Масъалагузорӣ дар очеркҳои Шодон Ҳаниф.....16
4. **Асозода Ҳ.Р.** Ишора ба ҳаёт ва гуфтори авлиёи оллоҳ ва намояндагони тасаввуф дар осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ.....23
5. **Шарипова О.П.** Место абстрактной лексики в школьном преподавании.....29
6. **Бобочонова М.С.** Методикаи истифодаи технологияҳои мултимедиявӣ дар таълими фанҳои журналистӣ.....36
7. **Назиров Р.Р.** Структурно-семантические особенности заимствованных лексических единиц футбольной отрасли.....40
8. **Саидова Н.А., Чаматов С.С.** Тафовути зарф аз сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ).....48
9. **Алишери А.** Тасвири симои ахлоқиву маънавии қахрамон (дар мисоли очеркҳои Шодон Ҳаниф).....56
10. **Сайдалиева З.О.** Ибораҳои феълии замони бо истифодаи пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....61

ПЕДАГОГИКА

1. **Ҷ. Алимӣ, Бобоев Б.С.** Тавсифоти педагогии таълими лингвофарҳангии забони модарӣ ҳамчун забони хориҷӣ.....72
2. **Сафарзода М.В.** Образование взрослых как ключевой компонент полной всесторонней системы непрерывного обучения и образования.....81
3. **Шахлои А.Т.** Ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагони синфҳои 5-9 зимни таълими адабиёти давраи қадим.....88
4. **Мингбоева О.А.** Роль национальных традиций в духовно-нравственном воспитании школьников.....94
5. **Файзализода Б.Ф., Фурқати С.** Графикаи компютерӣ: тавсифи умумӣ ва хусусиятҳо.....102
6. **Шарипов Б.Ф.** Қонуниятҳои тағйирёбии инкишофи ҷисмонӣ – педагогӣ дар ташаккулёбии психикии бачагон.....109
7. **Шарипова О.П.** Учебный процесс – важное средство эстетического воспитания.....116
8. **Абдурахмони М.** Мушкилоти тарбияи оилавии кӯдакон.....126
9. **Хусайнов Р.** Абурайҳони Беруни нобиғаи илму фарҳанги тоҷик.....133
10. **Лоиков П.Ч.,** Ташаккулёбии муносибатҳои байниҳамдигарии талабагон зимни фаҳмиши мафҳумҳои педагогию психологӣ дар бораи коллектив.....138
11. **Лоиков П.Ч.,** Муносибати байнишахсӣ ва асосҳои иҷтимоӣ-педагогии он.....144

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ - ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

1. **Гурбатов И.Д.** Ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодӣ ва маишии мардуми Кӯлоб пас аз барқароршавии ҳукумати шӯравӣ дар солҳои 1920-1930.....152
2. **Ёрмадов Ф.М.** Баргардонидани гурезаҳо ва ҳалли масоили иҷтимоӣю онҳо дар солҳои 90-уми асри ХХ.....158
3. **Боқиев Р. У., Муминов Ф.А.** К проблеме присоединения Средней Азии к России166

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмии «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳои китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумои номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкиқ кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумои номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант докторанти PhD унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матнҳои мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия намегарданд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МЧ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методданных. Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания (vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки**

**Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
2 (27) 2022**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: payom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Ба матбаа 28.11.2022 супорида шуд.
Ба чопаш 29.11.2022 имзо шуд.
Қоғазии офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 10,93.
Супориши №52. Адади нашр 50 нусха.
Дар матбааи ҶДММ «Истиклол-2019» ба чоп расидааст.